
THE
PUNJAB ORIENTAL SERIES
No. XXIV.

THE
PUNJAB ORIENTAL SERIES
OR
A COLLECTION OF RARE & UNPUBLISHED
BOOKS RELATING TO ANCIENT
INDIA

Edited by the
WELL-KNOWN & EMINENT SCHOLARS
OF
INDIA, EUROPE AND AMERICA

No. 24

LAHORE (India)
THE PUNJAB SANSKRIT BOOK DEPOT
1937

THE
RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA
WITH
THE COMMENTARY OF UVATĀ

EDITED FROM ORIGINAL MANUSCRIPTS, WITH INTRODUCTION, CRITICAL
AND ADDITIONAL NOTES, ENGLISH TRANSLATION OF THE
TEXT AND SEVERAL APPENDICES

BY
MANGAL DEVA SHASTRI
M.A., D. PHIL. (OXON.), U. P. E. S.,

*Registrar, Government Sanskrit College Examinations,
United Provinces, Benares*

AND

*Officiating Principal, Government Sanskrit
College, Benares*

Sa. LVI.

8235

Mangal

Volume III

ENGLISH TRANSLATION OF THE TEXT,
ADDITIONAL NOTES, SEVERAL APPENDICES
AND INDICES

Published by :-

MOTI LAL BANARSI DAS

LĀHORE

391223

B. T. D. S.

Published by—
SUNDAR LAL JAIN
Proprietor,
Messrs MOTI LAL BANARSI DAS
Said Mitha, Lahore.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. 8235
Date. 26.1.57.
Call No. S. 4. V. 1.
Mara

(Copy right reserved)
First edition, 500 copies
1937

Printed by
A. Bose,
at the Indian Press, Ltd.,
Benares-Branch.

FOREWORD

The present volume affords an essential supplement to the edition of the R̥gveda-Prātiśākhya, with the Commentary of Uvaṭa, published in 1931. For the great majority of purposes in the case of so highly technical a work as the Prātiśākhya an English Translation is indispensable. Without its aid even those familiar with the terminology of the Prātiśākhya have no easy task in discovering the significance of the Sūtras, while for workers in other fields who have occasion to turn to the text it remains gravely obscure.

The merits of the present translation are clear. It is based on the researches of the author in establishing the text, on which further light is here thrown by extracts from European as well as Indian MSS. of the text and commentary consulted by him after his earlier work at Oxford. He has been able therefore to improve substantially the renderings of Max Müller and Regnier, and to clear up several of the obscurities of the text, and thus his work represents one of the most substantial contributions to Indian studies due to the pupils of the late Professor A. A. Macdonell, under whose auspices the author started on his task.

(ii)

The completion of the work by the appearance of the Introduction and the text of the Prātiśākhya in its original form will be welcomed by all students of Indian literature.

A. BERRIEDALE KEITH

THE UNIVERSITY OF EDINBURGH,
January 1, 1937.

PREFACE

I am glad to bring before the scholarly public this third volume of my edition of the *Rgveda-Prātiśākhya*, which is in continuation of its second volume published by the Indian Press, Limited, Allahabad, in 1931. It is a matter of regret that it was not found possible to continue the same arrangement also for its publication. But, in spite of it, the whole plan of this volume is based on the idea of unity of the whole work, no matter whether published by one or more than one publishers. All the references, whether by Paṭala and Sūtra, or by page and line, to the *Rgveda-Prātiśākhya* or its commentary by Uvāṭa in this volume, are based on the second volume.

The Additional Notes in their original form were prepared during my stay at Oxford from 1919 to 1922. They have been revised and enlarged in later years. Excepting in a very few places (e.g., on pages 162-163) these notes do not take into account the evidence supplied by my subsequent collation of MSS. which is set forth in Appendix I. Whenever necessary a reference to Appendix I has, however, been given in the footnotes to the Additional Notes. It will be noticed that in most of the cases the evidence contained in Appendix I confirms my own conclusions already arrived at independently.

I often refer, in this volume, to my Introduction to the Rgveda-Prātiśākhya to be published in Vol. I (still in the press). A part of the Introduction was, however, published from Oxford in 1922. Whenever I refer to particular pages of the Introduction, that reference should therefore be taken to that Oxford publication.

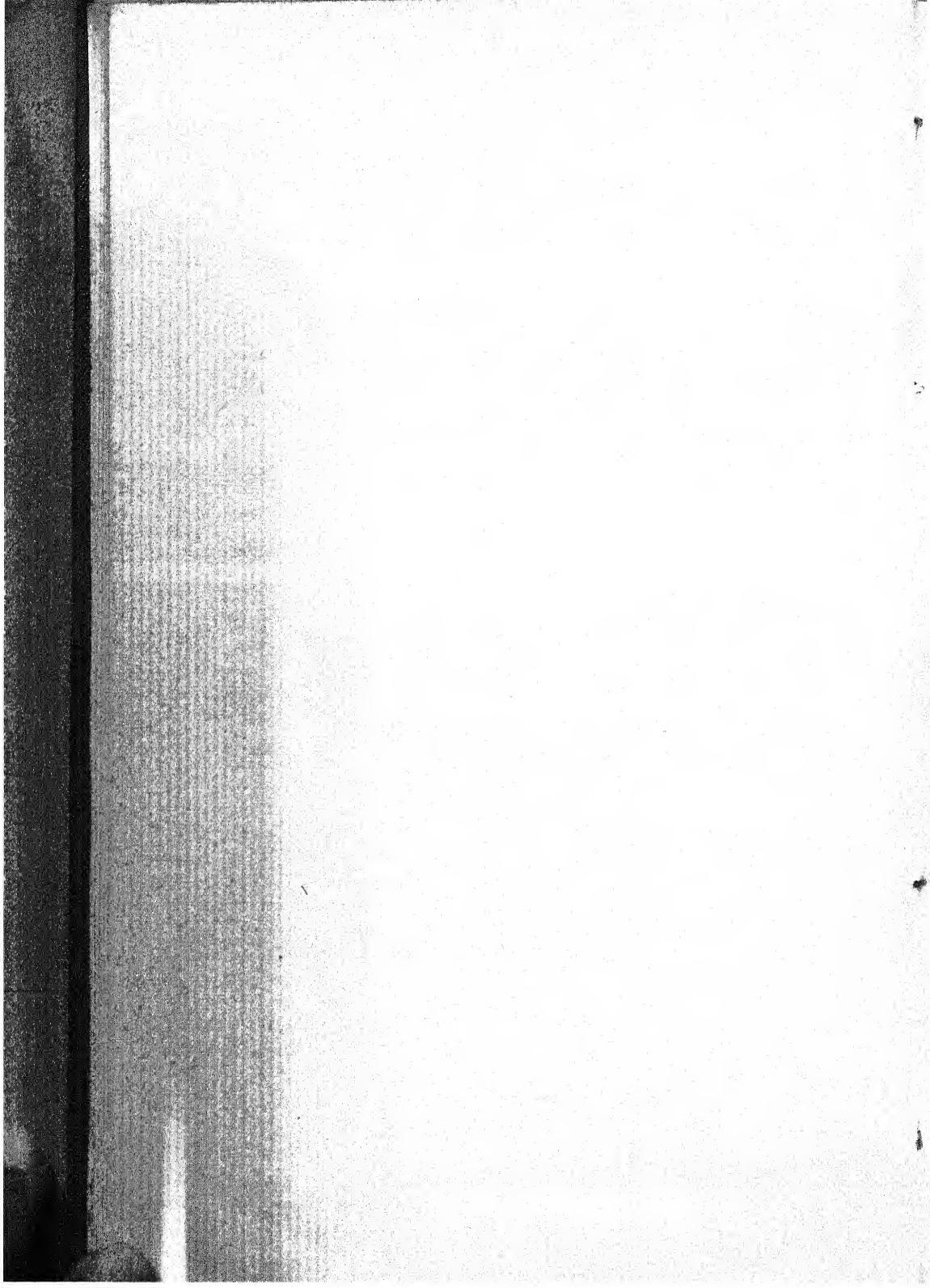
Several Appendices and Indices have been added to this Volume. All of them have their own importance and utility. Appendix III is, however, specially important for showing the relation of the Prātiśākhya with the Pāṇinian Grammar as well as for tracing the development of the Pāṇinian Grammar itself. I intend to explain the implications of this comparison in the Introduction in Vol. I. The Indices do not take into account the Varga-dvaya-vṛtti which, as shown in the Introduction (pp. 8-12), is not the work of Uvāṭa.

Sarasvati Bhavana,
BENARES,
the 28th August, 1937
(Kṛṣṇāśṭami, 1994).

M. D. SHASTRI

CONTENTS

	Pages
ABBREVIATIONS	i—vi
TRANSLATION	1—137
ADDITIONAL NOTES	138—256
APPENDICES:	
I. Notes based on MS. evidence not incorporated in Vol. II	257—305
II. Analysis of the contents of the Rgveda-Prātiśākhya	307—327
III. Comparison of the Rgveda- Prātiśākhya with the Pāṇinian Grammar	329—344
INDICES:	
I. Authorities quoted in the Rgveda-Prātiśākhya	345—346
II. Vedic words or word-groups quoted in the Rgveda-Prāti- śākhya	347—378
III. Words occurring in the Rgveda-Prātiśākhya, other than those given in Indices I and II	379—425
IV. Authorities referred to in the Commentary of Uvāṭa	426—427
V. Passages quoted by Uvāṭa, other than those from the Rgveda	428—430

ABBREVIATIONS

- Ā. Dh. = आपस्तम्बवर्मसूत्रम्, Mysore, 1893.
 Ait. Ār. = ऐतरेयारण्यकम्, edited by A. B. Keith. Oxford, 1909.
 Anuvākānu. = अनुवाकानुक्रमणी. Unless otherwise specified Macdonell's edition (Oxford, 1886) is referred to.
 Apo. Rg. = Die Apokryphen des Rgveda, edited by J. Scheftelowitz.
 Ār. Br. = आर्येयब्राह्मणम्.
 Ar. Ś. = अर्थशास्त्रम् by Kauṭilya, revised edition, 1919.
 Ā. Ś. = आश्वलायनश्रौतसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1874.
 Āś. G. = आश्वलायनशृङ्खल्यसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1869.
 Ā. Śikṣā = आपिशलिशिक्षा, edited by Dr. Raghuvira, in the Journal of Vedic Studies, Vol. I, No. 2. Lahore, 1934.
 A. S. L. = A History of Ancient Sanskrit Literature, by M. Müller. Allahabad, 1912.
 Aṣṭa-vik. Vi. = अष्टविक्तिविवृतिः, edited with a Comm. by Satyavrata Sāmaśramī. Calcutta, 1811
 Sakābda.

Ath. Prāt.	=	अर्थप्रातिशाख्यम् (= शीनकीया चतुरध्यायिका), edited by W. D. Whitney.
Bhāg.	=	श्रीमद्भागवतम्, Nirṇaya Sagar Press edition of the text only.
Bṛ. D.	=	बृहदेवता, edited by A. A. Macdonell.
Ch. Anu.	=	छन्दोनुकसणी of Saunaka.
Ch. Up.	=	छान्दोग्योपनिषद्.
Comm.	=	Commentary.
C. V. Bh.	=	चरणव्यूहपरिशिष्टभाष्यम् by Mahidāsa, Benares Sanskrit series.
G. Br.	=	गोपथब्राह्मणम्, Bibliotheca Indica.
G. Dh.	=	गौतमवर्मसूत्रम्, Mysore, 1917.
G. Śikṣā	=	गौतमीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 450-455), Benares Sanskrit series.
Kāś.	=	काशिकाबृत्तिः on पाणिनीयाष्टाध्यायी.
K. Br.	=	कौपीतक्रिब्राह्मणम्, edited by B. Lindner. Jena, 1887.
L. Śekhara	=	लघुशब्देन्दुशेखरः.
L. Śikṣā	=	लोमशीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 456-462), Benares Sanskrit series.
Mādh. Yajur. (or Vāj. S.)	=	वाजसनेयिमाव्यन्दिन (यजुर्वेद) संहिता.
Mahā.	=	पातञ्जलमहाभाष्यम्, edited by F. Kielhorn.
Mahābhā.	=	महाभारतम्, edited by T. A. Krishnacharya and T. R. Vyasa-charya. Bombay, 1908.

M. Dhātu.	=	माधवीवधातुद्वच्चिः.
Mim. S.	=	पूर्वमीमांसासूत्रम्.
M. M.	=	Max Müller.
M. Śikṣā	=	मारण्डकीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 463—478), Benares Sanskrit series.
Ni.	=	यास्कीयनिरुक्तम्. Referred to by Adhyāyas and Khaṇḍas.
Nid. S.	=	निदानसूत्रम्, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
N. Śikṣā	=	नारदीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 394—449), Benares Sanskrit series.
Pada-m.	=	पदमञ्जरी.
Pari. S.	=	परिभाषेन्दुशोब्दरः.
Piñ. S.	=	पिङ्गलकृतच्छन्दसूत्रम्.
P. Man.	=	प्रौढमनोरमा.
Prāt.	=	प्रातिशाख्यम्.
Prāt. P. Śikṣā	=	प्रातिशाख्यप्रदीपशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 210—326), Benares Sanskrit series.
P. S.	=	पाणिनीयाष्टाष्टाध्यायी (= Pāṇiniśūṭrāṇī)
P. Śikṣā	=	पाणिनीयशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 378—384), Benares Sanskrit Series
P. V.	=	पाणिनिसूत्रवार्तिकानि.
P. Vṛ.	=	पाण्डवृच्छिः on the Rg. Prāt. (not yet printed).
Reg.	=	M. Regnier.
Rg. Anu. (or R. Anu.).	=	ऋक्सर्वानुकमणी, edited by A. A. Macdonell. Oxford, 1886.

Rg. (or R.) Kalpa-	
druma	= ऋग्वेदकल्पद्रुमः. Not yet printed.
Rg. Pari.	= परिशिष्टानि (or अष्टमाष्टकपूरणिका, pp. 1—46). Printed as a supplement to Gaṇapata-Kṛṣṇā-jī's edition (Bombay) of the R̄gveda-samhitā with Sāyanā's Comm.
Rg. Prāt.	= ऋग्वेदप्रातिशाख्यम्.
R. Pari. ¹	= ऋग्यजुःपरिशिष्टम् (pp. 494—501), edited with the शुक्लयजुः-प्रातिशाख्यम् in the Benares Sanskrit Series.
R. T. or (R. Tan.)	= ऋक्तन्त्रम्, edited by Surya Kanta Shastri. Lahore, 1933.
RV. (or Rg.)	= ऋग्वेदसंहिता.
S.	= Sūtra.
S. Bh. Śikṣā	= स्वरभक्तिलक्षणपरिशिष्टशिक्षा (शिक्षा-संग्रहः, pp. 172—175), Benares Sanskrit Series.
S. Kaum.	= व्याकरणसिद्धान्तकौमुदी.
Svarāñ.	= स्वराङ्कुशः, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
Sabda-k.	= शब्दकौस्तुभः.
Sāñ. Ār.	= शाङ्खायनारायकम्, edited by A. B. Keith, Oxford, 1909.
Sāñ. Ś.	= शाङ्खायनत्रौत्रसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1888.

1. 'Rg. Pari.' on page 140, l. 11 should be corrected to 'R. Pari.'

Siksā-pr.	=	शिक्षाप्रकाशः (शिक्षासंग्रहः, pp. 385—393), Benares Sanskrit Series.
Ślo. Vār.	=	मीमांसाश्लोकवार्त्तिकम्, Benares, 1898.
S. Sañ.	=	शिक्षासंग्रहः, Benares Sanskrit Series.
Tait. Ār.	=	तैत्तिरीयारण्यकम्, Bibliotheca Indica.
Tait. Prāt.	=	तैत्तिरीयप्रातिशाख्यम्, edited by W. D. Whitney.
Tat. Bodh.	=	तत्त्वबोधिनी.
Tribhāṣ. (or Tribhā. R.)	=	त्रिभाष्यरत्नम्, a Comm. on the Tait. Prāt.
Upanid. S.	=	उपनिदानसूत्रम्, edited by M. D. Shastri in the "Princess of Wales Sarasvatī Bhavana Texts Series". Benares, 1931.
Vāc. Br.	=	वाचस्पत्यवृहदभिधानम्.
Vaidikā.	=	वैदिकाभरणम्, a Comm. on the Tait. Prāt.
Vāj. Prāt.	=	वाजसनेयप्रातिशाख्यम्, edited and translated by A. Weber, Indische Studien, Vol. IV. In special cases, however, the शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् of the Benares Sanskrit Series is also referred to specifically.
Vāj. S. (or Mādh. Yajur.)	=	वाजसनेयमाध्यनिदनसंहिता.

- Varna-r. = वर्णरत्नप्रदीपिका शिक्षा by Amareśa
 (शिक्षासंग्रहः, pp. 117—137),
 Benares Sanskrit Series.
- Var. Vr. = वर्गद्वयवृत्तिः by विष्णुमित्र.
- Viṣ. P. = विष्णुपुराणम्, edited by Jiva-
 nanda Vidyasagara. Cal-
 cutta, 1882.
- V. V. = विकृतिवल्ली, edited by Satya-
 vrata Sāmaśrami.
- A. V. Tīkā = विकृतिवल्लीटीका by Gaṅgādhara
 Bhaṭṭācārya, edited by
 Satyavrata Sāmaśrami.
- Yaj. Anu. = शुभ्लवद्वुःसर्वानुक्रमसूत्रम्, with the
 Comm. of Deva Yājñika,
 Benares Sanskrit Series.
- Y. Śikṣā = याज्ञवल्क्यशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 1—
 35), Benares Sanskrit
 Series.
-

RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA

TRANSLATION

—:-o:-—

The Introductory Stanzas

- (1) Having made obeisance to the supreme first God, the lotus-born,—to him whom, in the lower and the higher Veda (परावरे ब्रह्मणि), the great sages always describe as the soul and the abode of the Veda,—Śaunaka states the nature (ऋच्यम्) of the Rk-stanzas (ऋचाम्).
- (2) Māṇḍūkeya says that the union (of the earth and heaven) is the air. Likewise, Māksavya (says), in this connection (अस्य, that it is) the ether alone. Āgastya thinking that there is an identity between the air and the ether (says that the union is) the same (i.e., the ether) without omitting (the air, अविपरिहारम्).

- (3) With regard to the self, Śūrvāra and (his) son dispute about the order of speech and mind.

The turning into euphonic combination they call 'Nirbhūja', and the pronouncing of pure syllables, 'Pratṛṇṇa'.

- (4) Both (the Nirbhūja and the Pratṛṇṇa) are embraced by the Ubhayamantareṇa ; and so are the (objects of) desires known as food, heaven, and both.

(One should know) the breath (of the Saṁhitā), i.e., the letter *s*, the strength, i.e., the letter *u*, and the mutual sacrifice of speech and breath.

- (5) & (6) Heaviness, lightness, homogeneousness (of sounds); short, long, and prolated (syllables); dropping, insertion, and modification; natural state, the unchanged Visarjanīya (विसर्जनीयः), and duplication ; (the quality of) the circumflex, acute, and grave accents; breath, voice, and both—all this must be understood by one studying the Vedic speech.

- (7) For the sake of knowledge of (all) this, I will expound, in the following, this whole treatise with reference to the Śaśīriya text, as well as the science of the metres, their

1. The Nirbhūja is the Saṁhitā; the Pratṛṇṇa, the Pada; and the Ubhayamantareṇa (see stanza 4), the Krama text.

form, the knowledge of beings, the pervasion of the metres, and the achievement of heaven and immortality.

- (8) One who knows the distinction of the Pada and the Krama text, is expert in the succession of sounds (*i.e.*, in the Saṁhitā text), and distinctly knows accents and quantity, will attain the perfection of a teacher.
- (9) *A, ṛ, i, u, e, o, ai, au* (these are the vowels: *svaras*).

L, among the vowels, (does not occur) at the beginning and at the end of words (*i.e.*, the vowel *l* occurs only in the middle of words).

(One should recognise) the long vowels, beginning with *ā*, as the seconds to (their corresponding) short ones.

They exist in the case of all the five (short vowels).

- (10) *K, kh, g, gh, ṱ ;*
c, ch, j, jh, Ṛ ;
t, th, d, dh, n ;
t, th, d, dh, n ;
p, ph, b, bh, m ;
y, r, l, v ;
h, ś, s, s ;
ḥ (Visarjaniya), ḥ (Jihvāmūliya), ḷ (Upadhmāniya), ḡ (Anusvara).

This is the group of (all the) letters and (their) order.

PATALA I.

- (1) The eight (vowels), in the beginning, are monophthongs (समानाच्चरणि).
- (2) Then the next four are diphthongs (संच्चरणि).
- (3) These (both monophthongs and diphthongs) are vowels (स्वराः).
- (4) A prolated vowel (प्लुतः), followed by *i*, (is to be treated) like a long vowel.
- (5) Anusvāra is either a consonant or a vowel (*i.e.*, it shares some of the qualities of consonants and some of vowels).
- (6) All the rest (are) purely consonants.
- (7) The first of them are ‘contact consonants’ (स्पर्शीः).
- (8) They (consist of) five classes, each of five (letters).
- (9) Then the (next) four are semi-vowels (अन्तः-स्थाः).
- (10) The next eight are ‘breathings’ (ऊष्माणाः).
- (11) The last seven of them (*i.e.*, of the breathings) are voiceless (अवोधाः).
- (12) The first two in each class are also voiceless.
- (13) The even ones (in each class) are aspirates (सोष्माणौ).
- (14) The final (in each class) is nasal (अनुनासिकः).

- (15) Gārgya (takes) a contact consonant in pause, apart from that (*i.e.*, apart from the final consonant of each class), as the third (of its respective class).
- (16) (But) Śākataśaya (takes it) as the first (of each class).
- (17) Among the vowels, the odd ones, up to the seventh, are short.
- (18) The rest are long.
- (19) But both (the short and long ones) are syllables (अक्षराणि).
- (20) The long vowels are heavy.
- (21) Similarly, (those) of the others (*i.e.*, of the short vowels) which are followed by a conjunct consonant or Anusvāra (are heavy).
- (22) Anusvāra and a consonant are parts of a syllable.
- (23) Consonants between two vowels belong to the following one.
- (24) Anusvāra and Visarjaniya belong to the preceding (vowel).
- (25) The first (letter) of a conjunct consonant (between two vowels) optionally (belongs to the preceding or the following vowel).
- (26) In the same way, when the second (letter of a conjunct consonant) is doubled, both (the consonants caused by reduplication optionally belong to the preceding or the following vowel).

- (27) A short vowel has one mora.
- (28) That much is the interval of an Avagraha¹.
- (29) A long vowel has two (moras).
- (30) A prolated vowel is said to have three (moras).
- (31) (This) prolation (प्लुतिः) occurs (in the R̄gveda) thrice (in the passages :) अधः स्विदासीश्व (Rg. X. 129,5), उपरि स्विदासीश्व (Rg. X. 129,5), भैरिव विन्दतीइ (Rg. X. 146,1) (and there) it has a reference to the meaning (of the sentence).
- (32) The 'vowel-part' (स्वरभक्तिः) belongs to the preceding (letter and) is a part of the (preceding) syllable.
- (33) The longer (Svarabhakti) has half a mora.
- (34) The others (*i.e.*, consonants) also (have half a mora).
- (35) The other (Svarabhakti, *i.e.*, the shorter one) is less by half (the longer one, *i.e.*, has one-fourth of a mora).
- (36) A nasal letter is called 'coloured' (रक्तः).
- (37) But a coming together of consonants is conjunction (संयोगः).
- (38) The letter *a* (*i.e.*, *a* and *ā*) is a guttural.

1. Separation of words in the Pada text indicated by the sign 'S'.

- (39) Also both the first and the fifth of the breathings (*i.e.*, *h* and *h̄*, are gutturals).
- (40) Some (teachers hold that) these two (letters) are chest-sounds (उर्वस्त्रै).
- (41) *R* (*i.e.*, *r* and *ṛ*), *l*, then the sixth breathing (*i.e.*, *jihvāmūliya*) and the first class of consonants (*i.e.*, *k*, *kh*, *g*, *gh*, *n̄*) are produced at the root of the tongue.
- (42) *E*, the *c*-class (*i.e.*, *c*, *ch*, *j*, *jh*, *n̄*), *i* (*i.e.*, *i*, *ī*), *ai*, *y* and *ś* are palatals.
- (43) *S* and the *t*-class (*i.e.*, *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*) are cerebrals.
- (44) But the *t*-class (*i.e.*, *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*) is produced at the root of the teeth.
- (45) Also *s*, *r* and *l* (are produced at the root of the teeth).
- (46) Some (teachers hold that) *r* is produced at the projected place lying immediately above the upper gum (बस्त्यम्).
- (47) & (48) The rest are labials, excepting the nose-sounds, (*i.e.*) the *nāsikya*¹, the twins (यमाः), and *Anusvāra*.
- (49) Such are the places of articulation.
- (50) At this point the explanation of the Yamas (is to be given).

1. On the meaning of *nāsikya*, see note.

- (51) The teacher Vadamitra, however, says that the root of the tongue and the palate (together) are the places of articulation of *d*.
- (52) That *d*, occurring between two vowels, becomes *l* according to the same (teacher).
The same (*d*) becoming *dh* by an addition of a breathing (i.e., *h*) is changed to *lh* (between two vowels) according to the same (teacher).
- The examples here are : इळा, साङ्घा, and the word वीड्वः (when given) with the Avagraha.
- (53) One should understand the exceptions as connected with the (corresponding) general rules.
- (54) Irregular formations (are to be understood) as given with reference to the whole treatise.
- (55) In a statement as to the places of articulation and the contraction of vowels, (one should), when a short vowel is mentioned, (understand) the two homogeneous vowels: short and long.
- (56) (One should understand that) the expression 'this to that' means becoming that, with reference to the sound which (in its relation) stands nearest to it¹.

1. Cp., for instance, II. 15.

- (57) Ritual summonses (प्रैषाः, should be treated) just like metrical quarters.
- (58) (One should regard) the finals of words joined (by Sandhi) to that (*i.e.*, non-Vedic *iti*) as (they appear) before the non-Vedic *iti* (is added in the Pada text).¹
- (59) (The finals of those words which are) not joined, by Sandhi, to that (*iti*, should be taken just as they are).
- (60) The so-called Sāma-vaśa Sandhis (cp. VII. 1) that make an accomplishment of the two elements (*i.e.*, the short and long syllables) of a Pāda (should be taken as) exceptions.
- (61) In the absence of a statement to the contrary, (one should treat) the parts of a compound as words.
- (62) Excepting (the instances of) cerebralization (चत), sibilation (च्चाचरित), the Krama text, and the accent.
- (63) Teachers maintain that the first eight vowels, when (they occur) in pause and are not Pragṛhyas, are nasalized.
- (64) The followers of Śākalya show that (nasalization) only in the case of a vowel having three moras, in order to prevent the loss

1. Thus *prātar iti* of the Pada text (in which the non-Vedic *iti* is added to *prātah*) appears in the Samhitā text as *prātah*.

of the teaching of the Ācāryas (referred to above).

- (65) The ten vowels beginning with *r* (are called) Nāmins (*i.e.*, causing the change of a dental into a cerebral).
- (66) In the case of cerebralization (of a dental) the letter which causes the cerebralization (नन्ता) stands first, (while) that which suffers the same (नम्यम्) follows.
- (67) A Visarjaniya, which is not rhotacized (अविक्षितः) and is followed by a vowel or a sonant consonant, (should be treated), together with its penultimate, as one letter.
- (68) *O* appearing (as final) in a vocative is Pragṛhya.
- (69) Also the other (*O* which is) a word (by itself is Pragṛhya).
- (70) Also (*O*) not occurring at the end of the first part of a compound (is Pragṛhya).
- (71) The three long vowels, beginning with the sixth, (*i.e.*, ī, ū, e), when standing at the end of a dual, (are Pragṛhya).
- (72) The first two (of these three long vowels) belonging to the seventh case (are) also (Pragṛhya).
- (73) Also (the words) अस्मे, युष्मे, त्वे and अमी are Pragṛhya.
- (74) The last but one word (*i.e.*, त्वे), when it is *anudātta* or a part of a compound, (is) not (Pragṛhya).

- (75) *U*, when joined to इति and standing alone (*i.e.*, not joined to a consonant), is nasalized and lengthened and is also (Pragrhya) according to the teaching of Śākalya.
- (76) The fifth breathing (*i.e.*, *h*), when preceded by a Nāmin vowel, is rhotacized (रेखी).
- (77) With the exception of महः and अपः, the other (Visarjaniya, *i.e.*, one not preceded by a Nāmin vowel, is rhotacized), as is stated (below).
- (78) The word अन्तः, when it has the *udātta* accent on its final syllable, (is rhotacized).
- (79) The word अचाः (is rhotacized) when otherwise (*i.e.*, when it has no *udātta* accent on its final syllable).
- (80) The word उषः, forming the first part of a compound, (is rhotacized), if a contact consonant follows.
- (81) The word प्रातः (is rhotacized).
- (82) The word भाः, in the phrase देवं भाः, (is rhotacized).
- (83) The word वधः, if it has the *udātta* accent on its first syllable, (is rhotacized).
- (84) The word कः, if *anudātta*, (is rhotacized).
- (85) The word अविमः (is rhotacized).
- (86) The word अदः after the phrase तदा (is rhotacized).
- (87) The word स्तः, when it occurs in the Pragātha-hymns, (is rhotacized).
- (88) The word कः after एत्ये (is rhotacized).

- (89) The word कः after विवे (is rhotacized).
- (90) The word कः after अपः (is rhotacized).
- (91) The word अस्ता॒ः (is rhotacized).
- (92) The word अस्तः॑ (is rhotacized), if not preceded by वि.
- (93) The word स्वः॑ (is rhotacized), if it has the *svarita* accent.
- (94) (The word स्वः॑ is) not (rhotacized), if it forms the latter part of a compound.
- (95) The statement of accent (in Sūtras 78, 79, 83, 84, 93 is applicable only) to the case of words not forming the first part of a compound.
- (96) The word अवः॑ (is rhotacized), when followed by the word महः॑.
- (97) The word ऊः॑, if followed by a vowel or a sonant consonant, and if not at the end of a hemistich, (is rhotacized).
- (98) (The word ऊः॑ is) not (rhotacized), when *r*, or the words अरुषासः॑, अरुणत्, and मही follow.
- (99) The words वः॑, अवः॑ and आवः॑ preceded, in the same Pāda, by वि or अप (are rhotacized), if they (*i.e.*, any of these five words) do not form a part of a compound.
- (100) (The words वः॑, अवः॑ and आवः॑ are) not (rhotacized), if followed by (the eight words) पूर्णा॑, मधेनी॑, दिवि॑, चक्षसा॑, मदे॑, पूर्व॑ः॑, अचिंषा॑, आतीनृषाम॑.
- (101) (The sixteen words) होतः॑, सनितः॑, पोतः॑, नेष्टः॑, सोतः॑, सवितः॑, नेतः॑, त्वष्टः॑, सातः॑, जनितः॑, आतः॑, ब्रातः॑, स्यातः॑, जरितः॑, घातः॑, घर्तः॑ (are rhotacized).

(102) (The nine words) जामातः, दुहितः, इत्तः, प्रशास्तः,
अवितः, पितः, देषावस्तः, अवस्तर्तः, प्रयन्तः (are rho-
tacized).

(103) (The nineteen words) दीधः, अभाः, अवरीचः, अदर्दः,
दर्दः, अदर्धः, अजागः, अजीगः, वा:, अपुनः, पुनः, अस्पः, अकः,
स्पः, सस्वः, अहः, सञ्चुतः, सवः, अस्वाः (are rhotacized).

PATALA II.

- (1) The Saṁhitā text has (disjoined) words as its material (प्रकृति).
- (2) (It is called Saṁhitā), because, while combining the finals of words to the initials of words, it proceeds without any interval of time.
- (3) The interval, however, between two vowels, is called hiatus (विचृत्तिः).
- (4) That (hiatus) has optionally the duration of a ‘vowel-part’ (स्वरभक्ति).
- (5) One should understand the teaching of (euphonic) modification (as applicable) only to those initials and finals of words which are seen in the Pada text (and this also) in virtue of an (explicit) rule.
- (6) A word, consisting of (only) one letter, even if contracted, (is to be treated) as the final as well as the initial of a word.
- (7) (One should make) the euphonic combinations according to the succession (of words).
- (8) When the words एषः, स्यः, सः or vowels precede (and) a consonant follows, these ‘combinations according to the succession of syllables’ (अन्वचरसंघयः) are ‘in the natural order’ (अनुज्ञामाः).
- (9) When it is otherwise (i.e., when consonants precede and vowels follow), the

- same (*i.e.*, the *anvakṣarasandhis*) are 'contrary to the natural order' (प्रतिक्लीसाः).
- (10) In the so-called *pratiloma anvakṣarasandhis* the first class-consonants become the third class-consonants.
 - (11) In the case of others (*i.e.*, *anuloma anvakṣarasandhis*) the breathing (*i.e.*, Visarjanīya) of the three (words, *i.e.*, एषः, etc.) is dropped, excepting the vowel (preceding the Visarjanīya).
 - (12) But not where they are parts of a compound.
 - (13) शुरेता, तित्तना, प्रश्नम्, नमृतक्षिभिः—(these) are (the four cases of) hiatus in the interior of words.
 - (14) Cases of hiatus, other than these, (occur) in the (external) combinations of words.
 - (15) Two monophthongs which have the same place of articulation become one long vowel.
 - (16) *A* (*i.e.*, *a* and *ā*), when followed by *i* (*i.e.*, *i* and *ī*), is, together with the following (vowel), changed into *e*.
 - (17) In the same way (*a*, *i.e.*, *a* and *ā*), followed by *u*, (*i.e.*, *u* and *ū*), is changed into *o* (together with the following vowel).
 - (18) If the odd ones (*i.e.*, *e* and *ai*) among the next (vowels, *i.e.*, the diphthongs) follow, (*a*, *i.e.*, *a* and *ā*, together with the following vowel), becomes *ai*.

- (19) (*A*, i.e., *a* and *ā*, together with the following vowel) becomes *au* when the even (diphthongs, i.e., *o* and *au*) follow.
- (20) These combinations (Sūtras 15-19) are named 'contracted' (प्रिक्षयः).
- (21) A non-guttural monophthong is changed into its own semi-vowel, when followed by a vowel.
- (22) (But) not (so) whenever the same monophthong (as the preceding one) follows.
- (23) These (combinations), in which the following (vowel) remains unchanged, are called 'hastened' (हैमः).
- (24) An unrhotacized Visarjaniya, if preceded by a long vowel and followed by a vowel, becomes *ā*.
- (25) Also the last two vowels (i.e., *ai* and *au*, become *ā*, when followed by a vowel).
- (26) These (Sūtras 24-25) are (the cases of) 'hiatus between two words' (पदवृत्तयः).
- (27) But that (unrhotacized Visarjaniya), if preceded by a short vowel (and followed by a vowel), becomes *a*.
- (28) So the two vowels¹ which precede the last but one (vowel become *a*, when followed by a vowel).

1. The last but one vowel being *ai*, the two vowels preceding it are *e* and *o*.

- (29) These (combinations) are (technically called) *udgrāhas*.
- (30) If followed by a long vowel (the same combinations are called) *udgrāha-pada-vṛttis*.
- (31) When the two vowels (*i.e.*, *a* and *ā*), which arise from labials (*i.e.*, *o* and *au*), are followed by a non-labial (vowel), there is an insertion of *v* (which is technically called) *bhugna*.
- (32) The two guttural (vowels) become *a* when followed by *r*. This (combination is technically called) *udgrāhavat*.
- (33) When forming the first element (पूर्वरूपाणि, *i.e.*, the finals of preceding words) of the so-called *udgrāha* combinations and when followed by *a*, the two (letters, *i.e.*, *e* and *o*) remain unchanged, (while) the former (*i.e.*, *ah*) becomes *o*. These (combinations) are (technically called) *prācyā-pada-vṛttis* and *pañcāla-pada-vṛttis*; those in which the preceding (vowel) is a labial belonging to the Pañcālas (*i.e.*, are called *pañcāla-pada-vṛttis*).
- (34) Now begins the combination (called) 'absorbed' (अभिनिहितः).

A in the beginning of a Pāda, becomes one with these primary and secondary

(vowels, i.e., *e* and *o*) ; they (i.e., *e* and *o*, remaining) here as the result of combination.

- (35) (Also) in the interior of a Pāda (*a* similarly becomes one with the preceding *e* or *o*), if, in the Saṁhitā text, a light syllable beginning with *y* or even *v* follows the light vowel *a*.
- (36) If a similarly constituted (syllable, i.e., a light syllable following a light *a* in the Saṁhitā text), even beginning with another (consonant, i.e., a consonant different from *y* or *v*), follows, (a) which is preceded by a word ending in *āvah* (becomes one with the preceding vowel).
- (37) (If preceded by words) ending in *aye*, *ayah*, *ave* and *avah*, *a* (becomes one with the preceding vowel), under all circumstances.
- (38) (*A* becomes one with the preceding vowel) when (preceded) by the word *कः*, the latter being preceded by the words आ, न, प्र, क, चित्रः, सविता, एव, कः .
- (39) (The initial *a* of) the following words (becomes one with the preceding vowel), if (preceded) by any word (ending in *e* or *o*).
- (40) (The words referred to in the previous Sūtra are :) अदात्, अवत्रैः, अजनयन्त, अव्यत्यै, अमेत्, अयोऽपाण्ठिः, अवन्तु, अवीरता, असुसुक्तम्, अमतये, अनशामहै, अव त्वचः, अवीरते, अवांसि, अवः, अरथाः .

- (41) (*A* becomes one with the preceding vowel) when preceded by the words : वासेवायः, अभिभुवे, कवथ्यः, संक्रन्दनः, धीज्ञवनः, स्वधावः, उत्सादतः, शृतावः, सामर्थः, हिरण्यशङ्कः .
- (42) (The absorption of *a* appears in the following combinations of two words :) येऽराः, रथोऽव, मेऽवायि, नाऽहिः, अस्तेऽभिदासति, ज्ञायमानेऽभवः, अग्नेऽयम्, वृत्तेऽपः, अहोऽतिपित्रति .
- (43) (So also in the combinations :) जस्मयन्तोऽहिम्, मरुतोऽनुभर्ती, यवसेऽविष्णव्, चयुनेऽजनिष्ट, वृग्रहन्येऽवीः, समरेऽतमानाः, मरुतोऽमदन्, अभितोऽनवन्त .
- (44) (The absorption of *a* appears in the combinations :) ब्रुवतेऽध्वन्, तवसेऽवाचि, मेऽपत्, दधिरेऽन्ना, नदुषोऽस्मत्, पुरोऽभिनत्, उप तेऽधाम्, वहतेऽयम्, यमोऽदितिः, जनुषोऽया, सुवितोऽनु, श्रियोऽधित .
- (45) (The absorption of *a* also appears in the combinations :) वपुषेऽनु, विशेऽयन्त, सन्तोऽवद्याचि, खेऽनसः, भरन्तोऽवस्थवः, अवोऽस्तु, तुर्धन्योऽजः, मायिनोऽधमः .
- (46) (So also in the combinations of words :) देवोऽनयत्, पुरुषसोऽसुरधनः भूतोऽभि, रवेतोऽस्तुः, तेन नेऽच, येऽन्नामयः, तेऽरदत्, नेऽधिवक्ता, तेऽवर्धन्त, तेऽस्येभिः, सदोऽविः .
- (47) (So also in the following combinations :) स्वाव्योऽजनयन्, धन्वनेऽभिमातीः, अग्नेऽप इह, मनसोऽधि, येऽध्वनः, योऽश्वः, तेऽविन्दन्, तवसोऽधि, न येऽधि, पादोऽल्प, योऽति, ब्राह्मणोऽस्य, योऽनयत् .
- (48) (The absorption of *a* also appears in the combinations :) सोऽस्माकं यः, द्वेषोऽप्येऽन्यकुतेभ्यः, तेभ्योऽकरम्, पथस्वन्तोऽसृताः .

- (49) (The absorption of *a*) does not take place when the words अन्यः, अवाके and अयो (respectively) follow the words पुत्रः, पराके and परावरः.
- (50) Even in the interior of a Pāda, (the absorption of *a* does not take place in the case of the following :) वयो अन्तरिके, वर्णो अस्य, अश्वथयः, हतयः, त्रयः, वा अन्धसः, शयवे अश्विना, उभये, अवो अधि, सार्ज्जयः, जामयः, पयः .
- (51) The so-called Pragṛhya vowels remain unchanged, when occurring before the word हृति .
- (52) (The so-called Pragṛhya vowels remain unchanged) also when vowels follow in the Saṃhitā text.
- (53) The first (Pragṛhya, *i. e.*, *o* in the vocative, is, however, treated in the Saṃhitā text) as is said (above)¹.
- (54) These (combinations), occurring with the following words, are everywhere (*i. e.*, either in the Saṃhitā or in the Pada text, called) *pragṛhitapadas*.
- (55) (But Pragṛhya vowels) that occur at the end of three-syllabic words (do) not (remain unchanged) when followed by the word इव (in the Saṃhitā text).

1. That is, in Sūtras II. 28, 31 and 34.

- (56) *U*, when preceded by *y* which is the result of a euphonic combination, and also when following a hiatus, (remains unchanged), only in the Saṁhitā text.
- (57) The word शु (remains unchanged) when a word beginning with अ follows.
- (58) If not preceded by a monosyllabic word or the word तत्र, the word पूरा (remains unchanged), when *a* follows.
- (59) The words श्रद्धा, सन्नात्ती, सुशमी, स्वधा, ऊरी, पृथुव्रयी, पृथिवी, ईषा, मनीषा, अया, चिद्रा, ज्या and प्रपा (remain unchanged), when the first, the fifth and the sixth of the vowels (*i.e.*, *a*, *i*, and *ī*) follow.
- (60) The word सचा (remains unchanged), when a vowel, in the beginning of a Pāda, follows.
- (61) Ā, if standing by itself (and followed by a vowel occurring in the beginning of a Pāda, remains unchanged), when preceded by a word ending in *śu*, the words जोष्म, चर्षणीः, चर्षण्म्यः; a word ending in *e*, or the words नित्रयैः, अस्त, ईवत्, and नमस्युः.
- (62) The two guttural (vowels, *i.e.*, *a* and *ā*, remain unchanged), before (the hymns belonging to the seer) Luṣa, when followed by *e* and *o* (occurring in the beginning of a Pāda).
- (63) The word अमिनन्त (remains unchanged) in the Gotama-(hymns).

- (64) The words विभ्वा, विघ्ती, विपन्ना, कदा, या and माता (remain unchanged), when ?, even if not belonging to the beginning of a Pāda, follows.
- (65) The words भीषा and पथा, in the Parucchepa-hymns, remain unchanged), if a follows.
- (66) The (hiatus) पर्वा अस्तिस्, with its penultimate lengthened, (occurs) in (the hymns of) the descendants of Atri.
- (67) The hiatuses, which, from सत्ता (Sūtra 60) to one with its penultimate lengthened (Sūtra 66), have been prescribed, have their penultimate nasalized.
- (68—77) (The following irregular combinations should be taken) just as they are given here :—

सेहु, सास्मिन्, सेमभि, साभिवेगः, सेदभवः, सोपमा, सौषधीरनु, सास्मा अरम्, सोत नः, सेन्द्र विश्वा, सेति, सास्माकमनवद्य, सासि (68) ;

सेदग्ने, सेदग्निः in the Vasiṣṭha-hymns, सास्माकेभिः, सेदुग्रः, सेमे, सैना, सैनम्, सेमम्, सोद्धुस्, सेमाम्, सोषाम्, सेशे, सेदीशे (69) ;

न् इत्था ते, सानो अथ्ये, वो अस्मे, वासौ, वेदस्थाम्, विष्ण्येमे, न् अन्यत्रा चित्, न् इन्द्र in the beginning of a Pada, ऊपर्वांक् (70) ;

उदू अथान्, रजेषितम्, धनर्चम्, शतर्चसम्, दशोण्ये, दशोण्ये, यथोहिषे, यथोचिषे, दशोणिम्, पिवा इमम् when followed by a vowel, रथोङ्ह (71) ;

वीरास एतन, तम् अकृण्वन्, ततारेव, प्रैष्युः, रोदसीमे, धन्वर्गसः, सरपसः, सचोत, प्रधीव, वील् उत, सर्तवाजौ (72) ;

अशिवनेव, पीवोपवसनानाम्, महो आदिलान्, उपसामिवेतयः, स्तोत-
व अम्ब्यम्, सृजा हयध्यै, सचेन्द्र, साक्षा अव्यये, स्वधामिता (73) ;

गोओपशा, गोऋजीक in any gender or case
(प्रवाद), मनीषा आ त्वा, पृथिवी उत चौः, मनीषावस्युः, रण्या हह,
आव, वृहतीङ्गव (74) ;

योनिमारैक्, शगादारैक्, आरैक्, दुर्योग आवृणक्, हन्त्यासत्, रूप
आरुपितम्, अनायुधास आसता (75) ;

अस्त्वासतः, निराविध्यत्, अभ्यादेवम्, क आसतः, न्यावृणक्, न-
किरादेवः, न्याविध्यत्, एनमायुचक् (76) ;

अहिहक्षारिणक्षयः, आयुचाताम्, उदावता, रिक्थमारैक्, य आयुक्त,
कुरुत्रवणमावृणि (77).

(78) The euphonic combinations in the three cases शुन्नस्त्वच्छेपं निदित्तम् (Rg. V. 2, 7), नरा च शंसं
पूषणंम् (Rg. X. 64, 3), नरा च शंसं दैव्यंम् (Rg. IX.
86, 42) are not according to the succession
(of words in the Pada text).

(79) Where there is (at least) a long vowel the
hiatuses are long.

(80) Those hiatuses, in which there is a vowel
on both sides of an (intermediate) vowel,
are technically called *dvi-sandhis* (=ad-
mitting twofold combination).

(81) According to the old Śākalya (the hiatuses) in the Prācyā and Pañcāla (Padavṛttis)¹ have their following vowels resembling their preceding ones.

(82) (But) the settled practice is otherwise.

PATALA III

- (1) The acute (उदात्त), the grave (अनुदात्त), and the circumflex (स्वरित) are the three accents. They are uttered respectively through stretching (आयाम), relaxing (विश्रम), and carrying across¹ (आचेप, of the organs).
- (2) They belong to syllables.
- (3) When there is a combination of the first two accents (*i. e.*, of the acute and the grave) into one syllable, (the resulting) accent is circumflex.
- (4) A half-mora or even half (the whole quantity) of that (circumflex) is higher than the acute.
- (5) The rest which follows is grave, (but) is heard like the acute.
- (6) (Only) if the following syllable is not uttered acute or circumflex.
- (7) A circumflex syllable which is preceded in (the same) word by an acute (should be regarded in its nature) as grave.
- (8) The circumflex, in (the same) word, (which is) different from this (*i. e.*, which is not preceded by an acute), they call natural (or independent : जात्य) circumflex.

1. Cp. Whitney on Ath. Prāt. I. 16; also Uvāṭa.

- (9) One should regard one or more than one grave syllables which follow (in the same word) those two (kinds of circumflex) as acute (*i. e.*, heard like an acute).
- (10) If not preceding (a syllable) which happens in that way (*i. e.*, which is either an acute or a circumflex).
- (11) In a coalescence (of two vowels), one of which is acute, the syllable resulting from the combination (सन्त्वय) is acute.
- (12) But (the result of the combination) is circumflex, if (there is a coalescence of) a circumflex with a following grave.
- (13) One should, according to Śākalya, proceed in the same way (*i. e.*, should regard the result of the combination as circumflex), in the contraction of two short *i* vowels and in the so-called 'hastened', and 'absorbed' combinations, if the first element (in the different combinations) is acute.
- (14) According to Māṇḍūkeya, one should traditionally recognise the same in all cases of the contraction (the first element of which is acute).
- (15) These are the (accidental) characteristics of (vowels) arising from coalescence.
- (16) (The vowels arising from coalescence) with a following (acute) become the first (*i. e.*, acute).

- (17) A grave syllable, preceded by an acute and intervened by hiatus or a consonant, is circumflexed, if not followed by an acute or circumflex.
- (18) According to (their) euphonic combination, they call these different kinds of circumflex, respectively *Vaivṛtta*, *tairovyañjana*, *ksaipra*, *abhinihitā*, and *praśliṣṭa*. (Cp. III. 13 and 17).
- (19) The grave syllables which follow a circumflex have the accent (called) ‘accumulation’ (प्रचय), (in which case) they (*i.e.*, the grave syllables), one, two, or even more, are heard like an acute.
- (20) Some (teachers), however, (beginning) from the end, pronounce one or more than one syllables as grave, or (they do so) even till the last (syllable).
- (21) But certainly (the syllable) followed by an acute or circumflex (is grave).
- (22) Some (teachers explain this) grave accent for (this) reason, that there might appear the distinguishing features (धर्म) of the so-called ‘accumulated accent’ (प्रचयस्वर).

(This) practice with regard to the ‘accumulated accent’ is according to Śakalya and Ānyatareya.

- (23) Vyāli, however, (maintains) the usage of the grave accent with regard to those syllables which, in ‘the repetition with *iti* interposed’ (परिप्रह), follow either a word ending in the non-Vedic (इति) or a syllable that has become one with that (इति), if those two accents (*i.e.*, acute and circumflex) follow.
- (24) Just as the accent of the syllables, that are combined without being coalesced, has been prescribed, so one should understand (the accent) of them in the case of Avagraha.
- (25) But the first syllables of the second parts of those compounds which have two acute accents (one should regard) as if not combined (with their first parts, in the case of Avagraha).
- (26) (One should treat) the finals of the two words त्वं and शब्दौ, when they are first parts of a compound (having two acute accents), like an independent circumflex or in the same way (as stated above either in Sūtra 24 or 25, in the case of Avagraha).
- (27) According to some, the last mora of the last two trimoric (words)¹ is lower than a grave in the ‘accumulated accent’ (प्रचयस्वर).

1. Op. 1. 31.

- (28) Vyāli (however says that) both (the above-mentioned moras) have the same accent (as the rest of the moras).
- (29), (30), (31) One should pronounce the accents free from indistinctness (असंदिग्ध), unseparated (अविकृष्ट), (and) free from tremor.
- (32) One should not too much emphasize a circumflex.
- (33) Nor should one exaggerate the first two accents, i.e., acute and grave).
- (34) The (four kinds of) circumflex called respectively 'independent' (जात्य), 'absorbed' (अभिनिहित), 'hastened' (चैत्र), and 'contracted' (प्रश्लेष्ट) suffer 'depression' (कम्प), when followed by an acute or circumflex.
-

PATALA IV

- (1) If contact consonants precede and consonants follow, this (mere combination, without causing any change, is called) ‘uninfluenced’ (अवशंसक्, and is one) of the so-called *āsthāpita* combinations.
- (2) The first class-consonants, when followed by sonant consonants, become their own thirds.
- (3) (The first class-consonants) become the last consonants (of their own class), if followed by the last class-consonants.
- (4) Š preceded by any of the first class-consonants becomes *ch* according to the father of Sākalya.
- (5) A following (*i. e.*, initial) *h* (preceded by the same (*i. e.*, the first class-consonants) becomes the fourths of the latter (according to the father of Sākalya), when (the preceding first class-consonants) appear as finals of words and with the change into the thirds.
- (6) If a contact consonant having a different place of articulation follows, *m* becomes the last (of the class) of the following consonant, according to all (the teachers).
- (7) If initial semi-vowels, excepting *r*, follow, (*m*) becomes the corresponding nasal (semi-vowel).

- (8) In the same way *n* (is changed into the corresponding nasal semi-vowel), when *l* follows.
- (9) *N* becomes *ñ*, when *s* and the *c*-class (*i. e.*, *c*, *ch*, *j*, *jh*, *ñ*) follow.
- (10) When *j* and *l* follow, *t* becomes the same two (*i. e.*, *j* and *l*, respectively).
- (11) *T* becomes *c*, if a voiceless palatal consonant follows.
- (12) *ś* following those two (*i. e.*, *ñ* and *c*) becomes *ch*.
- (13) (*ś* does) not (become *ch*) according to Sākalya.
- (14) These (combinations, from Sūtra 2 to 13, are called) 'influenced' (वर्गम्).
- (15) If *r* and breathings follow, *m* becomes Anusvāra, and this (combination) they (technically) call *paripanna*.
- (16) According to some, if *n* is followed by a voiceless breathing, *k* (is inserted) between (the two).
- (17) (The same teachers) maintain that *t* (is inserted between), if *t* and *n* are followed by *s*.
- (18) If *ñ* is followed by *s*, *c* (is inserted between the two, according to some).

- (19) These (combinations, from Sūtra 16 to 18, are called ‘insertions’ (अन्तःपातःः).
- (20) (Now begins) the prescription, in this Pātala, regarding those words which end in a breathing and about which no (rule of) combination has (yet) been given.
- (21) The breathing (s) is dropped in the phrase चित् कर्मनेन.
- (22) ककुञ्जान् (is an exception to Sūtra 3 of this Pātala).
- (23) The stem सन्नाज् is an exception to the so-called *paripanna*¹ combination.
- (24) An unrhotacized Visarjaniya (together with its penultimate vowel) becomes *ā*, if followed by a sonant consonant.
- (25) Preceded by a short vowel, (it, together with its penultimate vowel,) becomes *o* (if followed by a sonant consonant).
- (26) These two combinations are (respectively called) *niyata* and *praśrita*.
- (27) A rhotacized Visarjaniya, however, which is preceded by any (short or long vowel) becomes *r*, if followed by a vowel or a sonant consonant ; these being called ‘r-combinations’ (रेक्संघयः).
- (28) A (rhotacized) Visarjaniya is dropped, if followed by *r*.

1. Cp. IV. 15.

- (29) The penultimate vowel of a short (rhotacized Visarjaniya) is lengthened (if *r* follows, while the Visarjaniya is dropped).
- (30) These two (combinations are respectively called) *akāma* and *niyata*.
- (31) When a voiceless contact consonant, not followed by a breathing, follows, both rhotacized and unrhotacized Visarjaniya becomes a breathing having the same place of articulation as that (*i.e.*, the following voiceless consonant).
- (32) If a (voiceless) breathing follows, (Visarjaniya) becomes the same (breathing).
- (33) If a (voiceless) contact consonant of the first or of the fifth class follows, (the change prescribed in Sūtra 31 takes place) optionally.
- (34) Also when an uncerebralized breathing follows, (the change prescribed in Sūtra 32 takes place optionally).
- (35) This combination, where Visarjaniya is changed to a breathing, is called 'changed' (व्यापक); while that, where the penultimate (*i. e.*, Visarjaniya) remains unchanged, is called 'passed-over' (विकान्त).
- (36) If a breathing followed by a voiceless consonant follows, (Visarjaniya) is dropped, even if the (following) breathing is cerebralized.

- (37) This combination (is technically called) *anvakṣara-vaktra*.
- (38) Non-change (of Visarjaniya) is (however) the usage, when *k*, *kh*, *p* and *ph* follow.
- (39) (The Visarjaniya of) स्वः, धूः, पूः, when they are not independent words (*i. e.*, only in a compound), becomes *r*, when voiceless consonants follow.
- (40) (Visarjaniya is) not (treated regularly in the following combinations:) अचा हन्तुः, स्वधितीव, अह एव, भूम्या ददे, अहोभिः, उषर्वसूयवः, आवर्तमः, अहोरात्राणि, अदो पितो, प्रचेता राजन्, and वर्तनीरह .
- (41) As stated (later on, a Visarjaniya) preceded by a 'cerebralizing' (नामिन्) vowel becomes *s*, and the other (Visarjaniya, *i. e.*, one not preceded by a 'cerebralizing' vowel), if unrhotacized, becomes *s*, when *k* and *p* follow; but always so in the interior of a word. This combination is called 'sibilation' (झपाचरित्).
- (42) In the interior of a Pāda, but not in a compound, (a Visarjaniya) preceded by a (becomes *s*), when the dissyllabic masculine word पति follows.
- (43) Also if the words करम्, कृतम्, कृधि, करत् and कः follow.
- (44) Also if the word परि occurring at the end of a Pāda follows.

- (45) Final (Visarjaniya of a word ending in) *asah* (becomes *s*), if the word does not contain *r*, and when the words पार, परि, कृतानि and करति, even if not occurring at the end of a Pāda, follow.
- (46) The word वास्तोः (is sibilized), if the word पति follows.
- (47) (The Visarjaniya of) the words आविः, हविः, and ज्योतिः (becomes *s*), if *k* follows.
- (48) Also when the words पान्त and पश्यन्ति follow.
- (49) The words इक्षयाः, गाः, नमसः, देवयुः, द्रुहः, मातुः and इङ्गः (are sibilized), when any form or case (प्रवाद) of the word पद follows.
- (50) This (sibilation of Visarjaniya) thus (takes place) with the exception of the words पूर्णः, पुरः and पुः, when first parts of a compound, and also of the (following) nine words.
- (51) (The nine words referred to above are :) अस्या यः, सोमः, वृहतः, अस्य पूर्णः, उरु ज्योतिः, जातः, हमः, वृषः and अन्यः .
- (52) ब्रह्मणः, (the group of) the two words आत्मरूपः, विदुः, वसुः and पञ्चः (are sibilized), when the word कवि follows.
- (53) When the word पथि follows, the words निन्वथः, चेतथः and महः (are sibilized).
- (54) The words विश्वतः, वीलितः and रजः (are sibilized), when the word युधि follows.

- (55) The word रायः (is sibilized), when the words काम्, पेष and पूर्वि follow.
- (56) दिवस्परि (is an example of sibilation) at the beginning and the end of a Pāda.
- (57) (In the same way) दिवस्पृथिच्याः and अधमस्पदीष्ट, the first (only) if at the beginning of a Pāda, (are examples of sibilation).
- (58) (Also) स्सपदीष् .
- (59) The words शवसः, महः, सहसः and इलायाः (are sibilized), the first when पातु follows and the others when the word पुत्र (follows).
- (60) रायस्खाम्, महस्करथः, महस्परम्, विष्क्रन्थादम्, विष्कृथ and लिष्पिपर्तन (are examples of sibilation).
- (61) The word दिवः (is sibilized), when any form or case of the words कवन्धम्, पृथु, कण्वासः, पुत्रः, पातु, पथा, पयः, पायुः, पृष्ठम् and पदम् follows.
- (62) (Visarjanīya is sibilized in the combinations :) रजस्स्पाति, अन्तस्पथाः, कस्काच्या, चतुरस्कर, स्वादुष्किल, लिद्द्वपातु, धौषितः, वसतिष्कृता .
- (63) (Visarjanīya is sibilized in the combinations :) तपेष्वित्रम्, त्रिष्पूत्री, धीष्वीपाय, विभिष्पता, धौषिता, रजस्स्पृष्टः, ददुष्पञ्चाय and नस्करः .
- (64) (Visarjanīya is sibilized in the combinations :) वसुष्कवित, मनुष्पिता, पितुष्पिता, प्रग्नस्तुरः, मयस्करन्, नभस्पयः and ऋयस्परः .
- (65) N preceded by अ, even if at the end of a word which is a part of a compound, is

- dropped, if followed by a vowel (in the interior of a Pāda).
- (66) (*N* is dropped in the words) अत्रान्, जप्रसानान्,
जघन्वान्, देवहृतमान्, बहृधानान्, इन्द्र सोमान्, तृष्णायान्, ना
देव देवान् and हन्त देवान्, (though occurring at
the end of a Pāda).
- (67) These 'hiatuses between two words' (पदवृत्तयः)
are with reference to words ending in *ān*.
[Or, these combinations (Sūtras 65, 66)
are called *ān-pada pada-vrittis*].
- (68) (*N* is dropped) also in the 'apparent hiatu-
ses' (विवृत्यभिशयेषु): पीवोआर्द्धा रथिवृषः, दधन्वा यः, जुजुर्वा
यः, स्वर्वा यात् and द्वर्द्वा वा.
- (69) *N* preceded by *i* or *u* becomes *r*, when the
words हत्म, योनै, वचोभिः, यान्, युवन्यून् and वनिष्ठैष
follow.
- (70) Also when vowels follow.
- (71) (*N* becomes *r*) also (in the two combina-
tions:) दस्यौरेकः and नृरभि .
- (72) In these combinations a contact consonant
is changed to *r*. (Or, these combinations
are technically called *sparśa-repha-sandhis*).
- (73) The exceptions to the above rules¹ are:
अस्मानुप, एतावान्, स्फुरान्, गच्छान्, देवानयाट्, वहान्,
हिरण्यचक्रान्, मायावान्, वोषान्, तानश्विना, अविद्रान्, पयस्वान्,
उत्राना धेहि, आ यज्ञीयान् and पतीनुरोः.
- (74) (*N*) preceded by a long vowel is always to
be treated like Visarjaniya, when the words

1. Cp. IV. 65 and 70.

चरति, चक्रे, चमसान्, च, चो, चित्, चरसि, चौतनः, चतुरः and
चिकित्वान् follow.

- (75) (But) not (in the words:) अस्मान्, चमसान् and पशून्.
- (76) (In the combinations:) तास्ते, सर्वास्तान्, देवास्त्वम्, तर्त्त्वायस्त्व, and आवद्यस्त्वम् (*n* is treated like a Visarjaniya).
- (77) (Where it is said) that (*n*) becomes Visarjaniya if (certain) words follow: these are called ‘contact-breathing-combinations’ (स्पर्शोष्मसंधयः).
- (78) The combinations नौः पतिभ्यः, नूः प्रणेत्रम्, नूः पात्रम् and स्वतर्वा: पायुः are simply examples of the so-called ‘passed-over’¹ (विक्रान्त) combination (i. e., in these cases the Visarjaniya, which is a substitute of *n*, remains unchanged).
- (79) Also नौः पाहि श्रुतिः.
- (80) When *n* is either dropped or becomes *r* or a breathing, the vowel preceding its position is nasalized.
- (81) The first vowel of the following words (is nasal) even in the Pada text.
- (82) (The words are:) मांस्यचन्याः, मारचत्वे and मङ्गत्वतः.
- (83) The final letter of the particle ईम् is dropped, when the words गर्भम्, गावः, वत्सम्, मृजन्ति, पृच्यते, सखायः, विवाच, उनः, रिणन्ति and रथम्

1. Op. IV. 35.

follow. This also is an instance of the so-called *anvakṣara*-combination¹.

- (84) *S* is inserted between, when the words पुरु, पृथ्वी and अधि precede and the word चन्द्र follows ; also when the final vowel of the first part of a compound is short.
- (85) *S* (is inserted between), if परि, a part of a compound, is followed by क्षे.
- (86) *R* (is inserted), if वन्, (a part of a compound, precedes) and the word सद follows.
- (87) (*S* is inserted in the phrase) परिष्कृणवन्ति वेदसः .
- (88) (*S* is inserted in) अस्कृतोषसम् .
- (89) These combinations (Sūtras 84-88) are called 'pure-syllabic' (शैद्वाचरा:).
- (90) In (the hymns belonging to) Medhātithi, (the compounds) ending in the words वरुण and वत् are shortened, if followed by a contact consonant or a semi-vowel.
- (91) The words आदिला, देवा, वरुणा and असुरा (are shortened), when followed by the words beginning with या (enumerated in Sūtra 93, below).
- (92) मित्रा (is shortened), when वयम् follows.
- (93) The words beginning with या (referred to in Sūtra 91) are : या, सुप्रतीकम्, निष्कृतम्, पुरोहितिः, चत्रम्, दाशति, शवसा, भिषज्यथः .

1. Cp. II. 8.

(94—98) The following combinations are irregular :)

सो चिन्तु in (the hymns belonging to) Agastya
and in the tenth Mandala (94) ;

सा न्वीयते (95) ;

सः पलिकनीः (96) ;

हि पस्तव (97) ;

शुगुच्चतः, दुदुच्चन्, गा अदुच्चत, दुच्चन्वृधे, अस्य दुच्चन, असु दक्षि,
दक्षन्, पदमन्दद्वुषः, असि दक्षत, कृष्णासा दक्षि and हियानस्य
दक्षोः (98).

PATALA V

- (1) In the interior of a Pāda, *s* preceded by a cerebralizing vowel other than *e* is changed to *ś*, even if (the cerebralizing vowel) is followed by a breathing (*i.e.*, Visarjaniya), as prescribed (in the following).
- (2) One should understand that in this case (*i.e.*, when a cerebralizing vowel is followed by Visarjaniya) cerebralization (नति) takes place first and the change of Visarjaniya into a breathing (च्यापत्ति¹) afterwards.
- (3) The word सः (is cerebralized when preceded by) the words सु, जती, नकिः, स्वैः, वि, उह, नहि, अभि, त्री, ति and हि.
- (4) The two words सत् and स्वः (are cerebralized) only (when preceded) by a dissyllabic word (ending in a cerebralizing vowel).
- (5) शु is cerebralized (when preceded) by a non-polysyllabic word.
- (6) The syllables *sy*, *sk* and *sn* occurring in the beginning of words (are cerebralized, when preceded by a non-polysyllabic word).
- (7) *Sm*, (in the beginning of a word) having no *r*, (is cerebralized, when preceded by a non-polysyllabic word).
- (8) शु followed by नः (is cerebralized), even if preceded by *e*.

1. Op. IV. 31—35.

- (9) A (preceding) long vowel (does) not (cerebralize) *sy*.
- (10) The word *s* also, when not preceded by a contact consonant, (does not cerebralize *sy*).
- (11) The *t*-class preceded by *s* is changed to the *t*-class, even if occurring in the interior of a word.
- (12) The initial letter (*i.e.*, *s*) of the words स्तिम्, सधस्थात्, स्तविहि, स्तवाम्, स्तवे, स्तुवन्ति, स्तुहि, सीम्, स्तुतः, स्य, साहि, सः, स्तुप्, सत्सिं, सत्सत्, स्तवनि, and the verb स्तोम्, (when preceded by a cerebralizing vowel) even occurring at the end of a poly-syllabic word, (is cerebralized).
- (13) नि and परि (cerebralize) the initial syllables *sva* and *si*, if the latter are followed by a consonant of the *c*-class.
- (14) (नि and परि cerebralize) also the following (initial syllables—) *se*, *sa* and *st̄i*, if the latter are followed by *d* followed by a vowel.
- (15) (नि and परि cerebralize the initial *s* of the words) सेव, स्वापय, सस्वजे, सस्वजाते and ससाद्.
- (16) The latter word (*i. e.*, परि, cerebralizes the beginning of the words :) सन्तम्, सन्तः, सन्ति पूर्वीः, स्थुः, स्थाः and स्थात्.
- (17) (*S* is cerebralized in the combinations :) हि षिव्व, त् षिव्व, रजःसु षीदन्, इतो षिव्वत्, अभि पतःः, किमु षिव्वत्, सूरभिष्वद्याम, दिवि षन्तु, के ष्ट, प्रति ष्टुर, त्री षधस्या and कमु षिव्वत्.

- (18) (*S* is cerebralized also in the combinations:) उ शुवाणः, दिवि षन्, सूरभिष्याम्, शृच्छन्ति षम्, न् षिरम्, वंसु वीदति, तु ष प्र, हि ष्टो यशसा, मही षा, वि षा, भूयामो षु and वर्ति ष्टन.
- (19) (The cerebralization of *s* does) not (take place in the instances:) वाजी स्तुतः, वहन्ति सीम्, पतिः स्याम्, दित्ससि स्तुतः, अपो सु ष्यज्, श्रुधि सु, त्रिः स्म and स्तुहि स्तुहि.
- (20) (*S*) in the interior of a word is cerebralized, (when it is preceded by cerebralizing vowels) occurring in the interior of the (same) word and preceded by the two even semi-vowels (*i.e.*, by *r* and *v*) or by a letter produced at the root of the tongue.
- (21) (*S*) standing in the beginning of a part of a compound (is cerebralized, when preceded by cerebralizing vowels which are preceded) even by letters different (from those mentioned in the preceding Sūtra).
- (22) (*S* standing in the beginning of a part of a compound is cerebralized), also when preceded by *e*, *r* and the word षृतना.
- (23) (*S*) remains unchanged when followed by *r*, *r̄* and *r̄̄*.
- (24) Similarly (the *s*) of the syllables *sam*, *sprk*, *svr*, *sar* and *svar* (remains unchanged).
- (25) (The *s* of the syllable) *sa* remains unchanged, if the latter precedes an *Anusvāra* standing in place of *m* (according to IV. 15).

- (26) Also (when *sa* precedes) a conjunct consonant beginning with a nasal (consonant).
- (27) (The *s* of the words) सहस्रम्, सनिता, स्थात्राम्, सावित्रम्, सूवरी, स्तुषे, समुद्रम्, सदशा, सारे, सायकः, साधनी, सह, सनितः, सपष्टः, सदशः, सखायम्, सप्तैः and the stem सान्तु, when parts of a compound, (remains unchanged.)
- (28) (*S* in) all words, when preceded (in a compound) by the words सुते, सोमे, वचणे, अग्राभि, चर्वयि and स्वभिष्ठि, (remains unchanged).
- (29) (*S* is) not (cerebralized in the words:) अभिसत्त्वा, रविश्लानः, याविसीष्टाः, सिसचि, तिस्तिरे, तिस्तिराणा, सिसिचे and सिसिञ्चुः.
- (30) (*S* is cerebralized in the words:) गोष्ठादिव, गोष्ठतमाः, उपद्धुत्, नार्षदः in all cases, पर्यपस्वज्जत्, स्वाद्युषंसदः, the stem पुरुषन्ति, सुषंसदम्, सुषमिधा and अनुसेष्ठित्.
- (31) (*S*), which stands at the end of the first part of a compound and is the result of the change of Visarjaniya into a breathing (व्याप्ति¹, is cerebralized), if preceded by a cerebralizing vowel and followed by *t* not joined to *r*.
- (32) If, however, there is no compound (विग्रहे, the above cerebralization takes place), when the unaccented words त्वा and ते follow.

- (33) (*S* at the end of) the word अभिः: (is changed to *s*), when preceding a monosyllabic word (beginning with *t*.)
- (34) Also (*s* at the end of the word) नकिः: (is changed to *s* under the above conditions).
- (35) Also when the word नकिः: is followed by the word तन्षु.
- (36) (*S* of) निः: (is changed to *s*), when the words तत्, ततन्युः, ततज्ञुः, तम् and तैऽप्यम् follow.
- (37) (The *s* in place of the Visarjaniya of) the words पाशुभिः, पर्हभिः, व्रिभिः, ददिः, वैः, अस्मयुः and शुचिः (is changed to *s*), when त्वम् follows.
- (38) (*S* is changed to *s* in the combinations:) ईयुष्टे, वाचुषुष्टे, सधिष्ठव, गोभिष्ठरेम and क्रुष्टम्.
- (39) (The *s* in place of the Visarjaniya of the words) आहुः, लिष्पिध्वरीः, प्रसोः, वन्दारुः, पष्टिः, आविः, निः and बाह्वोः (is) not (changed to *s*), when the two unaccented words (त्वा and वै) follow.
- (40) *R*, *r* and *s*, if not preceded by *k* and occurring in the same word which is separable by an *avagraha* in the Pada text, cerebralize *n* occurring in the interior of the word, even if the former are the result of euphonic combination.
- (41) A secondary (सन्ध्यः) breathing (*i. e.*, *s*, cerebralizes *n*) also in a word which is not separable in the Pada text.

- (42) (*R*, *r* and *s* do) not (cerebralize *n*) separated (from them) by the three intermediate classes of contact consonants (*i.e.*, by the *c*-class, the *t*-class, and the *t*-class).
- (43) In the case of (compound) words beginning with एरि, प्र, ऋषि and इन्द्र (*n* is not changed to *ṇ*, if separated) also by the last (class of contact consonants, *i.e.*, the *p*-class).
- (44) Similarly (*n*), separated by *ś* or *s*, (is not changed to *ṇ*) in (compound) words beginning with any word.
- (45) (*R*, *r* and *s* do not cerebralize *n*) occurring at the end of the first part of a compound.
- (46) (Nor) the initial (*n*) of any forms of नामि and निर्णिज्.
- (47) (Nor that) joined to *y* or a contact consonant.
- (48) (Nor in) कर्मनिष्ठाम् and दीर्घनीथे.
- (49) (Nor) in the word भात्.
- (50) (Nor in) हितोमि.
- (51) (*R* and *s* do not cerebralize *n*) followed by a short vowel in (compound) words beginning with त्वेष and युरु.
- (52) (Nor) in (compound) words beginning with त्रि, शुभ्र and युष्मा, even if *n* is followed by both (*i.e.*, by short and long vowels).

- (53) (Nor) in (compound) words which have no *h*, have more than three syllables, and begin with उरः, उनः, हुः, चक्षुः and ज्येतिः.
- (54) (*N* is cerebralized in the following words:) उस्त्रयामणे, अनुज्ञयामणे, सुषामणे, वृषमण्यवः, अविष्ववण्या, प्रण्यः.
- 55) (The dentals are cerebralized in) any forms of दूड्य, दूणाश and दूळम् ; in these the syllable *dur-* which becomes *dū-* being the cause of the cerebralization.
- (56) *R* and *s* preceded by any letter (cerebralize *n*) which belongs to a word not compounded with them (विप्रहै) and is not separated by (consonants) causing obstruction (*i. e.*, by the three intermediate classes of contact consonants which prevent cerebralization ; Cp. V. 42), as stated (later on).
- (57) The words प्र and परि when preceding (cerebralize) the words आनीत्, तु ल्यम्, नोनुदुः, नोनुमः, and derivatives of the root नी.
- (58) The word नः (is cerebralized) when preceded by उरुभ्रिया, ब्रह्म, सुतेषु, नेषि, a word containing *s* and ending in a lengthened *a*, इन्द्र, सु and स्म when cerebralized, सवतेषु, पर्षि, स्वः, अर्यमा, प्र, उरु and परि.
- (59) (But) if हेळः, मुञ्चतम्, मित्राय, रया, पूषा, गवि, अविष्ट, a word containing *ch*, नव्येभिः, त्सने, वाजान्, कृषेत, and the group of the two words नय प्रतरम् follow, (नः is) not (cerebralized).

- (60) (*N* is cerebralized in the following instances :) नोरोहेण, विग्माणि, इन्द्र एणाः, इन्द्र एणम्, स्वर्ण, परा शुद्धव, अग्नेश्वेण, वार्णी and शक्र एणम्.
- (61) This is *nati* which consists in the cerebralization of a dental.

PATALA VI

- (1) The first (letter) of a conjunct consonant, when preceded by a vowel or Anusvāra, and occurring where there is no unchanged visarjanīya (अविक्षमे¹), is uttered twice. This is called 'doubling' (क्रम).
- (2) An aspirate, however, is once uttered together with its own preceding (*i.e.*, unaspirated consonant).
- (3) *Ch* (is, thus once uttered together with its own preceding or unaspirated consonant), even if not at the beginning of a conjunct consonant.
- (4) (A consonant) which follows *r* (is doubled).
- (5) Similarly a contact consonant following *l* (is doubled).
- (6) (A contact consonant) following a breathing (is) optionally (doubled).
- (7) A final consonant (following *r* is) not (doubled).
- (8) *R* (is) not (doubled).
- (9) A breathing, which is a part of a conjunct consonant and is not preceded by any letter, (is) optionally (doubled).

1. Cp. IV. 35.

- (10) But not a breathing followed by a vowel or a breathing.
- (11) Nor (a consonant) preceding a doubled consonant.
- (12) (Nor) an initial *ch* if preceded by the words सह, अतिइय, पवसान, यस्य, and the two words तने च.
- (13) (Nor when it is preceded) by a long vowel excepting मा.
- (14) (Nor an initial) consonant joined to another consonant (and following a long vowel), according to the teaching of Śākalya.
- (15) *N* and *n* occurring at the end of a word and preceded by a short vowel are doubled, if a vowel follows.
- (16) If there is no (explicit) statement, one should regard a rule in this *pāṭala* as universally (applicable, i.e., as applicable, not only to the initials and finals of words, but also to the interior of words) and even to those (sounds) which are the result of euphonic combination¹.
- (17) *Abhinidhāna*, which consists in the holding apart (of a consonant, संघारण) and suppression (संवरण) of (its) sound, takes place in the case of contact consonants and semi-vowels with the exception of *r*, when they have already suffered euphonic combination and are followed by contact consonants.

1. Cp., in this connection, II. 5.

- (18) Also in pause.
- (19) Semi-vowels, even if nasalized, (suffer *abhinidhāna*), when followed by themselves.
- (20) *L* (suffers *abhinidhāna*), even when breathings follow, according to the doctrine of Śākalya.
- (21) In the same way, *k* of the root वा, when *kh* follows.
- (22) Or *p* of the root र्पा.
- (23) Contact consonants preceding *m* (*i.e.*, from *k* to *bh*, suffer *abhinidhāna*, according to the doctrine of Śākalya), when they occur at the end of words and are followed by *y*, *r*, *v*, and breathings (occurring) in the beginning of words.
- (24) The teaching of Śākalya (specified in Sūtras 20-23) is without conjunction (*i.e.*, there is no joint utterance of consonants in the cases described in Sūtras 20-23).
- (25) This (teaching of Śākalya does) not (hold good), when *su* which is a part of a compound word follows.
- (26) But optionally (so, if the contact consonants) occur at the end of a word having more than one syllable (and if *su* which is a part of a compound word follows).

- (27) Some (hold) that the teaching of Śākalya (takes place) optionally in all cases where there is (between two consonants) a difference of mode or place of articulation (or of both).
- (28) (Some hold that the teaching of Śākalya holds good) in the case of the first class of contact consonants.
- (29) Non-nasal contact consonants become their own ‘twins’ (यमान्), when nasal contact consonants follow.
- (30) One should understand that a contact consonant arising from a breathing is not changed to a twin.
- (31) Nor does (it) suffer *abhinidhāna*.
- (32) A twin is similar to its own original (consonant).
- (33) Or there is an audible utterance produced in the mouth simultaneously with a twin.
- (34) (It is), however, not different from its original with respect to what takes place before it (प्रत्यार्थे).
- (35) A vowel-part (स्वरभक्ति) does not dissolve a conjunction (of consonants).
- (36) According to Gārgya, there is a nasal vowel-part after a twin.

- (37) (According to Gārgya), a (nasal) breathing is inserted after an aspirate (twin or after a twin arising from an aspirate).
- (38) One should avoid it.
- (39) The voice which follows a (sonant) *abhini-dhāna* is called *dhruva* and lasts as long as that (*i.e.*, *abhinidhāna*).
- (40) (It is) inaudible after a voiceless (*abhini-dhāna*).
- (41) (It is) nasal, if it follows a nasal (*abhini-dhāna*.)
- (42) If it follows a semi-vowel, it is of the same nature with its preceding (semi-vowel).
- (43) According to Vyāli, *abhinidhāna* does not take place anywhere.
- (44) Not (so), when a following consonant is doubled and when a vowel or *r* precedes.
- (45) According to others, in the prescription of the *dhruva*, it is otherwise with regard to (*abhinidhāna*) together with the *dhruva*, where a homogeneous consonant precedes; *i.e.*, according to others, *abhinidhāna* and its concomitant *dhruva* do not occur in the case of a conjunction of homogeneous consonants.
- (46) After *r* preceded by a vowel and followed by a consonant (there is inserted) a vowel-part consisting of *ṛ*.

- (47) Also after a sonant *abhinidhāna* (विच्छेद) followed by a contact consonant or breathing.
 - (48) (The vowel-part) followed by a breathing is, however, longer.
 - (49) The other (*i. e.*, the shorter) occurs when (the breathing) is doubled.
 - (50) Some maintain that there is no vowel-part at all.
 - (51) Others maintain the existence of a vowel-part preceded by *r*.
 - (52) Some maintain the existence of a vowel-part followed by a breathing which is not doubled.
 - (53) (They) also (say) that a vowel-part is similar to the preceding or the following vowel.
 - (54) Some regard the first contact consonant (of each class) as the second, when it is followed by a breathing and does not belong to the end of a word.
 - (55) Some (pronounce) *kh+y* (instead of *k+s*) in the root क्षा.
 - (56) The same (*i. e.*, *kh+y*) in nouns similar to the root व्या.
-

PATALA VII

- (1) A short vowel, other than *r*, becomes long, when a consonant follows, as is stated (later on), and this combination is called Sāmavaśa.
- (2) This is certainly (a kind of) prolation (प्लुति).
- (3) (Also that) which has been prescribed in the vowels (*i.e.*, in connection with the vowel combinations¹, is a kind of *pluti*).
- (4) Also (the lengthening) of the initial (vowel) of the following word (in combinations) beginning with योनिमारैक्² is a kind of *pluti*.
- (5) *U* in the word मञ्च is lengthened in every position, even if it does not belong to the end of a word.
- (6) The word अच्छ, if not compounded with another word (विग्रहे³, is lengthened), when words other than सुत्ता: and याहि follow.
- (7) *Ya*, which is not preceded by *ā* and which is the final (syllable) of a dissyllabic second part of a compound (is lengthened), if that second part is accented on its first syllable.

1. Cp. II 66.

2. Cp. II. 75 etc.

3. Unless otherwise specified, विग्रहे should be taken as understood in all the Sūtras of Paṭalas VII and VIII.

- (8) The (final syllable of) *asya* is not (lengthened), when (it is) preceded by a consonant.
- (9) (The lengthening according to Sūtras VII, 5 and 7 does not take place) also in the instances :—नियूथ पिष्टतमया, अभिपच, प्रास्य, संगत्य, अनुद्दर्श, अभिवृत्य, आरस्य, संमील्य, मज्जुंगमाभिः, अभिज्ञाग्य यत्र, and निषद् वि.
- (10) The words नहि, जहि, अभि, वीर्येण, कृधि and कृणुष (are finally lengthened), when a monosyllabic word, the vowel of which is changed to a semi-vowel, follows.
- (11) Also the following words¹ (are finally lengthened, when the vowel of the following monosyllabic word is changed to a semi-vowel).
- (12) युक्त्व, मन्दस्व and विद्व (are finally lengthened), when हि follows.
- (13) विद्वि and पित्र (are finally lengthened), when हु follows.
- (14) जुहोत्, यज, धासथ, शिशीत and भर (are finally lengthened), when सु follows.
- (15) अध (is finally lengthened), when सु, तु or हि follows.
- (16) तृप्त, ऋतेन, सुवृत्त and अव्य (are finally lengthened), when वि follows.

1. Namely, the words mentioned in Sūtras VII. 12—18.

- (17) The word व (is lengthened), when शु and शु not followed by the word अर्थ follow.
- (18) योज and घ (are finally lengthened), when the latter of those two words (*i. e.*, of शु and शु) follows.
- (19) भरत (is finally lengthened), when सूल्यदृभ्याम्, वसुवित्तमस्, यत्, सोमस् and जातवेदसम् follow.
- (20) (In the following Sūtras¹ a word is lengthened), if it does not occur at the end of a Pāda.
- (21) अद्य (is finally lengthened), when the words करण etc. (mentioned below) follow.
- (22) (They are :) करणम्, च, चित्, करते, वृशीमहे, भवतम्, कृष्णोतु, भवत and स्वरूपे.
- (23) पुरु (is finally lengthened), when चित्, पुरुहूतः, नृष्टूतः, सहस्राणि, पुरुभुजा and वियायते follow.
- (24) वह, when followed by त्वम्, दुहितः and दैव्यम्, (is finally lengthened).
- (25) वर्धय (is finally lengthened), when द्युम्नम्, रुद्रम् and नच्यम् follow.
- (26) तु (is lengthened), when it is followed by चित्, महित्वम्, गीः, गृणानः, सः and ते, and if the last two words (*i. e.*, सः and ते) are followed by the words मर्ति and अद्विवः.
- (27) The word भर (is finally lengthened), if followed by the words त्तुजानः, मतिभिः, योजनानि, नः, द्विष्ठि, स्तोमम्, भूरि, योचिष्ठ and त्वम्.

1. That is to say, in Sūtras VII. 21—32.

- (28) तु is not (lengthened, when followed by) चिद्यः.
- (29) The word भव (is finally lengthened), when the words स्तोतृभ्यः, द्युम्नी, शत, and मे follow.
- (30) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) शोचा यविष्ट्य, एवा यथा, कर्ता यत्, सादया सप्त, अर्चा मरुद्वृभ्यः, तिष्ठा नः, सना स्वः and पारया नव्यः.
- (31) (The end of the first word is lengthened in the following pairs of words :) बोधा स्तोत्रे, चक्रमा ब्रह्माशाहः, शंसा गोषु, उच्छा दुहितः, वदा तना, अजा नष्टम्, जम्भया ताः, अधा महः, गन्ता मा, युक्ष्वा हि and सुजा वनस्पते.
- (32) (The words रच etc. are finally lengthened in the following pairs of words :) (अग्ने) रक्षा णः, तिष्ठा हिरण्ययम्, सोता वरेण्यम्, शोचा मरुद्वृभ्यः, श्रूमा स्तोतृभ्यः, भूमा त्रिवन्धुरः, पिषा मधूनाम् and सोता परि.
- (33) The (69) words सक्षव, मिमिक्षव, दिथिष्व, वसिष्व, श्रोत, सुनोत, हिनोत, पुनोत, विज्ञ, जग्नम्, ररभ्म, ववन्म, ज्ञाम्, सुपस्त्रि, मन्थत, मत्स्व, सर, रद, रण, जिन्व, धारय, अर्ष, चर, यज, यद्व्य, दशस्य, साध, सेच, तप, रुज, मृल, वर्ध, यावय, अत्र, अवय, नमस्य, विद, अष्ट, कृष्व, जोष, श्रुणुधि, श्रुणुत, यन्त, यच्छ्रुत, स्त्र, सिम, गूहत, कुत्र, मोषथ, दिघन, पचत, वृश्च, विध्यत, अथ, मदथ, अत्त, यदि, इत, पाथन, उपागत्य, अख्खलीकृत्य, वद्राज, अविष्टन, उरुभ्य, इष्टकर्त, ईलिष्व, मस्तुङ्म, विभय and इयर्त together with the (31) lengthened words beginning with अच (cp. VII. 21), all these making a total of one hundred, (are finally lengthened) in the beginning of a Pāda, when followed

by a consonant ; but not when a conjunct consonant follows, excepting नु and एव (i. e., these two are lengthened even if followed by a conjunct consonant).

In the following (Sūtras), too, if (the word which is to follow) is not mentioned, (the lengthening does not take place before a conjunct consonant).

- (34) (The lengthening of the end of the first word does) not (take place in the following pairs of words :) वर्धशुभ्रे, रुज्यः, सेध राजन्, वह हव्यानि, यदि मे, अध यामनि, विश्व दातारम्, अत्र धारया, अध यत्, अध ते (विश्वम्), पुरु वा, अर्च गाय, वह वायो, पिब मध्वः, पुरु विद्वान्, पुरु विश्वानि, अध वायुम्, पुरु शस्त, यदि मृत्योः, अध जिह्वा, पुरु विश्वा, पिब शुद्धम्, पिब राये, वह कुस्तम्, अर्च देवाय in the Bharadvāj hymns, यदि वा, पुरु दाशुषे, वह शुष्याय, अध बहु, अध यत् and पुरु हि.
- (35) The word ऋषि (is finally lengthened), when the words सहस्रसाम्, धियम्, जरित्रे and नः follow.
- (36) तत्र (is finally lengthened), when the last (one of the above-mentioned words, i.e., नः) follows.
- (37) तेन (is finally lengthened), when सहस्र्येन, सुश्रवसम्, पवस्व, and the pair of the words नो अधि follow.
- (38) The word दधात् (is finally lengthened), when देवम्, वेनम् and केतम् follow.
- (39) श्रुष्टि and वंस्व (are finally lengthened), when नः follows.

- (40) वेद (is finally lengthened), when followed by विश्वस्य, भृमस् and मे.
- (41) (वैद) is finally lengthened also in the Śunahśepa hymns, when *y* follows.
- (42) ब्रह्म (is finally lengthened), when नः, the two words च गिरः, कृषोति, ते, कृषोत and तूतोत् follow.
- (43) अभि (is finally lengthened), when नः, तु, नवन्ते, सतः, नरस्, द्वा, सत् and शु follow.
- (44) अभि (is lengthened) before the first word (*i.e.*, before नः), only if the latter is followed by आ, अग्ने and अर्ष.
- (45) चकुः, वदेते, दशस्यन्, ससुद्रः, रथेन, नः, सप्तऋषीन्, मदन्ति, ते, वः, भयन्ते, नियुक्तिः, कृपीटम्, रथस्य, सोमस्य, मतिः and रणन्ति—(these are the words beginning with चकुः which are referred to in Sūtra 47, below).
- (46) ससुद्रम्, the two words स्वर्ण, the stem नवव-, दशवस्, दंसिष्ठ, वसूचि, नः, वसु, the two words वृश्च निर्, तु, यतिभ्यः, सहन्तः, पृथिव्याम्, विर्, हंसि, समस्तु and पावक—(these are the words beginning with ससुद्र which are referred to in Sūtra 48, below).
- (47) वन् (is finally lengthened), when the words beginning with चकुः (cp. Sūtra 45), as well as नरः and सुपर्णः follow.
- (48) येन (is finally lengthened), when the words beginning with ससुद्र (cp. Sūtra 46) follow.

- (49) तत्र (is finally lengthened), when मे, सदः and रथम् follow.
- (50) अब (is finally lengthened), when नः, तु, कल्पेषु, नूनम्, वाजेषु and षट्सुषु follow.
- (51) (अब is lengthened before the first two, i.e., before नः and तु) only if the latter are followed by वाजयुम्, पाय, कम्, अग्ने and मघवन्.
- (52) (the first word is finally lengthened in the following combinations:) रास्वा पितः, शतेना नः, वर्धस्वा सु, श्रुधी हवम्, मन्दस्वा सु, वहस्वा सु, वनेमा ते, and नहीं तु वः.
- (53) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) पाथा दिवः, धाता रथिम्, सृजता गयसाधनम्, रास्वा च, उरु न, शरण्वी नः and सृजता मधुमत्तमम्.
- (54) [The first (in the last case also the second) word is finally lengthened in the following groups of words :] जही चिकित्वः, वेत्या हि, रचथा न, हता मखम्, युयोता शहम्, स्वेना हि and वनेमा रसिमा वयम्.
- (55) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) प्रपा वो अस्मे, धामा ह, सना ज्योतिः, अपा वृष्टि, ऋद्यामा ते in the Vāmadeva hymns, and जुहैता मधुमत्तमम्.
- (56) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) यक्षवा महे, घिष्वा शवः, जविष्वा देववीतये, अधा त्वं हि, अद्याद्या अवःशः and सचस्वा नः स्वस्तये.
-

PATALA VIII

- (1) In the interior of a Pāda, उ, when standing alone (*i. e.*, not joined to a consonant, is lengthened), when the separate (*i. e.*, not compounded with any other word, विप्रहे) words व्रजस्य, सु, धाः, नमोभिः, शुचिम्, पवित्रम्, तु, महीः, तु if not lengthened, and सुतस्य follow.
- (2) (The above-mentioned lengthening takes place only) if the words सोमसुतिम्, चकिराम्, स्तवाम्, स्तवाना, गृभाय, रथम् and शुभि do not follow those words (*i.e.*, व्रजस्य etc.) which follow (उ).
- (3) Also if the pairs of words ते अस्ति, ते महिमनः, प्र वोचत्, प्र वोचम् and नः सुमनः (do not follow the words व्रजस्य etc. following उ).
- (4) सु (is lengthened), when the words महे, दधिध्वम्, तिर, सुद्धा, नः, सृधः, चर, नमध्वम्, नम, ते and नयन्त follow.
- (5) सु (is lengthened) before the two (above-mentioned) monosyllabic words (*i. e.*, before नः and ते, only) if the latter are followed by उप, इन्द्र, अर्णे, अत्र, अध्वरम्, आयुः and एतु.
- (6) सद् (is finally lengthened), when followed by वोचिषु and पीतये.
- (7) धन्व (is finally lengthened), when followed by सोम, राट् and पूयमानः.
- (8) यदि (is finally lengthened), when followed by कृषः, मनसः, कवीनाम्, सबन्धवः, गोः and सरमा.

- (9) चर (is finally lengthened), when उटिम्, सोम् and चर्पणिमः follow.
- (10) जनिम (is finally lengthened), when हन्ति, सम् and जातवेदा: follow.
- (11) रन्धय (is finally lengthened), when followed by येषु, कम् and शासत्.
- (12) शु (is not lengthened), when नः, followed by उप सातये, follows.
- (13) The six words महय, अत्र, जय, काव्येन, गूर्खय and भर (are finally lengthened), when स्त्रः follows.
- (14) मद, पर्ष, पिष्टत, धन्व, यच्छ्रुत and लोम (are finally lengthened), when followed by स्त्रस्त्रे.
- (15) The words दधिम, मदत, तन्वि, सिद्धुत, स्त्र, वदत, अनज, रचत, उचत, पिष्टत, पृष्ठात, प्रुष, श्च, घ, हिनव, अय, जुहोत, पश्यत, चक्रम, अकुत्र, भूम, सम्, शिशीत, स्तोत and पसत (are finally lengthened), when followed by any word (beginning with a consonant).
- (16) तु (is lengthened), when preceded by a monosyllabic word.
- (17) भूम (is) not (lengthened), when कदा, हरिकः, वरु-यास्य, चक्रतुः, सुर्यस्य and निष्टया इव follow.
- (18) तु (is not lengthened), when वद्याणि, हि, बाब्धे, यज्ञियानाम्, the two pairs ते दंसः and नः सः, and शक follow.
- (19) चक्रम (is not lengthened), when the pair भूरि दुष्कृतम्, and the words वर्वताम्, विप्रवचसः and जिह्वया follow.

- (20) (Nor) स्त्र, when the two words काण्चायनः and निष्कृतीः follow.
- (21) Also when जाता:, सुरथाः and हवनश्रुतः follow.
- (22) Nor व, followed by सः and वा and belonging to (the hymns of) Kutsa and Vimada.
- (23) Nor स्म, when the words beginning with राशिम् follow (cp. S. 27, below).
- (24) (Nor) स्म, preceded by प्रति.
- (25) (Nor स्म) in the pair स्म ते, when ब्रजनम्, वनस्पते, शुभे and पर्षण्याम् follow.
- (26) (Nor स्म) in the pair स्म उरा in Vṛṣākapi.
- (27) (The words beginning with राशिम् which are referred to in VIII. 23 are :) राशिम्, वाजेषु, मे, सदा, पूषणम्, तम्, तृहत्, धायि, मा, दुर्वाण्यायतः, यस्मै, यत्, वृत्रहत्येषु, मावते, वातः, यम्, यस्य, मत् and दुर्गृभीयसे.
- (28) (The first words पृच्छ इत्यत् etc. are finally lengthened in the pairs :) पृच्छा विपश्चितम्, अवा पुरंधा, वा त्वद्विक, वन्नुयामा त्वोताः preceded by वीरान्, जनया दैव्यम्, भुजेमा तन्मिः, हा चहतः and वासया मन्मना.
- (29) (The first word is finally lengthened in the pairs :) वेदा वसुधितिम्, रेमा पृथिव्याः, वोचा सुतेषु, धावता सुहस्त्यः, सुञ्चा सुपुत्रः, स्वादा पितॄनाम्, इहा वृणीष्व and वोधया पुरन्धिम्.
- (30) (The first word is finally lengthened in the pairs :) अवथा सः, कृणुथा सुप्रतीकम्, तिरा शचीभिः, कृणुता सुरत्वान्, गमन्ता नहृषः, अनयता वियन्तः, समा च्यावयन् and इरया वृष्टिमन्तम्.

- (31) (The first word is finally lengthened in the pairs:) असूजता मातरम्, सू रथम् followed by हुवे,
नयता बद्धम्, स्वापया मिथृदृशा, इता जयत, गता सर्वतातये
preceded by आ, ईरयथा मस्तः and नेषथा सुगम्.
- (32) (The first word is finally lengthened in the pairs:) अन्यत्रा चित, पिबता मुञ्जनेजनम्, वा स्याः, वोचेमा
विदथेषु, इता धियम्, इता नि, यत्रा वि, दशस्यथा क्रिविम्, चा
बोधाति, द्वावया त्वम् and किरा वसु.
- (33) (The first word is finally lengthened in the pairs:) हा पदेव, कर्तना श्रुष्टिम्, योधया च, जग्रभा वाचम्,
पायया च, तप्या कामम्, गातुया च and मन्दया गोभिः.
- (34) Also (in the pairs:) वा स्थालात्, एना सुमतिम्, वोचा
तु, व्यथया मन्युम्, नेथा च, चक्रा जरसम् and भवता
सूल्यन्तः.
- (35) Also (in the pairs:) एवा चन, भजा राये, ररिना ते,
भजा भूरि, श्रुधी नः, उभयन्ना ते, भजा त्वम् and सूल्या नः.
- (36) The eighth syllable in Pādas containing
eleven or twelve syllables (is lengthened),
when a syllable which is light in the
Saṁhitā text follows.
- (37) Also when the heavy syllable नः follows.
- (38) In the same way the tenth (syllable) in
these two (sorts of Pādas is lengthened,
when a syllable which is light in the
Saṁhitā text or नः follows).
- (39) Also the sixth syllable in a Pāda of eight
syllables (is lengthened, when a syllable
which is light in the Saṁhitā text follows).

- (40) In an incomplete (Pāda) the perfection (*i.e.*, the required number of syllables) should be sought by means of a resolution (व्यूह) of semi-vowels as well as coalesced vowels.
- (41) (This lengthening required according to Sūtras 36-39) does not take place in वाचृधन्त, वातस्य, अवद्यानि, जिधांससि, सासद्याम, वृत्याम, दीदिहि the eighth (*i.e.*, हि of दीदिहि, which is the eighth syllable in a Pāda,) and ऊरुहि.
- (42) (Nor in) पुरुप्रजातस्य, अभि followed by नः, कुणुहि when preceded by a dissyllabic word, हय॑श्व, उत, भवन्तु, इन्द्र, सदनाय, अस्ति and नाम followed by चित्.
- (43) (Nor in) चमर्सा॑ इव, अत्रि, वसवान, सूज belonging to a Pāda of twelve syllables, अस्य, विमदस्य, सुमखाय, धार्य, ददातु, रक्ष followed by विषा, दधातु and दिधिषेय.
- (44) (Nor in) अङ्ग, सरस्वति, पञ्च, चरन्ति, हह preceded by आभिः, इन्वसि, रण्यसि, धाव, सु in the combination विद्वि शु णः, अभि in अभि षतः, सुविताय, त्वा समिधान, दधीमहि and देव.
- (45) (Nor in) जामिषु, जासु, चिकेत, किरासि, स्मसि, उप, पाति, असि, सोम, शतस्य, आयुषि, चेतति, विष्टपि, मास्व, ग्र, उर्मसि, मूर्धनि, सज्ज, and वरन्त.
- (46) (Nor in) प्रदिवि, वरुण, तमसि, तिरसि, घृतमिव, दिवि, मम, हि, तु followed by विशः, उषसि, पृथिवि, रजसि, वहसि, हनति, पितरि, वि, विहि, नि and मधु.
- (47) (Nor in) सहस्राणि, श्रोमतेन, असनाम, छायासिव, इष्टप्यसि, सस्तु, पाहि, गोपीथ्याय, पवमान, उ followed by वसन्तान्, सख्याय, वोचेमहि and मानुषस्य.

- (48) आथ्य and भूम् occurring at the end of a Pāda (are finally lengthened), when consonants follow.
- (49) श्रुति (occurring at the end of a Pāda is finally lengthened), when followed by वृच्छ.
- (50) सञ्च, स्म, धर्मे and भूषत्, occurring at the end of a Pāda, are finally lengthened, when respectively followed by the words होता, सनेति, सम् and रथः.

PATALA IX

- (1) The final vowels of the first parts of compounds are always lengthened, when वसु and मध follow.
- (2) तुवि (is finally lengthened in a compound), when रव follows.
- (3) विश्व, विश्व, धन्व, रथ, ऋति, रात्रि, द्युम्न and यज्ञ, (if first parts in a compound, are finally lengthened), when the root सह follows.
- (4) Also ष, (only) if the vowel (of the following root स) is not lengthened.
- (5) The words ending with *tama* (cp. IX. 7), which follow (the first parts in a compound), should be taken together with their derivative and inflectional forms.
- (6) परि, अभि, अप and अषि, (if first parts in a compound, are finally lengthened), when the root वृत, having र, follows.
- (7) The first parts of the compounds अभीवर्तः, सूयवसः, रथीतमः and पुरूतमः are finally lengthened ; (in) the last case (*i. e.*, पुरूतमः) only if it does not occur in the interior of a hemistich.
- (8) The words कव, ऋद्धु, धान्य, मिथु, चर्षणि, स्तन and पित्र are always (finally lengthened), when followed by any word (in a compound).

- (9) The two words विषि and रक्थ (are finally lengthened), when followed by *m* (in a compound).
- (10) परि, उरु and अच्च (are finally lengthened), when a nasal other than *m* follows (in a compound).
- (11) पित्र्य, माहिन, अकृषि, भङ्गर, अश्व, विश्वदेव्य, भेषज; तुय्य, पस्त्य, सुन्न, ज्ञत and अराति (are finally lengthened), when *v* follows (in a compound).
- (12) Also the words beginning with वैसु¹ (are finally lengthened, when *v* follows in a compound).
- (13) The words beginning with पृश्न² (are), however, (finally lengthened), when *y* follows (in a compound).
- (14) Also the words अराति, कवि, सुकरु, श्रुधि, पितु, सुन्न, रयि, ज्ञत and अश्व, (if first parts in a compound, are finally lengthened, when *y* follows).
- (15) But not the words अश्व, सुन्न, ज्ञत and वृष, when they are parts of a compound, and when *y* which begins a monosyllabic word follows.
- (16) (The words beginning with पृश्न which are referred to in IX. 13 are :) पृश्न, अजिर, अज्ञु, मधु, उन्नि, जनि, करु, वल्लु, वन्धुर, वृक, अङ्कु, दम, वृजिन, अध्वरि, हणु, वृष, मध्य, सखि, स्तम्भु, दुच्छुन, अव, यवि, शन्मु and वसु.

1. Cp. IX. 17.

2. Cp. IX. 16.

- (17) (The words beginning with वैभु which are referred to in IX. 12 are:) वैभु, हादुचि, पुष्ट, पर्वत, आहुति, शुभ्र, हृदय, अमति, सह, वृण्य, शक्ति, ससि, स्वधिति, कृशन, वयुन, ऋण, घृणि, हित, विषु, सुत, ऋत्वित्य and नीथ.
- (18) The final lengthening of the first parts does not take place in the compounds: ऋतवाकेन, अश्ववित्, सुम्भयन्ता, वसुवसु, प्रसहानः, अभिवावृते, परिवृत्तम् when followed by न, and अभिवृत्य.
- (19) (Nor in) अश्ववत्, when it occurs at the end of a Pāda.
- (20) (The first part of a compound is) never (lengthened), when मध्यस्थ follows.
- (21) The first members of the compounds अश्वयूपाय, अश्वयुजः, अश्वयोगाः, सहवाहः, सुम्भयन्ता, ऋतयन्त, सहवसुम्, सहवसा, ऋतयुक्तिम्, सहवीरम्, and वयुनवत् when followed by चकार are not finally lengthened.
- (22) The first members of the compounds सुम्भायुः followed by ज्ञाते, ऋतायन्, ऋतायुम्, उग्रादेवम्, इचिणावान्, ऋतयोः, वृषावताय, सूमयम्, शतावन्, अपीजुवा, अपरीवृतः, and अनपावृत् are finally lengthened.
- (23) The first members of the compounds इन्द्रावतः, सोमावतीम्, अवायती, दीर्घाधियः, अमित्रायुधः, रथीतरः, अन्नावृधम्, विश्वापुषम्, वसूजुवम्, विश्वाभुवे, यज्ञायते and वृतावृधा are finally lengthened.
- (24) The first members of the compounds सुम्भायन् followed by इत्, मित्रायुवः, ऋषीवः, देवावान् followed by दिवः, एवावदस्य, लेत्रासाम्, ऋतावने and सदनासदे are finally lengthened.

- (25) The following lengthening takes place in the interior of words which are not separable in the Pāda text (अनिक्षय) as well as (in the interior) of parts of compounds.
- (26) *Va-* and *ma-* (are lengthened), when any one of -वृषस्त्र, -वन्थ, -वृधवांसम्, -वाता, -वातुः, -वनः, -वृतुः, -वृते, -वृषाणाः, -वृषाणः, -वृजे, -वन्धि, -मृतुः, -मृशुः, -मृजे, -मृजीत and -वान, beginning with (a letter) similar (to *v* or *m*), follows.
- (27) The first syllable of (the root) सह is lengthened, when preceded by the first part of a compound, with the exception of a mono-syllabic word, चर्षणि and धन्व.
- (28) But not, if सह occurs at the end of a Pāda of eight syllables.
- (29) Nor when (it occurs at the end of a Pāda) of twelve syllables and is not preceded by अभिमाति.
- (30) But (the first vowel of सह) is always lengthened, when it is preceded (in a compound) by the words अभिमाति, च, and पृतना and when *y* follows.
- (31) In the words beginning with आवय (cp. IX. 32) the parts which (should) follow (the lengthened vowel) consist only of three letters; and one should regard them (*i.e.*, आवय, etc.) as parts of words.

- (32) The first syllable is lengthened in आवय, यावय, च्यावय, थामय, रामय, मामह, वावस, द्रावय, दाद्वृ, वावृध, तावृष, सासह and रारप.
- (33) The intermediate syllable of the word अनन्तु (is lengthened).
- (34) That which should follow (the lengthened vowel) in the case of the last word (i. e., रारप in IX. 32) consists only of two letters.
- (35) The six following (words which are lengthened) refer to their derivative and inflectional forms.
- (36) (The lengthening takes place in) दूर्णाशः.
- (37) Also in चक्षथशासः.
- (38) Also in द्वाधषिः, when it ends in *i*.
- (39) (Also in) सादनम्, when it occurs at the end of a Pāda and is not a part of a compound.
- (40) In पूर्णः, however, when it occurs at the end of a hemistich.
- (41) The lengthening takes place in उषासम् occurring in any place (in a stanza) and following the words दोषाम्, अस्मै, राजतः, अक्ल्, वनस्पतीन्, महीयमानाम्, कवि and तुम्यम्.
- (42) Also when it (*i.e.*, उषासम्) occurs at the end of a Pāda of eleven syllables.
- (43) The lengthening does not take place in यवयुः, अरमयः, ससाहिषे, ववृधन्तः, रमया गिरा, ररभम्, यवयसि, तत्त्वाणमेषति, श्रवयन्तः, श्रद्वहन्तः and ते नृषद्ये.

- (44) Nor in श्रवयतम्, वाज्ञसातौ नृष्णो, विभ्वासहम्, दूरणशा
रोचनानि, न ततृषाणः, यमयोः, ररप्षो, पुरुषीणाम् and
यवयन्त्वन्दवः:
- (45) Nor in ररच, यवय स्तेनम्, ससाहे, यवया वधम्, परमया,
द्वयन्त, श्रवयन् and ररते
- (46) The lengthening takes place in साहांसः, वः
सत्रादाहम्, सादन्यम्, सर्वं तातान, नानाम्, श्रूयाः, शुश्रूयाः,
रीषन्तम् and गातूयन्तीव.
- (47) Also in वावर्त येषाम्, रीषतः not followed by *d*,
सान्त्यभि, नृषाहम्, अपूरुषनः, सान्ति गुहा, तन्वं रीरिषीष,
जानि पूर्वः, अभीवृतेव and अथाय.
- (48) Also in साहन्, साहाः, जर्हषन्त प्रसाहम्, नक्षोषासा,
सूर्यमुषासमग्निम्, परिरापः, सूनृते जारयन्ती, शुश्रूतातम्, यूयुवेः
and सादना ते.
- (49) Also in करन् सुषाहा, वृत्तवान्ति, साहान्, ऋजूयेव, सूर्य-
वसात्, वृषाय, उषासानका, पृथु जाघने, राथयेभिः, रीरिषत and
ग्लापयन्ति.
- (50) Also in अध्वानयत्, रीरिषत्, प्रावणेभिः, रथीयन्तीव, अइमायः,
ससाहे, सासाह, यूयुधिरिव, अश्रयायः, पूरुषनम्, रीरिषः and
पूरुषादः.
- (51) Also in अपूरुषम्, जाह्षणाणेन, रीषते, ऋतायुभिः, रथीनाम्,
साहिषीमहि, पवीतारः, कियात्या, है पूरुषत्वता, ऋतावरीरिव
and हव्यानि गामय.
- (52) Also in वृषायस्व, प्रसवीता, ससाहिषे, तातृषाणा, तातृषिम्,
सादनस्पृशः, साहाम्, इयान्ति, पशुमान्ति, जागृतुः, पवीतारम्
and सूर्यमुषासमीमहे.
-

PATALA X

- (1) (Now begins) the *krama*.
- (2) Having started with two words, one should, repeating the second of the same, join it to the next word and in this way conclude a hemistich.
- (3) (The teachers) terminate (a *krama*-group) by having passed over the following :—
 - (1) a word consisting of one letter, excepting ओ;
 - (2) शु and र्म, when cerebralized and followed by नः;
 - (3) a word which is divided by another word and the dividing word ;
 - (4) the particle ईम्, when its final (*m*) is dropped ;
 - (5) words with lengthened initials ;
 - (6) the word स्कन्धनेन occurring with the loss (of *s*) ;
 - (7) the first words in the two pairs of words इतो विद्वच्त and आवर्तेसः ;
 - (8) both the words स्वसारमस्कृत ;
 - (9) the second word in the passage वीरास एतन.
- (4) Also those¹ which follow the words with lengthened initials (are passed over).

1. See II. 78.

- (5) One should not pronounce the (modified) form of a word, caused by the preceding or the following word, respectively in repeating or in concluding.
- (6) Everything else one should treat as in the Samhitā text.
- (7) Having finished (अतिकर्म्य) with the following, one should ‘repeat them with इति interposed’ (परिगृहीयात) :—
 - (1) words separable in the Pada text by an *avagraha* ;
 - (2) words appearing with इति (in the Pada text) ;
 - (3) any form of the roots वच्चि and खुच्चि with their initials modified ;
 - (4) a word with a lengthened initial ;
 - (5) words in the interior of which there is a modification (of sound) not due to another word.
- (8) Also the words occurring in the middle of (a *krama*-group of) more than two words.¹
- (9) Also a word occurring at the end of a hemistich.
- (10) (But one should not repeat with इति interposed) a non-nasal आ occurring before this (*i.e.*, before the final word of a hemistich).

1. See X. 3-4.

- (11) One should, however, repeat it (*i.e.*, the non-nasal अ) with the following word.
- (12) (A word) with इति is called *upasthita*.
- (13) A word standing by itself is, however, called *sthita*.
- (14) That is called *sthitopasthita*, where one pronounces both (*sthita* and *upasthita*) together.
- (15) It is approved that, if a first (*krama*-group) has a letter (at the end of its first word) which is not seen (*i. e.*, is not distinct), the 'repetition with इति interposed' (चेतकः) should show it.
- (16) Separable words (समासान्), however, one should separate by an *avagraha* in (their) second mention (in the *parigraha*).
- (17) Euphonic combination in case of words preceded by इति (is desired) by old (teachers). But स्वः should remain uncombined. One should recite it with an *avagraha*.
- (18) There should be no combination between two hemistichs.
- (19) One should, in the *krama*, wholly join together the repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text (सम्यान्), because their *krama* is (already) seen.

One should first conclude (a *krama*-group) with one word (of a *samaya*) and, having passed (the *samaya*), with the two (following) words.

- (20) The following should assume their original form in the 'repetition with इति interposed' (परिग्रह) :—

- (1) the treatment of *n* like a breathing ;
- (2) the lengthening of a vowel ;
- (3) the sibilation of Visarjaniya before *p* or *k* ;
- (4) the cerebralization of a dental letter ;
- (5) the contraction of the so-called Pragṛhya vowels.

- (21) The so-called *sauddhākṣara* insertion (cp. IV. 84-89) disappears (in the *parigraha*).

- (22a) The next three (changes¹ also) assume their original form (in the *parigraha*).

- (22b) Also the cases of rhotacism of a breathing (*i. e.*, Visarjaniya) when a voiceless consonant follows, the change to *dū*, and the word स्वधितीव (assume their original form in the *parigraha*).

1. Cp. IV. 98.

PATALA XI

- (1) Now when one recites both the Pada-form and the Saṁhitā-form of two words at the same time, without the loss of the Saṁhitā text, that is *krama*.
- (2) Again (the *krama* sometimes) consists of many (*i. e.*, more than two) words in order to prevent the loss (of the Saṁhitā text). (In that case) they, having passed over certain words, conclude (the *krama*-group) with the following words.
- (3) A monosyllabic word, without a consonant and if not a diphthong, is passed over (in concluding a *krama*-group) owing to the fear of (its) nasalization.
- (4) A word which is cerebralized through a preceding word and is the cause of the cerebralization of the following word (is passed over) for the sake of bringing together both the (direct and indirect) causes (of the cerebralization) of the following word.
- (5) The second of the two words परि and हतः (is passed over), because the preceding word (परि) cerebralizes the following word (*i. e.*, सिन्चत).
- (6) Others than these, seeing (in the letter), which is the result of euphonic combination (*i. e.*, o instead of Visarjanīya in हतो) and

which (as they think) has arisen for that very purpose (*i. e.*, for cerebralization), a cause (of the cerebralization of स्थूल), form the *krama*-group, here, only of two words.

- (7) In the same way, the word आवः followed by the word रमः is excepted (from concluding a *krama*-group) on account of the doubt as to the (real) cause of *r*.
- (8) (If so) why do they not also pass over (the first words of the pairs:) अद्वे पितो, सो चित्, उषर् वसुयवः, and the roots धन्ति and धुन्ति ?
- (9) The word स्वसारम् as well as the word अस्कृत are excepted (from concluding a *krama*-group). The insertion of *s* in अस्कृत being caused by the preposition विः, it is usual, on account of this connection, to form (the *krama*-group here) by means of five words.
- (10) The following words also (are excepted) on account of the doubt as to the real cause (of the respective modifications):—
 - (1) The particle ईम् with इति ;
 - (2) अ when nasalized ;
 - (3) the word इतन becoming एतन by the appearance (*आगम*) of a *guna*-vowel (*i. e.*, *e*) ;
 - (4) the word which follows the pair चास्कर्मचित् (*i. e.*, स्कर्मभनेन) ;

- (5) a word with its initial vowel lengthened.
- (11) Those who regard the preceding word as the cause maintain that, in the last three cases, the *krama*-group should be formed by means of two words, because that (*i. e.*, the preceding word) is immediate.
- (12) (If so) the following word being surely immediate (also) in the 4th (cp. XI. 7) and the 6th [cp. XI. 10(1)] cases, why is there also no *krama* of two words ?
- (13) In that combination which is not according to the succession of words in the Pada text (cp. II. 78), both the word divided by another and the dividing word are passed over, because (otherwise) the combination of the two words (as it appears in the Saṁhitā text) is not shown.
- (14) Others than these (however) in this case maintain a *krama* of two words, because the euphonic combination is effected, as it suits the case (आश्रयात्), and is (consequently not lost).
- (15) When (a tmesis) is preceded by other words (the *krama* proceeds regularly) according to the order of words till that (*i. e.*, the tmesis) and then the divided word and the dividing word (are both recited) together (with the preceding and the following words).

- (16) Then one repeats with इति interposed (निराह) those two (i. e., the divided and the dividing) words, even in those two other cases of tmesis (where no word precedes it), then the following word is joined to that which is not divided.
- (17) If two words, each of which is a cause of a *krama*-group of three words, occur immediately, Gārgya (proceeds) with three words and again with three words.
- (18) But if three (causes and effects) come together, the Saṁhitā text is favoured by (forming a *krama*-group of) five words.
- (19) But a *krama* consisting of four words is, in this case, observed by the followers of Śākalya.
- (20) Others (however) nowhere form a *krama*-group of more than two words, because, as the Saṁhitā text (is shown) for each word, there is no loss (of the same).
- (21) (This being) not (true) universally, the teaching of Śākalya, in the case of *krama*-groups consisting of three or more words, is traditionally held with varying specification with regard to the number (of words forming a *krama*-group).
- (22) If there is no mixing (or euphonic combination : याचन्, with the word preceding a *krama*-group) one should observe the first

prescription (with regard to forming a *krama*-group of two words).

- (23) (One should make) the combination, according to their form in the Pada text, in words which appear without the cause (of their euphonic change).
- (24) In !(forming) *krama*-groups, one should, having passed over a *samaya* (cp. X. 19), conclude the same with two (following) words, while joining it (to the preceding word, conclude the preceding group) with one word (*i. e.*, with the first word of the *samaya*).
- (25) Having finished with (अतीत) the following words, one should show their Pada-form (by means of a ‘repetition with इति interposed’):
 - (1) words with इति (in the Pada text) ;
 - (2) a word separable by an *avagraha* (समाप्त) ;
 - (3) a final word ;
 - (4) words occurring in the middle of a *krama*-group of more than two words ;
 - (5) a word in which an aspirate is changed to the third consonant of its own class ;
 - (6) a word modified without the influence of another word ;
 - (7) a word with its initial vowel lengthened.

- (26) But (with regard to the *krama* of three words) according to Gārgya (cp. XI. 17, one should show the Pada-form) after one has recited the second *krama*-group of three words.
- (27) If a first (*krama*-group) contains a (final) letter which is not seen (or distinct), they traditionally maintain (its) showing. The 'repetition with इति interposed' (चोइक) explains (निराह) it here.
- (28) When one recites a single word, that is *sthiti*.
- (29) When (one recites it) with इति at the end, then (that is called) *upasthita*.
- (30) Now by reciting these two together, (but) in reversed order, they form *sthitopasthita*.
- (31) In that case (i. e., in a *sthitopasthita*) one should separate (by an *avagraha*) a compound (or separable) word (only) when reciting it for the second time.
- (32) (In a *sthitopasthita*) one should form euphonic combination in case of words other than स्वः, because it is traditionally held that (in the latter case) in the *parigraha* there is, like an *avagraha*, a pause (काळ-धारणा) preceded by इति.

(33) One may form *krama*-groups, on both sides, according to the Saṁhitā text, then showing afterwards the Pada-form of it (*i. e.*, of the modified word); or (one may form *krama*-groups) while joining the words, according to the Pada text, to either of the two (preceding or following) words.

There being (in this way also) no loss (of the Saṁhitā text), this applies to the last three cases¹.

(34) The word आ, the combination of which is not nasalized, is excepted (from being shown in the *parigraha*).

(In this case one should form the next *krama*-group) by repeating that (*i. e.*, आ) and ending it, as before, (with the following word).

(35) In the same way, in the case of a *krama*-group of more than two words and brought about arbitrarily, one should proceed with the *krama* while separating words one by one.

(36) In the ‘repetition with इति interposed’ one should restore the loss of *n* and its change to a breathing and *r* to the original form free from the nasalization (of the vowels).

(37) (One should also restore) cerebralization (to its original form).

1. Cp. XI. 10 (3-5), or XI. 25(5-7).

- (38) Also lengthening and sibilation.
- (39) Also (those cases) where a Pragrhya vowel followed by a vowel becomes one (with it).
- (40) Any form of the words दूषाश्, दूञ्ज् and दूळम्.
- (41) *R* instead of a breathing, when voiceless consonants follow.
- (42) One should also restore the especially prescribed (महाप्रदेश) word स्वधितीव (to its original form ; cp. IV. 40).
- (43) One should also remove the insertion caused by the so-called Śaudhāksara combination.
- (44) When a word is recited for the first time in the *krama*, one should observe the euphonic modification which is required by the preceding word, while in repetition (one should observe) that which is caused by the following word.

One should observe the modification different from these according to the Samhitā text. But (this does not apply) to the first and last words.

- (45) Or, in the repetition with इति interposed, in the (above-mentioned¹) cases, one may once proceed according to the Samhitā text, while also not combining the word when wishing to repeat it, because there is a continuity of the cause of modification in (the first part of) the *parigraha*.

1. That is, cases mentioned in Sūtras XI. 36-43.

- (46) (In the first part of the *parigraha*) one should not have an unchanged Visarjanīya in the breathing-combinations which consist of two breathings.
- (47) If two modifications (द्वेष्टौ) of a word, either simultaneous (*i. e.*, in the same syllable) or contiguous (अनन्तरौ), but not due to the same causes, come together, then, if the causes are not included (in the same *krama*-group by means of a *krama* of more than two words), the Saṁhitā text verily suffers a loss in either (of its *krama*-groups).
- (48) (In the same way, the Saṁhitā text) certainly (suffers a loss) when *m* preceded by a modified vowel is dropped, or when the first of a class is changed to the third.
- (49) Or (this is) otherwise (*i. e.*, the Saṁhitā text does not suffer a loss) according to those who hold differently¹.
- (50) But according to both, if a nasal follows.
- (51) Also when a nasal is preceded by a cerebralized (word).
- (52) In the same way, in the doubling of a syllable occurring by itself (as an independent word).
- (53) Moreover, the preceding (accent) would not here (*i.e.*, in the above-mentioned case)

1. Cp. I. 15.

have any combination with the circumflex, when that (*i. e.*, the above-mentioned syllable) is followed by a grave accent.

- (54) Also when a grave syllable¹ comes under the influence of an initial (acute) syllable of a following word, through this also (the Saṁhitā text suffers a loss).
- (55) The loss (of the Saṁhitā text) occurs in the second *krama*-group (प्रः) when (there is a coalescence of) a preceding acute with a following grave, but in the first *krama*-group (अवः) when a non-grave (or an acute accent follows and a grave precedes).
- (56) When one (through the influence of a following acute or circumflex) utters the latter portion of a circumflex as grave, the syllable appears (in the first *krama*-group) without the cause (of its Saṁhitā accent).
- (57) Also when a number of grave syllables, preceded by an acute (or circumflex), acquires two or even more accents (the Saṁhitā text suffers a loss, if one does not resort to a *krama* of more than two words).
- (58) If the combinations of accents and letters, as they appear (प्रकृत्ये, in the Saṁhitā text) with regard to various syllables and letters, are not seen (in the *krama*), it is

1. Also a circumflexed syllable, according to Uvāṭa.

described as 'the loss of the Samhitā text'
(अनार्थविक्षेप).

Others (however) say that the accent which is not seen in the Samhitā text (is allowed) in *krama*-groups.

- (59) Others maintain the loss (of the Samhitā text) if something not seen in the Samhitā text appears in the *krama*.

This effort (विक्रमः) in order to avoid the loss of the Samhitā text, when applied to the *krama*, (proceeds) while including all the causes of change, though many, (in a *krama*-group).

- (60) When a word does not get its accent and the end of a word its own final form, then the person who is engaged here (i.e., in the *krama*) does not find the suppressed (निराकृत) form, unless he, having turned to the word, explains it (by means of a *parigraha*).

- (61) A word is seen in its proper form (यथावत्) when it is used both by itself (स्थिति) as well as with and without इति (स्थितोपस्थित).

As (it is) modified (व्ययवत्) when used with इति and similarly in some cases also when used by itself, so the followers of Śākalya in the *krama* follow the method of showing the same with and without इति.

- (62) (Others) declare that one should form *krama*-groups while explaining all the words (by means of a *parigraha*).
- (63) But one should not go beyond what is usually observed; and while explaining the traditional usage (*स्वृति*) and argument (*संभव*) as the way of the *krama*, one should declare other (reasons) only with a view to its perfection (*समाधि*).
- (64) As the lore of the *krama* was taught in the beginning (so it is) right, not according to different varieties.
- (65) Thus the son of Babhru, the propounder of the *krama*, first taught it and praised it.
- (66) There is no use in the *krama* for one who knows the Pada and Saṁhitā texts, on account of the want of its pre-existence and its existence depending on (another) basis. Moreover, it is not completely proved, nor does it prove any other thing, nor does it produce any good or evil, nor is it heard (in the scriptures).
- (67) If there is any contradiction to its existence owing to the want of its existence (previous to the Pada and Saṁhitā texts), in the same way there is contradiction to its non-existence owing to the existence (of its basis).

- (68) If there are (other) treatises which are not free from accusations, the *krama* also does not become useless (on account of some accusations).
- (69) The *krama* is useful on account of (1) contradiction (shown in Sūtra 67), (2) its showing the accomplishment of the sacred text, (3) its pre-existence, (4) its independence of both (the Pada and Saṁhitā texts), (5) its acceptance by many sages and (6) because it does honour the sacred text.
- (70) Moreover, the combination and accent of (a group of) two words as well as the highest form of recitation are not accomplished without the *krama*.
- (71) As the furtherance of the Rk and Yajus passages according to the words and accents is also due to this (*krama*), so the recitation (of the Vedic text) is with all the three (i.e., Saṁhitā, Pada and *Krama*).

PATALA XII

- (1) The breathings with the exception of Visarjaniya, the semi-vowels, *r̥*, the aspirates and the c-class do not occur at the end (of words).
- (2) *R̥*, *l̥*, the latter half of the breathings (*i.e.*, *h̥*, *k̥*, *g̥* and *m̥*), and the seven consonants preceding *t* (do) not (occur) at the beginning (of words).
- (3) The (three) middle classes of contact consonants (*i. e.*, the palatal, cerebral and dental) are not combined with one another.
- (4) *R* (does not combine) with *l̥*.
- (5) Nor *v* with the following non-nasal contact consonants.
- (6) In the same way (*i. e.*, with the exception of nasals) the sonants of them (*i.e.*, of the contact consonants) (do not combine) with the breathings in any case (*i. e.*, either preceding or following).
- (7) Neither the last (*i.e.*, *v*) nor the first (*i.e.*, *y*) semi-vowel with the following breathings.
- (8) Nor *r* with *r̥*.
- (9) Nor an aspirate with an aspirate.
- (10) Nor the first breathing, when following, with the contact consonants.

- (11) Nor that (*i.e.*, the first breathing) and an aspirate, if preceding, with the non-nasal (contact consonants).
- (12) Nor non-nasal sonant contact consonants with the voiceless contact consonants.
- (13) Nor the finals of each class with the following breathings.
- (14) Nor *y* with the following *l* and contact consonants.
- (15) Nor breathings with one another.
- (16) (All) this (applies only) to (the single) words of the Rgveda.
- (17) Grammarians hold that there are four classes of words—*viz.* noun, verb, preposition and particle.
- (18) That is a noun by means of which one designates a being.
- (19) That is a verb by means of which (one denotes) a becoming (भाव) and which contains a root (सधारु).
- (20) प्र, अभि, आ, परा, तिर्, दुर्, अनु, वि, उप, अप, सम्, परि, प्रति, नि, अति, अवि, सु, उत्, अब्, अपि are twenty prepositions (which) in combination with the other two (*i.e.*, noun and verb) express a meaning.
- (21) The rest are particles.

- (22) Of the twenty prepositions the nine monosyllabic are acute.
- (23) Ten of them are accented on their first syllable.
- (24) अभि, however, is accented on the last syllable.
- (25) A verb expresses an action; a preposition effects a differentiation (in meaning); a noun denotes a being; a particle completes a Pāda.
- (26) On account of (their) occurrence (निपातनात्) according to meaning, there are, apart from the meaningless particles, also significant (particles). (Of the particles) which (are found) in the literature (वाङ्मये), both metrical and non-metrical, there is no enumeration (stating definitely) 'there are so many'.

PATALA XIII

- (1) When there is an effort (ह्रूहा, to speak) on the part of the speaker, the air (in the form of) breathing (प्राण), which is the emission (अनुप्रदान) from the lungs (क्षोषय), becomes breath or voice according as the aperture (ख) of the throat (*i. e.*, larynx) is open or closed.
- (2) Or (it becomes) both (*i. e.*, breath and voice) between the two (*i. e.*, when the aperture of the throat is neither completely closed nor open).
- (3) These are the materials of the alphabetic sounds.
- (4) Breath (is the material) of the voiceless sounds.
- (5) Voice is, however, (the material) of the others (*i. e.*, of the vowels and sonant consonants excepting those mentioned in the next Sūtra).
- (6) Both breath and voice (are the material) of the sonant aspirates and breathing (*i. e.*, *h*).
- (7) As regards their duration (स्थान), that is said from (that of) voice (नाद). cp. VI. 39.
- (8) Their (*i.e.*, of the articulate sounds, further) differentiation consists in the ‘mode of articulation’ (करण).

- (9) There is a non-stationary (or momentary, अस्थित) contact (in the case of contact consonants).
- (10) There is an imperfect contact in the case of the four letters preceding *h* (*i.e.*, in the case of *y, r, l, v*).
- (11) In the case of the vowels, *Anusvāra*, and the breathings, there is a stationary non-contact (*i.e.*, these are produced without contact and with the organ stationary).
- (12) Some hold that there is no stationary (non-contact) in the case of a guttural breathing (*i.e.*, *h* and *Visarjaniya*).
- (13) On the occurrence of the quality of desire of a speaker, one and the same thing (*i.e.*, air), while becoming articulate, assumes, through effort, many forms owing to the union with particular characteristics.
- (14) Some (hold) that the articulate sounds are eternal, not created.
- (15) Some hold that *a* (constitutes) voice in the sonant letters, and *Anusvāra* that in the nasals.
- (16) They (also) say that aspiration of the aspirates (is caused) by a breathing having the same place of articulation.
- (17) Of the sonant (aspirates), simply by the sonant breathing (*i.e.*, *h*).

- (18) Others, (however, say) that aspiration and voice are produced here (independently).
- (19) Some (regard) the breath in the aspirates as quicker.
- (20) A coloured (रङ्ग, i.e., nasalized) sound (is produced) by the mouth and nose.
- (21) This, they say, is a treatise on the qualities of the articulate sounds.
- (22) The Anusvāra, appearing in the plural of a neuter theme which ends in a breathing, is preceded by a long vowel. That (is found) in words ending in -si or -śi.
- (23) So is that (Anusvāra) which precedes -sah, -sā, -sau and -sam occurring at the end of words and is itself not preceded by a cerebralizing vowel, provided there is either y or v, not arising through Sandhi, before (the preceding vowel).
- (24) Also in the inflectional or derivative forms like (or related to, एवंप्रवादेषु) जिवांसन्, पांसुरे, मांसम्, पुमांसम् and पैंस्यम्.
- (25) Not (so) in the case of the last word but one (i.e., पुमांसम्), when it appears without m.
- (26) (So is also the Anusvāra) which follows a contraction (प्रश्लिष्ट) or elision (अभिच्छिह्नत्).
- (27) Also (in the two words) मांश्वत्वे and अयांसम्.

- (28) So far Anusvāra (in a word) follows a long vowel in the R̄gvedic verses.
- (29) The other (Anusvāra) is otherwise (i.e., is preceded by a short vowel).
- (30) In the six words राधः, रथः, आः, दिवः, ज्ञाः, ऋतः, as well as in the two words अञ्जःपाः and हुःअ when first parts of a compound—words which have their Visarjanīya changed into a sibilant before *p* (समापाद्यानि)—one should restore the Visarjanīya (in the Pada text) without separating them by an *avagraha*.
- (31) The teachers Vyāli, Śākalya and Gārgya give the name *samāpādya* (i.e., requiring restoration in the Pada text) to (the changes into) *s*, *ɳ*, the so-called *sāmavaśa* combinations and sibilation of Visarjanīya supported by a rule.
- (32) Some teachers hold that a short vowel preceding an Anusvāra is shorter by half a vowel-part (स्वरभक्ति) and the Anusvāra (thus) preceded by a short vowel is longer by that much.
- (33) An Anusvāra preceded by a long vowel is shorter by that (much, while the preceding long vowel is longer by that much).
- (34) There is *r* in the vowel *ṛ*, also in the first half of the following vowel (i.e., *ṝ*). (The latter) is, however, shorter than the former, or not so. That (i.e., *r* in *ṛ*) is in the middle (of *ṛ*).

- (35) When that (*r*) is changed to *l*, (there arises) the vowel *l̄* in the root श्लृष्ट्.
- (36) The Anusvāra (which is described above) is, they say, that which does not occur at the end of words (*i.e.*, Sūtras 22-29 apply only to the Anusvāra not occurring at the end of words).
- (37) Vyāli regards Anusvāra either as a pure nose-sound or as nasalized.
- (38) Some teachers regard the diphthongs as the result of combination; so that (they say) there is found, in both (*i.e.*, in *e, o*, as well as in *ai, au*), the quality of having two places of articulation.
- (39) Śākataśayana holds that in these diphthongs the (first) half is *a* and the latter (half) is *i* (in the odd ones, *i.e.*, in *e, ai*) and *u* in the even ones (*i.e.*, in *o, au*).
- (40) The first two (*i.e., e, o*), by reason of the fusion of (their component) moras, are heard distinct (from the others, *i.e., ai, au*).
- (41) The next two (*i.e., ai, au*) are like the interlacing of a short vowel and Anusvāra. cp. XIII. 32.
- (42) The soft, middle and loud are the three positions or qualities (स्वानामि) of voice, (each) having seven tones (यम्).

- (43) A tone is not separated (from a position by any interval) and is not distinguished.
 - (44) The tones are the same as the seven notes.
 - (45) Or they are different.
 - (46) (The teachers) prescribe three modes (वृत्तीः) of speech : the delayed, moderate and hurried.
 - (47) They prescribe different sacrificial acts (to be performed) in different modes.
 - (48) An increase of measure belongs to each (successive) mode.
 - (49) One should employ the hurried mode for the sake of study, the moderate in ordinary use, and the delayed in the instruction of pupils.
 - (50) A blue jay cries one mora (*i.e.*, gives a note of one mora), a crow cries two moras. A peacock should be recognized as having three moras. This is a summary (statement) about the (three) moras.
-

PATALA XIV

- (1) The qualities of the alphabetic sounds described before as well as their nature in euphonic combination have been stated. The faults (in pronunciation) consist in their increase, decrease and alteration. We will explain them now for the sake of illustration.
- (2) The fault called *nirasta* takes place when there is a deterioration with regard to the place as well as mode of articulation.
- (3) *Vyāsa* and *pīdana*, when there is an (undue) expansion or contraction (of the same).
- (4) The fault called *ambūkṛta*, when one speaks as if with the lips closed.
- (5) *Sūna*, (when one speaks) as if with a hollow mouth.
- (6) *Sandāṣṭa*, however, when one speaks with a lowering of the jaws.
- (7) They call the (fault) *viklista*, if there is a drawing away (of the jaws).
- (8) It is *grasta*, when there is a restraint at the root of the tongue.
- (9) The fault ‘nasalized’ (अनुनासिक) takes place when there is an influence of the nose.

- (10) A (fault) of the vowels consists in their pronunciation not according to their moras.
- (11) (The above-mentioned four faults) *sandāśa* (S. 6), *vyāsa* (S. 3), *pīdāna* (S. 3), and *nirāsa* (S. 2) (also belong to the vowels).
- (12) *Grāsa* (S. 8) takes place in the case of the two guttural (vowels, i.e., *a*, *ā*).
- (13) The faults *sandaśṭatā* (S. 6) and 'undue nasalization' (विषमरागता) belong to the nasal sounds.
- (14) In the case of those (sounds) which appear with a semi-vowel the first or the last (sound) is dropped.
- (15) Or there is an utterance of a consonant in a wrong place.
- (16) (Or) there is the colouring, i.e., influencing (विराग) of one consonant by another.
- (17) (Or) there is a partial pronunciation or suppression (of consonants).
- (18) An (additional) sound is uttered before initial sonant (consonants), or they are suppressed (or doubled, धारणम्).
- (19) A fore-sound (अनुनाद) or even an absence of the sound (takes place) in the case of (initial) aspirates and breathings.

- (20) Roughness (लोमश्य) and hissing sound (श्वेडन), however, take place in the case of (voiceless) breathings.
- (21) In the case of the (first) four classes of consonants there is a flattening of the tongue.
- (22) *Grāsa* (S. 8) takes place in the first (class of consonants).
- (23) Too much contact (प्रतिहार), in the fourth (class).
- (24) *Nirāsa* (S. 2), in the case of the two middle classes (of the four mentioned in S. 21, above) together with *r*.
- (25) *Vikleśa* (S. 7) with reference to the place of articulation and whatever belongs to it (सकल), in the case of the fourth class.
- (26) Too much contact or stammering, in the case of *r*.
- (27) Also the pronunciation with the two ends of the tongue, in the case of *l*.
- (28) (Too much) breath or likeness to a voiceless sound, in the case of *h*.
- (29) *Nirāsa* (S. 2) or *pīdāna* (S. 3) takes place in the other breathings.
- (30) They (incorrectly) pronounce a Visarjaniya, following a long vowel, in a place similar to that of the preceding vowel, thus giving rise to the fault called *nirasta* (S. 2).

- (31) They pronounce (a Visarjaniya) after a (long) guttural vowel as after r (i.e., at the root of the tongue).
- (32) After a nasal (\bar{a}) and also after the other (i.e., after a nasal \bar{r} , they pronounce a Visarjaniya as) a nose-sound.
- (33) They pronounce a superfluous Visarjaniya before a breathing occurring in the beginning of a conjunct consonant and preceded by a vowel.
- (34) After a voiceless (breathing) followed by a nasal (they pronounce) a twin (यम्).
- (35) After a sonant (breathing followed by a nasal they pronounce) either a breathing of the same mode of articulation (प्रथम्, or a twin).
- (36) The words शुनश्चेषः, निष्पी, शास्त्रि and निष्पाट, not appearing with a Visarjaniya, and ब्रह्म, विष्णुः, स्म and पृश्चः (are examples of the three preceding rules).
- (37) In those combinations in which a contact consonant (i.e., n) is changed either to a breathing or to r and in the so-called 'apparent hiatuses' (cp. IV. 68) they pronounce an Anusvāra (परिपादयन्ति, instead of nasalizing the vowel).
- (38) They pronounce the two vowels having r (i.e., r and \bar{r}) like a labial (in cases like) निष्ठो मातृः, त्रीन् पितृन् and अनृभितृन्.

- (39) (They pronounce) the voiceless dentals like s; as in रथः, पृथ्वी, पृथिवी, त्वा and पृथी.
- (40) They drop a short vowel followed by a breathing or a semi-vowel and preceded by r, or (they pronounce it) even if it is not there, (as in) पुरुषन्तिस्, पुरुषार, अर्यमा, आङ्ग्रयाम्, हरियोजनाय, and हरियूपीयायाम्.
- (41) In (words like) ऐयः and वैयश्व, they pronounce ai as a, while also doubling y.
- (42) They pronounce the same otherwise (*i.e.*, ai for a and yy for yy) in other words like (ते) रथ्या, वथ्यम् and हदरथ्या.
- (43) They pronounce ai instead of a, drop the following y plus i, and (thus) reduce a polysyllabic word to dissyllabicness, as in जनयीः, ध्वनयीत्, and कोशयीः.
- (44) Reversing the same (*i.e.*, pronouncing a instead of ai) in other cases, where ai should be pronounced, they pronounce y plus i, (as) in the words अमैषम्, अजैषम् and नैष (derived respectively) from the roots भी, जि and नी.
- (45) They pronounce r or l instead of i, (as in) चन्द्रनिर्णिक् and सुशिल्पे.
- (46) They pronounce the same otherwise (*i.e.*, i instead of r or l), if a palatal sound immediately precedes or follows, (as in) शङ्, विभृयात् and विचृत्साः.

- (47) If a palatal sound, other than *y*, follows a consonant, they pronounce *y*, the examples being शुनशेपः, शास्ति, ववर्जुवीयाम्, अस्के and विरप्त्या.
- (48) Or they drop *y* or *v* thus placed (*i.e.*, when following a consonant, as in) व्यैष्ट्याय, सम्वारन्, आपृच्छ्यम् and ऋभ्वा.
- (49) They divide (by a vowel) an undivided (*i.e.*, a conjunct consonant) following a heavy vowel (महतः, as in) दीर्घयुः, सूर्यः, रुदीर्ति and ऊर्जम्.
- (50) They drop or double a semi-vowel preceding or following a vowel of the same place, (as in) स्वस्तये, अधायि, भुवना, इयम् and ऊतुः.
- (51) They lengthen a short nasal vowel, (as in) उग्गँ ओकः.
- (52) Before *y* preceded by *h* or an aspirate, and before *v* preceded by an aspirate or breathing, they pronounce a breathing of their own place, (as in) तुञ्ज्यान्, दध्याः, आपृच्छ्यम्, ऋभ्वा, ह्लये and अहाः.
- (53) Before a nasal preceded by a consonant of the labial class, they pronounce another twin (यम्, as in) रुण्णुर्, आप्नानम् and औभ्नात्.
- (54) (Before a nasal) preceded by a vowel, they pronounce an *Anusvāra* or they change the preceding (vowel) to another sound, if (the nasal) is followed by an aspirate or a twin, (as in) तङ् न्नन्ति, अञ्ज्मः, जङ्ग्मतः, ईङ्ग्खयन्तीः, सञ्ज्ञानरूपः and सञ्ज्ञानमिन्दः.

- (55) Prolonging (the pronunciation of a nasal) in the beginning of (a conjunct consonant) having a semi-vowel, they double the following (consonant, as in) शर्मन्त्याम्, अस्मिन्सु (=स्व) and जनाऽङ्गुधीयतः.
- (56) Vowels in connection with nasal (consonants) are nasalized, (as in) न नूनम्, नृणम्, नृमणः and नूभिन् न्.
- (57) *H* following a nasal is changed to an aspirate, (as in) दध्यङ् ह्, देवान्हवते and महान्हि.
- (58) In the case of conjunct consonants, there appears a separation through a 'vowel-part' (स्वरभक्ति), an absence of doubling, an irregular doubling, or the contrary (*i.e.*, omission of a regular 'vowel-part'; as in) व्यत्, तिलिवले, अजमन्, दृष्टः, अञ्जुष्णन्, सार्ज्जयः, अङ्ग्राम्, प्र and नेष्ट्रात्.
- (59) In hiatuses the initial letter of the following word disappears, as (in) या ऐच्छः and चौशिजः.
- (60) In some (hiatuses), by combining *i* or *u* (with a preceding *a*), there takes place an utterance of a diphthong, as (in) स इद्वता, कस्त उषः.
- (61) Or there takes place the transposition (of the two vowels in hiatuses) having two homogeneous vowels, as (in) ऊती इन्द्र and क आसतः.

- (62) If a long guttural vowel is preceded by a hiatus, (as in the words) ता आपः, or अवसा आ, there takes place also a 'swallowing', i.e., suppression (अभिव्यादानम्, of the vowel).
- (63) The end is not attainable, by enumeration, of faults arising from the conjunction of vowels, as well as of others (i.e., of faults arising from the conjunction of consonants).
- (64) But by one who is well qualified the whole nature (of the articulate sounds) can be learnt from this treatise.
- (65) One should pronounce the other vowels in the same position in which *a* is produced.
- (66) This, they say, is correct.
- (67) One should always seek to pronounce the following letters (*i. e.*, consonants) as if followed by *a*.
Here ends the (treatment of) perfection (about the articulate sounds).
- (68) Owing to the fault (of impracticability) being attached to (this) treatise and owing to the difference in views (propounded here), they blame the teaching about the articulate sounds as incomplete.
- (69) This treatise on (phonetics) is not, in this respect, excelled by other treatises. It being a member of the Veda, is complete, faultless, and based on revelation (आर्ष).
-

PATALA XV

- (1) The teacher, who has himself been a student, should, while taking his seat towards an auspicious quarter, the east, the north, or the north-east, undertake the recitation (of the sacred text) for his pupils devoted to the same (*i. e.*, recitation, or devoted to himself).
- (2) One pupil, or even two, should sit to the right.
- (3) If, however, more, (they should sit) according to the room.
- (4) Having respectfully touched (his feet, उप-संगृह), they all invite the teacher, (saying) 'Read, Sir !'
- (5) He pronounces 'Om' (by way of reply). This word (प्रस्त्राः) consists of three moras and is acute in (its proper) scale (स्थाने); or it consists of four moras with its first half as grave; or it consists of six moras while being twice accented.
- (6) This best prayer (ब्रह्म), which is, for a teacher as well as a pupil, a door to heaven, should always stand in the beginning of study.
- (7) One should not combine it, when used in (the beginning of) study, with the following (word).

- (8) Being (thus) invited (the teacher) begins (to recite) in the same order as is prescribed later on.
- (9) In this (recitation, he utters) twice a word having only acute accent, a word without a consonant (अपृक्त) (only) if not in the so-called *kṣaipra* combination (cp. II. 23), or a word used with इति in the Pada text (उपस्थित).
- (10) When a word-group of two or more words has been uttered (by the teacher), the first pupil says the first word (then the others repeat the rest).
- (11) If there is (something) to be explained (निर्वाच्ये) the invitation should be with the word 'Sir !', and when it is explained there should be a permission (अम्बुजा) with the words 'Yes, Sir!'
- (12) The illustrations (of points to be explained) here are : (1) the change of a final *m* to *Anusvāra* (*paripanna*), (2) the ordinary (or the original form of a) breathing-combination, (3) the dropping of a (final) *n* and its change to *r* or a breathing, (4) the absence of combination followed by *r*, (5) the combination of *r*, and (6) hiatus.
- (13) After this utterance of the other (*i. e.*, of the teacher) has been repeated, there may or may not be, on the part of the pupil

(शिष्यस्य), an invitation (to the teacher) with the word 'Sir!' They should, however, avoid (this invitation) at the end of hemistichs ; (but) at the end of *adhyāyas* they (*i.e.*, the authorities) declare both ways.

- (14) The teacher recites (only) the first word for the pupil (शिष्यस्य) if there is a compound ; if there is no compound (he recites) two words.
- (15) Having finished a *praśna* in this way all (the pupils) should recite it again and again.
- (16) After this, they should all recite (the same) without any break and with an even, continuously acute tone in which euphonically combined independent words (प्रविग्रह) are slightly separated by an *avagraha*, while using इति with the (following) words.
- (17) (The words are) अभि, उत्, परा, निः, वि, उप, सम्, प्रति, प्र, नि, अधि, अति, अप, आ, दुः, सु, अपि, परि, अब, अनु.
- (18) The first of these (*i. e.*, अभि), when occurring at the end of a hemistich or in the so-called *dviṣandhi* hiatus (cp. II. 80), they should repeat with इति interposed.
- (19) च, व, हि and वा (should) always (be repeated with इति interposed).

But, if more than one of them (*i. e.*, of the prepositions) occur together, only the second (should be repeated with इति).

- (20) They should recite while combining (into one stanza) each pair of those successive *dvipadā* hemistichs which occur in the beginning (द्विपदाधर्घर्चै), and separating the rest (i. e., the last ones which do not admit such pairing).

(21) (The teacher) recites the first *praśna* (to the pupil) on the right; then they should go around (परीयुः, the teacher) keeping (him) to the right.

(22) In this way, they all, having, *praśna* by *praśna*, recited an *adhyāya*, having touched (his feet), and permitted (by him, may do) as they like.

(23) A *praśna* consists of three stanzas.

(24) If the metre is *pāṅkti*, it may consist of two (or three) stanzas.

(25) In metres having more syllables than *pāṅkti*, two (stanzas constitute a *praśna*).

(26) If one (stanza) constitutes a hymn, (it forms a *praśna* by itself).

(27) Repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text (समयाः), from the shortest to the longest, are, however, not to be counted.

(28) Two *dvipadās* (are counted) as one stanza.

- (29) If the remaining part of a hymn is less (than a *praśna*) it should go with the preceding (*praśna*).
 - (30) If it consists of two stanzas, this is optional.
 - (31) These sixty (*praśnas*), or even more if they are over without the hymn being over, constitute an *adhyāya*.
 - (32) When, at (the close of) the (last) hemistich, the teacher says 'Sir', the pupil says 'Yes, Sir' as well as the usual stanza (which is to be repeated every day at the close of recitation).
 - (33) Now some maintain that this (kind of) instruction in recitation is excellent and conforms to the Saṁhitā text.
-

PATALA XVI

- (1) Gāyatrī, Uṣṇih, Anuṣṭubh, Br̥hatī, Pañkti, Triṣṭubh and Jagatī are the seven metres of Prajāpati beginning with eight syllables.
- (2) Each successive (metre) is longer by four (syllables than its preceding one).
- (3) (The metres) of the Devas also are only seven.
- (4) (Those) of the Asuras also are only seven.
- (5) Those of the Devas begin with one syllable and rise successively by one syllable.
- (6) (Those) of the Asuras (begin) with fifteen syllables and then fall successively by one syllable.
- (7) When these three (metres of Prajāpati, Devas and Asuras) having the same name come together, there arises one Ṛṣi metre of the same name; thus they come to perfection.
- (8) Thus constructed the Ṛṣi metres, they say, have three elements and rise successively by four syllables.
- (9) The Mantra and Śloka generally occur in these (Ṛṣi metres).
- (10) One quarter (of any) of these (Ṛṣi metres) is a metre of the Yajus verses, two

(quarters, that) of the Sāman verses, and three, (that) of the Rc verses.

- (11) These (metres of the Yajus verses etc.) beginning with the Gāyatrī and ending with the Jagatī are (respectively) increased by one, two and three (syllables). Their total (समाहारः), as in the case of the R̄si metres, (constitutes) the class of the metres of Brahman increasing successively by six syllables.
- (12) (13) The Gāyatrī of the Yajus verses consists of six syllables, that of the Rc verses, of three times six (*i.e.*, of eighteen), that of the Sāman verses, of twelve, and that of Brahman, when (thus) perfected (सम्पदि), of thirty-six.
- (14) There are, however, three classes of the R̄si metres, each consisting of seven (metres); the others are (only) of one kind (or class).
- (15) (Now begin) the R̄si metres.
- (16) The Gāyatrī consists of 24 syllables (and has) three *pādas* of eight syllables each or four of six syllables each.
- (17) (The verse) इन्द्रः राचोपतिर् बलेन वीक्ष्यतः । दुरच्यवनो
वृषा समत्सु सासहिः ॥ (is an illustration of the latter case).
- (18) If there are five *pādas* of five (syllables each, that is) Padapañkti.

Or the last (*pāda* may consist of) six ; that is Bhurij (Padapañkti).

Or there may be two *pādas*, (*i.e.*,) one of four syllables, the other of six, and three of five each; (that is also Padapañkti).

- (19) The two (groups of) three stanzas (beginning respectively with) अवा हि and इन्द्र, and the stanzas (beginning with) वृत्तम् and अग्ने तम् (are illustrations of the metres mentioned in the preceding Sūtra).
- (20) विद्वांसौ (etc.) is a Bhurij (Gāyatri, and contains three *pādas*) of eight, ten, and seven syllables.
- (21) युवाकु हि (etc.) is a Virāj Gāyatri (having) three *pādas* of seven syllables each. The same (thus) containing twenty-one syllables is called Pāda-nicṛt Gāyatri.
- (22) That twenty-syllabic Gāyatri which contains a six-syllabic (*pāda* like) सो तृणं विचाचि between two seven-syllabic ones is called Atinicṛt.
- (23) The *pāda*: स्तुद्वासावातिथिम् (occurring) between two *pādas* of six and seven syllables contains six syllables by nature or even eight by resolution (व्यूह).
- (24) If there are three successive *pādas* (of) six, seven and eight syllables, that is

Vardhamānā Gāyatrī; (e.g.) त्वमग्ने यज्ञानाम् (etc.).

- (25) According to some (a Gāyatrī with) two (*pādas*) of eight syllables each and the middle one of six syllables is called (Vardhamānā).
- (26) (The stanza) स नो वाजेषु (etc. contains) two *pādas* of twelve syllables (जागतौ) each and is called Dvipadā.
- (27) That Gāyatrī, the first and last *pādas* of which contain seven syllables each and the middle one is of ten syllables, is Yavamādhyā and is found (in the stanza) स सुन्वे (etc.).
- (28) (If the three successive *pādas* are) of six, seven and eleven syllables, that is Usñiggarbhā Gāyatrī ; (e.g.) ता मे अश्वानाम् (etc.).
- (29) The Usñih contains 28 syllables and occurs with three *pādas* : the first two of eight syllables each and the third of twelve syllables.
- (30) That is, however, Pura-usñih, when that (*i. e.*, the twelve-syllabic *pāda*) is in the beginning ; and Kakubh, when (the same) is in the middle.
- (31) The Stanzas अग्ने वाजस्य (etc.), तच्छः (etc.), सुदेवः समह (etc. should be taken) as illustrations ; (and also) those which follow

according to (the order in which) they are given.

- (32) One should know that the two stanzas नदम् (etc.) and मंसीमहि (etc.), with four *pādas* of seven syllables each, are Anuṣṭubhs according to the *pādas*, but Uṣṇihs according to the syllables.
- (33) The stanza दक्षी रेक्षणः (etc.) is a Nyākuśiras Nicṛt Kakubh. Its first *pāda* is of eleven syllables and the last of four syllables.
- (34) The Pipilikamadhyā Uṣṇih (contains) two (*pādas*, i. e., the first and the last) of eleven syllables each and the one in the middle of six syllables, and is found (in) हरी यस्य (etc.).
- (35) If (a *pāda*) of six syllables follows those two (of eleven syllables each), that is called Tanuśiras (Uṣṇih); (e. g.) त्रया (etc.).
- (36) If the first *pāda* is of five syllables and the following three of eight syllables each, it is called Anuṣṭubgarbhā Uṣṇih. It (is found) in (the hymns belonging to the seer) Agastya; (e.g.) पितॄञ्ज (etc.).
- (37) The Anuṣṭubh has 32 syllables (with) four equal (*pādas*) of eight syllables each.
- (38) The Kṛti (Anuṣṭubh has) two (*pādas*) of twelve syllables each and the following one of eight syllables.

- (39) That is, however, Pipilikamadhyamā (Anuṣṭubh) which has one (*pāda*) of eight syllables in the middle.
- (40) The stanza ता विद्वांसा (etc.) is called Kāvirāj. (It consists of) two (*pādas*) of nine syllables each and one of twelve syllables (in the middle; and therefore contains) two syllables less (than the number required for an Anuṣṭubh).
- (41) If the last two (*pādas*) of those (mentioned above) contain one syllable more, it is Naṣṭarūpā (Anuṣṭubh); (e. g.) वि पृच्छामि (etc.).
- (42) If there are three (*pādas*) of ten or eleven syllables each, it is Virāj (Anuṣṭubh).
- (43) The Mahāpadapañkti (consists of) six (*pādas*), the last one of six syllables and the first five of five syllables each.
- (44) The stanzas (beginning with) मा कस्मै, पर्युषु, श्रुतिः, आने, तत्र स्वादिष्ठा (are respectively examples of the above-mentioned metres, i. e., of the Kṛti, Pipilikamadhyamā, two varieties of Virāj, and Mahāpadapañkti).
- (45) The Br̥hatī mostly (प्रायः) consists of four *pādas* and 36 syllables. There are three *pādas* of eight syllables each and the third has twelve syllables.
- (46) If the first (*pāda*) is of twelve syllables, (the metre) is called Purastādbṛhatī; if the last, Upariṣṭādbṛhatī; if the second,

- they name it in three ways : Nyañkusāriñī or Skandhogrīvī or Urobṛhatī.
- (47) That is called Virāj Ūrdhvabṛhatī which has three (*pādas*) of twelve syllables each.
- (48) The stanzas (beginning with) महो यः, अधीत्, न तथ, मत्सि, ईजानमित् and अजीजनः (are examples of the metres given above; i.e., the first two are examples of the Purastādbṛhatī, the third of the Upariṣṭādbṛhatī, the next two of the Nyañkusāriñī, and the last one of the Virāj Ūrdhvabṛhatī).
- (49) If two (*pādas*) of ten syllables each (stand) between two (*pādas*) of eight syllables each, it is Viṣṭārabṛhatī ; (e. g.) युवम् (etc.).
- (50) The last stanza in the praise of food (पितृस्तोमे) in (the hymns belonging to the seer) Agastya (i. e., in R. V. I. 187) has (four) *pādas* of nine syllables each.
- (51) In the two (stanzas beginning with) उपेदम् and आहार्षम्, all (the *pādas* severally) contain nine syllables after resolution.
- (52) If there are two (*pādas*) of thirteen syllables each, and one of eight syllables in the middle, that is Pipilikamadhyamā (Bṛhatī) ; (e.g.) अभि वो वीरम् (etc.).
- (53) If the last *pāda* is of eight syllables and (the others) of nine, eight and eleven syllables, it is Viṣamapadā Bṛhatī, (as) सन्तिः सुसन्तिरस्य (etc.).

- (54) The Pañkti (consists of) five (*pādas*) of eight syllables each.
- (55) If there are four (*pādas*) of ten syllables each, it is Virāj.
- (56) One should take the phrase ‘two *pādas* of eight syllables’ as understood in the statement with regard to the names (of metres) with prefixes (Āstāra-pañkti etc. in Sūtras 59-62, below).
- (57) If the two even *pādas* are of eight syllables each and the two odd ones of twelve syllables each, it is called Satobṛhatī.
- (58) If (the position of the *pādas* is) reversed, it is called Viparitā.
- (59) It is called Āstārapañkti, (if the two *pādas* of eight syllables each are) in the beginning.
- (60) It is called Prastārapañkti, (if they are) at the end.
- (61) It is called Saṁstārapañkti, (if they are) in the middle.
- (62) It is called Viśtārapañkti, (if they are) on the outside (i.e., one at the end and one in the beginning).
- (63) The stanzas (beginning with) मन्ये त्वा, मा ते राघांसि, य ऋष्वः, आग्निम्, महि, पितुभृतो न, अन्ये तव are illustrations here (of the Virāj etc.).

- (64) The Triṣṭubh consists of 44 syllables, with four *pādas* of eleven syllables each.
- (65) But if there are two (*pādas*) of twelve syllables each, it is called Upajagatī in the midst of a majority of the following (metre, i.e., Jagatī), and Triṣṭubh in the midst of a majority of this (metre, i.e., Triṣṭubh).
- (66) If there are (two) *pādas* of ten syllables (वैराज) each and (two) of twelve (जागत) each, it is called Abhisāriṇī ; (e.g.) यो वाचा (etc.).
- (67) If one or more (*pādas*) are of nine or ten syllables and (one or more) of eleven, it is called Virāṭsthānā.
- (68) If the first two *pādas* consist of ten syllables each and the next three of eight syllables each, it is called Virāṭpūrvā or Pañkyuttarā Triṣṭubh.
- (69) If three (*pādas*) consist of eleven syllables each and one of eight syllables, it is called Virādrūpā Triṣṭubh, (though) not according to the required number of syllables (अचर-संपदा).
- (70) If in some cases three (*pādas*) consist of twelve syllables each and one of eight syllables, it is Jyotismati, *jyotiṣ* being there where the octo-syllabic (*pāda*) occurs.
- (71) If there are four *pādas* of eight syllables each and one of twelve syllables, it is called Mahābṛhatī.

- (72) It is, however, Yavamadhyā, if (the *pāda* of twelve syllables) is in the middle.
- (73) The stanzas (beginning with) सो चिन्तु, सनेमि, श्रुषि, एव, क्रीडन्, यदा, अग्निसेन्द्रेण, वसौवाके, and वृहस्पिः are here illustrations.
- (74) The Jagati consists of forty-eight syllables, (with) four (*pādas*) of twelve syllables each, this being its usual nature (वृत्तम्).
- (75) The Mahāpañkti (consists of) six (*pādas*) of eight syllables each.
- (76) Or (it contains) two (*pādas*) of eight syllables each, one of seven, one of six, one of ten, and one of nine.
- (77) If the halves of these two forms (prescribed in Sūtras 74 and 75, i.e., two *pādas* of twelve syllables each and three of eight syllables each) occur together, it is called Mahāsatobṛhati.....(?)
- (78) The stanzas (beginning with) अस्मा ऊ पु and उमे यदिन्द्र, the six stanzas (beginning with) सेहान उम, and the stanzas आ यः प्रौ (etc.), विश्वासाम् (etc.) are here illustrations.
- (79) After (the Jagati), there are two classes of 'long metres' (*aticchandasām*) rising by four syllables (each).
- (80) The first of them is Atijagati. It consists of 52 syllables.
- (81) The Sakvari, however, (consists of) 56 (syllables).

- (82) The Atiśakvarī (consists of) 60 (syllables).
- (83) The next Aṣṭi (consists of) 64 (syllables).
- (84) Then the Atyaṣṭi (consists of) 68 (syllables).
- (85) The Dhṛti which precedes (the Atidhṛti consists of) 72 (syllables).
- (86) The Atidhṛti, however, (consists of) 76 syllables.
- (87) All these (*Atijagatī* etc.) are found in (the stanzas) belonging to (the Veda) of ten (*māṇḍalas*, i. e., the R̥gveda).
- (88) The following (metres), however, are found in (the hymns belonging to the seer) Subheṣaja.
- (89) The Kṛti, Prakṛti, Ākṛti, Vikṛti, Saṅkṛti, the sixth called Abhikṛti, and the seventh called Utkṛti.
- (90) (They consist of) 80, 84, 88, 92, 96, full one hundred (syllables), the last (consisting of) 104 (syllables).
- (91) (The stanzas beginning with) तमिन्द्रस्, ग्रो षु, सुषुम, त्रिकद्वकेषु, अया रुचा, सखे and स हि शर्वः (are examples of) the middle class (i.e., of the seven long metres *Atijagatī* etc.).
- (92) आ शु- (or आ सूर् etc.) is a Kṛti ; that which follows it and begins with भुवस् is a Prakṛti ; यदि ते मात्रा (or माता ? etc.) is an Ākṛti ; मेषी (? , etc.) is called Vikṛti ; न वै (etc.) is, however, a Saṅkṛti; देवो अभ्निः (etc.) is an Abhikṛti; सर्वस्य (? or सर्वम् etc.) is an Utkṛti. This is said to be the third class (of the metres).

PATALA XVII

- (1) (What follows) is taught about the metres the measures of which have thus been laid down.
- (2) The same (*i.e.*, a stanza) may be short or long by one or two (syllables); if short (by one), it is called Nicṛt; if long (by one), it is called Bhurij.
- (3) (Those stanzas) which, with two syllables (wanting), stand in the sphere of a following (metre) are called Virājs (of that metre); and if some stanzas, (with two syllables in excess) in the same way occur (in the sphere) of a preceding (metre, they are called) Svarājs (of the same).
- (4) One should regard all Gāyatrīs, which have more than two *pādas* and are short by more than two syllables, as (Virāj) Gāyatrīs.
- (5) Tārāj (? or Rāj), Virāj, Svarāj, Samrāj, Sva-vaśinī, Parameśthin, Pratiṣṭhā, Pratna, Amarta, Vṛṣan, Śukra, Jiva, Payas, Trpta, Arṇas, Añśa, Ambhas, Ambu, Vāri, Āp, and the last one Udaka—(these are the names of those metres which, with two syllables wanting or in excess, stand in the sphere of other metres).
- (6) Now, after this, the divinity of the metres will be spoken of.

The two stanzas beginning with अग्नेगायत्री (R.V. X. 130, 4-5) distributively (सम्बन्धा) speak of the divinity of the seven metres.

- (7) (But) not of the Pañkti.
- (8) That, however, belongs to the Vasus.
- (9) A stanza in a long metre (*aticchandāḥ*) belongs to Prajāpati.
- (10) A stanza consisting of various metres (*vicchandāḥ*) has Vāyu for its deity.
- (11) The Dvipadā metre belongs to Puruṣa.
- (12) An Ekapadā is, however, traditionally held to belong to Brahman.
- (13) In the same order their distribution (भक्ति) according to colour is spoken of.
- (14) (The colours of the Gāyatri etc. respectively are :) white, dappled (सारङ्ग), then reddish-brown (पिण्डङ), black (कृष्ण), blue, red, the seventh like gold, bright-red (अरुण), dark (श्वाम), whitish (गौर), brown (ब्रह्म), and gray or that of an ichneumon (नकुल).
- (15) The colour of a Viraj is, however, variegated (पृष्ठिन).
- (16) A Nicṛt is dark-brown (श्याम).
- (17) A Bhurij is speckled (पृष्ट्र).
- (18) A metre of Brahman, or Sāman, or R̥c, or Yajus is held to be yellowish-brown (कपिल) in colour.

- (19) Mā, Pramā, Pratimā, Upamā and Sammā are five metres which (beginning) with four syllables successively rise by four (syllables).
- (20) Harṣikā, Sarṣikā, Marṣikā, Sarva-mātrā, Virāt-kāmā, beginning with two syllables, are said to be the Virājs of Mā etc.
- (21) One should understand that the (number of) syllables is always the strongest ground (for determining the metre) in stanzas which have a contradiction with regard to the *pādas*, rhythm (रूच) and (the number of) syllables.
- (22) In *pādas* which are incomplete, one should, for the sake of perfection, resolve the coalesced combinations.
- (23) Conjunctions with semi-vowels, however, should one separate by means of corresponding vowels.
- (24) (One should) divide *pādas* without dividing words and after considering all that perfection which one may desire with regard to the *pādas* of a metre.
- (25) Majority or prevalence (प्रायः), sense and rhythm (रूच) are the means for ascertaining *pādas*.
- (26) When these peculiarities occur together, the preceding (should be considered) first and the succeeding afterwards (*i. e.*,

majority should be preferred to sense and to rhythm, and sense to rhythm).

- (27) There is no unaccented word, excepting *u*, which occurs in the beginning of a *pāda*.
- (28) The other unaccented words, however, which (occur) in the beginning of a *pāda*, are mentioned here.
- (29) The only word इयच्चसि occurs in (the hymns belonging to) Vaśa.
- (30) In the three stanzas (beginning with) आभिष्ठे, all the words preceded by *na* (are unaccented).
- (31) The word अ॒ता॒वृ॒धौ in (the hymns belonging to) Madhucchandas.
- (32) The word अ॒धायि, when the word स्तोम follows.
- (33) विष्वत्, when the word ऋत् follows.
- (34) The first word in हुवे तुराणाम्.
- (35) The following word in तृपन्मरुतः.
- (36) In the hymn श्रेदं ब्रह्म (etc.), the whole of the fifth *pāda*, in the (first) six stanzas, is unaccented ; and also the fourteenth from the beginning.
- (37) *Pādas* consisting of eight and ten syllables are respectively called Gāyatra and Vairāja.

- (38) One should know that the (*pādas*) of eleven and twelve syllables are respectively called Traiṣṭubha and Jāgata.
- (39) In the longest (*i. e.*, Jāgata) and shortest (*i. e.*, Gāyatra) of these (*pādas*) the penultimate syllable is light ; in the others (*i.e.*, in the Vairāja and Traiṣṭubha *pādas*, it is indeed heavy. This, they say, is the rhythm (वृत्त) of metres in stanzas.
- (40) All metres consist of these (*pādas*) ; a few of other (*pādas*) than these. The others are only modifications of these ; but the primary ones are all of the same nature (समाः, *i.e.*, they are not modifications of one another.)
- (41) (A stanza consisting of) one of these (*pādas*) is called Ekapadā ; of two *pādas*, Dvipadā. Both these are, however, named after that very (metre) to which they are similar according to the *pādas*.
- (42) According to Yāska, there is no Ekapadā occurring in the (Rgveda) of ten Māṇḍalas, excepting that belonging to Vimada. That alone (occurring) in the beginning (of its hymn) is a Virāj consisting of ten syllables.
- (43) Others say that the Ekapadās are appendages (to the preceding stanzas) occurring by themselves (एकपातिनः). But some

regard (the lines beginning with) आ चां सुम्ने,
असिक्न्याम्, उरै देवाः in two instances, and सिषक्तु
नः, though appendages, as Ekapadās.

- (44) The *pādas* of the metres rise from four syllables by one syllable. The *pādas* of the long metres rise by one syllable from that of twelve syllables (exclusive) to that of sixteen, and there is one (*pāda*) of eighteen syllables.
- (45) There are in the R̄gveda-saṁhitā (छन्दसि) only eleven *pādas* which consist of sixteen syllables. They are all found in the stanzas occurring in the hymn which begins with the word निकटुक. (The only *pāda*) of eighteen syllables belongs to Nakula.
- (46) The stanza अवर्महः (etc.) is, without resolution (विकर्ष), the longest of all the stanzas in the R̄gveda.
- (47) But with resolution, and according to the *pādas* also, the stanza स हि शर्वः (etc.) is held (to be the longest).
- (48) The stanza पुरुतम्भ (etc.) belonging to *Bharadvāja* is the shortest of those having many *pādas*.
- (49) The stanza शेषु etc. belonging to Sobhari is shorter (than the preceding one) without resolution.

- (50) Some, having made the *pādas* of five syllables, say that all the Dvipadā Virājs have four *pādas*. In that case, they are called Akṣarapañktis.

PATALA XVIII

- (1) The Bārhata (Pragātha) begins with a Br̥hatī, and the Kākubha, with a Kakubh. These two Pragāthas, each ending in a Satobṛhatī, consist of two stanzas.
- (2) The Bārhata Pragāthas (begin with) त्वमङ् प्र, ग वो यह्नम्, मा चित्, वृहदु गायिषे. (Those beginning with) तं गुर्ज्य, वयसु are called Kākubha.
- (3) One Anuṣṭubh with two Gāyatrīs is called Anuṣṭubha. This (Pragātha), becoming (equal to) two Virājs, is high with regard to both its pādas and syllables; (e.g., सः etc.).
- (4) The forms of the names (of the Pragāthas) are generally (based) on (the metre of) the first (stanzas).
- (5) But (a Pragātha) beginning with a Gāyatri followed by a Br̥hatī is generally (called) Gāyatra-bārhata.
- (6) When (a Gāyatri precedes and) a Kakubh follows, (the Pragātha) is generally (called) Gāyatra-kākubha.
- (7) The Auṣniha (Pragātha) begins with an Uṣṇih (and ends in a Satobṛhatī).
- (8) The Pāṅkta-kākubha (Pragātha) ends in a Pāṅktī (and begins with a Kakubh).

- (9) The stanzas (beginning with) तमिन्द्रम्, सुनीथः, यमादित्यासः, and अद्वान्मे पौरुष्टस्यः are here illustrations (for Sūtras 5-8).
- (10) (The Pragātha) which ends in a Mahā-satobṛhati and begins with a Mahābṛhati is called Mahābārhata.
- (11) The Bārhata (Pragātha) begins with a Bṛhati (and ends in a Jagati).
- (12) (It) also ends in an Atijagati.
- (13) Also in a Yavamadhyā.
- (14) The stanzas (beginning with) वृहाङ्गः, तं वः, नेमिश् and वासी वासत्य (are here illustrations for Sūtras 10-13).
- (15) (The Pragātha) नहि ते (etc.) ends in a Viparitā (and begins with a Bṛhati).
- (16) (The Pragātha) सो षु त्वा (etc.) exceeds by a Dvipadā.
- (17) (The Pragātha) विश्वेषामिरज्यन्तम् (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Jagati.
- (18) (The Pragātha) स नो वाजेषु (etc.) is held to be a Dvipadā and a Bṛhati.
- (19) (The Pragātha) को वेद (etc.) beginning with a Kakubh is called Kākubha-bārhata.
- (20) One should know that ते म आहुः (etc.) is an Ānuṣṭubhausṇīha (Pragātha).
- (21) (The Pragātha) ते नः (etc.) beginning with a Bṛhati is called Bārhataānuṣṭubha.

- (22) (The Pragātha) अस्ति वः पूर्वम् (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Pañkti.
- (23) (The Pragātha) यदधिगावो अधिगू (etc.) consists of a Kakubh and a Triṣṭubh.
- (24) (The Pragātha) यद्य वाम् (etc.) is said to be an Anuṣṭubh and a Triṣṭubh.
- (25) (The Pragātha) यत्स्था दीर्घं (etc.) consists of a Bṛhatī and a Triṣṭubh.
- (26) (The Pragātha) आ यन्मा वेनाः (etc.) is said to consist of a Triṣṭubh and a Jagatī.
- (27) (The Pragātha) ता वृभत्तौ (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Mahāsatomukhā (*i.e.*, a Virātpūrvā Triṣṭubh).
- (28) The Jāgata Pragātha अददा अर्भाम् (etc.) ends in a Triṣṭubh.
- (29) Next to that is said to be a Traiṣṭubha (Pragātha) which ends in a Jagatī.
- (30) The two groups of two Pragāthas each त्वमेताज्जन्-(etc.) and स धा राजा (etc.) are also held (to be Jāgata Pragāthas followed by Traiṣṭubha Pragāthas; *i.e.*, the first of each group is a Jāgata Pragātha, and the second, a Traiṣṭubha Pragātha).
- (31) The two Jāgata (Pragāthas) त्वमस्य पारे रजसः (etc.) end in a Tristubh.

- (32) A vowel with a consonant, or with Anusvāra, or even pure (*i.e.*, by itself) is a syllable.
- (33) Consonants belong to the following vowel, but a final (consonant) belongs to the preceding (vowel).
- (34) Visarjaniya and Anusvāra belong to the preceding syllable.
- (35) The first (letter) of a conjunct consonant is optionally thus (*i.e.*, optionally belongs to the preceding syllable).
- (36) When the second letter of a conjunct consonant is doubled, (that which is the result of the duplication) together with that which is duplicated (optionally belong to the preceding syllable).
- (37) A syllable is heavy.
- (38) (But) a short (syllable) is light, if a conjunct consonant does not follow.
- (39) Also if Anusvāra (does not follow).
- (40) One should know that coming together of consonants (is called) conjunction.
- (41) A long (syllable) is heavy.
- (42) It is, however, heavier, if it occurs with a consonant.
- (43) A short (syllable) with a consonant is light.

- (44) It is lighter when without a consonant.
- (45) If the number of stanzas in one metre is equal to the fourth part (of syllables) in another metre, the number of stanzas in the latter metre is equal to the fourth part (of syllables) in the former metre.
- (46) In stanzas having three *pādas*, one should first make a pause after two (*pādas*), and then after (the remaining) *pāda*; sometimes this is reversed.
- (47) In stanzas having four *pādas*, however, the pause is in the middle.
- (48) (Sometimes it is) either after the first three *pādas* taken together or after the last three ones.
- (49) In the Pañkti (the pause) is after every two *pādas* and then after the following (*i.e.*, the last) one; or (the first pause is after two *pādas* and the next) after the three following ones; or it is otherwise (*i. e.*, the first pause is after three *pādas* and the next after the remaining two).
- (50) In stanzas having six *pādas*, the pause is after every two *pādas* or after every three, or (the first pause is after two *pādas*) and the second after four.
- (51) In stanzas having seven *pādas*, the first pause is after three (*pādas*) and (the next

two) after every two; or (the first pause) is after three or two (*pādas*) and the next after all the remaining (*pādas*, i.e., four or five).

- (52) In stanzas having eight *pādas*, (the pause) in the middle is after two *pādas* (i.e., after the fourth and fifth *pādas* taken together, and the first and the third after three *pādas* each).
- (53) The stanzas (beginning with) अश्मिसीले, दत्तेरिव, गायन्ति, एतम्, अधीन्तु, अयं चक्रम्, नकिष्टम्, नकिर्देवा मितीमसि, विष्वान्देवान्हवामहे, स लपः, विष्कम्, सुषुम्, नहि वाम्, प्रो षु, स हि शर्धः are here illustrations (for Sūtras 46-52).
- (54) The stanza तव लव (etc.) has five *pādas* and is an *Aṣṭi*, or an *Atiśakvari* without resolution.
(The first pause is) after two *pādas*, then after a *pāda*, and then after two *pādas*. The third (*pāda*) consists of sixteen syllables.
- (55) (The first pause in) अमे तमच (etc.) is after four (*pādas*) and the next after one.
- (56) (In the stanzas) तव स्वादिष्ठ (etc.) and तच्छ्रयोः (etc., the first pause is) after four *pādas* and the next after two.
- (57) In the stanzas (beginning with) भरद्वाजाय, तच्छ्रुः, अधीत, वृत्ताः, and दत्तेरिव, which begin with *pādas* of twelve syllables, some do not make any pause (after their first *pādas*).

- (58) For translation of these two stanzas cp. XV. 28-31.
- (59) All beings, mind, motion, contacts, odours, all the tastes, sounds and colours, all these approach (*i.e.*, belong to) the Triṣṭubh and Jagatī, owing to a (common) attribute (भक्त्या).
- (60) All that is heavy by nature is related to heavy syllables, and a Triṣṭubh, one should know, has heavy syllables.
- (61) All that is light by nature is related to light syllables, and a Jagatī, one should know, has light syllables.
- (62) One who knows this special feature of the metres as well as all the beings and forms belonging to the Triṣṭubh and Jagatī owing to (their common) attributes (भक्तः) wins heaven as well as immortality.

ADDITIONAL NOTES

The Introductory Stanzas and the Varga-dvaya-vrtti.

(The Pages and lines in the following refer to Vol. II of the R̥gveda-Prātiśākhya.)

Pages 1-2. For other variants found in the reading of the stanzas : सूत्रमाण्यवृत्तः etc. cp. Notices of Sanskrit Manuscripts, Second Series, by H. P. Cāstri, Vol. II, Calcutta 1904, No. 136; A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of the Calcutta Sanskrit College, by Hṛishikeśa Śāstri and S.C. Gui, Calcutta 1895, Vol. I, Vedic Manuscripts, No. 490; Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts Deposited at the Deccan College, Poona, Bombay 1916, Vol. I, Part I, Nos. 55, 56; A Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. II, Vedic Literature, Madras 1905, No. 883; A Triennial Catalogue of Manuscripts Collected during the Triennium 1913-16 for the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. II, Part I, Sanskrit A, Madras 1917, No. 972.

Page 1, line 3. The variant सत्रयशसं found in some MSS.¹ for सूत्रयशस् is rather noteworthy. In this connection cp. also note on XVII. 3-4.

P. 2, ll. 5-6. Cp. Slo. Vār. pp. 6-8.

1. Cp. also Appendix I.

P. 3, ll. 16-17. The stanza खरो etc. is also quoted by Sadguru-śisya in the introduction to his commentary on the Rg. Anu. He, however, reads विनियोगोऽर्थं एव च for दैवं योगार्थमेव च. Cp. also Śāyaṇa on Rg. I. 1, 1. The Śiksā-pr. (cp. S. Sañ. p. 386), which reads विनियोगार्थमेव च for दैवं योगार्थमेव च, ascribes it to Śaunaka's Br. D., though it is not found in any of the printed texts of the work. Cp. also the Varna-r. by Amareśa (S. Sañ. p. 117).

P. 4, l. 1. The quotation सर्वात्मानं etc. is evidently from a work of Śaunaka, but I have not been able to trace it to its exact source.

P. 4, ll. 1-2. For the reading -साध्येभ्यः adopted by me according to Bⁿ, cp. R. L. Mitra's ed. of the Anuvākānu. as well as foot-notes on the passage in Macdonell's ed. of the same work.

P. 4, ll. 11-12. Instead of तथा च। ज्योतिर्—इति, No. 883 of the Madras Catalogue, referred to above under note on pp. 1-2, reads : तथा अयं ज्योतिरजरं ब्रह्म. The reading for the first pāda found in Br. D. VII. 109 is : यज्योतिरमृतं (also अजरं for अमृतं) ब्रह्म. In view of this evidence I have preferred the reading अजरं ब्रह्म to the obviously corrupt readings as found in my MSS. or in Bⁿ.

P. 4, ll. 13-14. The stanza स ब्रह्म etc. being more or less corrupt in the MSS. and in Bⁿ I have corrected the same according to Br. D. VIII. 140.

P. 4, l. 15. On the passage¹ करणवदुपांशु etc. cp. Tait. Prāt. XXIII. 4-10 :

स स वाचः स्थानानि भवन्ति । उपांशुध्वाननिमदोपविदमन्मन्द्र-
मध्यमताराणि । करणवदशब्दममनःप्रयोगसुपांशु । अच्चरत्यज्ञनानामनुप-
लब्धिवर्णनः । उपत्वविधिनिर्मदः । सशब्दसुपविदमन् । उरसि मन्द्रं कण्ठे
मध्यमं शिरसि तारम् ।

P. 6, ll. 16-18. Cp. यत्र नियताच्चराणि नियतात्र पादा
नियतानि चावसानानि सा ऋक् (Vāc. Br. on the word ऋक्) and
तेषामृग्यत्रार्थवशेन पादव्यवस्था (Mim. S. II. 1, 35).

The stanza यः कश्चित् etc. is found, with some variants, in the Rg. Pari. (see p. 500).

Pages 7-11. On the introductory stanzas माण्डूकेयः etc. (2-4) cp. Ait. Ār. III. 1, 1; 1, 3; 2, 6; also Śāṅ. Ār. VII. 2 and 10; VIII. 11. A comparison of these passages will show that the introductory stanzas in question are rather based on the Ait. Ār. than on the Śāṅ. Ār.; cp. शैरवीरः (stanza 3) with Ait. Ār. III. 1, 1, as against Śāṅ. Ār. VII. 2 which reads शैरवीरः. It is for this reason that I have adopted the reading माण्डव्य (in stanza 2 and in its Comm.) for माण्डव्य which is found only in the Śāṅ. Ār. Cp. also Uvata on V. 24 and XVIII. 50.

P. 7, ll. 18-19. For the stanza सर्वत्यैव etc. cp. Slo. Vār. p. 4.

P. 9, ll. 12-13. The reading found in the Comm. MSS. (cp. foot-notes on pages 9 and 10)

1. The passage is very much corrupt in the MSS. I have emended it according to the Tait. Prāt. Cp. also Appendix I.

and Bⁿ, instead of उभयं—तथा, is not supported by the text MSS. That it is a later reading is proved by the fact that it is not found in I²P. It is also contradicted by the Comm.: उभयमन्तरेण—केचित्पठन्ति (p. 10, l. 8).

P. 10, l. 15. The readings पकारो (for षकारे) and खकारः (for षकारे) are supported by Ait. Ar. III. 2, 6 as well as by the Comm.: प्राणस्य पकारः संज्ञा and बलं खकारः.

Pages 12-13. It would be rather interesting to point out here that the passage from वैदिक-कर्मचुष्टानात् (p. 12, l. 11) to विद्यास्थानानाम् (p. 13, l. 11) of the Comm. is very much similar to the passage वैदिकधर्मचुष्टानात् to विचारशास्त्रम् of the Śikṣā-pr. (see S. Saṅ. p. 385, ll. 5-17), a commentary on the P. Śikṣā. It is difficult to say as to which of these two is the original. It might be said that the passage of the Śikṣā-pr. is the original, as the passage of the Var. Vṛ. occurs in connection with शास्त्रानुशृण्वँ etc., which is a quotation from the P. Śikṣā itself. On the other hand, the fact that Śikṣā-pr. itself quotes (on page 387) अकारकीरावि उ ए ओ ऐ औ from the introductory stanzas of this Prāt. shows that the passage of the Var. Vṛ. is probably the original.

Pages 14-16. Introductory stanzas 5, 6 and 8 (गुरुत्वँ etc.) are also found, with slight variations, in the Tait. Prāt. XXIV. 5 and 6.

P. 15. The remarks विज्ञेयमिति सर्वत्रानुष्टुप्यते पुरखाद्व-परिषट्ष्व (ll. 3-4) and तत्र विज्ञेयं यस्मात्तस्मात् (l. 13) of the

Comm. show that the author takes the lines छन्दोज्ञाने to प्राप्तिम् in connection with the previous stanza. But in that case it is difficult to account for the accusatives in आकारम् etc. I therefore take these lines in connection with वृश्णे in the same stanza and all the accusatives from छन्दोज्ञाने to प्राप्तिम् in apposition with शास्त्रम्.

P. 15, l. 18. On शैशिरीये cp. Anuvākānu. (9 and 36) and its commentary by Sadguru-śisya, and note by Macdonell.

P. 16, ll. 3-4. Cp. Bhāg. XII. 6, 57 :—

शाकल्यस्तसुतः र्षीं तु पञ्चधा वृत्त्य संहिताम् ।
वात्स्यसुदृगलशारीयगोपत्त्वशिशिरवृधात् ॥

Cp. Vis. P. III. 4, 20-22 :—

वेदमित्रस्तु सा(शा)कल्यः संहितां तामधीतवान् ॥ २० ॥
चकार संहिताः पञ्च शिष्येभ्यः प्रददौ च ताः ।
तस्य शिष्यास्तु ये पञ्च तेषां नामानि मे श्रणु ॥ २१ ॥
सुदृगलो गालवश्चैव वात्स्यः शालीय एव च ।
शिशिरः पञ्चमशासीन्मैत्रेय! सुमहासुविः ॥ २२ ॥

Cp. also foot-notes on the translation of this passage in Wilson's English Translation of the Vis. P. See A. S. L. p. 69, note 2 and p. 189, note 6; Aṣṭa-vik. Vi. p. 8; and V. V. Tīkā p. 5.

P. 16, l. 6. The reading शाकल्ये found in MSS. is probably a mistake for शाकले; cp. "तान्पारणे शाकले शैशिरीये" (Anuvākānu. 36).

P. 16, l. 10. On the reading अनुपरिपाद्या, cp. Uvata's Comm. कालक्रमाद्युपादानं परिपाद्य (on II. 2), and पदपाठक्रमानुपूर्व्येण (on II. 7).

P. 16, l. 16. That the reading उभयमुत्तरं is a mistake for the original reading उभयमन्तरेण (or -अन्तरं) is clear from introductory stanza 4. The same sort of mistake is found in some MSS. for उभयमन्तरेण occurring on p. 10, l. 5.

P. 17, ll. 4-6. On the passage याजना-to प्रसीयते वा, cp. मन्त्राणां ब्राह्मणर्षेच्छुन्दोदैवतविद् याजनाध्यापनाभ्यां श्रेयोऽधिगच्छतीति । एताभ्यामेवानेवंविदो यातयामानि च्छुन्दांसि भवन्ति । स्थाणुं वच्छ्रूति गत्ते वा पात्यते प्रसीयते वा पारीयान् भवतीति विज्ञायते (R. Anu. Paribhāṣā 1), यो ह वा अविदितर्षेच्छुन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रे ण याजयति वाद्यापयति वा स्थाणुं वच्छ्रूति गत्ते वा पश्यति प्र वा सीयते पारीयान् भवति । तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्यात् । (Ār. Br. I. 1), and Br. D. VIII. 136.

It would appear from this that the accuracy of the first half (याज- to -यास च) of the passage as adopted by me is very doubtful.

P. 17, ll. 7-8. This stanza is quoted in the first chapter of the R. Kalpadruma and is explained as follows:— वटवो वर्णोच्चारणेऽसमर्थः । ,पण्डिताः प्रातिशास्यविधिमजानन्तो व्याकरणादिषु निष्ठानावाः । मूर्खाः अन्योन्यपाठकाश्च प्रसिद्धाः । बृद्धं प्रातिशास्यलक्षणाभिज्ञम् । सेवयेत् शुश्रूषां कुर्यादिति ।

Pp. 17 and 19. On the special arrangement of the vowels and the consonants ह श ष स as adopted here, cp. Uvāṭa on I. 3; R. Tan. I. 2 and 4; and the Pratyāhāra-sūtras of Pāṇini : एओऽ । ऐअौच् ।

P. 20, ll. 2-3. Note that the expression अकाराद्यनुनासिकान्तः is not very accurate, as according to its pronunciation Anusvāra is not अनुनासिक

but only नातिक्ष्य; cp. I. 47- 48. Or the above expression may refer to अं, i. e., अ+अनुस्वार, which of course is अनुनासिक; cp., however, Uvata on I. 5, where he says : अं हत्यनुस्वारः.

P. 20, l. 12. The reading प्रातिशाख्यभाष्ये (for प्रातिशाख्ये) as given in the foot-note from P is obviously the original one.¹

1. Cp. also Appendix I.

**THE RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA AND
UVATA'S COMMENTARY.
PATALA I**

P. 21, ll. 3-5. It would be interesting to point out here that the मङ्गलाचरण—ओ३म् to नमः—is found in B³ Bⁿ (Bⁿ omits ओ३म्) I² p (p omits भगवते). It is, however, omitted in B².

P. 21, ll. 8-9. I have not been able to refer the stanza शिक्षाच्छ्रुन्दोव्याकरणैः etc. to any other work. That this is not a part of the Prātiśākhya has been shown in the Introduction (p. 27). Most probably it is by Uvata himself. The description of this stanza applies only to this Prātiśākhya; there being, as far as we know, no other Prātiśākhya, and for that matter, no other work, which singly treats of Śikṣā, Chandas and Vyākaraṇa all in one. The stanza is not found in the Pārsada-vṛtti. This is evidently based on Ath. Prāt. I. 2, which Uvata himself refers to below on p. 23.

On the above passage cp. Mahā. VI. 3, 14 (also II. 1, 58): अवस्थं खल्वप्यस्माभिरिदं वक्त्वं बहुलम् अन्यतरस्याम् उभयथा एकेषामिति । सर्ववेदपारिषदं हीदं शास्त्रम् । तत्र नैकः पन्थाः शक्य आस्थातुम् ।

P. 21, l. 13. तथाच्यस्यां शिक्षायाम्—It is not clear which Śikṣā is referred to here. Cp., however, Y. Śikṣā (p. 33): एको दन्तमूलीयो रेकः ।

P. 21, l. 18. वस्थ्य—should be corrected to वस्थ्य—; for reasons, see note on I. 46.

P. 22, l. 1. सर्वैश्छन्दोविचित्यादिभिः— Notice that Bⁿ alone has the correct reading, those of B^s B^a I² being obviously corruptions of the same; cp. Uvata on XIV. 69 : शिराच्छन्दोविचितिः.¹

P. 22, l. 1. On Saitava see A. S. L., p. 76, note 2.

P. 22, l. 2. Cp. Piñ. S. IV. 5-7.

P. 22, ll. 12-13. आख्यातानि—गृह्णन्ते— Cp. Kāś. (VI. 3, 133) :—तडिति वादेशस्य डित्त्वपचे ग्रहणम् । तेनेह न भवति । श्रोतुं प्राचारणः ।. Cp. also the Tat. Bodh.

P. 22, l. 13. It should be noticed that in his explanation of P. S. VI. 3, 133 Uvata himself has supplied the words चञ्जने परे under the influence of this Prat., as चञ्जने being an अधिकार (cp. VII. 1) is implied in all the Sūtras prescribing सामवशसंधि. Pāṇini, however, does not mention this condition at all.

P. 23, l. 10. Whitney's text of the Ath. Prāt. reads सामान्ये instead of सामान्येन.

P. 24, l. 8. तसिप्रकरणे— Notice that I² alone has the correct reading. It is, however, possible that Uvata himself might be responsible for this mistake (*i.e.*, for reading तसिल्- for तसि-); especially because he says : नैवायं पञ्चम्यर्थं तसिल् । किं ताहं । सप्तम्यर्थं. Otherwise he ought to have added तसिः to सप्तम्यर्थं.

1. Cp. a o Appendix I.

P. 25, l. 16. ऋक्षकरौ—Notice rather an unusual use of *kāra* with two letters; cp. also ऐशौकाराभ्याम् (Comm. on XIII. 40).

P. 26, l. 10. ईकार इतिना—B³ B² I² Bⁿ read ईकार, while Reg. has ईकार. The latter reading is required by the word दीर्घवत् in the Sūtra. It is also found in¹ P.

P. 29, ll. 9-13. It is worth noticing here that the P.Vr., as shown in the Introduction (p. 14), actually divides Sūtras I. 9-10 as चतुर्व्वोऽन्तःस्थासुत उत्तरे and अष्टा ऊष्माणः.

I. 11. It is to be noticed that according to this Sūtra Anusvāra is अघोष, while according to the S. Kaum. (Sañjñesh-prakaraṇa) it is घोष; cp. ख्यां यमाः ख्यः लक-लपै विसर्गः शर एव च । एते ष्वासानुग्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते ॥ कण्ठमन्ये तु घोषाः स्युः... l. Here अन्ये तु is explained by the Tat. Bodh. as : हशो हशां यमा अनुस्वारश्च.

I. 15-16. Cp. Ath. Prāt. I. 8: प्रथमान्तानि दृतीयान्तानीति शैनकस्य प्रतिज्ञानं न वृत्तिः, cp. also II. 10 (Rg. Prāt.).

I. 19. Uvāṭa's attempt to take उभये as meaning short and long vowels on the one hand, and *l* and *i*³ on the other, is both far-fetched and unnecessary. Both the latter being recognized as *svaras* in XIII. 35 and I. 30 respectively, and a prolated vowel being only a sort of a long vowel (cp. I. 31 and VII. 2-4), it is implied of itself that they are also *akṣaras*. Moreover, it

1. Cp. also Appendix I.

is quite natural that उभये should refer to immediately preceding short and long vowels. Cp. also M. Müller and Regnier. See also p. 25 of the Introduction to M. Müller's edition of the Rg. Prāt.

I. 22. For the stanza स्वर उच्चः etc., cp. also Verna-r. 86, N. Śikṣā II. 5, 2 and M. Śikṣā 61 and 62. The Mahā. on VI. 1, 2 says : व्यञ्जनानि पुनर्नटभा-र्यचद् भवन्ति । तद्यथा नटानां द्वियो रङ्गं गता यो यः पृच्छति कस्य यूयं कस्य यूयमिति तं तं तव तवेत्याहुः । एव व्यञ्जनान्यपि यस्य यस्याचः कार्यसुच्यते तं तं भजन्ते ।

I. 24. The reason why Uvāṭa adds स्वरान्तरे from the preceding Sūtra to this Sūtra is that the question of syllabic division really does not arise if a consonantal sound does not stand between two vowels. It does not mean that Anusvāra or Visarjanīya should immediately be followed by a vowel. They can be considered *svarāntare* even if they are followed by a syllable beginning with a single or conjunct consonant; cp. next Sūtra. Thus M. Müller's criticism of Uvāṭa on this point is not quite appropriate.

P. 34, l. 11. For नृः प्रणेत्रम् see also Apo. Rg. p. 142.

I. 26. The commentary from तथा पार्ष्ण्या वा to अृथे ते is more or less corrupt in B³ B² I². Bⁿ is free from this corruption¹, and the marks of deletion on क्रमजश्च णकारः in B³ are probably based on the original of Bⁿ.

1. Cp. Appendix I, which shows that G⁴ also mostly agrees with Bⁿ in this respect.

It would appear that some of the variants are undoubtedly based on the supposition that, instead of *s*, *n* is to be doubled. It is very strange that the same kind of corruption is to be found in Uvāṭa's commentary on the Vāj. Prāt.; cp. Weber on Vāj. Prāt. (*Indische Studien*, Vol. IV) I. 105, IV. 99; cp. also, Vāj. Prāt., Benares ed., pp. 35, 263.

There is no doubt, the above supposition can be maintained according to the literal meaning of Sūtra VI. 6 (of the Rg. Prāt.). But a comparison of that Sūtra with Vāj. Prāt. IV. 102 (IV. 105 of Benares edition) shows that a *sparśa* following an *uṣman* can be doubled only if the *uṣman* is preceded by a vowel (or an Anusvāra). So that the *anuvṛtti* of स्वरानुस्वारोपहितः from VI. 1, is necessary in VI. 6. If so, it is clear that the doubling of *n*, instead of *s*, in the above example cannot be supported by VI. 6. Moreover, this supposition is in direct contradiction to the commentary of Uvāṭa on VI, 6, where he says : ऊष्मणः परेणां प्रथमद्वितीयानामेव स्पर्शानां द्विर्वचनमिष्यते । न सर्वेषाम् ।.

In this connection cp. also Varna-r. 48 :—

ऋग्जाज्ञोत्तरं स्पर्शे परे पूर्वाङ्गकं यथा ।

पार्षद्या पूर्वस्य रथणाः परस्याङ्गं शयात्मकम् ॥;

Prāt. P. Śikṣā (see Ś. Sañ. pp. 251 and 255) :—
नास्वरपूर्वा ऊष्मान्तस्थाः । अस्तरेति पयु दासः । तेन स्वसदशस्य वर्णस्य
ग्रहणम् । ये ऊष्माण्योऽन्तस्थाश्च व्यञ्जनपूर्वास्ते द्विर्वचनस्य विभिं न
भवन्ति । व्यञ्जनम् । पार्षद्या वा । (p. 251), and तस्माज्ञोत्तरं

स्पर्शे । क्रमजादुच्चरं व्यञ्जनं स्पर्शे परे पूर्वाङ्गं भवति । पात्त्वर्ण्या वा । रेको
द्वौ षकारौ पूर्वस्य, षकारयकारौ परस्य । (p. 255) ; and G. Sīkṣā II. 4 : पात्त्वर्ण्या इति रषषण्याः ।. This comparison, besides confirming the readings adopted by me in the Comm. on I. 26, would also help us a great deal in the restoration of the correct reading of the Comm. of Uvata on the above-mentioned Sūtras of the Vāj. Prāt.

Prof. M. Müller, in his note on *pārsnyā*, does not take into account any doubling, either of *s* or of *n*. But it is obvious that this rule is concerned only with those cases where a second letter of a conjunct consonant is doubled.

I. 33. For the longer Svarabhakti, cp. VI. 48.

I. 35. I have doubled *s* in both the examples, because a Svarabhakti followed by a breathing is shorter only if the breathing is doubled; cp. VI. 49. The application of VI. 6 is only optional. So that when *t* is not doubled, *s* can be doubled according to VI. 4 even in आर्द्धपेणः.

P. 39, I. 15. चतुःष्टि is a name for the Rgveda-Samhitā, as it contains 64 Adhyāyas.

I. 46. It is very strange that practically all the text and Comm. MSS. that I have collated for my edition of this Prāt. uniformly¹ read वस्यम् in this Sūtra. The readings of the Comm. on this Sūtra as well as on I. 1 (see p. 21, I. 18),

I. Cp., however, Appendix I, according to which G⁶ is the only solitary exception which corrects वस्यम् to something like वस्यम् (?).

where this Sūtra is quoted, also conform to the same reading of the Sūtra. But there is no doubt that the original reading was as I have suggested in my emendation. It is supported by the Tait. Prāt. II. 18 :—उपसंहृततरे च जिहाग्रमूकार्कारलकारेषु बस्वेषु संहृतिः (the Tribhā. R., its Comm., says :—बस्वेषु इति दन्तपट क्लेशपरिषट्टदुच्चप्रदेशेषु इत्यर्थः), and also by the Vāj. S. XXV. 1 :—मृदं बस्वैः . It is very strange that the wrong reading of the Sūtra has also affected this quotation from the Vāj. S. in the Comm.

It is difficult to conceive that the mistake has come down from the time of Uvāṭa himself, who as a commentator of the Vāj. S. must have been aware of the true reading of the quotation from that Saṁhitā and consequently could have easily detected the mistake had it existed before him. Still the consistent evidence of the MSS., referred to above, would suggest that the mistake may have existed even prior to Uvāṭa. At any rate there is no doubt that the mistake is a very very old one.

I. 48. It is not quite clear what is really intended by the word नासिक्य here. The word is never again used in this Prātiśākhyā as the name of a particular sound. It is this uncertainty about its nature which is probably the cause of the various readings in the commentary on this word. Uvāṭa's explanation is evidently based on the Vāj. Prāt. VIII. 28 : हुं इति नासिक्यः ,

on which Uvāṭa says : अयस्तुक्षाखायां प्रसिद्धः (cp. Vāj. Prāt., Benares ed., p. 390). Cp. Ath. Prāt. I. 100 and Tait. Prāt. XXI. 14 where a transitional nasal sound between *h* and a following nasal mute is meant by this term. But, strangely enough, the same transitional sound, if I am not mistaken, is described as a fault of pronunciation in Rg. Prāt. XIV. 35; cp. also Vāj. Prāt. IV. 161 :—ज्ञमभ्यः पञ्चमेषु यमापत्तिर्दोषः ..

With regard to the reading ङ् or हुं in the commentary, I would have preferred the latter, had it been sufficiently supported by the MSS. It occurs only¹ in B^a, but the scribe seems himself doubtful as to its accuracy, as he writes $\text{ङ्}:\text{हुं इति वा}$. At any rate, it is certain, that both ङ् and हुं are used as symbols for the same sound.

P. 42, l. 15. B^a alone reads डकारो², while B^a I^a B^a (P also) have either लकारो or लकारो. There is no doubt that B^a alone is right here, as it is *d*, not *l*, which becomes *dh* by the addition of *h*; cp. डकारः सन्.

I. 54. While the previous Sūtra says that an exception is to be taken with reference to its corresponding particular general rule, this Sūtra lays down that an irregular formation refers not only to one particular general rule but often to several general rules.

-
1. It occurs also in Ber. 714, for which see Appendix I.
 2. G^a also reads डकारो ; cp. Appendix I.

I. 56. The expression असावसुम् implies that in this Prāt. the letter to be changed is put in the nominative and the resulting letter in the accusative; e.g., इकारोदय एकारमकारः सोदयः (II. 16). The verb आपचते is to be taken as understood in all such cases. Cp. Vāj. Prāt. I. 133 : तस्मिति विकारः; and Tait. Prāt. I. 23 and 28 : अःकार आगमविकारिलोपिनाम् and अं विकारस्य. The corresponding expression in Pāṇini's grammar is: अस्य (स्थाने) एतत् (भवति); cp. पष्ठी स्थानेयोगा (P. S. I. 1, 49).

On the pronominal expressions असौ and असुम् in this Sūtra, cp. Mahā. (I. 1, 66-67): सर्वनाम्नायं निर्देशः क्रियते सर्वनाम च सामान्यवाचि । तत्र सर्वनाम्ना निर्दिष्टे विशेषा अप्युदाहरणानि भवन्ति ।.....एते खल्वपि नैदेशिकानां वार्त्तरका भवन्ति ये सर्वनाम्ना निर्देशाः क्रियन्ते । एतैहि॑ बहुतरकं व्याप्त्यते ।

P. 45, II. 7 and 10. For the Praiṣas होता यच्छदिन्द्रियं etc. and होता यच्छदिन्द्रं etc. cp. Apo. Rg. pages 142 and 145 respectively.

I. 58, 59. For another construction of these two Sūtras as given in the P. Vṛ., cp. M. Müller's edition of the Rg. Prāt., Introduction, pp. 25-27.

I. 60. On पादवृत्तयोः, cp. M. M.; also his Introduction, p. 27.

P. 46, II. 15-16. On the restriction अन्वज्जरसंधीनाम् (अपवादभूतात्) added by Uvāṭa, cp. Comm. on V. 17 (p. 173).

P. 47, l. 12. In my translation of Sūtra VIII. 1 I have followed Uvata in taking विग्रहे as referring to the words ब्रजस्य etc., and not to the words which are to be lengthened. It being so, विग्रहे here should be referred to VII. 6, and not to VIII. 1.

P. 48, l. 3. उपाध्यायस्तु etc.—On this interesting reference cp. my Introduction p. 14.

P. 49, ll. 1-2. अत्र हि विक्रान्तसन्धिः etc.—The words अक्षस्पाः etc., mentioned here, are not separated in the Pada text by an *avagraha*, though Visarjaniya is restored in them; cp. XIII. 30. Uvata means to say that these words not being separated by an *avagraha* in the Pada text can be regarded only as *padas*, and not as *padyas*. So that अन्तःपदं तु (IV. 41) could be applied to them and would not be चिरत्रकाश.

I. 63. It seems to me that this Sūtra refers to a general practice¹ of pronouncing, as nasal, the first eight vowels, when they are not Pragṛhyas and stand as finals before a pause. This is confirmed by the word आचार्याः in the plural and by XI. 3: आनुनासिक्यभयादर्तीयते (cp. Uvata). Cp. also Tait. Prāt. XV. 6-8 and P.S. VIII. 4, 57 in this connection. At the same time it appears from the following Sūtra that this practice was not wholly recognized by the

1. Cp. Bruno Liebich, *Zur Einführung in die ind. eink. Sprachw.* II, §10.

followers of Śākalya, who showed this nasalization only in the case of a final prolated vowel. It is supported by the MSS. of the R̥gveda, which show this nasalization only in the case of a prolated vowel. Cases of nasalization in the Saṁhitā text, like RV. I. 79, 2(अभिनन्तः), should not be confused with the illustrations of this Sūtra. It is for this reason that they are treated separately in this Prātiśākhya in Sūtras II. 60-67.

I. 64. In translating this Sūtra Prof. M. Müller supplies the word 'also', his translation being :—The Śākalas show this nasalization *also* in the case of a syllable consisting of three moras, so that the treatise of their teacher may not suffer any loss. He further says that it was necessary to mention this case because a *pluta* vowel does not belong to the first eight vowels referred to in the preceding Sūtra. It seems that he was under the impression that the practice referred to in the last Sūtra was recognized by the Śākalas. I think, on the contrary, that this Sūtra is not an addition, but rather an exception to what has been said in the last Sūtra. Otherwise, there is no reason why the last rule is not observed in the MSS. It being so, it follows naturally that, instead of 'also', 'only' should be supplied in the translation of this Sūtra. It is supported by Uvāṭa, who says : अनेनैकेन प्लुतेनाङ्गुष्ठासिकेन सता. As regards Prof. M. Müller's argument that a prolated vowel does not belong to the first eight vowels

referred to in the last Sūtra, it might be said that a prolated vowel, in this Pratiśākhya, does not belong to a separate category of vowels, as it does in Pāṇini and in other works. It is regarded here as a sort of a long vowel, so that we find the same word लुति or ल्लुत used for both lengthening and prolation of a vowel; cp. I. 31, VII. 2-4, I. 4, X. 3.

In my translation, I take आचार्यशास्त्र in the sense of ‘the teaching of the ācāryas referred to in the preceding Sūtra, and not in the sense of ‘the treatise of their teacher (*i. e.*, Śākalya)’ as Prof. M. Müller takes it.

P. 52, II. 2-5. On the passage ननु etc. cp. Mahā. VI. 3, 14 (also II. 1, 58): ते वै खल्वपि विधयः सुपरिगृहीता भवन्ति येषां लक्षणं प्रपञ्चस्त्रियः । केवलं लक्षणं केवलः प्रपञ्चो वा न तथा कारकं भवति ।; and on the word संगृहीत cp. Mahā. VII. 2, 101: गोनदीय आह । इष्टमेवैतत् संगृहीतं भवति ।.

I. 76-103. Uvaṭa takes all these Sūtras, not as descriptive of the nature of Visarjanīya, but as रेफि—(or रिफि—) संज्ञाविधायकानि.

P. 55, I. 3. All the MSS. B³ I² B² and P read परेष्वपि. To me it appears to be a mistake for परेष्विति.¹

I. 86. तदाद इति किम्—This is the reading found in B³ I² B² and P. Obviously it is a mistake for तदादरिति किम्; cp. आदरिति किम्. Strictly speaking in view of the following counter-example

1. See, however, Appendix I which shows that Ber. 714 has got the original reading परेष्विति.

as well as the Comm. तदित्येतत्पूर्वं चेत्, it is quite useless here to add आदः to तत्, तदिति किम् being quite sufficient for the following counter-example : आदा महो etc.

The commentary as adopted by me does not seem to be the original one. आदः not being one word, but rather a combination of words आ + अदः, the reading अदित्येतत्पदं तदेत्येतत्पूर्वं चेत्, as found in I², is most probably the original one. If so, it follows that the reading तदेति किम् (instead of तदाद इति किम् to आदिति किम्), as found in Bⁿ, must be the original ; cp. M. M.²

I. 95. In the Comm. Uvāṭa refers only to Sūtras I. 78, 83 and 93, and not to Sūtras I. 79 and 84, probably because the words अचार् and कर् are not likely to occur as the first parts of a compound.

I. 97. The significance of adding अनर्धचान्ते in this Sūtra, when the condition स्वरवोपवत्परम् is already there, is worth considering.

P. 63, I. 3. For the Praiṣa प्रैत्यर्ज see [also Apo. Rg. p. 148.

P. 64, II. 1-2. For the Praiṣa प्रशास्तर्यज see also Apo. Rg. p. 148.

1. A reference to Appendix I in this connection would corroborate both these suggestions. It is therefore interesting to note that G¹ adds on the margin :—अदित्येतत्पदं तदेत्येतत्-पदद्वयपूर्वं चेद्रिकितसंज्ञं भवति । दिवस्प० तदादः । तदेति किं । अदो य० ते । एवं वा योजनीयम् । एवमपि तच्छब्दस्तु पादपूरणार्थः ।

P. 64, 1. 8. All the MSS. (B³ I² B² and P) as well as Bⁿ read प्रयन्तपदम् which, I think, ought to be प्रयन्तःपदम्¹.

प्रयन्तःपदमत्र नावगृह्णते— उपप्रयन्तः। (R.V. I. 74, 1) is divided in the Pada text as उष्टुप्रयन्तः .

1. A reference to Appendix I would however show that G¹ has got the correct reading प्रयन्तःपदम्.

PATALA II

II. 1. आ सीमापटलात्—B^१ and^२ W are the only MSS. which give this name to *paṭala* XII in its colophon. The fact that *Uvata* gives different names to different *paṭalas* according to their subject-matter (cp. also Introduction pp. 30-31) shows that these names, though not found in many MSS., are very old.

It must be noted that, owing to the fact that *paṭala* XII is not directly concerned with the *Samhitā* text, आ सीमापटलात् means, not 'till the end of *paṭala* XII', but 'till the end of *paṭala* XI'.

II. 2. कालक्रमाद्वपादानं परिपाद्य—This is the reading found in Reg.^३. The readings found in B^१ I^२ B^२ and Bⁿ seem to be more or less corrupt. Cp. the Comm. on the introductory stanza 8 (p. 16, line 10) : अनुपरिपाद्या संहिता पदसंहिता, and the Comm. on II. 7 : पदपाठक्रमानुपूर्वेण संधय उक्ताः.

II. 1-2. Cp. Ni. I. 17 : परः संविकर्षः संहिता । पदप्रकृतिः संहिता । पदप्रकृतीनि सर्वचरणानां पार्षदानि ।

II. 4. तत्राय विवृत्तेविभागश्चिप्रकारः—It must be noted that this three-fold division of *vivṛtti* is nowhere recognized in this *Pratiśakhya*. Only two kinds of *svarabhaktis* having been recognized in the *Pratiśakhya* (cp. I. 33, 35; VI. 48, 49), *vivṛtti* which is here said to have the same

1. Also G²; cp. Appendix I.

2. See also Appendix I.

duration as *svarabhakti* must have the same two-fold division. Moreover, both the second and third kinds of *vivṛttis* which are described by Uvata as containing $\frac{1}{2}$ and $\frac{3}{4}$ mora respectively are called long *vivṛttis* in II. 79. Perhaps Uvata bases his three-fold division on the word वा in this Sūtra (II. 4).

On the four kinds of *vivṛttis* पिपीलिका, पाकवती, वसानुसारिणी and वसानुसज्जिता (or वसानुसत्ता) recognized in the Śikṣā literature, cp. Y. Śikṣā 95-97, S. Bh. Śikṣā 32-35, N. Śikṣā II. 4, 1-3, M. Śikṣā 92-96.

P. 67, ll. 10-11. छायोऽण्वद् etc.—The meaning of this passage is not quite clear. It might mean that, according to some, just as there is a correspondence between the decrease of छाया and the increase of उष्ण (or आतप), in the same way there is a correspondence between the decrease of the side-vowels and the increase of *vivṛtti*. But Uvata says that it is not true, as प्रत्यादेरदर्शनम् is recognized as a fault. Otherwise प्रत्यादेरदर्शनम्, like छायाया अदर्शनम् at the extreme point, ought to have been recognized as a fact and not as a fault. But in view of the explicit statement यतो दीर्घस्तो दीर्घा विवृत्यः (II. 79), I am very doubtful about the accuracy of this suggested meaning. Or, can it be said that Uvata here is referring to a view which, owing to the word वा in the Sūtra, was suggested or held by some as an alternative to the view expressed by स्वरभक्तिकाला ?

II. 5. With this direct statement of the Prātiśakhyā cp. P. S. VIII. 2, 1 : पूर्वत्रासिद्धम्. Cp. also Vāj. Prāt. III. 2 and 3 : पदान्तपदाद्योः सन्धिः । न परकालः पूर्वकाले पुनः.

II. 6. Cp. P.S.I. 1, 21 ; Vāj. Prāt. I. 152.

II. 7. On the Pāṇinian method of treatment of such cases as इन्द्र+आ+इहि=इन्द्रेहि, cp. Tat. Bodh. on ओमाङ्गेश्च (P. S. VI. 1, 95) and Pari. S. on असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे.

II. 8, 9. The expressions अनुखोम and प्रतिखोम seem to have been used here with reference to the original division of syllables in the words euphonically combined. In the first case that division stands as before even after combination, while in the second it is disturbed.

II. 12. Notice the masculine gender in पदाः after तानि ; cp. I. 61 and 74, and the Ath. Prāt. I. 3 : पदान्यः पदाः.

B^g in a marginal note on this Sūtra says : (sic.) पाठांतरं । न तु यत्र तानि पदात् । न खलु लुप्यते यत्र तानि पदानि पदात् परभूतानि भवन्ति । यज्ञायते वा पशुषो न वाजात् ।. Bⁿ also refers to this in continuation of the Comm. on this Sūtra.

P. 71, 1. 2. On the reading अन्यतम् adopted by me on the basis of M. M.¹ (cp. his foot-note), cp. S. Kaum. on P. S. VII. 1, 25 : अन्यतमशब्दस्य तु अन्यतमित्येव. Cp. also Tat. Bodh. But अन्यतमसिद्ध on p. 363, l. 17 shows that probably Uvāṭa's own reading here was अन्यतमत्.

1. अन्यतम् is also found in G¹ ; cp. Appendix I.

II. 13. The word पद seems to have been used here in the restricted sense of 'a word which is not separated by an *avagraha* in the Pada text'. It is for this reason that cases like गोऽश्रोपशा (RV. VI. 53, 9, गोऽश्रोपशा in the Pada text) or शुरएता (RV. IX. 97, 29, शुरःएता in the Pada text) are not included here. The words which are given as examples in the Comm. are shown in the Pada text respectively as follows :—शुरएताऽहृव, तितउना, प्रउगम् and नमउक्तिभिः.

II. 17. Prof. M. Müller takes the word तथा of this Sūtra with the preceding Sūtra, though he says that according to the sense it is better to take it with this Sūtra. For a similar case where a word occurring in one stanza is taken with a Sūtra belonging to another stanza, cp. IX. 13.

II. 21. स्वांग्रहणमनर्थं यथांतरमित्येव सिद्धं । न सिद्धते । कथं । इह समानाच्चरं हस्युक्ते चतसः समानाच्चरजातयो निर्दिष्टा भवन्ति । अंतस्याशचतसः तत्र क्रमकृतं चांतर्यमस्ति स्थानकृतं च तदुभयमपि पर्यायेण ग्राह्येति स्थानकृतमेवांतर्य यथा स्थादिति स्वामित्युच्यते (sic). This passage is given in G¹ after वारिमण्डूक इच्छति in the Comm. on II. 24. But a marginal note there says: समानाच्चरमन्तस्थामिति सूत्रेऽयं ग्रन्थो द्रष्टव्यः ।. The fact that the passage is not found in any other MS. shows that it is not a part of the Comm. on II. 21 but should be taken only as a marginal note on II. 21.

P. 74, 1. 5. On the passage beginning with वन् G³ adds the marginal note as follows :—वन्

समानाचरे सस्थाने इत्यनवकाशस्त्रवाद् दीर्घत्वं बाधकं भवति । अवकाशस्त्रवाद्ध
भवति । कोवकाशः कण्ठे । (sic).

II. 33. The technical term पञ्चलपदवृत्ति is used
in the Śāh. S. XII. 13, 6.

P. 77, l. 10. Instead of adopting the quota-
tion : अध्वर्यो अद्विभिः सुतम् in the Comm., I have
relegated it to the foot-notes. It is, first of all,
wanting in I². P also follows I² in this
respect. Though given both in B² and B³, it is
found there not in the same place. In B² it
occurs before प्रो अयासीत् etc., while B³ reads it
after the same. This very fact shows that it
did not originally belong to the Comm. and seems
to have been adopted from a marginal note.
This probable adoption of a marginal note also
explains why Bⁿ reads अध्वर्यो etc. instead of प्रो
अयासीत् etc. It appears that the reading of Bⁿ
is due to the fact that अध्वर्यो etc., most probably
given on the margin in its original MS., was
regarded as a correction of प्रो अयासीत् etc. and
accordingly was substituted for it. अध्वर्यो etc. is
also wanting both in M.M. and Reg., though
this negative evidence is not enough to show
that it was wanting in their MSS. too¹.

P. 78, l. 1. I have relegated the counter-
example : अध्वर्यो अद्विभिः सुतम् to the foot-notes,
because it is not found in I² B² P, M. M., Reg.
It is given with the commentary only in Bⁿ. B³
supplies it on the margin in a different hand.

1. See also Appendix I which fully confirms the above
remarks.

II. 35. It should be noted that the general heading (or अधिकार) अन्तःपादम् continues upto II. 48.

P. 78, l. 11. I have adopted the example : यस्ते मन्योऽविवद्धत्र in the commentary, though its case is to some extent analogous to that of अध्वर्यो etc., in the Comm. on II. 33, chiefly because it is required here to illustrate the elision of *a* after a primary *o*; cp. the Comm. : प्राकृतवैकृतैरेकीभवतीत्यर्थः.

P. 80, ll. 6-8. It is curious that the passage पादमध्य इति किम्—जातत्वात् is found with slight variations in different places in different MSS. and in Bⁿ. B² reads पादमध्ये—चीनासः also at the end of the preceding (II. 36) Sūtra's Comm. It appears from Reg. that the Paris MS. follows B² in this respect, but does not read पादमध्ये to जातत्वात् in the Comm. on this Sūtra. It is found here only in B³ B². It is supplied in a marginal note in M. M. (a). I² reads it before युवं रवेत् etc. (P. 80, l. 2). Bⁿ reads it at the end of the following (II. 38) Sūtra's Comm.

It is obvious that its reading at the end of the preceding or the following Sūtra's Comm. is quite out of place, as the quotation इन्द्र जामय उत येऽजामयोऽवाचीनासः does not fulfil the condition आवोऽन्तोपहितात् in the preceding (II. 36) or व इत्येतेन in the following Sūtra (II. 38). Though the reading of it in the Comm. of his Sūtra (II. 37) is better suited to the context, it is not quite appropriate even here, not because of सवेषा as Prof. M. Müller says (cp. the Comm. सवेषाग्रहणं गुरुलब्ध्यर्थम्), but because the elision of *a* of अवाचीनासः, after

all, takes place (according to II.34) in spite of its not standing in the middle of a *pāda*, as is stated by the Comm. itself; cp. अत्र च प्रकारान्तरेण जातत्वात्. For all these reasons it is very likely that the passage did not originally belong to the commentary but was adopted from a marginal note. It is therefore interesting to note that this passage is not at all given in P.¹

P. 82, l. 10. In cases like यात्त्वच्छु (यात्त्वच्छु in the *Samhitā* text), the lengthening which occurs in the *Samhitā* text is retained generally by Regnier and sometimes by M. Müller, even when such a word occurs at the end of a quotation; cp. the quotation for इन्द्र सोमान् (IV. 66) in Reg. and M. M. In not showing the lengthening in such cases I have followed my MSS., all of which agree in this respect. To me this lengthening in such cases appears, not only against the practice of the MSS., but also against the sanction of the *Pratisākhya*. This lengthening is regarded in the *Pratisākhya* as occasioned by the following word beginning with a consonant (cp. VII. 1) and so cannot be retained in the absence of that following word; cp. X. 5.

P. 82, ll. 11-12. I have relegated the two quotations अरशमानो येऽस्था अयुक्तः and अपादो यत्र युज्यासेऽस्थाः to the foot-notes. Though the former is given in B² Bⁿ, it is not given in both of them in the same place. The latter is given in B²; and B² reads it only on the margin in a different hand.

1. Cp. also Appendix I.

On account of this absence of a complete accord between any two MSS. or between a MS. and Bⁿ with regard to these two quotations, they are most probably taken from marginal notes. Both of them are omitted in I² P, M.M. and Reg.¹

P. 83, ll. 3,7. For the Praisas कवल्यो etc. and उत्सादते etc., refer to Apo. Rg. pp. 142 and 143 respectively.

P. 84, l. 4. For the Praisa त्वया etc. cp. Apo. Rg. pp. 148 and 153.

P. 89, l. 2. For the Praisa शुक्रः² etc. cp. Apo. Rg. p. 154.

II. 49. Note that the idea of यथासंख्यम् (cp. P. S. I. 3, 10: यथासंख्यमनुदेशः समानाम्) is implied in this Sūtra.

P. 90, l. 14. For the word उभये B³ adds on the margin, as another example, इममञ्जस्पामुभये अकृष्णत (RV. X. 92, 2).

P. 91, ll. 15-16. All the MSS. (I² B³ B² P)⁴ and Bⁿ read : ओकार आमन्त्रितजः प्रगृह्य इत्यादिना य उक्तः । It is clear from the counter-example : प्रो अयासीत् etc. that प्रथमः in this Sūtra refers only to I. 68. If so, इत्यादिना in the passage is not justifiable. It is therefore very likely that the passage originally ran like: ओकार आमन्त्रितज इत्यादिना य उक्तः.

1. See also Appendix I.

2. In connection with this quotation a marginal note in G¹ reads : सौत्रामण्यां प्रैषः.

3. See also Appendix I.

II. 55. My translation of this Sūtra is rather different from that of Prof. M. Müller. त्र्यच्चरान्तः does not refer to तः संहिताः, as is supposed by him, but to प्रगृह्णाः, as is rightly taken by Uvāṭa. Moreover, there is no word occurring before इत्व which ends in a *pragṛhya* vowel and has more than three syllables. I do not, therefore, see any objection to taking त्र्यच्चरान्तः in its natural meaning : 'occurring at the end of three-syllabic words'. Cp. Uvāṭa and M. Müller.

II. 56. Though Uvāṭa is not clear on this point, it seems that the general heading आर्थ्यमेव should be taken as understood in all the Sūtras II. 57-67; cp. Comm. on II. 59 and 60.

P. 96, l. 17. It is to be noticed that the counter-example यः प्राणतो—महित्वैकः is not quite appropriate here, because, though आ in महित्वा is not अपृक्त, it is not preceded by any of the words mentioned in this Sūtra (II. 61). Thus, unless we are able to give another counter-example, अपृक्तम् should be taken here only as स्पष्टार्थम्.

II. 62. The hymns belonging to Luśa begin from RV. X. 35.

P. 96, l. 20. Notice that instead of अकाराकारयोः B³ B² I² Bⁿ read अकारश्चाकारयोः. Non-observance of the rules of Sandhi in such cases is very common in the MSS. Only a few instances of this kind are shown in my foot-notes.

II. 60, 62-67. It would be interesting to point out here the fanciful way in which Sāyṇa

tries to explain the nasalization in the cases dealt with under Sūtras II. 60, 62-67 (Sūtra II. 61 is excepted here, because its examples can be clearly explained by P. S. VI. 1, 126 : आङ्गोऽनु-नासिकरश्चन्दसि). Of all the examples cited by Uvāṭa in the Comm. on these Sūtras only five (RV. I. 51, 11 ; I. 35, 6 ; I. 79, 2 ; II. 28, 4 ; and IV. 1, 12) have been dealt with by Sāyaṇa. As regards the nasalization in RV. I. 79, 2 and II. 28, 4, he says respectively : अमिनन्त...इ॒पा अ॒ज्ञादि॒त्वा॒त्प्रकृ॒तिभा॒वः । अ॒योऽप्रगृ॒ह्यस्य (पा० दा॑१२७) इति वैकल्पिकमवस्थाने विधीयमानमनुना-सिक्तवं व्यत्ययेनात्र संहितायामपि दृष्टव्यम् । and अ॒योऽप्रगृ॒ह्यस्यानु-नासिक इत्याकारः सानुनासिकः ; cp. also Sāyaṇa on I. 110, 5 This obviously shows his utter ignorance (or at least disregard) of the teachings of this Prāt. The nasalization in passages like the above is clearly the case of Sūtra II. 67 and not that of I. 63 or its Pāṇinian parallel अ॒योऽप्रगृ॒ह्य-स्यानुनासिकः, both of which have the condition of अ॒वस्थाने.

As regards RV. I. 51, 11 and I. 35, 6 he says respectively : स॒चा । ष॒च स॒मवाये । सं॒पदादि॒लक्षणो भा॒वे क्षि॒प् । आ॒ड्याज्यारां च॒पसं॒ख्यानम् (पा० वा० ७।१।२४) इति वि॒भक्तेराडादेशः । संहितायाम्—आ॒डोऽनुनासिकरश्चन्दसि (पा० दा॑।१२६) इति तस्य सानु-नासिकत्वम् । and उपस्था...स॒प्तम्या आ॒डादेशः । आ॒डोऽनुनासिकरश्चन्दसि॒ति प्रकृ॒तिभा॒वः. The Sūtra आ॒डोऽनुना- etc., according to all authorities, being applicable only to the particle आ॒ड्, Sāyaṇa's above explanation is obviously a forced one.

As regards RV. IV. 1, 12, he says :—वि॒पन्य॑ ऋ॒तस्येत्यत्र संहितायाम्—इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य हृस्वश्च (पा० दा॑।१२७) इत्यनिकोऽपि हृस्वोऽनुनासिकश्च. On the face of it this

explanation is not convincing. It is also noteworthy here that Sāyaṇa's supposition that the final vowel in विष्णुः is short is against the explicit teaching of the Prāt. (cp. II. 64).

P. 102, l. 2. अस्मिन्निहिताभावे निपात्यते—Cp. II. 38.

P. 105, l. 4. For the Praisa अग्निष्वात्तानां etc. cp.

Apo. Rg. p. 143.

P. 105, l. 14. श्रद्धादिपाठात्—Cp. II. 59.

II. 74. The word गोअंगेपशा occurs only once (VI. 53, 9) in the R̄gveda. It is, therefore, not necessary to take प्रवाद with this word also.

P. 106, l. 12. सचादिविवृत्तेः प्रतिषेधः—Cp. II. 61.

P. 106, l. 13. ग्रगृहलक्षणतः—Cp. II. 55.

P. 108, l. 1. For the Praisa सत्त्वः etc. cp. Apo. Rg. p. 106.

II. 78. The Pada text for the three passages under reference respectively reads as follows :—शुनःऽशेषम् । चित् । निदितम् ।, नराशंसम् । वा । पूषणम् ।, नराशंसम् । च । दैव्यम् ।.

II. 81-82. Sūtra 81 teaches rather the strange doctrine that the hiatuses in the Prācyā and Pañcāla Pada-vṛttis have their following vowel (*i.e.*, the unabsorbed *a*) resembling their preceding vowels, *i.e.*, the pronunciation of the following *a* is affected by the preceding *e* or *o*¹. I think probably the same

1. It would be interesting to point out here the fact that G¹ writes the letters ओ, औ, ओ above अ of the words अमत्यः, अस्मिन्, and अह respectively in the examples given in the Comm. on II. 81. No other MS. has tried to show this required pronunciation of *a* in writing.

doctrine is referred to in the Tait. Prāt. XI. 19 : स पूर्वस्यार्थसद्वशमेकेषामर्थसद्वशमेकेषाम्. Whitney evidently did not understand that rule ; see his note as well as the Mysore edition (1906) of that Prāt. Thus according to this doctrine the pronunciation of *a* preceded by *o* will be something like the usual Bengali pronunciation of *a*.

It being so, the next (82) Sūtra simply points out that the settled practice (स्थिति) as regards the pronunciation of *a* in the above cases is otherwise, *i.e.*, its pronunciation remains unaffected by the preceding vowels.

Very likely Sthavira Śākalya is identical with the father of Śākalya (शाकल्यपिता) referred to in IV. 4 and so is different from Śākalya. A comparison of Sūtras IV. 4 and 13 would also lead to the same conclusion. Thus there is no inconsistency in taking शाकल्यस्य स्थविरस्य with Sūtra 81 instead of with Sūtra 82 (cp. its Conim. : इतरास्माकं शाकलाना स्थितिः), as is supposed by M. Müller.

PATALA III

III. 1. I have followed¹ B³ Bⁿ in the division of the first two Sūtras. I² counts them separately, but writes अच्चराश्रयाः also with the first Sūtra. B² does not number the first five Sūtras, though afterwards it agrees generally with B³ in its counting. In spite of this fact, it includes अच्चराश्रयाः in the first Sūtra. P, Reg. and M. M. take अच्चराश्रयाः as a part of the first Sūtra. It is possible that Uvāṭa might have included it in the first Sūtra, though the natural division is to take उदात्तः to स्वराः as the first Sūtra, and आयाम- to-श्रयाः as the second, or आयाम- to उच्यन्ते as the second, and अच्चराश्रयाः as the third. It is interesting to note that P¹ takes उदात्तः—स्वराः as the first Sūtra and आयाम—श्रयाः as the second.

III. 1. On the meaning of the words आयाम etc., cp. Tait, Prāt. XXII. 9-10 : आयामो दाह्यमणुता खस्येत्युच्चैःकराणि शब्दस्य । अन्ववसर्गो मार्दवमुरुता खस्येति नीचैः- कराणि ; and Mahā. on I. 2, 29-30.

III. 3-4. Cp. Svarāñ. 15.

III. 4. The first line of the commentary seems to be somewhat corrupt. P reads, instead of it, तस्य स्वरितः त स्वरस्य द्विस्वरस्य व्युत्पाद्य कथनं क्रियते. The reading of Bⁿ is most satisfactory, though it is not supported by any MS.²

1. Cp. also Appendix I.

2. But cp. Appendix I.

III. 5. यथा त्रुतान्नयोः etc.—For the same idea cp. Uvāṭa on the Vāj. Prāt. I. 126. This comparison would show that this passage should be taken as connected, not with this Sūtra alone, but with Sūtras 3, 4 and 5 taken together as a whole. Thus, in the light of the above comparison, the words एवमिहापि दृष्टव्या should be explained as :—एवमिहापि उदात्तानुदात्तसंयोगे स्वरितेत्पञ्चिद्दृष्टव्या.

P. 114, l. 5. On *kampa* cp. Whitney on Ath. Prāt. III. 65 and Tait. Prāt. XIX, 3; Svarāṇ. 7, 19 and 20; N. Śikṣā II. 1, 11; V. V. Tīkā pp. 15-16.

III. 6 (p. 114, ll. 5-6): M. M. takes न यो—तिष्ठयो यथा and दिवोऽस्मे as two separate examples of this Sūtra. But it would seem that according to Uvāṭa (cp. p. 124, l. 15) एकाच्चरसमावेशो is understood in Sūtras III. 4-6. If so, both the examples of M. M. should be taken as parts of one example; and not तिष्ठयो यथा, but दिवोऽस्मे is to be regarded as the example of this Sūtra.

III. 7. The construction of this Sūtra according to Uvāṭa is (एकस्मिन्) पदे उदात्तपूर्वं स्वरितमन्तरमनुदात्तं (प्रत्येतव्यम्); while that according to M. Müller is : (एकस्मिन्) पदे उदात्तपूर्वमनुदात्तमन्तरं स्वरितं (भवति). In my translation of the Sūtra I have followed Uvāṭa; cp. also Uvāṭa on VII. 1. (p. 216, ll. 8-9) and IX. 18 (p. 289, ll. 18-19).

P. 115, l. 8. एकादशं स्वराः पदेषु—Cp. N. Śikṣā II. 7, 4-5; P. Śikṣā 45-47.

P. 115, l. 14. किमन्यत्वम् etc.—Cp. Y. Śikṣā 77; Varṇa-r. 58; N. Śikṣā II. 1, 1.

III. 8. यत्तुकं—कम्पः—A comparison of the variants given in the foot-notes¹ shows that probably the original reading of the passage was simply : तत्र व्यनुदात्तपरस्यैव तस्योदात्तपरस्य स्वरितपरस्य च कम्पः..

III. 9. This Sūtra also, like Sūtra 7, should rather be translated as follows : one should regard one or more than one acute (*i.e.*, heard like an acute) syllables which follow (in the same word) those two kinds of circumflex as grave (in their nature).

The reason for this is that Sūtras 7-10 being concerned only with individual words, the accent of which is already shown in the Pada text, it is not necessary for the Prāt. to lay down any rules for them. The Sūtras therefore aim only at pointing out the real nature of the accents concerned.

III. 15. The chief reason why I have adopted the reading -भाविना, instead of -भाविना, in the Sūtra is that it is supported by the commentary. The latter reading seems to have arisen through the influence of -भाविनः in the next Sūtra.

III. 17. There being no change of a grave to a circumflex owing to the influence of an acute in a different word, the example इन्द्रेण सं हि द्वच्से is not quite appropriate here, unless it be supposed that the change of a grave to a circumflex in the words इन्द्रेण and द्वच्से is regarded as an example of this Sūtra. But it seems that this Sūtra is

1. See also Appendix I.

concerned, not with the change in single words (especially as the accent of single words has already been dealt with in III. 7-10), but with the change in a sentence; cp. Uvata on III. 11. It is also clear from the other examples given by Uvata of this Sūtra. The example is not given in B². It is also wanting in M. M. and Reg.¹ It is likely, therefore, that it did not originally belong to the commentary.

III. 18. There is no doubt that the reading स्वारान् (instead of स्वरान्) in this Sūtra is the original one. According to all the MSS. a जात्य circumflex is referred to in III. 8 as स्वार. The reading, therefore, in III. 34 which, among other kinds of circumflex, also refers to the जात्य circumflex must be स्वाराः. It follows from this that the चैष, अभिनिहित and प्रश्लिष्ट circumflexes which are referred to in III. 34 as स्वाराः must, in this Sūtra also, be referred to by the same word, i.e., by स्वार. The word स्वार is regularly used for a circumflex accent in Tait. Prāt. XVII. 6, XX. 8, XXIII. 20; cp. also Whitney's Introductory note to Ath. Prāt. III. 55.

III. 21. Cp. Ath. Prāt. III. 74; Vāj. Prāt. IV. 140 (IV. 141 of Benares ed. which correctly reads the Sūtra as नेदात्त etc.); Tait. Prāt. XXI. 11; P. S. I. 2, 40.

III. 23. On परिप्रह see X. 7-10.

III. 24. In his translation of this Sūtra, Prof. M. Müller supplies 'or' between संवीयमानानाम्

1. Cp. also Appendix I.

and अनेकीभवताम्, whereas, in fact, both should be taken together as meaning 'that are combined without being coalesced'; cp. *Uvāṭa*.

III. 25-26. The examples and counter-examples in the commentary of these two Sūtras ought to have been given from the Pada text. In giving them from the Saṃhitā text, however, I have followed Bⁿ and my MSS. B³B²I².¹ The same applies to many other cases where the examples in the commentary, instead of having been given from the Pada or Krama text, as required by the context, are given from the Saṃhitā text.

III. 25. Strictly speaking the examples and counter-examples of this Sūtra should be given in the Pada-form as follows: अनुऽप्तवै, अप्तभर्तवै and उवेराऽपते.

III. 26. It would seem that, as far as the accent is concerned, this Sūtra allows three optional forms of the words तनूनपात् and शचीपतिम् in the Pada text as follows:—

(1) जात्यवद्वा [cp. Comm. on III. 8:—तस्य (जात्यस्य) उदात्तपरस्य खरितपरस्य च कम्पः]— तनु॒अनपात् । शची॑अपतिम् ।

(2) असंहितवद् (i. e., not combined according to III. 25)— तनु॒अनपात् । शची॑अपतिम् ।

1. Similar is the case with G¹ G³ G⁴. G¹, however, has also given Pada-forms of the words तनूनपात् and शचीपतिम् on the margin as follows:—(sic) तनु॒अनपात् । शची॑अपतिम् ॥ तनु॒अनपात् । शची॑अपतिम् ॥

(3) संहितवत् (i.e., combined according to III 24)—तनु॒नपा॒त् । शची॒॑पति॒म् ।

Prof. M. Müller thinks that तथा वान्ते in this Sūtra only means 'or in the same way as stated above in S. 25'. This would give only two optional forms instead of three as shown above. But a reference to the Comm. shows clearly that according to Uvāṭa three optional forms are allowed by this Sūtra.

P. 124, ll. 5-6. On the passage यथा पुष्पाहारस्य etc. cp. Comm. on I. 41.

III. 31-33. Cp. Y. Śikṣā 21 :

स्वस्थः प्रशान्तो निर्भान्तो वर्णानुचारयेद् बुधः ।
नाभ्याहन्यान्न निर्हन्यान्न गायेन च कम्पयेत् ॥

III. 34. On the reading स्वाराः in this Sūtra cp. note on III. 18.¹ This stanza is quoted, with a slight variation, and is ascribed to a Śikṣā in the Tribhāṣ. and Vaidikā. commentaries² of the Tait. Prāt. (XIX. 3); cp. also V.V. 23. On the spuriousness of this stanza cp. Introduction, page 28.

1. Cp. also Appendix I.

2. Both the commentaries, however, read स्वाराः.

PATALA IV

IV. 2. Cp. A. S. I. 5, 13 : प्रथमः स्वं तृतीयम् ।

IV. 5. With reference to the passage न तु डकारे—अन्तःपातैः B³ has a marginal note which reads: चिन्तयेयं फक्किका हकारस्य घोषवत्त्वेन दध्यङ् ह मे इत्यादावन्तःपातप्राप्त्यभावात् ।

IV. 6-7. Cp. A. S. I. 2, 16-17: स्पर्शे षु स्ववर्ग्यसुत्तमम् । अन्तस्थासु तान्तामनुनासिकाम् ।

P. 130, ll. 8-9. B³ is the only MS. which separates न from विपरिणामे by means of a short stroke above the line. B²I² write simply विपरिणामेन । There is no doubt that B³ alone is correct here. Cp. on this line II. 5 as well as तकारस्य च चकारब्यापत्त्या in the next line. I would explain the line तकारस्य च विपरिणामे न as follows : तकारस्य विपरिणामे चकारल्पेण व्यापत्तौ पदान्तस्यादृष्टवात् ‘सर्वैः (४१४)’ इत्यादिना शकारस्य छत्रं न सिद्धमिति भावः । न च तस्मिन्सूत्रे सर्वग्रहणादेवैतन्न युक्तमिति शङ्क्यम् । तत्र सर्वग्रहणस्य ‘अन्तःपातप्राप्त्यर्थम्’ इत्युक्ते रन्तःपातस्थले चारितार्थात् ।

IV. 14. The commentary shows that Uvāṭa must have adopted the reading ता in this Sūtra, though all the text MSS., except 1¹, read तानि instead of ता. It also shows that the text MSS. of the Prātiśākhya have not always preserved the oldest text.

IV. 15. Cp. A. S. I. 2, 18 : रेफोष्मस्वनुस्वारम् ।

IV. 20. It is only for the sake of the metre that this Sutra, instead of occurring before IV. 24, occurs here. There being no question of a

final breathing in the following three Sūtras, this general heading has nothing to do with them. So that the remark छन्दोभङ्गभयात् made by Uvāṭa on the commentary on IV. 15 is equally appropriate here also.

IV. 27-28. Cp. Ā. S. 1. 5, 10-12: विसर्जनीयोऽनत्य-
च्चरोपधो रिफ्यते । इतरश्च रेफी । लुप्यते रेफी ।

IV. 29. It is to be noticed that Visarjanīya is here described as short owing to the short vowel preceding it.

P. 136, l. 3. शतक्रतुः स्वरद्—M.M. in his edition of the text of the ṚV. Saṃhitā reads शतक्रतुस्त्वरद् which is obviously against the Prāt.

IV. 34. विकल्पतो विसर्जनीयः स्यात्—This is only भावार्थ. Strictly speaking the wording of the line should be : विसर्जनीयो वा ऊमाणमापद्यते..

IV. 36. Though this rule is obligatory according to the Prāt., M. M. does not seem to have observed it in his edition of the ṚV. Saṃhitā, except in the case of compound words, e. g. निषितः (RV. I. 182, 7).

IV. 36. (Pp. 137-138). किमर्थमिदमुच्यते—अष्मणो वा इति—The implication of the query किमर्थमिदमुच्यते is as follows. The example समुद्र स्थः can optionally take two forms : (1) समुद्र स्थः (according to VI. 6, 2 and 11), or (2) समुद्रस्थः (according to VI. 1). Even in the absence of S. IV. 36, the Visarjanīya of समुद्रः would be assimilated to s of स्थः and would give the same form as समुद्रस्थः. Thus apparently

there seems to be no use of the dropping of Visarjaniya and consequently of this Sūtra (IV. 36).

The author first tries to meet this objection by saying : त्रयः सकारा मा भूवनिति. It means that in the absence of this Sūtra, the first *s* (in place of Visarjaniya) would be doubled (according to VI. 1) and an unrecognized form like समुद्रस्त्वः, with three *sakāras*, would follow.

The objector says : नैतदक्षिप्रयोजनम् । प्रतिषिध्यते द्विर्वचनम्—न तृष्णा स्वरोपमपर इति । . Thus the original objection किमर्थमिदमुच्यते stands as before.

The final reply is : एवं तहि^१ etc. It means that the doubling of *th* (पर) cannot take place unless *s* (अध्मा) of स्वः is a संयोगादि as well as स्वरोपहित ; and it cannot be regarded as संयोगादि and स्वरोपहित, unless the Visarjaniya of समुद्रः, instead of being assimilated to *s*, is dropped.

IV. 38. On the use of the word वृत्ति in the same sense cp. Ath. Prāt. I. 8 : प्रथमान्तानि तृतीयान्तानीति शौनकस्य प्रतिज्ञानं न वृत्तिः,

P. 138, l. 11. तथापाठवृत्त्युप—Prof. M. Müller takes the word तथा as uncompounded with the words पाठवृत्त्यु-and therefore as referring to यथा in यथाशाखम्. The construction shows that तथा is compounded with the words पाठवृत्त्यु- and refers to the absence of any change of Visarjaniya before *k* etc. prescribed in this Sūtra.

IV. 40. On the words अक्षः and अहः cp. I. 79 and I. 103 respectively.

IV. 41. उपाचरित् literally means 'approached', or 'approach', but according to the sense I have translated it throughout by 'sibilation' or 'sibilized'.

It is to be noticed that the portion अन्तःपदं तु सर्वत्रैव has the force of an independent rule and is not a part of the अधिकारसूत्र ; cp. the following note on IV. 55, and Uvata on IV. 59.

P. 140, l. 13. शश्वतस्कः—Cp. IV. 43.

P. 140, l. 14. यस्पतिः—Cp. IV. 42.

IV. 42. Unless otherwise specified the word अन्तःपादम् should be taken as understood throughout this section (IV. 42-64).

P. 141, l. 1. I have preferred the reading अधिकारवचनम् to अधिकारसूत्रम्, though it is found only in B^a, because the word अन्तःपादम् in this Sūtra is given, in all the MSS. as well as in B^a,¹ as a part of this Sūtra, and therefore does not form a Sūtra by itself. P also reads अधिकार-सूत्रम् । Cp. also Comm. on II. 35 : अन्तःपादं...अधिकार-वचनम्.

IV. 51. In connection with this exception refer to general rules IV. 42, 43 and 47.

IV. 55. The example रायस्कामो वज्रहस्तः सुदृच्छणम् is given in all the MSS. (B²I²P)² except B^a. Reg.

1. See also Appendix I.

2. A marginal note in G³ on the example रायस्कामो वज्र-etc. reads : अन्तःपदं तु सर्वैवेत्यनेनैव सिद्धत्वान्तेदमुदाहरणम् । किंतु रायस्कामो जरितारं त आगन्तिः.

and B^a also agree with B² etc. As already pointed out by M. Müller and Reg., it is not appropriate here, as, रायस्कामो being a compound word here, the sibilation must take place according to the general rule : अन्तःपदं तु सर्वत्रैव (IV. 41). The reading in B³ seems to be a correction from the P. Vr., as P¹ agrees with B³ in reading रायस्कामो जरितारं त आग्रन् ।

P. 152, l. 2 (and foot-note). The passage सुन्चन्ति सोमान् etc. is omitted in Reg. and P.¹. In I² it is supplied on the margin in a different hand. B² reads मृग्यम् instead of it. It is given only in B^a and B³, but with the marks (= =) of deletion in the latter. All this shows that neither the passage in question nor मृग्यम् originally belonged to the commentary. Moreover, सोमान् in this passage is not a पादान्त, nor is it followed by a vowel.

IV. 68. It follows from this Sūtra that the reading पीवो अन्नान् रथि- (RV. VII. 91, 3) in M. Müller's edition of the text of the Rgveda-Samhitā should be corrected to पीवो अन्नां रथि-

IV. 69. It should be noted that सखीं या हन्द्र (RV. IV. 35, 7) in M. Müller's edition of the text of the Rgveda-Samhitā should be corrected to सखीं यां हन्द्र.

IV. 70. Note that the word अन्तःपादम् is continued in this Sūtra also.

1. See also Appendix I.

IV. 72. On the reading परिपाद्यन्ति in the Comm., which is not supported by any MS.¹ or by Bⁿ, cp. note on XIV. 37. P reads परिवाद्यनीभिः for परिपाद्यन्ति इत्यादिभिः.

P. 155, l. 3 (and foot-note). P, like B², adds प्रैषोनुमेयः after सहसे पिब (line 4). The words प्रैषोनुमेयः which evidently refer to the quotation तानश्चिना etc. seem to have been taken from a marginal note. They are omitted in I²; B³ gives them only on the margin; while the other MSS. [B² P and α (M. M.)] and Bⁿ do not read them in the same place.² I have, therefore, relegated them to the foot-notes.

For the Praiṣa तानश्चिना etc. cp. Apo. Rg. pp. 154-155.

P. 155, l. 9. P omits धेहीति—हरयम्।

P. 155, l. 12. Instead of the quotation श्लादसः etc. (found also in P¹) P reads: मृग्यं प्रत्युदाहरणं (cp. Bⁿ).²

IV. 75. P reads असांश्चमसान् (for असान्चमसान्) in the Sūtra.²

IV. 81. The passage पदेऽपि—योतनार्थः means that as the nasalization appears in the Pada text it will of itself occur in the Saṃhitā text and consequently no prescription is required for the latter case. Cp. Regnier who takes the passage in the same sense. P reads: पदेऽपीत्यपिशब्दप्रयोगात्संहितायामेतद्विधानयोतनार्थः।

1. See also Appendix I.

2. Cp. also Appendix I.

P. 160, l. 2. It is to be noted that the reading समीं विद्याच in M. Müller' edition of the text of the Rgveda-Samhitā should be corrected to समी विद्याच.

IV. 84. The expression पूर्वपदेषु in the commentary does not mean 'when they are the first members of a compound,' but simply 'when they precede'.

IV. 89. The real significance of the term शौद्धाच्चर is not quite clear. It may refer to an addition or insertion of an 'unconnected' (or 'pure') sound which is not phonetically connected with the preceding as well as following sounds, as contrasted with the insertion of *k* etc. prescribed by IV. 16-19. For another use of the term शूद्र in the Prāt. cp. XVIII. 32. Cp. also Ait. Ār. III. 1, 3: अथ यच्छुद्रे अच्चरे अभिव्याहरति तत्प्रतृणगस्य.

IV. 94. Strictly speaking the counter-example स चिद्विवेद etc. is not quite appropriate, as the word चित् is here not followed by उ, as is required by the Sūtra.

PATALA V

V. 1 (p. 166, line 9). As would appear from the foot-notes on दुर्वचन्यम् the assimilation of Visarjaniya to the following cerebralized sibilant is generally not shown in the MSS. They either retain it or drop it. But the word अनते in IV. 34 shows that according to the Prātiśākhya the assimilation in such cases is not optional but compulsory. I have followed the latter practice throughout, without always referring to the various readings of the MSS. in this respect in the foot-notes. For the cerebralization in दुर्वचन्यम् cp. V. 21.

V. 14. The quotation नि समना भूमिः does not occur in the Rgveda, nor could I find it in Bloomfield's Vedic Concordance. It occurs in the Rgveda as वि समना भूमिः (RV. II. 11, 7) which does not suit here. It appears, therefore, that unless it is taken from some other source, Uvata must have wrongly read नि for वि. This counter-example, however, is not given by M. M. and Reg.¹

V. 17. इतो षिन्चत—Note that besides the cerebralization Visarjaniya also is treated irregularly in this example ; cp. Uvata : अोत्वं षत्वं च निपात्थते (p. 173, l. 6).

अधस्तात् (p. 173, l. 11), i.e., in the Comm. on I. 60.

1. Cp. also Appendix I.

निवारणार्थम् (p. 173, l. 17) here means निवारणार्थम्, i.e., for the sake of excluding.

के छ (p. 174, l. 3). Though the word स्थ is already mentioned in V. 12, the cerebralization according to that Sūtra cannot take place here on account of the general exception अन्यैरेकारात् in V. 1.

V. 19. In connection with these exceptions refer to the corresponding general rules V. 5, 6, 7 and 12.

V. 20 (p. 176, ll. 2-3). दन्तमूलीयः सकारस्त्वर्गश्च—The Comm. does not here include *r* and *l* among the *dantamūliyas* because of the express mention of the *antahsthās* in this Sūtra.

V. 26. Both the counter-examples अभिस्त्रवा निषदा गा: and यच्च गोषु दुष्टवस्त्यम् are not quite appropriate here. In the former case *sa* is not followed by a nasal sound, while in the latter, there is no *sa*. This is the reason why B³ corrects them by supplying other quotations on the margin ; cp. foot-notes.

P. 179, l. 3. For the reading आसाविष्ट् cp. Rg. Pari. (p. 45, l. 11). The reading given in the Apo. Rg. (p. 147) is असाविष्ट्.

P. 181, ll. 17-18. गोष्टादिवेत्यादिपञ्चस्वप्राप्ते षत्वे वचनम्—In गोष्टादिव and गोष्टतमाः the *nāmin* vowel is not preceded by युग्मान्तःस्थादन्तमूलीय; in उपञ्चुत्, नार्थदाय and पर्य पस्वजत् *s* is not preceded by a *nāmin* vowel. It being so,

Sūtras V. 20 and 21 cannot be applied to these cases.

P. 181, l. 15. समित्यक्षरनिषेधस्य—Cp. V. 24.

P. 181, l. 16. पदादेः सकारस्य etc.—Cp. V. 21.

V. 44. I have adopted the reading शकारसकार- in this Sūtra against the balance of the MS. evidence, because it is supported by the order of their respective examples in the Comm., by the Comm. according to B³I², and by their alphabetic order.

V. 55. It appears rather inconsistent in the Comm. that while the other two words before their respective examples are given in their stem form, दूषाशम् is not so given. Similar inconsistencies occur very often in the Comm. Probably they are due to the scribes. P reads दूष्वः for दूष्व and दूषाश for दूषाशम्.

V. 57. It should be noticed that, instead of पूर्वै in this Sūtra, PP¹ read पूर्वै. Both, however, read पूर्वै in the Comm. The reading पूर्वै इति (also in PP¹) in the Comm. (p. 191, l. 9) does not support the reading पूर्वै in the Sūtra, as is supposed by Regnier (cp. his foot-note). पूर्वै can only be taken as a nominative dual and in that case the Sandhi-form पूर्वै इति is impossible. पूर्वै इति therefore, should be taken as पूर्वैः इति or simply पूर्वैति.

PATALA VI

VI. 1. In the examples of this and the following Sūtras the duplication is not regularly shown in writing by the MSS. I have shown the same in writing wherever it is required by the rule in question or by the context in the commentary. The duplication of *ch* in this connection is shown by छ (generally छ in MSS.) to distinguish the case of duplication from those where it does not take place.

It is to be noted that, unless otherwise specified, the conditions स्वरानुस्वारोपहितः, संयोगादिः and अविक्रमे स्वर् continue throughout this section (VI. 1-14), and qualify either the letter to be doubled (*e.g.* in VI. 2) or the letter which causes the doubling of its following consonant (*e.g.* in VI. 4—6); cp. the second note on IV. 36.

P. 96, l. 9. On अविक्रम इति कस्मात् a marginal note in B^३ (also given in B^१ in a foot-note in a slightly different form)¹ reads :—अविक्रम इति विषयसस्यभिप्रायात्—प्रथमोत्तमवर्गीये स्पर्शे वा (४।३३) इति तस्थानमूष्माणामापन्नेऽप्यनापन्नेऽपि जिह्वामूलीयोपधमानीयोर्विसर्जनीयस्य च द्विर्भावो न भवतीति वृच्चिः

VI. 5. Strictly speaking the counter-example अलक्षाभवन्तीः is not quite appropriate here, because, though *l* is not संयोगादि, there is no स्पर्शे following it immediately. It can be justified only in the sense that, in the absence of the Anuvṛtti of

1. Also given in G¹ rather in an incorrect form.

स्वरोपहितात्संयोगादेः; *bh* though not immediately following *l* might be doubled. It is significant, therefore, that the passage स्वरोपहितात् to शतवल्लः is omitted in P P¹. I² supplies it on the margin in a different hand. Cp. also Reg., M.M. and B²B³.

VI. 6 (p. 197, l. 12). The reading त्रिः स्म (or त्रिस्तम् for स्म), which is found in B²Bⁿ and Reg. and which is also given by M. Müller in his explanation, does not seem to be appropriate here, because there is no *doubling* here of a breathing, as is implied by the words ऊष्मण् एव द्विर्वचनम् in the commentary, but only an *assimilation* of Visarjanīya to the following *s*. The reading स्म which I have chosen according to B³ I² (also P)¹ is better, because the doubling of *s* can take place here according to VI. 9. The only objection against this example can be raised if it is supposed that the Anuvṛtti of स्वरोपहितात्संयोगादेः is necessary in this (VI. 6) Sūtra. In that case the question of the doubling of *m* in स्म does not arise unless it is preceded by a vowel (or Anusvara). Uvāṭa is silent on the point of this Anuvṛtti. A comparison with Vaj. Prāt. IV. 102 (नास्वरपूर्वं ऊष्मान्तस्थाः), however, shows that the Anuvṛtti of स्वरोपहितात् is necessary here; cp. also the second note on IV. 36. It is interesting, therefore, to note that P¹ reads पृश्नः। अस्मे instead of स्म.

VI. 8. The passage अप्राप्तप्राप्यथर्म् is given in P, but omitted in P¹. It probably means: अप्राप्त्य द्विर्वचनप्रतिषेधस्य प्राप्त्यर्थम्.

1. Cp. also Appendix I.

P. 198, I. 18. सुहरा ह्हादुनी—*H* is here doubled without option according to VI. 1.

P. 199, I. 18. पदादिग्रहणमुत्तरार्थम्—Because the application of this rule to cases like मधिवच्छृङ्खात् can be avoided by the word दे in the Sūtra. In other cases of सह etc. *ch* must of course be initial.

VI. 17. The exact meaning of the term अभिनिधान in this connection is rather doubtful. For the different views held by different scholars about its meaning cp. Regnier and M. Müller on this Sūtra (also M. Müller's Introduction to his edition of the Rg. Prāt., p. 15), Weber on Vāj. Prāt. I. 90, and Whitney on Ath. Prāt. I. 43. Between the two alternative views suggested by Whitney as regards the explanation of this term [*i.e.*, (1) indistinct or imperfect pronunciation, and (2) a brief interval or suspended utterance caused by "a holding apart of the consonants"] I do not see any real contradiction. The definition of the term as given in the Rg. Prāt. (VI. 17) as well as the Ath. Prāt. (I. 43) contains elements of both these explanations. संवरणम् and व्यञ्जनविधारणम् of the two texts point towards the second explanation, while संवरणं श्रुतेष्व of the Rg. Prāt. and पीडितः सन्नतरो हीनश्वासनादः of the Ath. Prāt. favour the first explanation.

That *abhinidhāna* evidently has a reference to "a holding apart of the consonants" is clear from the fact that the term विच्छेद is also used, in Rg. Prāt. VI. 47, in the sense of अभिनिधान. The

terms आस्थापित (Ath. Prāt. I. 48) and अभिनिपात¹ (cp. Comm. on Ath. Prāt. I. 43), used for अभिनिधान, also support the same view. Thus अभिनिधानम् evidently means आभिसुख्येन स्थापनम्.

The fact that *abhinidhāna* also takes place in *avasāna* (Rg. Prāt. VI. 18) shows that an amount of pause is a necessary or at least a favourable condition for *abhinidhāna*. Sūtra VI. 39 which holds that Nāda or voice follows *abhinidhāna* and Sūtra VI. 47 which prescribes Svara-bhakti after a sonant *abhinidhāna* also support the above view regarding it.²

On the meaning of संधारणम् cp. कालधारणा (XI. 32), धारयन्तः (XIV. 55) and धारणम् (XIV. 18).

In the examples of this and the following Sūtras the MSS. do not show the *abhinidhāna* in writing in any way. In view of what has been stated above, have represented the same by writing the consonant preceding the *abhinidhāna* separately from its following consonant.

1. For the real meaning of the word अभिनिपात, contrast it with the word सनिपात in passages like संयोगस्तु व्यञ्जनसनिपातः (Rg. Prāt. I. 37).

2. It would be interesting to point out here that the Rg. Kalpadruma, in its first chapter, where it quotes some of the Sūtras on *abhinidhāna* from the Rg. Prāt., not only explains अभिनिधानम् by असंयुतो(?=क्तो)चारणम्, but also writes the examples in the same way as I have shown them in the commentary, i.e., by separating the consonant which precedes *abhinidhāna* from its following consonant. The explanation of Rg. Prāt. VI. 17 as given in this work may profitably be quoted here. It runs as follows: स्पर्शानां रेफरहितान्तस्थानां च स्पर्शे परे अभिनिधानं नाम असंयुतो (?=क्तो)चारणम् कर्तव्यम् । उदाहरणम्— अर्चाग् देवाः । अब्ददया चित् । उल्कांमव । दधिककाढ्याः । रेफरहित-मित्युक(:) अर्चचन्त्यकर्म मृद्यत्र नाभिनिधानम् ।

P. 202, ll. 3-4. कृतसंहिता...तृतीयश्वरणार्थम्—कृतसंहितानाम् in the Sūtra means that the question of *abhini-dhāna* arises only after the euphonic combination of sounds has taken place. In the absence of this qualification the *abhinidhāna*, in the case of the so-called असंयुक्त अभिनिधान (cp. VI. 24), would cause a break, so to say, of a consonant-group and stand in the way of the application of such Sūtras as IV. 2. Consequently the *t* of यत् in यद्यथद् यामि would not be changed to *d*. The reason why the commentator especially selects the case of असंयुक्त अभिनिधान to show the utility of the qualification कृतसंहितानाम् is that in an ordinary *abhinidhāna* the instant of silence is not so prominent as to cause a break of a conjunct consonant.

VI. 19. Cp. Tait. Prāt. XXI. 7.

VI. 21. Instead of this Sūtra and its Comm. the P. Vṛ. reads : शकारे चैवसुदये ककारः क्षातेर्धातोः ॥ शकारे चैवोदये ककारः क्षातेर्धातोः शाकलेन विद्वानेनाभिनिधीयते । ...॥.

Thus the reading of Sūtra, according to the P. Vṛ., is : शकारे चैवसुदये ककारः क्षातेर्धातोः; which accords well, not only with the reading of Sūtra VI. 55 as adopted by myself, but also with the context of the preceding and the following Sūtras, both of which deal with those cases where an *uśman* follows *abhinidhāna*; cp. also foot-notes on VI. 55.

VI. 23. It is worth considering whether there is any connection between this view of Śākalya

and that of non-change of *s* into *ch* (cp. IV. 13) or of non-insertion of *k* etc. (cp. IV. 16-18) and similar other views (e.g., cp. Comm. on VI. 14).

VI. 24. For the reason why this Śākala *abhinidhāna* is especially described as असंयुक्त see note on P. 202, ll. 3-4, above.

VI. 29. It is to be noticed that while the Ath. and Tait. Prātiśākhyas distinctly treat the Yamas as insertions between a non-nasal and a following nasal mute (cp. Ath. Prāt. I. 99 ; Tait. Prāt. XXI. 12)¹, the wording² of this Sūtra shows that they are treated here as substitutes for non-nasal mutes. This is also supported by the word यमापत्ति in the next Sūtra. Cp. also VI. 34 and its Comm. The Vāj. Prāt. (IV. 160) is not quite clear on this point ; but cp. यमापत्तिः (IV. 161). It is for this reason that I have not represented the Yamas in the following examples by doubling the non-nasal mutes, though some of the MSS. do so more or less regularly. At any rate, the Yamas can never be regarded as prefixed to the non-nasal mutes, as has been wrongly supposed by both M. Müller and Regnier ; cp. Whitney on Ath. Prāt. I. 99.

VI. 29. The counter-example समन्व्या यन्ति (also in P) is appropriate here only if *n* in *nyā* is doubled ; but in no other example Yama is based on such doubling of a consonant. सम्मा तपन्ति

1. Cp. also S. Kaum. (संज्ञाप्रकरण).

2. Cp. I. 56.

given by Reg. and M. M. is preferable, but is not supported by any of my MSS. P¹ reads, instead of it, सुन्नायवः.

VI. 32. The word अप्तस्वतीः (also in P) does not occur in the Rgveda. P¹ reads अप्तस्वतीम् which is found in the Rgveda.

VI. 33. It is rather strange that all the MSS. (also P and Bⁿ) of Uvāṭa's Comm. read अनुनासिकस्थानाः, while according to I. 47—48 one would expect नासिकास्थानाः. Prof. M. Müller, in his Berichtigungen corrects the former to the latter by conjecture. It is interesting, however, to note that P¹ reads नासिकास्थानश् (sic).

VI 34. I have adopted the reading प्रत्ययार्थे in this Sūtra, because it is supported by the commentary and because it suits the sense better. My translation of this Sūtra is based on the construction : प्रत्ययार्थे तु (कार्ये क्रियमाणे यमः) प्रकृतेरनन्यो (वेदितव्यः).

VI. 39. In spite of the unsatisfactory reading of the stanzas शुचकालम्—भवेत् their general purport is quite clear. The passage gives a general description of the nature of *dhruva*. I would explain them in Sanskrit as follows :—

(१) कवयोऽल्पत्वाद्वेतोप्रूपं वकालमनिर्देशं विदुः। कालभेदेऽपि ध्रुवसंबन्धकालस्य भेदेऽर्थाद्विवेके कृतेऽपि अगुमात्राया यदि यावदि प्राक्। प्रारम्भभाग हस्यर्थः। तत्समं सेन समं ध्रुवकालं विदुरित्यनुवर्तनीयम्।

(२) हि यतो नादः पीड्यमानेन अभिनिधानेन स हैव नश्यति तस्माद्वे-
तोस्त्वय नादस्य यावद् यावान् भागो वर्णात्मनः परं भवति तावनोचार्य ते ।
तथा चोक्तं सूत्रं एव 'तत्त्वकालस्थानम्' इत्यनेन ।

(३) केचित्कवयः पुनर्द्युवस्य एकान्तेन लोपं वर्णयन्ति । तथा चोक्तम्
“व्यालोः सर्वत्राभिनिधानलोपः” (६।४३) इत्यनेन । अथवा “अश्रुति
त्वघोषात्” (६।४०) इत्यस्यैवार्थस्यात्र सामान्येन निर्देशः कृतो मन्तव्यः ।
रक्ष्यानुनासिकस्य अनुनासिकादभिनिधानात्परभूतस्य ध्रुवस्येत्यर्थः नासि-
सास्थानं वर्णयन्तोत्यनेनैव संबन्धः । तथा तेन उपर्युक्तप्रकारेण रूपेण ध्रुवं
निर्दिशेत् ।

(४) ध्रुवस्य कान्तिकालकला स्त्रीकर्तव्यैवेत्याह—सप्तमीकालेत्यादिना ।
“तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य”, “तस्मादित्युत्तरस्य” (१।१।६६-६७) इति पाणि-
विसूत्रानुसारं यथा सप्तम्या निर्दिष्टे (सप्तमीकालेत्यत्र कालशब्दप्रयो-
गस्तु विचारणीय एव) पूर्वस्य विधिरिष्यते तथैव पञ्चम्या निर्दिष्टे तदुत्तरस्य ।
तस्मात् “नादः परेऽभिनिधानाद् ध्रुवम्” इति सूत्रे पञ्चम्या निर्देशात् अभि-
निधानात्परभूतस्य ध्रुवस्य कालः कृच्छ्रस्त्वर्णभेदेत् । कियानपि अल्पीयानपि
कालः कर्थंचित्स्वीकार्यं एवेति भावः ।

It seems that the sṭekāṭan of the Ath. Prāt. (cp. II. 38-39 and I. 103) is more or less related to the ध्रुव of this Prāt.; especially cp., in this connection, Rg. Prāt. VI. 45 and Ath. Prat. II. 38 and I. 103.

VI. 44. The reading परक्मे in the Sūtra is not supported by Uvāṭa; also see p. 211, l. 2 : परक्म- (in Comm.). In the example महत्तदुल्बूम् M. Müller thinks that *abhinidhāna* takes place after *l*. I think it is wrong, because in that case it would be a case of स्वरोपध. The example given of रेकेपध in the Comm. does not seem to be quite appropriate; because, the doubling of *g* after *r* being

obligatory according to VI. 4, it can be an instance of परक्रम्. The example given in P P¹ is परावक् which is better, as the doubling of *k* cannot take place here according to VI. 7.

VI. 46. On the five kinds of *svarabhaktis*—करिणी (or करेणु), कुर्वणी, हरिणी, हरिता (or हारिता) and हंसपदा—recognized in the Śikṣā literature, cp. Y. Śikṣā 98-101, S. Bh. Śikṣā 33-41, M. Śikṣā 102-105, L. Śikṣā II. 2-4.

VI. 49. Like the previous Sūtra, Uvata takes this Sūtra also as applicable only to the case of the breathings. In that case it would follow that the author does not say anything with regard to the duration of *svarabhakti* in such cases as अर्चन्ति. I therefore very much doubt the accuracy of the above view of Uvata; cp. Ath. Prāt. I. 101, 102; Vaj. Prāt. IV. 16; Tait. Prāt. XXI. 15-16.

VI. 52. Prof. M. Müller takes this Sūtra as prescribing the absence of *svarabhakti*. But it is not at all supported by the commentary. First of all, it is quite natural to take VI. 51 and 52 as exceptions to VI. 50. Moreover, the *svarabhakti* in the examples of this Sūtra being longer according to VI. 48, it is more natural to accept its existence in such cases than in those where a doubling takes place and where *svarabhakti* is shorter according to VI. 49; cp. Ath. Prāt. I. 101-102; Vaj. Prāt. IV. 16; Tait. Prāt. XXI. 15-16.

VI. 54. The aspiration of the first mutes in the examples of this Sūtra is not regularly shown in the MSS. On the doctrine of this Sūtra cp. M. Śikṣā 134.

VI. 55. On the question of the relation between ख्या and क्षया, cp. Mahā., Kāś., Pada-m., Śabda-k. and S. Kaum. on P. S. II. 4, 54 : चच्छिङः ख्यान्, as well as M. Dhātu. on the root चच्छि व्यक्तायां वाचि. Cp. also P. Man. on P. S. VIII. 3, 6 : युमः ख्यथम्परे. See also Varṇa-r. 165 :

ख्याधातोः ख्यथेऽः स्यातां क्षौ गार्थं मते यथा ।

विक्ष्याऽस्त्वित्येतन्माध्यन्दिनविरोधकृत् ॥.

The reading क्षातौ, instead of ख्यातौ, in this Sūtra is supported, not only by the Comm., but also by the context ; cp. उष्मोदयं प्रथमं स्फर्शम् in the previous Sūtra. In this connection, cp. also M. Müller's Rg. Prāt., Introduction, pp. 13 and 30.

PATALA VII

P. 217, l. 4. It may be pointed out here that the words पितृवसुः and मातृवसुः do not occur in the R̄gveda.

VII. 10. The first counter-example ज्ञो नो etc. is misunderstood by M. Müller. There is no question here of हि or नहि . What is intended is that the word ज्ञेत् is not finally lengthened. In the next counter-example it is necessary to add अर्जूनन्तम् in order to show the change of *i* to *y*.

P. 221, ll. 21-24. With regard to the passage यत् भाव्यग्रहणात् etc., given as a marginal note in B³ and adopted in the Comm. in B², it should be noted that युक्ते नाभि च्यरुषोः occurs in P¹ as a counter-example of VII. 10.

VII. 33. पादादै is an अधिकार and as such should be taken as understood in all the following Sūtras of this Paṭala.

All the MSS. of Uvata's Comm. include the last line चेवर्जे etc. in this Sūtra, though Uvata explains the Sūtra in three parts: (1) सङ्ख etc., (2) चेवर्जे etc., and (3) शेषे etc. But for the evidence of the MSS. it would, therefore, have been more natural to divide this Sūtra into three Sūtras. It is interesting to note that P¹P² explain the same as three distinct Sūtras.

On the irregularity in the quotation of the word अवय in this Sūtra cp. Introduction, p. 19.

It is to be noted that, while both p¹ and p² read अव्य in the Sūtra as well as in the commentary, P and Bⁿ read आव्य before its example in the Comm.

P. 236, l. 9. सूग्यसुदाहरणम्—There is no doubt that this is the original reading here. The example अच्छा बदा तना गिरा (see foot-note), as already pointed out by Prof. M. Müller, does not suit here, because it does not fulfil the condition पादादौ prescribed in this Sūtra.

P. 237, l. 3. Note that the Vedic Concordance wrongly reads अधा त्वा for अद्य त्वा.

VII. 34. The repetition of the words अध यत् in this Sūtra seems to be quite superfluous. The reading of Bⁿ and C³ shows that an attempt was made to get rid of it¹. But that it is an original reading is shown by the metre.

P. 247, l. 12.-परे इति—All my MSS. (also P¹P² Bⁿ), excepting P, read -पर इति. P alone² has -परे। इति (sic). I have adopted -परे इति, as -परे is obviously a nominative dual and as such there is no possibility of any Sandhi.

1. Cp. also Appendix I.

2. See however Appendix I.

PATALA VIII

VIII. 1. अन्तःपादम् is a new अधिकार in opposition to पादादौ of VII. 33. It should be taken as understood in Sūtras VIII. 1—47.

As would appear from the Comm., Uvata takes विग्रहे in this Sūtra as connected with the words that are to follow the word or words to be lengthened and regards it as an अधिकार, *i. e.*, generally speaking as understood throughout this chapter.

P. 252, l. 2. महया—Cp. VIII. 13.

VIII. 12. नःकारे—The use of -कार in such cases (cp. VIII. 37) is rather noteworthy; cp. चर्णात्कारः (P. V. on III. 3, 108), चर्णकारै निर्देशकौ (Tait. Prāt. XXII. 4).

VIII. 18. Both Regnier and M. Müller have adopted the reading स च- instead of स च in this Sūtra. I have preferred the latter reading in the Sūtra as well as in the Comm., because the addition of च- to the words नः सः is quite unnecessary, because though च- is a part of the next word in the passage of the Rgveda where it occurs Uvata does not take notice of this fact here as he does in IV. 97., and because च is better suited to the context as it connects the group of words नः सः to द्वे. P reads च (for च-) in the Sūtra as well as in the Comm. The reading च- must have arisen through the similarity of writing च and च in the older MSS. (cp. 1²C⁵). C² and W are the

only Text MSS. which have distinctly preserved the original reading.

VIII. 40. Cp. XVII. 22—23 and Rg. Anu., Paribhāṣā III. 6: पादपूरणार्थं तु क्षैत्रसंयोगैकाच्चरीभावान् व्यौहेत्.

VIII. 41. On the Comm. प्रतिषेधाधिकारे etc. cp. M. M.¹ It is very doubtful whether the Comm. as given by me is the original one. The readings found in B² etc. are perhaps based on the supposition that the passage अनुष्टुभस्ताः etc. is a quotation; cp. इत्युक्तत्वात्. But I could not find this passage or anything similar to it either in the Rk-sarvānukramaṇī or in the Chandonukramaṇī.

To me it seems that अनुष्टुभस्ताः etc. is not an exact quotation. In that case the passage may be explained as follows:—यत् एवंविधस्यलेखु यत्र व्यौहेन द्वादशाच्चरं लिङ्गं भवितुमर्हति तत्रापि सर्वत्रानुक्रमण्याम् “द्वाभ्यां विराट्स्वराजों”² (Rg. Anu., Paribhāṣā III. 5) इति सूत्रानुसारं व्यौहसनाश्रित्य अनुष्टुभः (स्वराजः), बृहस्पते (विराजः) वा इत्येवमेव उच्यते।³ तस्मादुभयोरपि (पच्योरथवा अनुष्टुब्बृहत्येः) दशाच्चर एवायं पादो भवति। न तु व्यौहेन द्वादशाच्चरः।

P¹P² read the passage as follows:—(sic) प्रतिषेधाधिकारे वातस्य ग्रहणमनर्थकं। द्वादशाच्चरत्वात्पदस्य। व्यौहेन द्वादशाच्चर एवायं पादो भवति। अत् एवेदं वातस्येति ग्रहणस्येदि दशमं (ग्रहणस्येति दसमं p²) भवति। न सर्वानुक्रमण्यासुक्तं। अनुष्टुभस्ताः (अनुभस्ताः p¹) स्वराजो बृहस्पते वा विराजो व्यौह इत्यनूहः। तस्मादपि दशाच्चर एवायं पादो भवत्यत एवेदं वातस्येति ग्रहणमनर्थकं भवति। मर्त्स्येति तत्र स्थाने पठन्ति। It may also be pointed out here that both

1. Cp. also Appendix I.

2. Cp. Sadguru-śiṣya on this Sūtra.

3. Cp. Rg. Anu. and Ch. Anu. on RV. X 17, 13.

p¹ and p² read मर्तस्य (for वातस्य) in the Sūtra.
 p reads सर्वनामु- for सर्वानु- in the Comm.¹

P. 273, l. 13. वृत्तात्मायबलीयस्त्वात्—Cp. XVII. 25-26.

P. 277, l. 21. लघावित्यधिकारनिवृत्यर्थम्—For this अधिकार
 see VIII. 36.

1. The reading सर्वनामु- or छन्दोऽनु- (according to the marginal note in B³) would probably suit the context better; but none of these readings is supported by any other MS.

PATALA IX

IX. 1 (P. 279, l. 3.). Instead of इत्येतयोः—सतोः P reads : (sic) सर्वपदानामतः प्लवंते वसु मध् इत्येतयोः परयोः सतोः l.¹

P. 279, l. 7. पादान्ताधिकार—See VIII. 48.

P. 279, l. 17. अन्तःपादाधिकार—See VIII. 1.

P. 280, l. 1. For दधिम etc. see VIII. 15.

P. 280, l. 5. नकारस्य लोपः—Refer to IV. 65.

P. 280, l. 10. पादादिस्थस्य न स्यात्—Because अन्तःपादम् (IV. 42) is understood in IV. 46 also.

P. 280, l. 15. एतज्ञापकम् refers to “न पादादिस्थस्यान्तः-पादकार्याणि भवन्ति” (see lines 3-4 of the same page).

IX. 18. In connection with the exceptions enumerated in this Sūtra refer to IX. 1, 4, 6, 11 and 14.

IX. 21. In connection with this exception refer to IX. 1, 14 and 17.

Both M. Müller and Regnier have already pointed to the repetition of the word सुभ्नयन्ता in IX. 18 and 21.

Obviously there is no justification for this repetition.

IX. 26 (P. 294, l. 13). श्रावयादिषु—Cp. IX. 32.

P. 294, l. 15. P reads ध्वकारान्त- for द्वकारान्त-.¹

IX. 31. M. Müller is wrong in translating the word त्रिवर्णः as ‘consisting of three consonants’.

1. Cp. also Appendix I.

वर्ण means simply 'a letter' or rather 'an articulate sound'; cp. XIV. 1, XIII. 21. Besides, the उद्धय of the lengthened vowel in आवय, for instance, can consist of three Varṇas only if *v*, *a*, and *y* are all counted. Thus Uvata is quite right in saying : अकार उच्चारणार्थै दृष्टव्यः ; cp. मामहे as an illustration of मामह in the next Sūtra's Comm. Moreover, the construction of this Sūtra as adopted by M. Müller is not quite correct. The Sūtra consists of two sentences and they should be translated as such ; cp. Uvata, also IX. 34 where the word प्रत्यय is synonymous with the word उद्धय here.

IX. 43. With regard to this exception, cp. IX. 50, 32 and 34.

IX. 45. With regard to the exceptions, cp. IX. 32 and 34.

P. 310, ll. 11-13. अथ—भवति. It means that in the absence of the addition of आ to कियति, the latter would, after combination with ई, appear as कियती, and in that case it would be difficult to distinguish किवति from कियती.

P. 311, l. 5. It seems that प्रैषिकम् does not really belong to the Comm. and has been taken from a marginal note.¹

P. 311, ll. 7-8. उभयत्र refers to IX. 43 and 52. पूर्ववत् refers to the note of Uvata on ससाइ in the Comm. on IX. 50.

1. Cp. also Appendix I.

PATALA X

X. 3. पदेन च व्यवेतं—व्यवायि च. Cp. II. 78.

है लुप्तान्तम्. Cp. IV. 83.

पुत्रादीनि. Cp. II. 75-77.

स्कम्भनेनेति लुप्तवत्. Cp. IV. 21.

इतो षिष्ठत्. Cp. V. 17.

आवर्तमः. Cp. IV. 40.

स्वसारमस्कृत. Cp. IV. 88.

वीरास एतन्. Cp. II. 72.

P. 315. The readings स्वसारमस्कृत (for स्वसारमस्कृत) in line 5, and वीरास एतन् (for वीरास इतन्) in line 7, though based only on Bⁿ¹, are obviously the original ones, as they are consistent with the readings इतो षिष्ठत् and आवर्तमः given in the Samhitā form in line 1.

X. 4. In my translation of this Sūtra I have followed the first interpretation of Uvāṭa. The Sūtra is necessary because, as Uvāṭa points out, पदेन च व्यवेतं यत् etc. in the preceding Sūtra is applicable only when an अनानुपूर्वसंहिता is preceded by a word; cp. XI. 13 and 15 where both the kinds (सपूर्व and अपूर्व) of such Samhitās are treated separately. The second interpretation, which is contradictory to what has been prescribed by the preceding Sūtra and is based on the fanciful explanation of च by वा, is an attempt to reconcile

1. Cp. also Appendix I.

this Patala to the views propounded in the next Patala¹; cp. XI. 11 and 33.

X. 7. धक्षिणुक्तिप्रवादै. Cp. IV. 98.

P. 318, ll. 11-12, 14. नराशंसमिति नराशंसम् ।

M. Müller writes the second नराशंसम् with an *avagraha*. His foot-notes on pp. CCXV and CCXVI show that he did not notice that the word समास in X. 16 does not mean a compound but only a word which is divided by an *avagraha* in the Pada text; cp. Uvata: समासांस्त्ववगृह्णाणि पदानि. That is why he shows *avagraha* in नराशंसम्, though it is not supported by the MSS. (as he himself says) nor by the Pada text. Cp. Ath. Prāt. IV. 49, 50 : देवताद्वन्द्वे च (नावग्रहः) । यस्य चोत्तरपदे दीर्घे व्यञ्जनादै । .

X. 16. It is to be noticed that PP¹P² all read समासान्ते (for समासांत्तु) in this Sūtra and explain it so in the Comm.

P. 320, l. 9. The reading समासांस् is probably a mistake for समासात्, otherwise तानि in the same line is quite superfluous.

X. 17. Both P¹ and P² (not P) read इति-पूर्वेऽवसंधानं in this Sūtra and also explain it so in the Comm.; cp. C⁴ W, also M. Müller's edition of the Rg. Prāt., Introduction, p. 30.

P. 321, ll. 1-2. Thus the proper accentuation of स्वरिति स्वः would be स्व॑रिति॒ स्वः (or स्व॑रिति॒स्वः) and not स्व॑रिति॒ स्वः.

1. Cp. my Introduction (Oxford, 1922), p. 33.

X. 19. Another technical term for the *samayas* is गलितपदानि. It is to be noted that each and every repeated passage is not a समय. The name is given only to certain repeated Vedic passages which are defined in works dealing with the गलितपदानि.

X. 20. नकारस्योष्मवद्वृत्तम्. Cp. IV. 65-80.

प्रगृह्णस्य प्रश्लेषः. Cp. II. 55.

It is to be noticed that नकारस्य ऊष्मवद्वृत्तम् here refers to all the three cases of लोपरेकोष्मभाव of the final *n* dealt with in IV. 65-80.

It further shows that the underlying principle in all the three cases is the same, i. e., treatment of *n* as an ऊष्मन्.

X. 22 (P. 323, l. 8). Cp. IV. 39, V. 55 and IV. 40.

P. 324, ll. 2-3. The परियह in जुश्चतः takes place according to अन्तःपदं च येषां स्याद्विकारोऽनन्यकारितः (X. 7).

PATALA XI

XI. 3. The use of the word द्वियोनि in the sense of a diphthong is to be noticed. Instead of शमीध्वम्—स्यात् PP¹P² read (*sic*) समीगाव (-गव P¹P²) इति अवसाने स्यात्।; cp. B²Bⁿ. On अधिगांड cp. P. S. VIII. 2, 107.

XI. 5. The reading पूर्वे (for पूर्वो) in this Sūtra, though against the balance of the manuscript evidence, is supported by the Comm. and also by the fact that उत्तरं in this and नतं in the preceding Sūtra are used in the neuter. Cp. also पदम् in XI. 7.

XI. 8. Cp. IV. 40, 94 and 98.

XI. 10. It is to be noticed that the word रक्ष is here used in the sense of 'nasal quality' and not in its usual sense of 'a nasal sound'. गुण is used in the Pāṇinian sense ; cp. P. S. I. 1, 2. आगम means 'appearance' and not 'an insertion' as usual. Cp also Mahā. I. 3,22 : आगमौ गुणवृद्धी आतिष्ठते।

It appears that the shorter text of the Comm. in B³Bⁿ and originally also in I² is not the original one. Probably it originated from the practice of abbreviating passages in MSS. by using some such mark of abbreviation as 'o'. Afterwards this mark also seems to have been omitted. P agrees, for the most part, with B² in reading the longer text of the same.

XI. 13. The reading पद्यवायि in this Sūtra, though against the balance of the manuscript evidence, seems to be the original one, because it is supported by such independent MSS. as W and 1¹, and because it is more natural¹. The wrong reading seems to have arisen through the influence of the word पदव्यवेत्. PP¹, however, read पदव्यवायि.

XI. 14. With reference to लक्षणात् in the Comm. B³ adds on the margin : लक्षणे शास्त्राश्रयः कारणम् !

P. 332, l. 3. It is to be noticed that P is the only MS.¹ of Uvāṭa's Comm. which reads शकारश् after इति.

P. 332, l. 6. I have relegated शुनश्चिच्छेपं निदित् to the foot-notes, as it is not wanted here. It is struck out in I² and it appears that it was wanting in the MSS. used by Reg. and M. M.

XI. 15 (P. 332, l. 15). Instead of तदा p reads ततः which is evidently a better reading.

XI. 17. A comparison of the variants with respect to the Comm. of this Sūtra will show the composite origin of B³ which has mixed up the readings of B³ etc. with those of Reg. etc.

XI. 25. The words सहेतिकराणि etc. being in the nominative case (cp. सोष्मवान्), the gender in समासम् is obviously irregular; cp. समास इति p. 339, l. 2.

1. Cp. also Appendix I.

On the curious expression सोष्मवान्¹ in the Sūtra cp. Introduction, p. 23. The reading चोष्मवान् is certainly better, but is not supported by any MS. (or by Bⁿ) of Uvaṭa's Comm. except P, which, together with P¹P², reads चोष्मवान् (or च रष्मवान्) in the Sūtra as well as in the Comm. But taking into consideration the corrupt state of the Comm. of this Sūtra (see below) in B³B²I²Bⁿ (not in P) it is likely that the original reading was चोष्मवान्. On the other hand, it is also possible that P here, as in some other places, has been influenced by the MSS. of the P. Vr.

The reading-योगं (also in PP¹ P²) seems to be the original one, because a long syllable is required by the metre which is throughout regular in this Patala with only one exception : दूर्णाश-
for दूर्णश-in XI. 40.-योगं seems to have been corrected to-योग-
because the latter gives a better construction.

P. 338, ll. 11-12. The passage तेषु to आपच्यते is according to P excepting गकारादिस्म (for घकारादिस्म) which I have adopted from P¹. It will be noticed that the passage is more or less corrupt in B²B³I² and Bⁿ.²

P. 338, ll. 16-17. On the Comm. स्त इति स्तः : etc. cp. M. Müller. It is not correct to say that स्तः does not occur in the Pada text with इति ; cp. RV. (Pada text) I. 61, 8. P (also P¹) reads (instead of स्त इति स्तः : स्विति सु ।) वसू इति वसू ।

1. Or, can we not take it as सः + ऋष्मवान् ? Cp. सैष दाशरथी रामः.

2. Cp. Appendix I.

It seems to me that, in view of the difficulty that स्विति सु is not really a case of सहेतिकाराणि but comes under the heading बहुक्रमे मध्यगतानि यानि च, the original reading here should be taken as स्विति सु । स्त इति स्तः । (cp. B² and Reg.). In that case स्विति सु, even though not a case of सहेतिकाराणि, will supply a reply to किं कारणम्, and स्त इति स्तः will illustrate सहेतिकाराणि. It is also possible that स्त इति स्तः originally did not occur at this place¹. In that case it must be assumed that either the same or another example of सहेतिकाराणि together with its explanatory passage occurring before समाप्त इति (p. 339, l. 2) is omitted in the MSS.

P. 339, ll. 1-2,5. In spite of the condition अन्तःपदस्तैः mentioned in V. 20, it is not at all clear why Uvata here refers to this Sūtra for cerebralization in स्त इति स्तः, स्विति सु, and स इति सः. For the first two cases he should have referred to V. 12 and V. 5 respectively; but cp. Reg. and XI. 32.

P. 339, l. 16. अस्तैवापरा योजना—The difference between the two interpretations as given by Uvata may be brought out in the following words: प्रथमयोजनायां ‘पदे या प्रकृतिर्द्वातां प्रदर्शयेत्’ इत्यस्य प्रतिपाद्यत्वम् । परिग्रहेणेति त्वर्थादापद्यते । द्वितीययोजनायां ‘परिग्रहेण तेषां पदानां पदतां प्रदर्शयेत्’ इत्यस्य अथवा केवलं परिग्रहस्यैव प्रतिपाद्यत्वम् । I prefer the latter interpretation, mainly because it agrees with X. 7-9. As regards X. 20-22, they correspond to XI. 36-43; cp. also M. M. and Reg.

1. Cp. Appendix I.

XI. 33. In this Sūtra as well as in its Comm. I have adopted चान्यतरेण (for चान्यतरेण) against the balance of the manuscript evidence, because it is required by the context. The wrong reading seems to have arisen through the similarity of writing च and व in the older MSS.; cp. note on VIII. 18. In the Comm. Bⁿ reads consistently वा, while the reading in I² is doubtful. It might be taken as वा- or चा-.

P. 343, l. 15. Instead of the word निमित्तहेतोः (found in B³I²B²B^a and Reg.) P and P¹ read कथं हेतोः.

P. 346, l. 1. The passage आ त्वेता नि is given in the Pada text as आ । तु । आ । इति । नि ।

P. 349, ll. 5-7. The passage महाप्रदेशमिति तो उक्तः is given in P as follows :—(sic) महाप्रदेशमिति । महान्यव्य प्रदेशः । यत्प्रतिकठयं चास्य ग्रहणं सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकठं पृथ्वंते । सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठस्य विधिरुक्तः । P¹P² read it : (sic) महाप्रदेशमिति प्रतिकंठग्रहणं । सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकंठसुपदिश्यते (-श्यंते P²) ॥ सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठसुकृतमिति प्रतिकंठ चास्य विधिरुक्तः ।

XI. 44 (p. 250, ll. 5-6). P agrees with I² in reading : न पूर्वकारितं वेकारम् ।

P. 250, ll. 8-9. The reading -चगतस्य (found also in P) or -चगस्य is obviously wrong and seems to be a mistake either for -चस्य or for -दिगतस्य (or -दिगस्य); cp. अन्तगताच्यतेः in the Sūtra.

XI. 45. On the adoption of वा- (for चा-) in the Sūtra as well as in the Comm. cp. note on चान्यतरेण in XI. 33. According to M. M. वा- was the

reading also in his MS. a, both in the text as well as in the Comm. Reg. reads वा- in the text and it appears that the same reading was found in the Comm. in the Paris MS. In I² it is doubtful whether it is वा- or चा-. P, however, reads चा- in both the cases.

P. 350, I. 16. The passive form क्षियते in the midst of such active forms as विवचन् and अकुर्वन् is rather strange.

The misprint संदधत् should be corrected to असंदधत्.

XI. 46 (p. 351, ll. 7-8). With reference to नते रेफस्य च निवृत्तौ a marginal note in B³ reads : नतिमिति सूत्रेण नते:, परेष्वघोषेद्विति सूत्रेण रेफस्य च निवृत्तौ कृतायामित्यर्थः.

P. 351, I. 13. The reading दिवः पृथिव्याः (for दिवःपृथिव्योः) as adopted by Reg. is wrong, as it, not being a compound, will not require any परिग्रह.

XI. 53. The accentuation of the passage हंसि न्युनिर्णम् (RV. VIII. 12, 1) in the Pada and Krama is respectively as follows :—हंसि । नि । अनिर्णम् । and हंसि नि । न्युनिर्णम् । Cp. III. 13.

XI. 54. The accentuation of the two Vedic passages (RV. V. 35, 3 and IX. 86, 24), given in the Comm., in the Samhita, Pada, and Krama texts, may be respectively shown as follows :—

- (1) आ रंडवः ।; आ । ते । अवः ।; आ ते' । तेडवः ।
- (2) त्वां से'म् पव'मानं स्वाध्योऽनु' ।; त्वाम् । सोम् । पव'मानम्। सुऽश्राध्यः । अनु' ।; त्वां सो'म । सोम् पव'मानम्। पव'मानं स्वाध्यः । स्वाध्योऽनु' ।.

XI. 55. The accentuation of the two Vedic passages (RV. I. 8, 1 and X. 15, 5), quoted in the Comm., in the Samhitā, Pada, and Krama texts, may be respectively shown as follows :—

(1) एन्द्र' सा॒नसि॒म् । ; आ॑ । इ॒न्द्र॑ । सा॒नसि॒म् । ; एन्द्र' । ह॒न्द॑ । सा॒नसि॒म् । .

(2) ब्र॒वन्तु॑ ते॑वन्तु॑ । ; ब्र॒वन्तु॑ । ते॑ । श्र॒वन्तु॑ । ; ब्र॒वन्तु॑ । ते॑ । ते॑वन्तु॑ । .

The second element in the combination ते॑वन्तु॑ being unaccented, it is clear that the phrase cannot be taken as an illustration of the second part of this Sūtra, as Prof. M. Müller has wrongly tried to do. The reading अव॑त्वित्युदात्तेन (for अव॑न्त्वित्युदात्तेन) in the extract from the Comm. given by M. M. is not supported by any MS. and is probably his own invention. The phrase, therefore, should be taken as an illustration of the शाकलविधान¹ referred to in the Comm. of the same Sūtra. As for the second part of the Sūtra, which is identical with the preceding Sūtra (54), Uvāṭa simply says : अवियतो यदावर इत्येतस्य पूर्वसूत्रे चिर्दी॑ ईमेवोदाहरणम्.

P. 355, ll. 9—12. The passage यदेवं पूर्वस्याय शेषः—स्थापनार्थम् may be explained as follows. It means that the second part (अवियतो यदावरः) being not new and meaning practically the same as the preceding Sūtra (54), the first part of this Sūtra becomes only a part or continuation (शेषः) of the

1. Cp. foot-note (शाकलविधानस्योदाहरणम्) from Bⁿ and B³ in my edition, which finally confirms the view set forth here.

previous Sutra. If so, why should it be separated from the previous Sūtra? The answer is that it implies that even in case of उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये there are instances (as शाकले विवाने) where there is, not only परो विलोपः, but also पूर्वो विलोपः. Thus, according to the Comm., this Sūtra is to be construed in some such way : (1) उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये परो विलोपः (तथा) अवरः (अपि विलोपः) and (2) अनियतो यदा (तदा) अवरः ।.

XI. 56. Samhitā form:—सेतार ओण्यो३ रसम् (R.V.
XI. 16, 1)

Pada form:—सेतार : | ओण्यो : | रसम् ।

Krama text:—सेतार ओण्यो : | ओण्यो३ रसम् ।

IX. 57. The accentuation of the Vedic passages quoted by the Comm. may be shown, in the Samhitā, Pada and Krama texts respectively, as follows :—

(1) उत देवा अवहितम् (R.V. X. 187, 1); उत । देवा: ।
अवहितम् ।; उत देवा: । देवा अवहितम् ।.

(2) पुरु पुरुभुजा यत् (R.V. V. 73, 1); पुरु । पुरुभुजा ।
यत् ।; पुरु पुरुभुजा । पुरुभुजा यत् ।.

(3) वाचं वदता वदद्भ्यः (R.V. X. 94, 1); वाचम् ।
वदत् । वदतद्भ्यः ।; वाचं वदत । वदता वदद्भ्यः ।.

XI. 58.

Samhitā text—प्र ण इन्दो महे (R.V. IX. 44, 1)

Pada text—प्र । नः । हृन्दो हृति । महे ।

Krama text—प्र णः । न हृन्दो । हृन्दो महे ।

XI. 59. The accentuation of the Vedic passage इमं से etc. (RV. X. 75, 5) is shown below :—

Samhitā text—इमं मे गङ्गे यसुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमम् ।
 Pada text—इमम् । मे । गङ्गे । यसुने । सरस्वति । शुतुद्रि ।
 स्तोमम् ।

According to this Sūtra the Krama would include all these words into one group.

P. 358, l. 18. Correct सरस्वती to सरस्वति.

XI. 60. It is to be noticed that of all the text and Comm. MSS. including PP¹ only C¹C³B³ have the correct reading न रूपं (for -नुरूपं) in the Sūtra. The wrong reading has also partly influenced the Comm. in all the MSS. except B³; cp. p. 359, l. 6. But that Uvāṭa must have adopted न रूपं is proved by the words रूपं न लभते (found in all the Comm. MSS.) occurring twice in the last two lines of the Comm. of this Sūtra.

P. 359, l. 9. The accentuation of तेऽवदन् in the Samhitā text etc. is as follows :—

तेऽवदन् । ; ते । अवदन् । ; तेऽवदन् । त हृति ते ।

P. 359, l. 10. Correct नु इथा to नू इथा.

XI. 61. For an almost similar use of अभि with the ablative, cp. also XIV. 64, XVI. 5, XVII. 6.

P. 360, l. 6. The accentuation of आरैक्षपन्थाम् in the Samhitā text etc. is as follows : आ॒रैक्षपन्था॑म् । ; अ॒रै॒क् । पन्था॑म् ।; आ॒रै॒क्षपन्था॑म् । अ॒रै॒गित्यरै॒क् ।.

P. 360, l. 12. In view of the reading अतोऽषि in the Sūtra, the reading अतोऽषि in this line seems to be a corruption of अतोऽषि¹.

XI. 66. उराप्रसिद्धयाश्रय- would be a better reading if supported by the manuscript evidence²; cp. उराप्रसिद्धे: (XI. 69).

P. 363, l. 17. The reading अन्यतमस्मिन् which is found practically in all the MSS. is against grammar, as the word अन्यतम् is not a सर्वनामन्. Probably Uvata himself is responsible for the mistake. Cp. अन्यतमत् as a variant for अन्यतम् in the Comm. on II. 12. In view of this mistake the original reading there too is probably अन्यतमत्.

P. 364, ll. 4-5. In view of the very conflicting manuscript evidence I am very doubtful as to the correct reading of this stanza.

XI. 67. Instead of असिद्धतः and प्रसिद्धते in the Sūtra P¹ reads असिद्धतः and प्रसिद्धते respectively; cp. B³.

XI. 70 (p. 366, l. 16). Though B²B³I² and Bⁿ all read पञ्चालेन, I have corrected it to पञ्चालेन; cp. p. 362, l. 12.¹

1. Cp. also Appendix I.

2. But cp. Appendix I.

P. 367, ll. 1-2. The stanza प्रगाथे etc. in a different form (प्रागाथेन उरादानं दृश्या कुद्रो महायुतिः for the first line) is quoted in C. V. Bh., p. 23.

XI. 71, Cp. Ath. Prāt, IV. 108-109 : क्रमाध्ययनं
संहितापदद्वाद्व्यर्थम् । स्वरोपजनश्चादृष्टः पदेषु संहितायां च ।

PATALA XII

XII. 1. The MSS. are not consistent in showing the *avagraha* in the single *avagrhya* words given as examples of XII. 1-15. That the Sūtras refer to words occurring in the Pada text—not in the Saṃhitā text—is clear from XII. 16. I have shown the *avagraha* only in those cases where it is necessary for showing the application of a Sūtra.

P: 368, ll. 7-10. Cp. N. Śikṣā II. 5, 1.

XII. 16 (p. 373, l. 15). उदाहरणं भवति (also found in P¹, but omitted in P) which is found only in Bⁿ is undoubtedly the proper reading, as it is required by the context. That this is the original reading is shown by the fact that most of the MSS. add the same in the beginning of the next Sūtra's Comm., where it is quite out of place and must have arisen from the reading given on the margin.

XII. 17, Cp. Ni. I. 1: तद्यान्येतानि चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिषिपाताश्च तानीमानि भवन्ति । ; Vāj. Prāt. VIII. 52; Ath. Prāt. I. 1; Ar. Ś. II. 10, 28.

P. 374, 1, 1. P reads उदाहरणं भवति before नाम ; but it is omitted in P¹.

XII. 18. Cp. Ni. I. 1: सत्त्वप्रधानानि नामानि । ; Br. D. I. 42; Ar. Ś. II. 10, 28: तत्र नाम सत्त्वाभिधायि.

XII. 19. Cp. Ni. I. 1: भावप्रधानमाख्यातम् । ; Br. D. I. 44, 45; Ar. Ś. II. 10, 28: अविशिष्टकिङ्गमाख्यातं क्रियावाचि-

In view of the importance of the various readings of सधातु in this Sūtra, I give below the Sūtra and its Comm. from P and P¹ :—

P: (*sic*) तदाख्यातं येन भावं स्वधात्रुः । तदाख्यातमित्युच्यते । येन शब्देन वं अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । स एव धातुरित्युच्यते । हतं लुदेथां etc.

P¹: (*sic*) तदाख्यातं येन भावं सधातुः । तदाख्यातमित्युच्यते । येन शब्देन सहधातु नाम अभिदधाति वक्ता भावं क्रियमित्यर्थ । च्योषतं हतं लुदेतां etc.

It is clear from these extracts as well as from the foot-notes on the Comm. of this Sūtra that the reading सधातु is supported by all the Comm. MSS. except P. The addition of स एव च धातुरित्युच्यते in B² is obviously a later accretion, as the word सधातु is already explained in it by सधातुना. The reading सधातु is also supported by the general usage of the word धातु in the sense of 'a root' in this Prātiśākhya (cp., for instance, VI. 21, XIV. 44) as well as in other works. Cp., however, Bruno Liebich, *Zur Einführung in die indische einheimische Sprachwissenschaft* II. §§ 25, 36.

XII. 20-21. Cp. Ar. Ś. II. 10, 28. क्रियाविशेषिताः (or-विशेषकाः) प्रादय उपसर्गाः । अव्ययाश्चादयो निपाताः ।

XII. 21. The Comm. of this Sūtra as found in P and P¹ P² is given below :—

P. (*sic*) इतरे कतरे नामाख्यातोपसर्गेभ्योऽन्ये निपाता वेदितव्याः । अस्मां च ताँश्च ।

P¹ and P² (*sic*) इतरे करते नामाख्यातोपसर्गेभ्यः।
 इतरे अन्ये (-न्वे P¹) निपाता (-पातादिता P¹) वेदिततव्यः।
 अस्मान्। एतां। उभा। वा। वा। साथ। वां। आवां। वा। अपां।
 दूतं। नूनं। श्रस्त्रद्वे। कुवित्। शक्त् (। P¹) अथातः। अथ। अथो
 अरिष्टातये। विष्णोर्जु (तु P²) कं। अन्यश्चेन्नाभिगच्छति। सहोजा
 तां स्वित् (। P²) गर्भे इत्येवमादयः। मा(वा- P²)दयस्व इत्येव-
 (-व- P²) मादयः।

The Comm. in B³ etc. being more or less corrupt I have adopted the same according to I² etc.¹ At the same time it appears that the Comm. as found in B³ etc. is perhaps the original one. Otherwise, it is not clear why this corrupt passage should have been adopted in B³ etc. from MSS. like P¹ P² of the Pārśadavṛitti. Probably it was the corrupt state of the original Comm. which led a later redactor to change it to the simpler reading as found in I² etc.

XII. 25. This stanza, exactly in the same form, is found in Vāj. Prāt. VIII. 54-55.

XII. 26. On this stanza cp. Br. D. II. 90 and 93 :—

अनानां पूरणार्था वा पादानामपरे क्वचित् ।
 मिताच्चरेषु ग्रन्थेषु पूरणार्थास्त्वर्णकाः ॥
 इयन्त इति संख्यानं निपातानां न विद्यते ।
 वशात्प्रकरणस्यैते निपात्यन्ते पदे पदे ॥

1. Cp. also Appendix I. This comparison will also show that the best reading for the Comm. according to B³ etc. is that which is given on the margin in Ber. 394.

PATALA XIII

XIII. 1. Cp. Ā. Śikṣā I. 1; R. T. I. 1; P. Śikṣā 6-7, 9; Tait. Prāt. II. 2, 4-5.

XIII. 3. Cp. Tait. Prāt. II. 7.

XIII. 5. कत्तराणाम्, found practically in all the MSS., is obviously a mistake for कतरेषाम्.

XIII. 9-11. Cp. Mahā. I. 1, 10: स्पृष्टं स्पर्शानां करणम् । ईषस्पृष्टमन्तःस्थानाम् । विवृतमूष्मणाम् । ईषदित्येवानुवर्तते । स्वराणो विवृतम् । ईषदिति निवृत्तम् ।

XIII. 13. Cp. P. Śikṣā 6, 9.

P. 382, l. 1. Cp. P. Śikṣā 9-10 :—

सोदीर्णो मूर्ध्यभिहतो वक्त्रं मोपद्य मारुतः ।
वर्णञ्जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः ॥
स्वरतः कालतः स्थानात्प्रथलानुप्रदानतः ।
इति वर्णविदः प्राहुर्निषुणं तन्निबोधत ॥

P. 382, l. 19. It is to be noticed that the printed editions of the Tait. Prāt. read करणविन्ययात् for करणविश्रमात्.

XIII. 15-20. On these Sūtras cp. the following passage which is quoted in the Comm. on the Ath. Prāt. I. 10 (see pp. 346 and 591 of Whitney's edition) :—

सस्थानैरूपमिः पृक्कास्तृतीयाः प्रथमाश्च ये ।
चतुर्थाश्च द्वितीयाश्च संपद्यन्त इति स्थितिः ॥
अपर आह । चतुर्थो हकारेषेति ।
पञ्चैव प्रथमान् स्पर्शानाहुरेके मनीषिणः ।
तेषां गणेषसंचयादान्यभाव्यं प्रवर्तते ॥

जिह्वामूलीयशषसा उपधमानीयपञ्चमाः ।
 एतैरुण्यैः समन्विता द्वितीया इति तान् विदुः ॥
 त एव सह घोषेण तृतीया इति तान् विदुः ।
 अथमणा च द्वितीयेन चतुर्था इति तान् विदुः ॥
 प्रथमाः सह घोषेण यदा स्युरनुनासिकाः ।
 तानादुः पञ्चमान् स्पर्शांस्तथा वर्णगुणाः स्मृताः ॥

XIII. 19. Cp. Tait. Prāt. II. 11: भूयान् प्रथमेभ्योऽन्येषु.

On the quotation प्रथमद्वितीयाः etc., ascribed to the Padakāra here by Uvata, cp. Ā. Siksā IV. 2-5, Mah, on I. 1, 9.

XIII. 27 (P. 389, l. 2). All the Comm. MSS. (also P) read प्रयोजनं सृग्यसुदाहरणम्. This addition of उदाहरणम् to सृग्यम् being obviously a mistake, I have relegated the same to the foot-notes; cp. also M. M. and Reg.

XIII. 29. The Comm. असंदिग्धान्—व्याख्यातव्यः (also in P) suggests that Uvata may have read the stanza असंदिग्धान् etc. (III. Stanza 18) also here in the text. But no trace of it is to be found in any of the text MSS. It is however noteworthy that the above passage is wanting in p¹.

XIII. 30. On the word समापाद्य cp. Ath. Prāt. IV. 117, 124-125, as well as XIII. 31, below.

My translation of this Sutra is rather different from that of Prof. M. Müller. In the first place, he seems to translate समापाद्यानि as predicatively, while I translate it as an attribute. A reference to अन्तःपदं तु सर्वत्रैव in IV. 41 will

confirm my standpoint. Secondly, he takes पूर्वपद्मौ as referring, not to the words अज्जःपाः and दुःप्र themselves, but only to their first parts. The Comm. पूर्वपद्माविति किम् etc., however, shows clearly that he is wrong in this respect. Cp. also the Comm. on I. 62.

XIII. 31. Cp. M. Śikṣā 108:

पत्वणत्वसुपाचारो दीर्घीभावस्तथैव च ।

यस्मिन्पदे निपद्यन्ते तत्समाप्ता (?—पा) द्यत्तस्त्रणम् ॥

XIII. 32-33. Cp. Whitney on Tait. Prāt. I. 34, where his statement with regard to the Rg. Prāt. is obviously wrong in view of these two Sūtras.

XIII. 34-35. Cp. S. Kaum. on अकः सवर्णं दीर्घः (P. S. VI. 1, 101), and its commentary (L. Śekhara) by Nāgeśa. Cp. also Mahā.: वत्तदेष्टात्परं भक्तेः (on the Pratyāhāra-sūtrāḥ : एओङ् । ऐच्छौच्) and योऽसौ ल्लकारे लकारस्तदाश्रयः प्रतिषेधो भविष्यति.....योऽसौ ऋकारे रेफस्तदाश्रयं णात्वं भविष्यति (on P. S. I. 1. 9). See also Mahā. and Pada-m. on P. S. VIII. 4, 1.

XIII. 36. A marginal note in B^a reads : अन्ते पदान्ते तिष्ठतील्यन्तस्थः । तदितरोऽनन्तस्थः । पदमध्ये वर्तमान हृत्यर्थः ।

XIII. 38 (P. 393, l. 15). संधितव्यानि, though supported by MSS. and Bⁿ, is obviously a wrong reading¹.

1. Cp. also appendix I. It is to be noticed that G² reads संधिभव्यानि for संधितव्यानि.

P. 394, ll. 1-2. Instead of कण्ठयोष्टयेः P reads कण्ठ्योष्टयेः. ष्ट being obviously a mistake for -ष्व-] in all the MSS, and Bⁿ, I have corrected the former to the latter.

XIII. 39-40. Cp. Mahā. I, 1, 9: एवमप्यवर्णस्य ऐडोश्च सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति । प्रश्लिष्टावर्णावैतौ । अवर्णस्य तहौ चोश्च सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति । विवृततरावर्णावैतौ ।; and I, 1, 48: इमावैचौ समाहारवर्णौ । मात्रावर्णस्य मात्रेवर्णावर्णयेः ।.....ऐचोश्चोत्तरभूयः । स्वात् ।...भूयसी मात्रेवर्णावर्णयेऽरल्पीयस्यवर्णस्य ।. Cp, also Mahā. on VIII. 2, 106,

P. 394, ll. 8-9. On the reading अ है ए । अ ऊ औ, adopted by me in preference to those given in the foot-notes, cp. the Comm. on XIII, 41 : इवर्णावर्णयोर्भूयसी मात्रा । अल्पीयस्यवर्णस्य ।.

XIII. 40. In my translation of this Sūtra I have followed the second interpretation of Uvata. It is to be preferred to the first interpretation which, though quite natural, is based on the irregular Sandhi in अवरेऽपृथक्कृत्सी.

XIII. 41. Cp. Tait. Prāt. II. 26-29 : अकारार्धमैकारौ-कारयोरादिः । संवृतकरणतरमेकेषाम् । इकारोऽध्यर्धः पूर्वस्य शेषः । उकार-स्तूत्तरस्य ।.

XIII. 42. Cp. Tait. Prāt, XXII. 11-12 : मन्द्रमध्यम-ताराणि स्थानानि भवन्ति । तत्रैकविंशतिर्यामाः ।, also XXIII. 10-11: उरसि मन्द्रं कण्ठे मध्यमं शिरसि तारम् । मन्द्रादिषु त्रिषु स्थानेषु सप्त सप्त यमाः ।; and P. Sīksā 7-8; N. Sīksā I, 1, 7,

P. 396, ll. 1-2. Cp. Mahā. I, 2, 29-30 : समाने प्रक्रम इति वक्तव्यम् । कः पुनः प्रक्रमः । उरः कण्ठः शिर इति ।.

P. 396, l. 3. Cp. Śāṅ. S. VIII, 14, 1 : मन्दया वाचा
प्रातःसवनम् ।

XIII. 44, Cp. N. Śikṣā I, 1, 12 and I, 2, 5.

P. 396, l. 12. Whitney adopts कृष्ण (for कुष्ण) in Tait, Prāt. XXIII, 12. But the reading कुष्ण is supported, not only by the N. Śikṣā, but also by the other editions of the Tait, Prāt.

XIII. 48. Cp. Mahā. I, 1, 70 : ये हि द्रुतायां वृत्तौ वर्णान्विभागाधिकास्ते मध्यमोयाम् । ये मध्यमायां वर्णान्विभागाधिकास्ते विलम्बितायाम् ।

XIII. 49. This stanza occurs in the same form also in Y. Śikṣā 54 and N. Śikṣā 1, 6, 21; cp. also M. Śikṣā 3-6.

XIII. 50. This stanza occurs in the same form also in L. Śikṣā VIII, 9. For other readings of the same cp. Y. Śikṣā 15-16, P. Śikṣā 49, and M. Śikṣā 138.

The reading द्विमात्रा which I have adopted according to the Comm. MSS. is not supported by any text MS.

PATALA XIV

XIV. 1. On faults in pronunciation cp. Mahā. (Āhnika I, p. 13) : आकृत्युपदेशालिङ्गमिति चेत्संवृतादीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः । के पुनः संवृतादयः । संवृतः कलो ध्मात् एणीकृतोऽस्मृकृतोऽर्थको ग्रस्तो विरस्तः प्रगीतः उपगीतः क्षिवण्णो रोमश इति । अपर आह ।

अस्तं निरस्तमविलक्षितं निर्हत-

मस्मृकृतं ध्मातमधो विकम्पितम् ।

संदृष्टमेणीकृतमर्थकं द्रुतं

विकीर्णमेताः स्वरदोषभावनाः ॥ इति
अतोऽन्ये व्यञ्जनदोषाः ।

Cp. also Ch. Up. II. 22, 5 :—सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या इन्द्रे बलं ददानीति, सर्वे ऊर्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृता वक्तव्याः प्रजापतेरात्मानं परिददानीति, सर्वे स्पर्शा लेशेनानभिनिहिता वक्तव्या मृत्योरात्मानं परिहराणीति ।

Cp. also P. Śikṣā 31—35.

P. 399, l. 17. The reading ख्यानकरणेऽपङ्कटे given by Reg. is based on wrong Sandhi which is probably due to himself.

P. 399, l. 21. The reading व्यासोऽविवेकः is supported by B³ and M.M. B³ reads व्यासो अविवेकः. B³I², like Reg., have व्यासो विवेकः. As व्यास is generally opposed to समास, the proper reading, I think, would be व्यासो विवेकः.

P. 400, l. 5. विलक्षितेन though supported by a majority of MSS. does not seem to be the original reading here. The reading विक्षाथितेन given by Reg.¹ is preferable and is an appropriate translation of सुषिरेण.

1. Cp. also Appendix I.

P. 404, l. 7. इत्येकोऽर्थः probably means इत्यनर्थान्तरम्.

XIV. 30 (p. 405, l. 16). As would appear from the foot-notes, the MSS. of Uvāṭa's Comm. and Bⁿ read कण्ठ-for कण-. I have corrected the same according to P¹ which reads कण-(also found in the Tait. Prāṭ.).

P. 405, l. 16 and P. 406, ll. 1-2. The quotation: उदय-विसर्जनीयः being more or less corrupt in all the MSS. (also in Bⁿ and P¹) I have corrected the same from the Tait. Prāṭ. II. 47-48 where it occurs and whch is evidently referred to here as शास्त्रान्तर by Uvāṭa. The omission of the words : हकार—सस्थानेऽ is evidently a case of *omissio ex homoeoteleuto* and must be due to the occurrence of the same word सस्थानेऽ twice in the passage.

P. 406, ll. 5-6. It is not clear as to who are referred to here as एकेषाम् by Uvāṭa. None of the other Prātiśākhyas, as far as I can say, prescribes an insertion of a Yama in cases like अस्मे or विष्णुः. The only breathing after which a nasal sound (variously called as *nāsikya* or Yama) is allowed by the Ath. Prāṭ. (cp. I. 100 : हकाराद्वासिक्येन) or the Tait. Prāṭ. (cp. XXI. 14 : हकारान्नण्मपराद्वासिक्यम्) is *h*. That insertion also is a fault according to the Rg. Prāṭ. ; cp. XIV. 35 : ऊष्माणं चा घोषिणस्तत्प्रयत्नम्. Cp. also Vāj. Prāṭ. IV. 161.

XIV. 36. I have adopted the reading अविक्रमा (for अविक्रमान्) in this Sūtra against the

balance of the manuscript evidence, because it is supported by the Comm. as well as by the context ; cp. XIV. 33. On the interpretation of this Sūtra cp. M. M.

XIV. 37. Following M. Müller and Regnier I also have, both in the text as well as in the Comm., corrected परिपातयन्ति to परिपादयन्ति. It is very strange that the mistake is common to all the text MSS. (including W) as well as to the MSS. of Uvāṭa's Comm. (including P). It is interesting, however, to note that P² reads परिपादयन्ति in the text as well as in the commentary. P¹ omits the word in the text but agrees with p² in the commentary. Cp. also the note on IV. 72. Cp. also IV. 15, 23 ; V. 25 and XV. 12 where the word परिपच् derived from the same root is used in the sense of Anusvāra in place of *m*.

P. 409, l. 11. It is to be noticed that both P¹ and P², like Bⁿ, give असज्जिं रथ्यो मधा as the example for the word रथ्यः.

XIV. 47. I preferred the reading अत्के to अस्यद्, because I thought that the latter reading was out of place here on account of the condition अथकारः in the Sūtra. But if that is so, it would be difficult to explain how that reading, found in some of the oldest MSS., has arisen at all. I am now inclined to think that अस्यद्, not अत्के, is really the original reading. In view of Sūtra VI. 55 : क्षातौ खकारयकाराऽप्ते, if we take अस्यत् as derived from the root क्षा, it obviously comes within the

scope of this Sūtra and can serve as one of its examples. It would appear that this idea did not strike either M. Regnier or M. Müller. The original emendation of अस्यद् to अस्ये seems also due to the non-realization of the above fact.

P. 414, ll. 6-7. अयं—द्रष्टव्यः—This remark refers to सम्बारन् which consists of the three words सम् । उ॑ । आरन्. Instead of this passage B^a reads: अर्थवशेनाय पादः । वृत्तवशेन तु (=तु) रेक्षः (=रेक्षणः) समिल्यादिः पादः । अयं वृत्तवशेन पादैकदेशो द्रष्टव्यः ।

XIV. 54. To illustrate, respectively, the three alternative explanations of this Sūtra, given in the Comm., B^g reads on the margin : (sic) तङ्ग्नन्ति । तङ्ग्नन्ति ॥ तङ्ग्नन्ति ।

XIV. 55. It must be noticed that both P and P¹ read परक्मं in the Sūtra as well as in the commentary¹. The reading परिक्मं does not seem to be the original one, because, had it been so, it being used here for the first time must have been explained by Uvāṭa.

XIV. 58. It seems that Uvāṭa must have taken the word विक्रमण् in the Sūtra as विक्रमण्¹ and not as अविक्रमण्, because even those MSS. which read अविक्रमण् in the Comm. do not do so consistently, showing thereby that the latter reading in the Comm. is a later alteration. Moreover, विक्रमण् is by itself sufficient to give the meaning of द्विर्घचनाभावः.

1. Cp. also Appendix I.

XIV. 62 (p. 423, ll. 8-9). With the Comm. पादमात्रा—इत्यर्थः cp. Uvata on II. 4. The reading found in B² and M. M. (a) seems to contradict the view given in the Comm. on II. 4; cp. उभयंतोदीर्घा पादोनमानकाला. Cp. also the view referred to the वृत्ति in the foot-notes there.

P. 423, ll. 16-17. For the stanza cp., besides M. Śikṣā 97, also Y. Śikṣā 93 and N. Śikṣā I.6, 11.

XIV. 63. On this Sūtra cp. Mahā. I. 1, 39: नहि देषाणां लक्षणमस्ति.

XIV. 64. The readings धर्मः, युक्तेन, ग्रतिपत्रा, and -दर्शी which I have adopted against the balance of the manuscript evidence are obviously required by the context and as such seem to be the original.¹

XIV. 65. The literal translation as I have given of this Sūtra is as vague as the Sūtra itself. Moreover, the translation of करणावस्थया as 'in the same position' also seems to be doubtful. Probably the Sūtra means that while pronouncing the vowels one should begin from the position of *a*.

XIV. 65, 66. The Comm. of these two Sūtras as it stands does not seem to be quite satisfactory. The Comm. given for S. 65 is probably an interpolation. If that is so, S. 66 can be taken as a part of S. 65, in which case the Comm. given

1. Cp. also Appendix I.

for S. 66 will refer to both the Sūtras and will appear to be quite satisfactory.¹

XIV. 69. There is no doubt that the reading सैतेन शास्त्रैन् in the Sūtra which is supported by some of the older MSS. as well as by P¹ is the original one. The Comm. is obviously in favour of it; cp. शास्त्रैन् विशिष्ट्यते. The reading सैतेन शास्त्रेण which is found in P and in some other MSS. is obviously wrong, as it is wanting in a negative word which is necessary here. The impossibility of this reading must have given rise to the comparatively modern reading नैतेन शास्त्रेण, which is, first of all, not supported by the Comm. Secondly, शास्त्रेण in that case will refer to the objection raised in the preceding Sūtra—a sense which is contrary to all the usage of the word.

1. Cp. also Appendix I.

PATALA XV

XV. 1—4. Cp. G. Dh. I. 52—53 and 58—60 : पाणिना सम्युपसंगृह्यानङ्गुष्ठमधीहि भो हत्यामन्त्रयेत् गुरुम् । तत्र चतुर्मानः । गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातः । ब्रह्मानुवच्ने चाद्यन्तयोः । अनुज्ञात उपविशेषाङ्गम् सुखो दक्षिणतः शिष्य उदड़सुखो वा ।

Cp. A. Dh. I. 2, 6, 24—25 : एकाध्यायी दक्षिणं बाहुं प्रस्तुपसीदेत् । यथावकाशं बहवः । and I. 3, 10, 15 and 17—18 : गुरुसंशिधौ चाधीहि भो हत्युक्त्वाधीयीत् । उभयत उपसंग्रहणमधिजिगांसमानस्य चाधीत्य च । अधीयानेषु वा यत्रान्यो व्यवेयादेत्मेव शब्दमुत्सृज्याधीयीत् ।

XV. 5. Cp. Vāj. Prāt. II. 51 : प्रणवश्च (= सर्वोदात्तस्त्रिमात्रश्च भवतीत्यर्थः) ; Tait. Prāt. XVIII. 1—7 : ओकारं तु प्रणव एकेऽर्धतीयमात्रं ब्रुवते । उदात्तानुदात्तस्वरितानां कस्मिंश्चिदिति शैलायनः । धृतप्रचयः कौण्डन्यस्य । मध्यमेम स वाक्प्रयोगः । स्वरितः पूर्वानुपात्तायण्योः । उदात्तो वाल्मीकिः । यथाप्रयोगं वा सर्वेषां यथाप्रयोगं वा सर्वेषाम् । ; A. S. I. 2, 14 : चतुर्मांत्रोऽवसाने.

For a detailed description of ओम् see also G. Br. I. 1, 16—27 [cp. especially : स ओमित्येतद्गुरुम्-पश्यद् द्विवर्णं चतुर्मांत्रम् (16) ; न माम् (=ओकारम्) अनीरथित्वा ब्राह्मणा ब्रह्म वदेयुः (23) ; स्वरितोदात्त एकाच्चर ओकारं ऋग्वेदे । त्रैस्वर्योदात्त एकाच्चर ओकारो यजुर्वेदे । दीर्घप्लुतोदात्त एकाच्चर ओकारः सामवेदे । हस्तोदात्त एकाच्चर ओकारोऽथर्ववेदे । उदात्तोदात्तद्विपद् अ उहत्यर्थचतुर्मांत्रम् (25)].

On स्थाने cp. Sāṅ. S. I. 1, 30 : संस्वारन्यायता च शब्दानाम् (Comm. : समित्येकीभावमाचष्टे । स्वारः स्थानम् । एकं स्थानं मन्द्रादि कार्यम् । शब्दानां ध्वनीनामित्यर्थः ।).

The reading -र्धपूर्वानुदात्तः in the Sūtra though against the balance of the MS. evidence is

supported by the Comm. It is also found in P¹. With reference to चतुर्मात्रो—नुदात्तः I² adds in a marginal note :—अस्य प्रणवस्य चतुर्मात्रस्य पूर्वमध्यमनुदात्तं भवति । उत्तरार्धमनुदात्तं भवति ।

The Comm. किमिदं स्थानम् to उक्तानि भवन्ति, even as constituted by me, is not at all satisfactory. It is due to the corrupt state of this portion in all the MSS. I would emend it as follows : किमिदं स्थानमिति । उपांशुध्वाननिमदोपबिदमन्मन्द्रमध्यमताराणि (cp. Tait. Prāt. XXIII. 5) स्थानानि । निषादे पञ्चमे मन्द्रमध्यमतारेषु स्थानेषु (एकस्मिन्) स्थाने प्रयोज्यः स्यात् । तेनैव प्रकारेण प्रणवं कुर्यात् । तान्येतान्युक्तानि भवन्ति । The corruption might be due to the loss of the sign of abbreviation like ‘o’ after उपांशु, which might have stood for the reading -ध्वान to-ताराणि. For similar corruptions of passages involving quotations from other works, cp. p. 4, l. 15, p. 5, l. 1 and the foot-notes for the Comm. on XIII. 44. Cp. in this connection N. Sikṣā I. 2, 16; I. 4, 6. But it is still to be seen whether this statement of Uvāṭa is supported by any other authority. Cp. in this connection Ā. Ś. II. 17.

P. 429, ll. 8-9. अस्माभिस्तूत्तमः पञ्चते (for अस्माभिस् to पञ्चते) is the reading in P¹ P².

XV. 6. Cp. G. Dh. I. 61-62 : सावित्री चातुर्वचनमादितो ब्रह्मण आदाने । ओङ्कारोऽन्यन्तापि ।; Ā. Dh. I. 4, 13, 6 : ओङ्कारः स्वर्गद्वारं तस्माद् ब्रह्माध्येष्यमाण्य एतदादि प्रतिपथेत ।; Vāj. Prāt. I. 16, 18 : ओङ्कारः स्वाध्यायादौ । ओङ्कारं वेदेषु ।.

XV. 7. On the Comm. यज्ञकर्मणि तु etc. cp. Śān. Ś. I. 1, 23 : तेनार्धं च मुक्तरस्याः संधायावस्थति पादं वा तत्संततमित्याचक्षते; cp. also Ā. Ś. I. 2, 10.

XV. 9. The reading अचैप्रयुक्तं in the Sūtra (as against अचिप्रयुक्तं) is supported by a majority of the older MSS. as well as by P¹ which reads अचैःप्रयुक्तं. P reads आचैप्रयुक्तं. That अचैप्रयुक्तं must have been the original reading is also supported by the fact that B²Bⁿ, which read अचिप्रयुक्तं, in the Sūtra, also read अचैप्रयुक्तं once in the Comm. Moreover, the word क्षिप् in the sense of छैप् is nowhere else used in this Prātiśākhya. Thus the reading अचिप्र- must have arisen from अचैप्र- on account of the old method of writing पृष्ठमात्रा as in आ चैप्र.

It is clear from the Comm. that in his first interpretation of this Sūtra Uvāṭa takes अचैप्रयुक्तं as qualifying अपृक्म् or both अपृक्म् and उपस्थितम्, and not independently. Both Regnier and M. Müller are obviously wrong in taking it in the latter way, because रोदसी हृति which is taken by them as an example of अचैप्रयुक्त् is clearly an example of उपस्थित.

I, in my translation, take the word अचैप्रयुक्तम् as qualifying only अपृक्म् ; because उ in उद्गेति (=उत् + उ+एति) besides being an उपस्थिति is also an अपृक्म्. This is supported also by the second and third alternative interpretations of the Comm.

The text of the Comm. अपरे— स्वात् is not quite satisfactory due to the corrupt state of the same in the MSS. Its chief difficulty lies in the fact that the nature of the पाठान्तर (if that is the original reading) which is suggested by the

Comm. is not quite clear. Perhaps some clue to it might be found in the additional reading अपृक्तं सन्न चैप्रयुक्तमिति found in B²Bⁿ. If so, the meaning of the above passage may be brought out clearly if we constitute it somewhat in the following way :

अपरे—उकाराकारयोरपि सर्वोदात्ममित्येव सिद्धत्वादृक्तमचैप्रयुक्तमित्यनर्थकं भवति—तस्यात्पाठान्तरेण वर्णयन्ति । अपृक्तं सन्न चैप्रयुक्तमिति । उद्देति यथा । ननु अत्रापि उपस्थितमित्येव सिद्धम् । सत्यम्, नियमार्थमिदम् (अथात् 'अपृक्तं' न 'चैप्रयुक्तम्' इति) उच्यते । इह मा भूत् । क । उद्देति । उदु ष्य देवः—इत्येवमादौ (अचैप्रयुक्ते) तु (उक्तं) नियमात् स्यात् ।

XV. 10. It is worth considering that the statement हौपदे वाचिके वा in this Sūtra seems to be rather contradictory to Sūtra 14, below.

XV. 11. The reading निर्वाच्येऽति (for निर्वाच्ये तु) found in some MSS. is not supported by Uvāṭa nor by P¹P².

On निर्वक्ष्ये and निरुक्ते cp. निराह in XI. 16, 27, 60 and निर्वृच्छ in XI. 62. It shows that निर्+व्य् is to be taken here in the sense of 'to explain.' In that case, the reading गुरोः¹ is to be preferred to गुरौ in the Comm. Moreover, आवर्तनितुम्¹ (cp. footnote) seems to be a better reading than आवर्त्यन्.

XV. 12. The remarks of Uvāṭa—कस्य निदर्शनानीत्येतदागमयितव्यम्—show that he was not quite clear as to the real purpose of this Sūtra. But no difficulty remains if we take it in connection with the preceding Sūtra.

1. Cp. Appendix I.

प्राकृतमूष्मसंधिः is explained in P¹ as follows :—
 (sic) प्राकृतमूष्मसंधिः । शशः ज्ञरं प्रत्यंचं जगार । अग्निः शुचित्रततमः ।
 यस्ते हन्ति पतयंतं । यः शंवरं पर्वतेषु ।

The Comm. seems to take असंयुक्तम् in the unusual sense of Pragṛhya. I take it with ऋपरम्. In that case, it should be exemplified, not by उन्नभिन्नं त्, but by प्रश्नसुभ्यः (see foot-notes).¹

It is noteworthy that a great deal of difference is found in the Comm. on this Sūtra in the different MSS.

P, 434, l. 1. अर्धचोदकेषु is omitted in PP¹P².¹

XV. 16 (p. 435, l. 2). The words विश्लिष्टं—कुर्या-दिल्लिः in the Comm. seem to be based on the word मृद्वप्रहण in the Sūtra. It is for this reason that I have, following P and I², added the word मृद्वप्रहणेन before प्रविग्रहण.¹

XV. 19. The Sūtra really consists of two Sūtras and ought to have been explained by Uvāṭa as such. It is noteworthy that P¹P² explain them as two Sūtras.

XV. 20. The reading द्विपदार्थचौ which is supported by the Comm. is only found in C²MBⁿ, and M.M. The Comm. आदिग्रहणम्—उच्यते (found also in P) is omitted in P¹P². Cp. Reg., M.M.

XV. 21. Cp. Ā. Dh. I. 2,7, 2 : नापपर्यावर्त्तेत गुरोः
 प्रदक्षिणीकृत्यापेयात् ।

1. Cp. also Appendix I.

XV. 27. There seems to be no doubt that the reading अगण्याः in the Sūtra is the original one. It is found in P¹ and P². Even those text MSS. which read गण्याः here read अगण्याः in XVIII. 58. P reads गण्याः in this Sūtra, but अगण्याः in XVIII. 58.

XV. 32. For the परिधानीया ऋक् cp. Āś. G. III. 3, 4 : स यावन्मन्येत तावदधीत्यैतया परिदधाति । नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचेत्पत्ये नमो विष्णुवे महते करोमीति ।

PATALA XVI

XVI. 7. Cp. Nid. S. I. 6 : देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः । सस्वर्गं चक्राकमृषीणां यज्ञवोदवे ॥

P. 442, l. 11. It is to be noticed that the reading ऋषिष्ठन्दोभिः, adopted by me on the basis of Bⁿ, is also supported by P and P¹.

XVI. 1—9. On the nature of the metres of Prajāpati, Devas, Asuras and R̄sis, cp. Piñ. S. Adhyāya II, Nid. S. I. 6, Upanid. S. III. The following chart would make their mutual relation quite clear :

	गायत्री	उद्दिष्टक्	आनुष्ठाप्	बृहती	पङ्किः	निष्ठाप्	जगती
प्रजापत्या	११	१२	१६	२०	२४	२५	२७
दैवी	१	२	५	४	५	६	६
आसुरी	१८	१४	१३	१२	११	१०	११
आर्षी	२४	२८	३२	३२	४०	४४	४८

P. 443, l. 9. The Comm. एवं etc., is found in PP¹P² as follows :—एवं समाहारे ब्रह्मणो गायत्री षट्त्रिंशद्व्याप्ति वेदितव्या ।

XVI. 13. At the end of the Comm. of this Sūtra PP¹P² (cp. B^s) add : तत्र श्लोकः । एकोत्तरो यजुर्वर्गः ।

साम्नो वर्गस्तु द्वयुत्तरः । श्वर्चाँ तु व्युत्तरो वर्गो ब्राह्मो वर्गः षष्ठुत्तरः ॥.
The words तत्र श्लोकः show that the stanza though included in some text MSS. is not really a part of the text.

XVI. 10-13. On these Sūtras cp. Piñ. S. Adhyāya II, Upanid. S. III. The following chart would help to make the relation of the metres of Yajus, Rc, Sāman and Brahman quite clear :

	गाथी	उपिकृ	अद्वृप्	द्वृती	पृक्ति:	विद्वृप्	जगती
याजुषी	२	७	५	८	१०	११	१२
साम्नी	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
आर्ची	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
ब्राह्मी	३६	४२	४८	४४	६०	६६	७२

XVI. 14. The Comm. on this Sūtra given in P is almost the same as that supplied on the margin in I². P reads ससधा एकधेतरे in the Sūtra. It should be noticed that ससधा in the Sūtra is not supported by the Comm. given in P (cp. I²). The Comm. is, however, omitted in P¹P² which read ससका हृव नेतरे in the Sūtra.

XVI. 16. On चत्वारो वा षष्ठच्चराः cp. Piñ. S. III. 8 : आद्यं चतुष्पाद्वत्तुभिः ।, Upanid. S. I : चतुष्पाद्वचेद्रायत्री षष्ठच्चरैः ।, Nid. S. I. 2.

XVI. 18. The reading षट्चात्मः, which is supported by a majority of the Comm. MSS. and apparently also by the Comm., is probably the original one. For the form षट् in the sense of षट्कः cp. XVI. 24. Cp. also Sadguru-sisya on Rg. Anu., Paribhāṣā IV. 3.

On the Comm. of this Sūtra cp. M.M.

The word पद in पदपञ्चि obviously means 'a pada'; cp. Mahā. IV. 1, 1 : पदशब्दः पादशब्दसमानार्थोऽकारान्तरशब्दन्दिसि इत्यते । तस्याः सप्ताच्चरमेकं पदम् । एकः पाद इत्यर्थः ।

XVI. 19. The passage इन्द्र जुषस्व etc. also occurs in Ā. Ś. VI. 3,1 with the variant हरी इह for हरीह. I have referred it to the Śāṅ. Ś., because it is probably earlier in date than the Ā. Ś. The printed text of the Śāṅ. Ś., however, reads हरिह for हरीह. P reads हरी इह, while P¹P² have हरिह.

XVI. 23. On the omission of the word यथा, found in some MSS. at the end of the first half of this stanza, cp. M.M.

XVI. 33 and 35. A reference to my translation of these two Sūtras would show that the words न्यंकुशिरा and तनुशिरा occurring therein should really be taken as न्यंकुशिराः and तनुशिराः. I do not know any rule of grammar by which the forms न्यंकुशिरा and तनुशिरा can be accounted for. Still, strangely enough, both the words ending in ा occur very often; cp. for example, Rg. Anu., Paribhāṣā V. 4 and 5, and its commentary by

Sadguru-śiṣya. Both M. Müller and Regnier also take these words in the same way. I think this is only due to a mistake which must have originally started from not realizing the fact that in cases like न्यंकुशिरा विचृत् (XVI. 33) and तनुशिरा नाम (XVI. 35) the Visarjaniya is really dropped on account of Sandhi. For another example of the same sort of mistake cp. अतिच्छन्दा for अतिच्छन्दाः in XVII. 9.

XVI. 38. The remarks like उदाहरणं चक्षयति in the Comm. on this as well as on other Sūtras seem to be superfluous. They are generally omitted in the older MS. I². In giving them, however, I have followed the majority of the Comm. MSS. The same remarks apply to those cases where the Comm. as adopted by me seems a mere repetition of what is already stated; e. g., cp. the Comm. on XVI. 63.

P. 450, l. 13. The reading आचन्तौ found in all the MSS. as well as in Bⁿ is clearly a mistake for आचान्तौ; cp. आचान्त्यौ in XIV. 27.

XVI. 50. On the word पद् in the sense of a *pāda*, cp. note on XVI. 18.

XVI. 53. Instead of the first line of this Sūtra P reads:

नवाष्ट दश सहैकः परमोष्ट यदि पादाः।

P² reads :

नवाष्टा दश सहैकः परमोष्टी च यदि पादाः॥

XVI. 65. On the Comm. of this Sūtra. cp. Reg. and M. M.

XVI. 66. The reading वैराज्जागतैः पादैः in the Sūtra is also supported by PP¹P².

XVI. 76. It is noteworthy that at the end of the Comm. on this Sūtra, which is slightly different in it, P adds : (sic) अथवा क्वचित् । श्लोकाद्धर्घे न पठति । पादविधानेन उक्तत्वात् । अपरे छंदोविचित्रसिद्धानामेव पादानां पादविधानत्वात् । पादानंशयिकद्भु (?) शस्त्रा इति ।

XVI. 77. With reference to the second line of this Sūtra B³ writes, on the margin, द्वेषकं. After this is added : (sic) पूर्वोक्त्योन्नृचार्यानि अन्तराणि ६४ तेषामध्ये ४८ ह्यं एवं संपादनीयेति भावः ।

The line संपाते to - विंशके, with the variant पादान्तो for पादान्ते, is also given in P¹P². It is, however, omitted in P. The fact that the line is not at all taken into consideration by the Comm., coupled with the evidence of those MSS. (W and P) in which it is omitted, would suggest its spuriousness, as is clearly stated in the marginal note in B³, referred to above. At any rate, the sense of एति to संपादनीयेति is not at all clear. It may be a reference to a passage where an example of this metre is found. But so far I have not been able to trace it.

If the line is regarded as originally forming a part of the text, the stanza, with the exception of the words एति to - विंशके, may be construed and explained as follows :

(कस्या अपि ऋचः) अर्धे (पूर्वोक्त्योन्नृचार्यानि अन्तराणि ६४ तमे ७२ तमे च सूत्रे विहितयोन्नृह्योः) सह (एकत्र) संपाते (संनिपाते

सति) महासतोबृहती (भवति) । अथं भावः । यद्येकस्यामृचि पूर्वार्थे
उत्तरार्थे च द्वादशाक्षरपादस्य अष्टाचरपादस्य अष्टाचरपादयोर्वा सह सन्निपातते
भवति संमेल्य च अष्टचत्वारिंशद्द्वाराणि भवन्ति तदा महासतोबृहती
वेदितव्या ।

On this stanza, cp. Sadguru-śisya (on Rg.
Anu., Paribhāṣā X. 2.) :

यस्यास्त्ववदाक्षराः पादाश्चयो द्वौ द्वादशाक्षरै ।
महासतोबृहयुक्ता सा नात्रोक्तक्रमादरः ॥

XVI. 86. This Sūtra with its Comm. precedes XVI. 85 in PP¹ P². That this is the original order is proved by all the text MSS. (except B¹) and by the words पूर्वी and तु occurring respectively in the two Sūtras. I have therefore retained this original order in my text of the Pratiśākhya. The other Comm. MSS. and Bⁿ which I have followed for the order of the Sūtras in the Comm. seem to have changed the same according to the context which requires that a metre of 72 syllables should precede that of 76 syllables.

XVI. 92. On this Sūtra cp. the *Khila-Anukramanī* and the *Khilāni* according to the Kaśmir MS. (Apo. Rg. pp. 110, 123-126). According to the *Khila-Anukramanī* (Apo. Rg. p. 110) : आ सू सप्तार्थवैष्णस् सुभेषज आग्नेयः प्रकृतीः(१-तिः) कृतिराकृतिर्विकृतिस् संकृति-रमिकृतिरुकृतिः, the first line of this Sūtra should read as : आ सूः प्रकृतिस्तु कृतिर्ब्रुवंपूर्वा ततस्तु या । It means that आ सूः (not आ सु as adopted in the Sūtra), instead of being taken as an example of Kṛti, should be taken as an example of Prākṛti and अुवम् as an example of

Kṛti. On आ सूः cp. also Macdonell on Br. D. VIII. 59.

According to the *Khilāni* (Apo. Rg. pp. 124-125) महिषी should be the reading for मेषी and सर्वम् for सर्वस्. The reading सर्वम् is also supported by a majority of my Text MSS.

As already pointed out in the foot-notes on this Sūtra, I have constituted the text of this Sutra mainly according to the Comm. MSS. But the remarks of the Comm. : संकृतिस्तु न वै तत्र । तस्मिन् सुभेषजेऽपि न विद्यते । एवं प्रायेण वर्णयन्ति । केचिद्दूर्णयन्ति । संकृतेः—न वै—इच्येतदुदाहरणमिति clearly show that at least Uvāṭa was not acquainted with the original source of the quotations. This is enough to show that the Comm. is not a sure guide for constituting the text of the Sūtra. If so, the evidence of the *Khilāni*, just referred to, is worth considering. At the same time, it is also possible that the text of that original source itself might not have been quite identical with the text preserved in the *Khilāni*. The Manuscript evidence would also suggest the same.

PATALA XVII

XVII. 2. In view of the next Sūtra which means that stanzas which are short or long by two syllables are respectively called Virājs and Svarājs, the terms Nicṛt and Bhurij in this Sūtra should be taken as restricted only to stanzas which are respectively short or long by one syllable; cp. Rg. Anu., Paribhaṣā III. 4 and 5: ऊनाधिकेनैकेन निचृद्भुरिजौ । द्वाभ्यां विराटस्वराजौ ।; Piñ. S. III. 59 and 60; Upanid. S. II: अथैकाञ्चरहीना निचृत् । एकाधिका भुरिक् । द्वयूना विराट् । द्वयधिका स्वराट् ।; Niñ. S. I. 6: अथ निचृद्भुरिजः । या एकेनाञ्चरणोनास्ता निचृतः । अथ या एकेन ज्यायस्यस्ता भुरिजः । I have translated the Sūtra accordingly. The Comm. as given in Bⁿ is also in favour of this interpretation. It is also supported by P² which reads: (*sic*) एकेना ऊना निचृद्भुवति । यः शुक्र इव इति निचृत् । एकाधिका भुरिगमवति । परि धामानि यावि ते इति भुरिक् । P¹ also agrees with P². The Comm. is omitted in P.

It follows from the above that the text of the Comm. on this Sūtra as adopted by me according to ¹ B³B²I² is not quite satisfactory and is probably a later alteration.

For a similar case where, in view of the following exception, a general statement is explained in a restricted sense, cp. the Comm. on XVIII. 37, where the word दीर्घ is supplied in view of the following Sūtra. Thus, if this Sūtra is

1. Cp. also Appendix I.

taken in this way, there is no need of reading एक-द्वयूनाधिका as एकादूनाधिका, as suggested by Prof. M. Müller.

XVII. 3-4. It is rather strange that the Comm. गायत्र्यो to तदुक्तम्, which according to Bⁿ I have given after XVII. 4, is given in the MSS. (also in P) before this Sūtra and in continuation of the Comm. on XVII. 3. Moreover, the words भगवता to उक्तम् are not quite clear. Instead of गायत्र्यो—तदुक्तम् P reads : (sic) गायत्र्यो द्वाम्यां विभिश्च-तुर्भिर्वा न्यूनाः सत्तो गायत्र्य एव विराजे भवन्ति । स्वराजः पूर्णस्य छंदसः । भगवता सत्रयशसाप्येतदुक्तं । It is followed by the stanza : याः काश्चिद् बहुपादास्तु etc. In view of this interesting reading as well as owing to the fact that the Comm., referred to above, is generally given before XVII. 4, one is tempted to take that stanza as a quotation from some other work. But it is found in all the text MSS. At any rate the Comm. here does not seem to be quite satisfactory.

XVII. 5. The wording of the Comm. clearly shows that Uvāṭa must have taken ताराङ् as one word. This is confirmed also by the expression ताराङ्दादीनां beginning the Comm. of the next Sūtra. But the reason why he has done so is not at all clear. ताराङ् can easily be taken as ताः राङ् ; and a comparison with Nid. S. II. 5 (राट्, सञ्चाट्, विराट्, स्वराट् etc.) would show that it should actually be taken as such.

XVII. 6. On the word भक्ति, cp. Br. D. I. 72, 73 ; Ni. VII. 8. Cp. also the word विभक्ति as well as such expressions as सूक्ष्मभाजः, हविर्भाजः etc. (e. g. in

Ni. VII. 13). The word भक्ला in this Sūtra can also be translated as ‘attributively’, but I have translated it as ‘distributively’ which I think is better suited to the context.

XVII. 6-12. For the deities of the metres cp. Br. D. VIII. 105-109, Piṅ. S. III. 63, Yaj. Anu. IV (pages 310-312).

XVII. 9. अतिच्छन्दा in the Sūtra should be corrected to अतिच्छन्दाः, though B^१ B^२ I^१ all read अतिच्छन्दा. B^३ however has अतिच्छन्दाः.

XVII. 13-18. Cp. Piṅ. S. III. 65.

XVII. 19. Cp. Tait. Ār. IV. 5 : मा असि । प्रमा असि । प्रतिमा असि ।, and समा असि । विमा असि । उभा असि ।. Cp. also Mahā. VI. 1, 74 : प्रमा छन्दः ; Mādh. Yajur. XIV. 18 : मा छन्दः । प्रमा छन्दः । प्रतिमा छन्दः ।.

XVII. 20. Cp. Nid. S. I. 5.

XVII. 21. Cp. Nid. S. I. 6 ; Upanid. S. II.

XVII. 22-23. Cp. Rg. Anu., Paribhāṣā III. 6 : पादपूरणार्थं तु कैप्रसंयोगैकाक्षरीभावान् व्यूहेत्.

P. 475, ll. 8-14. Cp. Deva-yajñika's commentary on Yaj. Anu. V (page 326) : अयं समानस्थानैः स्वरै-व्यवायः स्वाभाविकेष्वेव यकारवकारसंयोगेषु भवति । यथा... । यणादेशेन कृतेषु यकारवकारसंयोगेषु तु...पदप्रकृत्या व्यूहः कर्तव्यः ।

XVII. 24. Cp. Nid. S. I. 7 : तत्र मध्य एव पदम्य नावस्येत्.

XVII. 37-38. Cp. Rg. Anu., Paribhāṣā III. 10 : तत्र दशैकादशद्वादशाहराणा वैराज्ञैष्टुभज्ञागता हति संज्ञाः ; Piṅ. S. III. 3-6

XVII. 39. Cp. Nid. S. I. 1 : यत्र हृस्वमच्चरमुपोत्तमं पादस्थ सा जागती वृत्तिः । यत्र दीर्घं सा त्रैष्टुभी ।...अष्टाकारद्वादशाच्चरै लघुवृत्ती । दशाच्चरैकादशाच्चरै गुरुवृत्ती इति ।

XVII. 40. Cp. Nid. S. I. 1: एतैः खलु च्छन्दांसि वर्तन्ते ।

XVII. 42. For the Ekapadā belonging to Vimada cp. RV. X. 20, I : भद्रं नो अपि वातय मनः.

The passage अस्माकं—अन्तानियर्थः in the Comm. is without any corresponding text in this Sūtra. Probably it corresponds to the words : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासान् (with or without एकपातिनः) which though attached to the next Sūtra are not explained there by the commentator. If so, it is rather strange that the Comm. MSS. B² B³ I² and B⁴ read the words आहुस् etc. with the following Sūtra. In this connection it is, however, interesting to point out that P supplies on the margin, in the same hand, the line : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपातिनः after मन्यते (see p. 482, l. 8), at the same time omitting it in the next Sūtra (see also the following note).

XVII. 43. It is clear that the Comm. of this Sūtra is not at all satisfactory. The first difficulty is that the Comm. does not take any account of the words : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासान् ; and secondly it is not clear what is the exact nature of the पाठान्तर referred to there. As in the preceding note, P seems to indicate the way in which a solution to this difficulty can be found. It is therefore worth while to quote here, in full,

the Comm. on this Sūtra as given in¹ P. It is as follows :—(sic)

(Sūtra) अध्यासानपि केचित्त्वाहुरेकपदा इमाः ।

(Comm.) ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनध्यासानपि केचित्, आचार्याः ऋग्भ्यः पृथग्भूताः एकपदास्त्वाहुः सर्वां इमाः ॥

(Sūtra) आवां सुम्नेऽसिक्त्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः ।

(Comm.) अस्माकं तु इमाः एकपदा व्यवस्थिताः । आ वां सुम्ने वरिमन् सूरिभिष्ठ्याम् । अतिकृत्यां यजमानो न होता । उरौ देवा अनिबाधे स्यामेति द्वे । द्विहिं इयमाम्नायते । सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टे । केचिदेतत्सूत्रद्वयं एकसूत्रं कृत्वा पाठान्तरेण वर्णयन्ति ।

(Sūtra) आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपातिनः । आ वां सुम्नेऽसिक्त्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः ॥

(Comm.) इत्येताचि एकपातिनः अध्यासाम् अन्ये आचार्याः एकपदा आहुः । अस्मिन्पाठान्तरे ता तरेम ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनां पदानामनेकपातिना एकपदाशंकेव न भवति ।

P¹ P² (which add the first two lines of this Sūtra to the last Sūtra) read in continuation of the Comm., after अस्त्वेव (p. 482, l. 11) :—(sic) अध्यासानपि केचित्त्वाहुः । रेकपदा इमाः । ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनध्यासानपि केचित्त्वा (केत्वा P²) चार्यो ऋग्भ्यः पृथग्भूतानैकपदा आहुः । ल ॥ आ वां सुम्नेऽसिक्त्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः । पादा (पदा P²) एकाधिकाः संति छन्दसां चतुरक्षरात् । आ वां (वा P²) सुम्ने वरिवन्सूरिभिष्ठ्यां । असिकृत्यां यजमानो न होता । उरौ देवा अनिबाधे स्याम् । सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टे । इत्यध्यासानेकपातिन अनसां अन्ये आचार्या एकपदा आहुः । अस्मिन् पाठान्तरे । ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनां पुनःपादानां । अनेकपदाध्यासनां एकनादशकथं न भवति ।

1. H² also agrees with P in having the Comm. practically in the same form. Cp. also Appendix I.

In view of all this it would seem that the Comm. of this Sūtra as given by me is probably not the original one. In the first place the first line of this Sūtra, according to the Comm. itself, should go with the last Sūtra. Then the next two lines (as in P¹ P²) should be explained as two separate Sūtras. After that the same two lines should again be taken as one Sūtra followed by the Comm. as adopted by me for Sūtra 43.

If the Comm. of Sūtras 42 and 43 is constituted in such a way, the difficulties pointed out above would disappear altogether. But it is also possible that Uvāṭa simply ignored the interpretation of older commentators and, instead of splitting this Sūtra into two, explained it only as one Sūtra and in the passage अस्मिन् पाठान्तरे etc. he is keeping in mind that older interpretation. Even then there is no reason why the first line of this Sūtra, which he does not take into account in the Comm. of this Sutra, should not go with the last Sūtra.

XVII. 42-43. My translation of these Sūtras is rather different from that of the Comm. While the Comm. explains them in two parts, I translate them in three parts, according to the natural wording of the same. According to my interpretation the Sūtras express three views in the following way :

(1) Yāskā holds that there is only one Ekapādā in the Rgveda ;

(2) Some (अन्ये) hold that the so-called Ekapadās are really एकपातिनोडव्यासाः; or, some (who agree with Yāska in holding that there is only one Ekapadā) say that other Ekapadās should be regarded as only एकपातिनोडव्यासाः.

(3) Others (केचित्) make the addition of five more verses to that mentioned by Yāska and call them also Ekapadās, even though they may be अध्यसाः.

The three separate words यास्कः, अन्ये, and केचित् also show that the Sūtras should be taken as expressing three views.

XVII. 44. It will be noticed that the line सन्ध्यतिच्छुन्दसां etc. is not explained by Uvāṭa in the first part of his Comm. The variant of which he speaks in the Comm. probably refers to this line. If so, it means that the line was in his time found only in some MSS.—a conclusion not proved by the MSS. used by myself.

But the evidence of PP¹ P², as elsewhere, throws some light on this point also. P first takes the Sūtra as : सन्ध्यतिच्छुन्दसां पादा एकोर्कर्षेण जागतात् । षोळशाङ्करपर्यन्ता एकश्राष्टादशाच्चरः । After explaining and illustrating it, it adds : केचित्पाठान्तरेण वर्गयन्ति । पादा एकाधिकाः सन्ति च्छुन्दसां चतुरच्चरात् । षोळशाङ्करपर्यन्ता एकश्राष्टादशाच्चरः । After this, the explanation of this पाठान्तर is given. P¹ P² mostly agree with P with the difference that the order of the two readings of the Sūtra,

together with their explanations, is reversed, probably due to an error on the part of the scribes.

XVII. 45. For the hymn of Nakula, cp. Apo. Rg. pp. 106-107, and Br. D. VIII. 14.

PATALA XVIII

XVIII. 1. On the word प्रगाथ, cp. Sadguru-siṣya on Rg. Anu., Paribhāṣā XI. 1 : प्रगाथ्यते संमेल्यते छन्दसा छन्द इति प्रगाथः ।

XVIII. 3. On the Comm. of this Sūtra cp. M. M. and Reg. The Comm. shows (cp. पद्या चाक्षर्या च) that the word पद्याक्षरे should be taken as an adjective of विराजै, and not as a locative singular. As such the second line of the Sūtra, strictly speaking, should be translated as : (This Pragātha), becoming (equal to) two Virājs with regard to both its pādas and syllables, is high ; (e.g.) सः (etc.).

According to XVI. 55 a Virāj consists of 40 syllables and 4 pādas, but as it represents a Pañkti, which consists of 5 pādas (cp. XVI. 54), it also may be said to consist of 5 pādas.

P. 487, l. 18. The reference '१-२' should be corrected to '१-३'.

XVIII. 4. On this Sūtra cp. P. S. IV. 2, 55 : सोऽस्यादिरिति च्छन्दसः प्रगाथेषु.

XVIII. 7. उष्णिणहापूर्वः— उष्णिणेव उष्णिणहा । अजादित्वाद्वाप् । सा पूर्वा यस्य स उष्णिणहापूर्वः ।

XVIII. 10. On the form महाबाहूतः cp. Sadguru-siṣya on Rg. Anu., Paribhāṣā XI. 4.

XVIII. 12. The reading अथो अति-(for जगत्यति-) is supported by all the MSS. of Uvāṭa's Comm. as

well as by the Comm. itself. All the text MSS., however, with the exception of M, read जगत्यति-.

P. 492, l. 8. Cp. XVI. 68.

XVIII. 32. For the use of the word शुद्ध as contrasted with सानुनासिक्, cp. Mahā. VI. 1, 67 and VII. 2, 84.

XVIII. 39. After सुतः P adds : यथे वं विसर्गोत्तरस्य गुरुसंज्ञा न स्थात् । नैष दोषः । नः कारे च गुरावपीति ज्ञापकाद् भविष्यति ।

XVIII. 45. Cp. Nid. S. I. 6 :

यस्य कस्य च च्छन्दसः संपदं कश्चिदिच्छति ।
चतुर्थं तस्य संख्याय तावत्तीराहरेष्वचः ॥

XVIII. 46—57. Cp. Nid. S. I. 7.

P. 499, l. 16. ऋ० is to be corrected to ऋ० श्री०.

XVIII. 58. PP¹ divide this Sūtra into separate Sūtras and also explain them accordingly, as in Paṭala XV.

Both P and P¹ read समवास्त्वगण्याः and explain it as such.

XVII. 62. The Comm. of this Sūtra is not only very corrupt but a large portion of it also seems to me quite out of place here.¹ The words ये द्वादशाख्यायानां etc. and आचार्याणां नमस्कारं etc. have no relation whatsoever to this Pratiśākhya. It is very likely that the Comm. on the last or the first Sūtra of some other work like the Āśvalāyana-gṛhyasūtra has been by mistake attached to

1. Cp. also Appendix I.

the MSS. of Uvata's Comm. The Comm. is equally corrupt in P also.

The above note was written in 1921. Last year, i.e., in March 1935, fortunately as a mere chance, I came across only a few folios of a MS. named on its margin as गृह्णसि० भा०. On further examination it turned out to be a MS. of a commentary on the Āś. G. itself. But my joy knew no bounds when I discovered that my conjecture advanced in 1921 really turned out to be a fact, as the beginning of this commentary to a large extent coincided with the apparently spurious portion of the Comm. on XVIII. 62. The MS., I think, is that of the Siddhānti-bhāṣya on the Āś. G. It is worth while to quote the beginning of the MS. here, which is as follows :—(sic)

हरिः ओम् ॥ उक्ताचिं द्वयामः । उक्तानि व्याख्यानि कथितानि । कानि वैतानि । क्र उक्तानि । अग्न्याधेयप्रभृतीत्याह वै वैतानिकानीत्येवमारभ्येति सत्राणीत्येवमंतानि । उक्तस्यानुकीर्तने किं प्रयोजनं । प्रवृत्तिरेषाचार्यस्य । उत्तरार्ध-विवचया उक्तस्यानुकीर्तनं करोति । तद्यथान्यत्रापि उक्ता देवताः । प्रदानानासुकाः प्रैषा इति । तद्येवं तत्रोक्तशब्दस्य प्रयोजनत्वादिहापि प्रयोजनेन भवितव्यं । इह तद्येवं तद्यप्रयोजनं । उक्तान्येव वैतानिकानि । वक्ष्यमाणानां वैतानिकसंज्ञां निवर्तयति । गृह्णणीति संज्ञान्तरोपदेशान्त भविष्यति । सम्यक्समावेशदर्शनादुभयसंज्ञाप्रवृत्तिः स्थात् । को द्वाषः । एतस्य समाज्ञायस्येति यो योद्यं यं नियमः प्रारब्धः स एतेषामपि प्रसज्येत । वैतानिकसंज्ञाकाभात् । सति नियमे ममाग्ने वर्च इति यथैकनवको वैश्वदेवः प्रशुज्यते एवमिहापि प्रसज्येत । ममाग्ने वर्च इति प्रथेकं समिध इति । इह दशार्चमिष्यते । अग्न्याधेयोत्तरकालं च प्रसंगः स्थात् । तद्प्रभृतिस्त्वाकर्मणां । तस्माद्वैतानिकसंज्ञा निवर्तयितव्या ।

यद्ये वमप्रासाद्वात्संज्ञायाः नैव निवर्तयितव्या । कथमप्राप्ता । शास्त्रभेदात् । पूर्वे द्वादशाध्यायाः शौनकस्य कृतिः । अमी चत्वारः आश्वलायनस्य कृतिः ।

एवमप्राप्तां संज्ञां किमिति निवर्तयति । कथं पुनर्नानाशास्त्रमेदः । आगमा-
दाचार्य्येत्पृच्छिदर्शनाच्च । किमिति । यत् द्वादशाध्यार्थांते त्रयाणां वाक्यानां
अभ्यासं करोति । आचार्याणां नमस्कारदर्शनात् । तस्माद्बानात्वं । शास्त्रां-
तरत्वे आचार्याणां नमस्कार उपपद्यते । तस्माद्बानाशास्त्रमेव । नानाशास्त्रत्वे
सिद्धेऽप्राप्तवास्तसंज्ञां निवर्तयति । एकशास्त्रभावदर्शनार्थं संबंधः । संबंधे प्रयो-
जनं । पूर्वविज्ञाना नियमा यथा स्युः । कः पुनरनित्यत्वे प्रसंगः । पूर्वाणि
श्रौतानि । हमानि समार्तानि । पूर्वैः सह तुल्यत्वादस्य नियत्वं तस्मात्संबंधः ।
एतदपि सिद्धं समन्वारंभसामर्थवात् । इदं तर्हि तत्प्रयोजनं संबन्धे । नाना-
शास्त्रयोरेककार्यं यथा स्यात् । किं तत् पुरस्तात्संज्ञाः परिभाषाश्च या उक्तास्ता
इहापि कथं स्युः । etc.

APPENDIX I

The following notes are based on my partial collation of some text as well as commentary-MSS. of the Rg. Prat., belonging to the different libraries of Paris, Berlin, Munich, Poona and Benares, and contain evidence which could not be utilized or incorporated in Vol. II; see Preface to that Vol., p. ii. For explanation of the symbols used for the MSS. as well as their detailed description see the Introduction in Vol. I.

Page Line

- 1 3 तान् (तं corrected to तान्) सन्त्रयशसस् G³,
Paris 215; तं सन्त्रयशसस् G⁴; तं सन्त्रयशसं
H², Ber. 714.
- 1 5 विस्तरार्थः G³ G⁴, Paris 215; विस्तरार्थः H²,
Ber. 714.
- 1 6 ज्ञानार्थः पठनार्थः च योज्यते सा G³, Paris 215,
Ber. 714 (Ber. MS. supplies -ना- of
ज्ञाना- on the margin, and corrects पा-
to प-); बहूदाहरणपठनार्थः योज्यते सा corrected
to ज्ञानार्थः पठनार्थः च योज्यते सा in G⁴;
बहूदाहरणार्थाचै नीडयंते च H².
- 1 8 तेभ्यः प्रमेयं G³ G⁴, Ber. 714, Paris 215.
- 1 12 स चैष (G⁴ corrects वै to चैष) पार्षद- (-दे G⁴)
श्रेष्ठः G³ G⁴, स च पारसवै श्रेष्ठः Ber. 714.
- 2 1 तु विष्णुमित्रः G⁴, तु विष्णुपूत्रः G³, मुजिष्ण-
पूत्रः H².

- 2 1 शस्यते G³, शिष्यते G⁴.
- 2 5 शास्त्रावतारं संबन्धं G³; शास्त्रावतारसंबन्धं G⁴;
शास्त्रावतारसंबन्ध- Paris 215, H².
- 2 5 षड्-विधं परिकीर्तयन् (-कीर्ति तं G⁴) corrected to
विषयं च प्रयोजनम् in G³ G⁴ and Paris 215;
omitted in H².
- 2 9 द्वादशाहिके G³ (-हि- corrected to -हि-), G⁴
(-हि- rather indistinct), Paris 215;
द्वादशाद्विके H² P.
- 3 16 दैवं योगार्थमेव च G³ G⁴.
- 4 1—2 -सर्वेभ्य इति (for -साध्येभ्यः) G³, Paris 215;
-सर्वेभ्य इति । अनुः G⁴.
- 4 12 ज्योतिरजं तं प्राह G³ G⁴, Paris 215; ज्योती-
रजं तं प्राह Ber. 714.
- 4 13—14 स ब्रह्मतमस्ययोनि सदसदो ध्रुवं । महत्त्व स्थाणु
विश्वेसंति ज्योतिरहत्तमम् । G³ G⁴, Paris 215,
Ber. 714.
- 4 15 } करणवदुपांशुध्वानिमदोपदिमन्मंद्र- (corrected
5 1 } from करणवदुपांशुध्वनिनादोपदिमन्मंद्र) G³ ;
करणवदुपांशुध्वनिनादोपदिमन्मंद्र- G⁴; करणं चै-
(चै- margin) दुपांशुध्वनि (corrected from
-ध्वान-) नांदोपदिमन् (corrected from -निमदोप-
पदिमन्-) मंद्र- Paris 215; करणं य(? or व)-
दुपांशुध्वनिनादोपदिमन्मंद्र- Ber. 714; करणवदुपांशु-
ध्वनिनादः यथि भंद्र- H² P (ह्यद्वि for यथि-
in P).
- 6 7 जले शायानस्य Paris 215, G³ (corrected
from जले शायिना); जलाशयिनः G⁴.

- 6 18 -वसाने च G⁴, P ; -वसानेषु corrected to -वसाने च in G³, Paris 215.
- 7 4 पुण्यस्य कर्मणाम् G³ G⁴, Paris 215.
- 7 15—16 G³ G⁴ and Paris 215 have only मांडूकेयः संहिताम् in Pratika-form. G³ G⁴ however supply the two lines (also the rest of introductory stanzas 2 and 3) with the reading माज्जब्य.
- 8 3—4 तथाकाशं चास्य माज्जब्य एव omitted in G³ G⁴.
- 8 5 माज्जब्यो G³ G⁴ H².
- 8 9 -पुन्रो विपरिहारं तदेव इत्त्वान् तदेव नाभ्यदिति G³, Paris 215 ; -पुन्रो विपरिहारं इत्त्वां (-वान् H²) तदेव नाभ्य इति G⁴ H².
- 8 10 अविपरिहारं G³ G⁴ (both correct अ- to अवि-), H², Paris 215.
- 8 11 आकाशत्वे सति G³ G⁴, Paris 215 ; आकाशश्चेति H².
- 8 12 शूरवीरः सुतश्च G³ G⁴ (in the passage supplied on the margin).
- 8 15 सुतश्च.....कुर्वेति G³ and Paris 215 ; सुतश्च.....कुर्वेतः (corrected to कुर्वेति on the margin) G⁴ ; सुतश्च.....कुरुतः H².
- 9 6 वृष्टिवृष्टेः G³ G⁴, Paris 215 ; corrected to द्विष्टिवृष्टेः in P.
- 9 10-13 संधेर—ख्याः omitted in G³ G⁴ and Paris 215.

- 10 5 उभयमन्तरेण G³ and Paris 215; उभयमुत्तरेण G⁴. With regard to उभयमन्तरेण G³ supplies on the margin: उभयमन्तरेणोभयं व्यासमग्रे परे कामा अक्षकामोभयाख्याः, while Paris 215 supplies: उभयं व्यासमुभयमन्तरेण तथा कामा अक्षकामोभयाख्याः ।.
- 10 7 अग्र उ G³ G⁴.
- 10 15 षकारे...णकारे PG³ G⁴, Paris 215 (corrects रो- to -रे).
- 13 17 उष्या (for उद्धया) G³, Paris 215, उ॒-G⁴.
- 13 17 नियोगत (-ग- corrected to -ज्य- on margin) G³ and Paris 215; नियोत् G⁴ (after-यो- it supplies -ज- on margin), Ber. 714; नियोगात् H².
- 16 2 शैशिरहृष्टत्वात् G³ G⁴, Paris 215.
- 16 3 मुद्गला गोस्तुलो चेत्स्यः शारीरः शिशिरस्तथा G⁴; मुद्गलो गोस्कुलो वात्स्यः शारीरः शिशिरस्तथा G³ and Paris 215 (the Paris MS. reads गोखुलो for गोस्कुलो and corrects शारीरः to शैशिरः on the margin).
- 16 6 पारणाम्नाये शाकल्ये G⁴ पारायणाम्नाये शाकल्ये G³.
- 16 10-11 अनुपरिपाद्या (-व्या given as another reading in the Paris MS.) संहिता पदसंहिता वर्णसंहिता च । G³ G⁴, Paris 215, P H².
- 16 16 उभयमन्तरं G⁴, उभयमुत्तरं G³.
- 17 3 -संपदम् G³ and Paris 215; -संसदम् G⁴.

- 17 4-5 यजनाध्यापनाभ्यां सश्छंदसां यातयाम च ॥ स्थाणुं
 वर्द्धति गर्ते वा पत्यते प्रभीयते वा G³, Paris 215.
 यजनाध्यापनाभ्यां सः छंदसा यातयाम च । स्थाणुं
 वर्द्धति गर्ते वा पत्यान प्रभीयते वा G⁴.
- 20 2-3 अकारारथनुनासिक्यांतः G³, अकाररथनुनासिक्यांत्यंतः G⁴.
- 20 12 प्रातिशाख्ये G³G⁴, Paris 215; प्रातिशाख्यभाष्ये H².
- 20 12-13 In G³G⁴ and paris 215 also this colo-
 phon is given after एवं वर्णसमाप्नाय-
 सुकृत्वा—आह ।.

- 21 3-5 श्रीवेद्युस्थाय नमः given in G⁴ ; omitted in paris 215, H², Berlin 714, G¹ G⁸.
- 21 18 G¹G⁸G⁴ read वस्त्यम् (as in my edition).
- 21 18 G¹G⁸G⁴ read वस्त्यौ (as in my edition).
- 21 19 अवधारितम् G¹G⁴P, अवसारितम् G⁸.
- 22 1 छन्दोविचिल्यादिभिः G⁴, छंदश्चिल्यादिभिः G¹G⁸P.
- 24 8 तसिल्प्रकरणे G⁸G⁴P, Ber. 714; तस्मिन्प्रकरणे G¹.
- 26 2 पञ्चते G¹, पञ्चते G⁴, पञ्चते corrected to पञ्चते in G³.
- 26 10 इकार G⁸ P, इकार G¹G⁴.
- 26 20 -कथन- for -कथनेन G¹G⁸G⁴P.
- 35 15-16 रेफः षकारौ द्वौ णकारो यकारश्च G⁴; रेफषकारः णकारौ यकारश्च corrected to रेफः षकारौ णकारो यकारश्च G⁸; रेफः षकारः (-र corrected to -रः) णकारौ यकारश्च G¹; रेफषकारो णकारौ यकारश्च Paris 215; रेफषकारौ द्वौ णकारौ यकारश्च Ber. 714, P.
- 35 17 षकारः क्रमजश्च णकारः corrected to षकारौ G⁸; षकारः क्रमजश्च णकारः (for षकारौ) G¹P, Ber. 714; षकारः क्रमज Peris 215; षकारः क्रमश्च G⁴.
- 38 4 वर्ध्यन् P, वर्ध्यन् G¹, वर्ध्यन् G⁸G⁴.
- 40 7 वस्त्यम् G¹G⁸G⁴G⁵; G⁶ corrects वस्त्यम् to something like वस्त्यम् (?).
- 40 8 वस्त्यम् G¹G⁸G⁴.
- 40 8 वस्त्यै G¹G⁸G⁴.
- 40 9 वस्त्यः G¹G⁸G⁴.

- 40 9 वर्त्स- G^3G^4 , वर्त्स्यै- G^1 .
- 40 9 वर्त्सैर् G^1 , वर्त्स्यैर् G^3 , वर्त्सैर् G^4 .
- 41 2 कं (for \sim) G^1 , G^3 (after correction);
 $\mathfrak{G} G^4$; हुं Ber. 714 (on the margin is
also given :—छजणनमा अनुनासिक्यः;
probably as a variant for हुं इति नासिक्यः;
the same MS. also writes ङ् in this
connection above the line); ड् इति
नासिक्यः P H².
- 41 2 कं खं गं धं G^1 , कं खं गं धं डं $G^3 G^4$, कं खं गं धं
corrected to डुं खुं गुं धुं Ber. 714,
क् ख् ग् ध्। इत्यादयो यमाः PH².
- 42 2 स्वरूपैश् to -व्यामः omitted in $G^1G^3G^4$.
- 42 15 डकारो (above ड is also written ङ) G^1 ;
लकारो ($\mathfrak{G}^3 G^4$).
- 44 22 तं च G^1 , तन्च G^3 , तच्च G^4 .
- 45 16 वेदितुं G^1G^3 , वदितुं G^4 .
- 46 10 इन्द्राणी इतिअपादियं $G^1G^3G^4$.
- 46 19 संध्यक्षरा (marginal correction संपत्करा) G^1 ,
संध्यक्षरा corrected to संपत्करा G^3 , समाक्षरा G^4 .
- 46 20 एवमाह G^4 , एवाह G^1G^3 .
- 47 2 पादवृत्तस्य G^1G^4 , पादवृत्तस्य corrected to
पादवृत्तयोः G^3 .
- 48 5 भिन्नपदत्वान् G^1G^4 , भिन्नपदवत्वान् G^3 .
- 48 7 तत्र G^1 , तच्च G^4 , तच्च corrected to तत्र G^3 .
- 49 12 अप्रगृह्यानवसाने omitted in G^3G^4 , supplied
on margin in G^1 .

- 51 6 भवति G^1G^3 , वदति G^4 .
- 51 12 कार्यकालां G^1G^3 , कार्यकालं G^4 .
- 52 4 संगृहीता G^3G^4 , Ber. 714; संगृहीता corrected to संग्रहीतव्या G^1 .
- 54 19 यदेवमर्थे—क्रियते omitted in $G^1G^3G^4$.
- 55 3 परेष्वपि $G^1G^3G^4$, Paris 215 ; परेष्वति Ber. 714.
- 56 11 अच्चार् G^3 G^4 , अच्चार् corrected to अच्चा G^1 .
- 58 2 आदर् G^1 ; अदर् corrected to आदर् G^3 ; अदर् G^4PH^2 ; आदर् corrected to अदर् Ber. 714.
- 58 2 तदि- $G^1G^4 P H^2$; तदे- corrected to तदि- G^3 . Ber. 714 reads रिफितसंज्ञं भवति तदापूर्वे चेत् (for तदि- to भवति).
- 58 3 तदादरिति Ber. 714; तदाद इति $G^1G^3G^4PH^2$.
- 58 5 आदरिति $G^1G^3G^4H^2P$; आद ति corrected to आद इति Ber. 714.
- 60 1 $G^1G^3G^4$ read this line exactly like I^2 and B^n .
- 61 18 असमासाङ्गयोग G^1G^3 , असमासांग G^4 .
- 62 9 वि वो मदे शीरम् $G^1G^3G^4$.
- 64 8 प्रथंतः पदम् G^1 ; प्रथंतपदम् $G^3G^4H^2$, Ber. 714, Paris 215.

- 66 11 कालक्रमानुपादानं परिपाद्य । G³ and Paris 215 ; कालक्रमानुपादानपरिपाद्या (or-या ?) G¹; काल-क्रमानुपादानं । परिपाद्याः । G⁴; कालक्रमानुपदानां परिपाद्या P.
- 67 2 अधिककाला चा is found in G¹G³G⁴.
- 67 3 स्वरभक्तिकालः G¹, स्वरभक्तिः कालस्तु G⁴, स्वरभक्तिः कालः corrected to स्वरभक्तिकालः G³.
- 67 10-11 अतश्चायोष्णवद्विवृत्तिरिति (-मिति G⁴) सम्यव्याख्यानं न भवति G¹ G³ G⁴.
- 67 15 पदान्तादिषु पदेषु (for पदेषु) G³, पदांतादिषु पदे G¹, omitted in G⁴.
- 70 2 प्रतिलोमोपपदा G¹ G³ G⁴.
- 71 2 अन्यतमं G¹, अन्यतमं G³, अन्यतमत G⁴.
- 72 8 समानस्थाने च G¹G⁴G³(G³ appears to have struck out च).
- 73 3 नेत्राह G¹ G⁴, नेत्रत आह G³.
- 74 16 सहोपथः G¹G³G⁴.
- 75 1-2 स्वरोदय-र्थम् G¹G³, omitted in G⁴.
- 75 8-9 स्वन्यवहारार्थाः (for स्व—फलम्) G⁴, तद्र्यवहारार्थाः इतरासां ज्ञानं धर्मार्थं G¹G³.
- 76 5 पदवृत्तयो G⁴, उद्ग्राह(supplied on the margin) पदवृत्तयो G¹ G³.
- 76 13 भुग्नं G¹G³G⁴.
- 77 10 ग्रो अयासीदिंदुरिंद्रस्य G¹G³G⁴ (like I²).

- 78 1 आरे अस्मे च शृणुते । चिकित्वांसो अचेतसं नयन्ति ।
G¹G³ (as in B²). G⁴, however, omits the whole passage from पादादिरिति किञ्च to -भिन्निहितेषु च (as in I²).
- 78 11 यस्ते मन्योऽविधद्वज्ज्ञ omitted in G¹G³G⁴. A different hand, however, in G¹ on the margin (after the quotation तेऽवदन्०) adds :—यस्ते मन्योविधत् । अंतःपाद-ग्रहणं पादाद्यधिकारनिवृत्यर्थं । संहिताधिकारे पुनः संहिताग्रहणं किमर्थं । माशिवासेऽश्रव क्रमुः इत्येवमादिषु संहितायां गुरुत्वाद्वकारादेः पदे लघावपि प्रकृतिभावार्थं ॥
- 79 4 यथा शार्यांते अपिबः omitted in G³G⁴; supplied on the margin in G¹.
- 79 14 After अस्थुः G³ and Paris 215 (not G¹ G⁴) add : पादमध्ये इति किं । इन्द्र जामय उत ये जामयोर्वाचीनासः । A later hand in G³ gives marks of deletion (= =) above the passage and adds on the margin: अत्र च प्रकारांतरेण जातत्वात् .
- 80 1—2 अपि कर्त्तमवत्तयो यज्यन् (for ता—सस्तुः) G⁴.
- “ 2 } G¹ originally reads पादमध्य इति किं । इन्द्र जामय उत ये जामयोर्वाचीनासः । इति प्रत्युदाहरणं दृष्टव्यम् । (and on the margin:) अत्र च प्रकारांतरेण जातत्वात् । after -रुणः (line 2, न सस्तुः is omitted); but later on the whole passage is indicated to be read after वृणीमहे (line 6).

- 80 6—8 पादमध्य—जातत्वात् omitted in G³ G⁴, Paris 215. For G¹ see the preceding note.

81 3 The addition of Bⁿ (पादमध्य etc.) is not found in G¹ G³ G⁴.

82 12 After -रथाः G¹ supplies on the margin अरशमानो येऽरथाः । अपादो यत्र युज्यासेऽरथाः । The reading of G³ G⁴ and Paris 215 is like that of I².

83 3 -कोष- G¹ G⁴; -ष- of -कोष- corrected to -श- in G³.

88 8—9 नेति—अध्येति omitted in G⁴, supplied on the margin in G¹ G³.

89 6—7 G¹ G⁴ agree with B³ I². G³ agrees with B² with the only difference that the passage is supplied on the margin (probably in a different hand).

,, 9 अक्खली- G¹ G³, अखिल- G⁴.

90 10—11 अन्वस इति to ददे omitted in G⁴; supplied on the margin in G¹ G³.

,, 16 अधीति—धुच्चत omitted in G⁴; supplied on the margin in G¹ G³.

91 15 ओकार आमन्त्रितजः प्रगृह्ण इत्यादिना G¹ G³ G⁴ H², Paris 215, Ber. 714.

91 18 } यददो to-सुरक्षः omitted in G¹ G³ G⁴.

92 1 }

- 92 14—15 न्यक्षरान्ता to वदत् omitted in G⁴; supplied (without यातमर्वाक्) on the margin in G¹ G³.
- 94 20 आर्योम् to -राज्ञी omitted in G¹G⁴; supplied on the margin in G³.
- 95 6—10 केचित् to साध्यते omitted in G¹ G⁴. This passage with the addition of तस्मात् यज्ञप्रयोगा इन्द्र इह्योः सचेत् इह्योः सचेति is supplied on the margin, in a later hand, in G³.
- 96 17 पादादौ स्वर इति। इन्द्रो दीर्घाय चक्षत आ सूर्य् supplied on the margin in G¹ (after -त्वैकः).
- 98 9 एवा अनिमज्जुर्यसुः omitted in G¹G³ G⁴.
- ,, 11—12 ष्णुतोपथ- G¹, ष्णुतोपधा-G³ G⁴.
- ,, 16 ष्णुतोपथांताः । ता G¹ G³ G⁴. After ष्णुतोपथांताः G¹ supplies विवृत्तयः on the margin.
- 99 17 The addition of Bⁿ is not found in G¹ G³ G⁴.
- 100 10 The additional reading found in B² is not found in G¹ G³ G⁴.
- 101 15 The additional reading found in B² is not found in G¹ G³ G⁴.
- 102 1 वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये (for दश स्वसारो to अव्ये) G¹ G³ G⁴.

- 103 19 द्वैपदानि G¹ G⁴, पदानि G³.
- 105 3 प्रश्लेषो (for प्रश्लेषश्च) G¹ G³ G⁴.
- 106 1 उभयोः (for इत्युभयोः) G¹ G³ G⁴.
- ,, 13 -लच्छणतः G¹, -लच्छणः G³ G⁴.
- 107 12—13 रूप इति किम् omitted in G¹ G³ G⁴.
- 107 14 G¹ supplies अनायुधास इति किम् on the margin and adds सृग्य after it.
- 108 7 With reference to क इति किम् G¹ adds on the margin: असतः सद्गजायतेति वृत्तिः.
- 109 19 स्वरांतरं तु G³. तु omitted in G¹ G⁴.
- 110 5—6 तास्तु उभयतःस्वरस्वरा वेदितव्याः। मध्यगतस्य (-मतस्य G¹, Paris 215) स्वरस्य उभयतः स्वरौ यासां विवृतीनां (वृत्तीनां G⁴) ता उभयतःस्वरस्वराः G¹ G³ G⁴, Paris 215.
- ,, 15 विवृतीनाम् G¹ G⁴, वृत्तीनाम् G³.
- 112 2 त उच्यते ॥ G⁴; त उच्यते ऽच्छराथ्याः ॥ G¹ G³, Ber. 714.
- ,, 4—6 उदात्तादिभेदेन संक्षेपतस्तावस्वरास्त्रयो वेदितव्याः। तानुपलक्षयति। आयामेति (आयामेति omitted in G¹) G¹ G³; G⁴ however gives it on the margin as another reading for उदात्तरचानुदात्तरच to उच्यन्ते (as adopted by myself).
- ,, 11 ‘अच्छराथ्याः’ is given as a separate Sūtra in G⁴, but as a part of the commentary of the preceding Sūtra in G¹ G³.

- 112 15 उदात्तानु-to हस्या ह omitted in G¹ G³. It is given in G⁴, where उदात्तानुदात्तौ to तयोः is corrected to एकादात्तरसमावेशे सति पूर्वयोहुदात्तानुदात्तयोः on the margin.
- 113 6—7 तस्य स्वरितस्य (स्वरस्य added in G¹) द्विस्वरसं-भूतस्य (पृथक् कल्प द्विस्वरसंभूतस्य G⁴) पृथक् (इस्य added in G¹ and पृथक् omitted in G⁴) व्युत्पाद कथनं क्रियते। G¹ G³ G⁴, Paris 215.
- ,, 7 आदौ omitted in G¹.
- ,, 7—8 ऋष्वकम् omitted in G¹ G³ G⁴.
- ,, 9 तेऽवर्धत् omitted in G¹; given in G³ G⁴ (on the margin).
- ,, 11 यद्यधर्मात्रो G³ G⁴, corrected to यद्यधर्मात्रो in G¹.
- 114 5 कंप G¹, कंप्य G³ G⁴.
- 115 13 स्वराद् G³ G⁴, स्वाराद् G¹.
- ,, 14 अन्यत्पदम् (for अन्यत्वम्) G¹ G³ G⁴.
- ,, 16 जात्या G¹ G³, जात्या-G⁴.
- 115 17 } तत्र त्वनुदात्तपरस्यैव (-स्येव G¹) तस्योदात्तपरस्य (for
116 1—2 } यत्तूकं to तस्योदात्तपरस्य) G¹ G³ G⁴.
- 116 8 उदात्तमन्तरम् omitted in G¹ G³. given in G⁴.
- ,, ,, -श्रुतिः G¹ G³ G⁴.
- 118 11 समाप्तयर्थो वेतिशब्दः G¹ G³, corrected from समाप्तयर्थो वेतिकरणः in G⁴.

- 119 1 इन्द्रेण to इक्षे G⁴, omitted in G¹ G³.
- 119 6 स्वारान् G¹ G³ G⁴.
- ,, 10 स्वरान् G¹ G³ G⁴.
- 120 18 प्रचयस्वरयुक्तम् G¹ G³, corrected from प्रचयस्वरधर्मसंयुक्तः in G⁴.
- 121 12—13 उत्तरपदादिः (for स चोत्तरपदादिर्) G¹ G³; after स च G⁴ supplies on the margin उत्तरपदादिः.
- ,, 14—15 अनुदात्तत्वमाचारं G¹; corrected to अनुदात्तत्वभावं G⁴; अनुदात्तत्वभावं G³.
- 122 13 इति च G¹ G³, इत्यादिना च G⁴.
- ,, ,, तथा to जानीयात् G¹ G³, अक्षराणामवग्रहे क्रियमाणे तथा जानीयात् G⁴.
- ,, 15 -कालव्यवधानान् न G¹ G³, -कालत्वात् न corrected to -कालव्यवधानान् न G⁴.
- 123 3—4 अह्नाऽग्रहा G¹ G⁴, अह्नाह्ना G³.
- 124 1 पृथग्वाशब्दकरणं G¹, पृथग्वा सद्करणं G³ G⁴.
- 125 6 तसुपलक्ष्य स वज्यः G¹ G³, तसुपलक्ष्य स वज्यत इत्यर्थः (वज्यः: corrected to वज्यत इत्यर्थः:) G⁴.
- 125 13 स्वराः G³ G⁴, corrected to स्वराः in G¹.
- 126 14 आस्थापितानां G¹, आस्थापिता *G² G³ G⁴.
- 128 14 वशंगम- omitted G¹ G² G³ G⁴.
- ,, ,, वशंगमो G¹ G³, वशंगमी G⁴, विसर्गमी G².

* G² begins only from IV. I.

- 130 1 तालव्ये to किं omitted in G² G⁴, supplied on the margin in G¹. यच्चामि (p. 129, l. 20) to किं omitted in G².
- ,, 8—9 विपरिखामेन (as one word) G¹ G² G³ G⁴
P, Paris 215.
- 130 15 ता G¹ G² G³, तानि G⁴.
- ,, 16 ता। निशब्द- G³; ता निशब्द- G⁴; तानि निशब्द- corrected to तानि निशब्द- on the margin in G¹; ता तानि निशब्द- G².
- 131 8 योगो युक्तरूपः G¹ G³, योगो युक्तः रूप- G⁴, यागे युक्तः। रूप- G².
- 133 15—16 एकपदार्थं च। शब्दग्रहणादिह G² G⁴. After एकपदार्थं च G¹ G³ supply शब्दग्रहणात् on the margin.
- 135 12—13 विसर्जनीय to -स्थानम् G² G⁴, विसर्जनीयः परभूता- घोषसमानस्थानमूष्माणमापयते (as in B²) G¹ G³.
- 136 11—12 G¹ G³ agree with B²; G² G⁴ agree with B³ etc.
- 137 10—11 G¹ G³ agree with B²; G² G⁴ agree with B³ etc.
- 138 11 तथापाठवृत्त्युप- G¹, तु तथापाठवृत्त्युप- G⁴ P, तथा पाठवृत्त्युप- G³, चरणपाठवृत्त्युप- G².
- 141 1 अन्तःपादमित्यधिकारवचनं G²; omitted in G¹ G³. -सूत्रं for-वचनम् in G⁴ P.
- ,, 10 चोक्तोत्तरम् G¹ G³, चोत्तरम् G⁴, चोत्तरार्थं G².

- 142 6 यः अस॒ इत्यंतः G²; अस॒ इत्यंतः G⁴; अस॒ इत्यस्य
योंतः G¹ G³, Paris 215.
- “ 12 अस॒ इति किं G² G⁴; अस॒ इति G¹; अस॒
इति किं G³, Paris 215.
- 143 15 उपाचारं G¹ G³ P, उपचारं G⁴, उपचारं cor-
rected to उपचारं G².
- 146 20 रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणम् G¹ G² G³ G⁴ P.
But G³ on the margin in a different
hand adds:-अन्तःपदं तु सर्वं वेत्यनेनैव सिद्धात्माने-
दमुदाहरणं। किंतु रायस्कामो उरितारं त आगच्छिति।
- 147 10 G¹ G³ agree with B²; G⁴ P agree
with I². -दिव्येव। सति इहांतप्रहणेऽक्रियमाणे
G².
- 151 4 मकारलोपात्। G² G⁴, मकारलोपात् आ। G¹,
मकारलोपात्। आ। G³.
- 152 2 इन्द्रेति किम्। तृष्णाणां G² G³ G⁴. G¹ supp-
plies मृग्यं after किम् in a later hand.
- 154 5 परिपातय- G¹ G³ G⁴, Paris 215, Ber. 714;
परिवादाय- H² G².
- 155 3—4 तानश्चिना। तानश्चिना सरस्वतीमिन्द्रं (न्द्र G²)
सुन्नामाणं (सोमानां added in G³)। अश्चिनेति
किं। तां इन्द्र सहसे पिव। प्रैषोऽनुमेयः (ञ्जुयः G⁴)
G¹ G² G³ G⁴.
- 155 9 धेहीति किम्। मृग्यं प्रत्युदाहरणम् G¹ G² G³ G⁴.
- 155 11 महः सरस्य G¹, महस्वसरस्य G³, महः सस्वरस्य
G⁴, महसरस्वसरस्य G².

- 155 12 मृग्यं प्रत्युदाहरणं G² G⁴ G¹ (G¹ also supplies on the margin रिशादसः सत्पतीर्दव्यान्), रिशादसः सत्पतीर्दव्यान् । मृग्यं प्रत्युदाहरणं G³.
- 156 11 चरसि रोचनेन । महांश्वरस्योजसा G¹ ; चरसि रोचनेन G² G³ G⁴ P.
- 156 17 अस्मात् G¹ G³, Paris 215; अस्मां G⁴, अस्मांश् G².
- 157 19 नृशंसे G¹, नृशस्त्रं G³ P, नृशस्तं G⁴, omitted in G².
- 158 21 संहितायामेतदविधानमिति G¹ G³, संहितायामेवैतदविधानमिति G⁴, संहितोन्तरविधान- Ber. 714, संहितायामेतदविधान- G².
- 171 20 नि समना भूमिः G¹ G² P⁴ P; instead of it G³ adds :—मृग्यं प्रत्युदाहरणम्.
- 173 19 नान्यन्त्रेति G¹ G² G³ G⁴.
- 177 15 शाङ्कायनब्राह्मणमेतत् G² G³ G⁴, शांखायनशाङ्काया ब्राह्मणे (ब्राह्मणे on margin) एतत् G¹.
- 177 16 अत्र लक्षणं G², उदाहरणं श्रुतं G¹ G³ G⁴.
- 177 18 एतदपि G², एवमेतदपि G¹ G³ G⁴.
- 178 11—12 G¹ G² G³ G⁴ all have the same reading as adopted by myself.
- 179 3 सुसावित्रमासाधिष्ठत् G¹ G², सुसावित्रमासाविष्ठत् G³ G⁴.
- 186 12 तथा सकारशकार- G¹ G³ G⁴, तथा शकारसकार- G² G⁵ G⁶.

- 186 14 तथा शकारशकार- $G^1 G^2$, तथा सकारशकार- $G^3 G^4$.
- 188 14 उभयविशेषणानि G^1 , उभयविशेषणविशिष्टानि G^2 ,
उभयविशेषणविशेषणानि $G^3 G^4$.
- 190 21 पूर्वे corrected to पूर्वौ G^1 , पूर्वौ $G^3 G^4 G^5$
 G^6 , पूर्वे G^2 .
- 191 9 पूर्वे इति $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 194 6 After ज्ञिदिः $G^1 G^2 G^3 G^4$ add
गोरिति किम्,
- 195 1 नतिः (for नतिं) $G^1 G^3$, नतिं G^2 , नति G^4 .
- 197 3—5 स्वरोपहितात् to शतवल्लः omitted in $G^1 G^2$
 $G^3 G^4$, Paris 215, and Berlin 394.
- 197 12 स्म $G^2 G^4$ and Ber. 394; त्रिः स्म G^3
(त्रिः on margin) and Paris 215;
त्रिस्म G^1 (त्रिः on margin).
- 197 12 दशानाम् $G^1 G^2 G^4$, ईद्वशानाम् G^3 .
- 197 14 इत्यनेन $G^2 G^3$, इत्यत्र लघुना G^4 , इत्यनेन corrected to इत्यत्र लघुना G^1 .
- 197 14 सिद्धे स्पर्शोदय इति $G^1 G^2$, सिद्धे अधोषस्पर्शोदय
इति G^3 (अधोष on the margin) G^4 .
- 197 14—15 त्रिस्म G^1 , त्रिः स्म G^3 , त्रिस्म $G^2 G^4$.
- 197 16 यद् omitted $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 198 3 विभाषा $G^1 G^2 G^4$, विभाषया G^3 .
- 198 13 अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् $G^1 G^2 G^3$, omitted in
 G^4 .

- 198 17 ऋष्मा संयुक्त इति किंम् । सोमः । omitted in G¹ G² G⁴; given in G³.
- 205 4—5 अनेकाच्चराधिकारनिवृत्यै G¹ G³, अनेकाच्चरात्यं G⁴,
अनेकाच्चरा-G².
- 205 13 चलनथुः G³, चलस्तन्तुः (on margin) G¹,
omitted in G² G⁴.
- 206 4 समन्यायं G¹, समन्याय इति G², समन्यायंति G³,
समन्यायंति इति G⁴.
- 207 5 अप्नस्वतीः G¹ G² G³ G⁴, Paris 215, and
Ber. 394.
- 207 11 अनुनासिकस्थानाः G¹ G³ H², Paris 215
and Ber. 394; अनुनासिकास्थानाः G² G⁴.
- 207 13 अनन्यास् Ber. 394, G² G⁶, अनन्यस् G¹ G³
G⁴ G⁵ (G⁴ and G⁵ correct अनन्यास्
to अनन्यस्).
- 207 13 प्रत्ययार्थः G¹ G³, Paris 215; प्रत्ययार्थे G²
G⁴ G⁵ G⁶ H¹, Ber. 394.
- 207 14 अनन्यस्तु प्रकृते: प्रत्ययार्थे वेदितव्यः G¹ G³, Paris
215; अनन्यास्तु (खलु added on margin in
Ber. 394) प्रकृते: प्रत्ययार्थे यमा (यमा omitted
in G⁴, यमा: added on margin in Ber.
394) वेदितव्याः प्रकृत्यर्थे । (G⁴ reads प्रकृत्यर्थे
वेदितव्याः । प्रकृत्यर्थे for प्रकृत्यर्थे) G² G⁴ a
d Ber. 394.
- 208 21 अनिदेश्यम् G¹ G² G³, Paris 215; अनिदिश्य
G⁴, Ber. 394.

- 209 1 पश्यति (for नश्यति) G¹, corrected to नश्यति G³.
- 209 2 तस्मादुच्चार्थते तस्य G¹ G⁴; तस्मादुच्चार्थते यस्य G² G³, Ber. 394, Paris 215, P.
- 209 3 एकांतसलोपं तु G² G⁴, Paris 215, Ber. 394; एकांतसलोपं तु corrected to एकांतलोपं कवयो on the margin G¹; एकांतसलोपं तु corrected to एकांतलोपं कवयो G³; एकांतलोपं तु P.
- 209 3 यो वर्णः संधिश्चिवाणि च G², Paris 215, Ber. 394 (-धि॒ for -धि-) ; वर्णसंधिश्चिवाणि च P; वर्णःसंधिश्चिव G⁴; यो वर्णः संधिश्चिवाणि च corrected to वर्णयन्ति श्रुवाणि च G³; यो वर्णः संधिस्तु वाणि च corrected to वर्णयन्ति श्रुवाणि च G¹.
- 209 4 नासिकास्थानं च (च deleted in G¹) G¹G²G³ G⁴, Paris 215, Ber. 394, P.
- 209 4 रक्तस्य यथारूपेण निर्दिशेत् G¹G³G⁴, Paris 215, Ber. 394 (रक्तस्थाद् for रक्तस्य), P G² (both P G² have रक्तस्थाद् for रक्तस्य).
- 210 9 परक्रमस्वररेफोपधेन G¹G² P G⁵G⁶; परक्रमे स्वररेफोपधे न G³G⁴, Paris 215, Ber. 394, P¹.
- 210 14—15 परावक् भारभृत् G¹G³G⁴, परावत् (sic) G².
- 210 18 विधाने G²G³G⁴, corrected to श्रुवविधाने G¹
- 210 19 -सहितस्य विधानस्य G¹G²G³G⁴.
- 211 2 परक्रम- G¹G²G⁴, परक्रमे G³.

- 212 1—2 या ऊर्ध्वपरा सा तु हस्ता (for योर्ध्वम्-to हस्ता) G^2G^4 .
 After तु G^3 supplies on the margin
 द्राघीयसी तस्या अपेक्ष्या इतरा या ऊर्ध्वपरा सा हस्ता G^1 .
- 212 5 नानापदे च G^1G^3 , नानापदं G^2G^4 .
- 212 11 अक्रान्तो- $G^1G^3G^5G^6$, आक्रान्तो- G^2G^4 .
- 212 12 अक्रान्त $G^1G^2G^3G^4$.
- 212 15 अक्रान्त G^1G^3 , आक्रान्त G^2G^4 .
- 212 17 -सरूपतां $G^1G^3G^5$ (स्व- corrected to स-
 in G^5) P^1 ; -स्वरूपतां $G^2G^4G^6P$.
- 213 1 -सरूपतां $P^1 G^3$, -रूपं G^1 , -स्वरूपतां G^2G^4P .
- 213 14 कशातौ G^1 ; क्सातौ G^4P^1 ; ख्यातौ $G^2G^3G^5$
 G^6P , Ber. 394, Paris 215.
- 213 15 कशातेर् G^1 (क्सातौ P^1); ख्यातेर् $G^2G^3G^4$.
- 213 15 ककारशकार- G^1 , ककारसकार- $G^2 G^4 P^1$, ककार-
 यकार- G^3 .
- 216 12—13 उत्सर्गान् बाधित्वा तदुत्तरेऽपवादा भवन्ति $G^1 G^2$
 $(G^2$ तदुत्तरेषु), उत्सर्गाद् बाधितत्वात्तदुत्तरेऽपवादा
 भवन्ति G^3 , Paris 215, उत्सर्गान् बाधितत्वात्तदुत्तरे-
 ष्वपवादा भवन्ति G^4 .
- , 15 प्रतिपदविहितम् $G^1 G^3 P$, प्रतिपदविधानम् G^2
 G^4 .
- , , बाधित्वा अपवादत्वात् G^1 (अपवादत्वा on mar-
 gin), संधित्वा G^2 , बाधित्वा अपवादां G^4 ,
 बाधित्वा G^3 .

- 216 17 अपवादाद् corrected to अपवादत्वात् G¹,
अपवादत्वात् G² G³, अपवादाद् G⁴.
- 221 16 The passage यत् भाव्य- etc., given in
B², is wanting in G¹ G² G³ G⁴.
- 230 15 सिद्धे G¹. सिद्धं G² G³ G⁴.
- 231 4 अवय G¹ G² G³ G⁴ G⁵ G⁶.
- , 9 -क्खली- G¹ G³ G⁴ G⁵ G⁶, -खली- G².
- 232 1 प्लुतैः सह (सह on margin) G¹, प्लुतैः G²
G³ G⁴.
- 234 11 अस्माकमिन्मर्तो यच्च दुष्टरं दिघृता यच्च G¹ G³ G⁴
G² (G² has दिघृत for दिघृता यच्च).
- 235 1—2 उपागत्येति संहितायां न दश्यते । वृत्ताविदसुदाहरणं दृष्टम् ।
उपागत्या सोम्या सोम्यास (सोम्या सोम्या G¹) इति ।
तस्माल्लिखितम् (तस्माल् लिखितम् omitted in
G¹) G¹ G³ G⁴, Paris 215. This
passage along with a large part of
the Comm. is omitted in G².
- 236 9 वद । अच्छा वदा तना गिरा G³ (on the margin,
however, instead of अच्छा to गिरा G³
writes मृग्यं प्रत्युदाहरणम्) ; वद G⁴ ;
omitted in G¹ ; G² omits a large
portion of the Comm. here.
- 238 3—4 धारयाद्यै यदध ते (sic) G¹, धारयाध यदध ते G³
G⁴ G⁵ G⁶, धारयाध बाधते G².
- , 12 अध यत् । अध ते विश्वं G¹, अध यत् । अध ते विश्वं
G³ G⁴ G, अथ जाधते विश्वं G².

- 239 6—7 अत्र यत् । अध यद्राजाना । अध ते विश्वं G³, अध यत् ।
 अध यदग्निः स्वशुरेषु । अध ते विश्वं G⁴, अध बाधते
 विश्वं G², omitted in G¹. अध यत् । अध यद्राजाना supplied on the margin in the
 same hand in P. अत्र यत् । अध यदिमे पवमान रोदसी P¹ P².
- 240 9—10 अत्र यत् । अध यदेषां नियुतः । G¹ G² G³ G⁴.
 अध यत् । अध यदिमे पवमान रोदसी P¹ P².
- 247 12 पर इति G¹ G³ G⁴ P¹ P², परे । इति G² P.
- 249 6 सूभ्यम् omitted in G² G⁴, supplied on
 the margin in G¹ G³.
- 259 18 स च G¹ G² G⁴ G⁵ G⁶, स व G³.
- ,, 19 नः स च G¹ G² G⁴, नः स व G³.
- 260 4 नः स च G¹ G² G⁴, नः स व G³.
- ,, 5 स च इति कस्मात् G¹, स इति कस्मात् G² G⁴,
 स व इति कस्मात् G³.
- 270 1 व्यूहवर्णाद् G³, corrected to वर्णव्यूहाद् G¹,
 वर्णव्यूहः व्यूहवर्णे च G³, स्पष्टवर्णे च G⁴,
 वर्णव्यूहाद् P.
- ,, 6 G³ G⁵ have मर्तस्य (for वातस्य) on the
 margin as another reading.
- ,, 14 द्वादशाच्चरं G¹ G² G³, Paris 215, Ber.
 394 ; द्वादशाच्चर- G⁴.
- ,, 15 कस्मात् G¹ G⁴, Ber. 394 ; omitted in G²
 G³, Paris 215.

- 270 15—16 सर्वा (सर्वंत्रा- P) नुक्रमण्यामष्टुभृत्ताः (—स्वाः G²G⁴, Ber. 394) स्वराज इत्युक्तवात् । व्यूहेन सता (सतो G², Ber. 394) विराजो बृहत्यः G¹ G² G³ G⁴ P, Paris 215, Ber. 394 (for सर्वानुक्र- to अनूह :).
- 271 1 ग्रहणमनर्थकं G¹ G³; ग्रहणं नानर्थकं G² G⁴, Ber. 394.
- 273 9—10 इत्येतेषां च पष्ठमष्ठमं दशमं अष्टाचरे एकादशिद्वादशिनोर्न प्लवन्ते G³ G⁴ G¹ (G¹ also gives on the margin as a correction or a variant for it :—इत्येतानि चैकादशिद्वादशिनोर रष्टाचरे च न प्लवन्ते), omitted in G².
- 277 21—22 पादांतं इति कस्मात् । शूने भूम कदाचन G³, omitted in G², पादांताविति किं । शूने भूम कदाचन supplied on the margin in G¹.
- 279 3 पूर्वपदांताः सर्वंत्र प्लवन्ते वसुमध् supplied on the margin (and to be read before इत्येतयोः) in G¹.
- 280 1 कस्मात् । यदयं G¹ G² G³.
- 280 11 इत्यंतःपादस्थस्थैव(-स्थैव G¹) स्यात् G¹ G³, इत्येत-त्पादादित्यस्थैव स्यात् G².
- 282 2 सहति (: deleted in G¹) G¹ G², सहतिः G³.
- 289 16 -निपातेन G¹ G³ G⁴, -बिपतनेन G².
- 290 11 मधस्य G², मधं G¹ G³ G⁴.
- [Note—The portion from IX. 24 to XIII. 7 is wanting in G⁴.]

- 294 13 वावृधेति पाठात् G¹ G³, पठितस्वात् द्रावयदद्वावृधेति पाठात् G².
- 294 15 दकारांत- (च्च- corrected to द- in G¹ G³) G¹G²G³, Ber. 394, Paris 215, च्चकारांत- P.
- 295 20 हत्येते (for इत्येते च) P G² G³, हत्येतानि G¹.
- 311 5 प्रैचिकम् omitted G². G¹ gives प्रैचिकम् on the margin with reference to the quotation वृषायस्वायूया बाहुभ्याम्.
- 311 6 G³ reads प्रैचिकम् after बाहुभ्याम्.
- 312 2 मन्दसानः G², मन्दसानः । साकं सूर्यसुषसं गातुमग्निम्। G¹ G³.
- 313 16 आ उ (for आ ऊ इति) G¹ G³ P, आ ऊ इति G².
- 314 2 एकाच्चरं पदमन्यज्ञास्ति added (like B²) in G¹ G³, omitted in G².
- 315 5 स्वसारं । अकृत । G¹ G² G³, स्वसारमस्कृत । P.
- 315 6 -स्यन्ति । स्वसारम् । G², -स्यन्ति G¹ G³ P.
- 315 7 वीरास एतन । G¹, वीरासः । इतन । G² G³.
- 316 8 केषुचित् G¹ G²; केषु केषुचित् G³, Paris 215; चित् P.
- 320 7 कस्मादिति G², यदीष्टं (on margin) कस्मादिति G³, यदीष्टं (marginal) कस्मादेवं (-दिति corrected to -देवं) G¹.
- 320 12 इतिषूर्वेषु संघानं p G¹ G² G³ G⁵ G⁶, Paris 215, Ber. 394.

- 320 14 इतिपूर्वः G²; ये (marginal) इतिपूर्वः G¹
 (G¹ also writes an the margin :—
 इति:पूर्वो येषां ते इतिपूर्वः as an explanation);
 इति: पूर्वो येभ्यस्ते इतिपूर्वः Paris 215, G³
 (इति: पूर्वो येभ्यस्ते marginal in G³);
 य इतिपूर्वः P.
- 321 10 क्रमे। G¹ G³, क्रमे पदेन च G².
- 322 3 नकारस्य (ने G¹) यदूषमवद्वृत्तं G¹ G² G³.
- 322 3—4 प्रगृह्णस्य यः प्रश्लेषः G¹, प्रश्लेषश्च। प्रगृह्णस्य यः
 प्रश्लेषः। G² G³.
- 326 2 समी गाव इति तु वृत्तौ is added (like B²) in
 G¹ G³, not added in G².
- 326 15 पूर्वो G¹ G² G³, Paris 215, G⁵ G⁶.
- 326 18 पूर्वः G¹ G² G³.
- 328 1 सत्यम् omitted in G¹ G² G³ (but
 यद्यपि तुल्यानि तथापि supplied on the margin in G¹ G³).
- 328 2 -येऽनन्तु- G², corrected to -षु न in G¹ G³
 (G¹ also gives -येऽनन्तु-).
- 329 11 किं कारणम् G¹ G³, किं कारणं यतः G².
- 329 11—12 न ज्ञायते to एकारः in G³, and निमित्संशयात्।
 न ज्ञायते to एकारः = वृत्तौ in G¹ is supplied
 on the margin; omitted in G².
- 330 2—3 किं कारणगतनिमित्तेन G¹ G² G³.
- 330 7 अत्र—संशयितः omitted in G², given in
 G¹ G³.

284] RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA

- 331 13 पदं corrected to पद्-G¹, पद्-G³ P, पद् G².
- 332 3 शकारः G¹ G³, Paris 215, Ber. 394 (marginal); omitted in G² H².
- 332 6 शुनश्चिछेषपनिदितं (like B³ etc.) is given in G¹ G² G³.
- 332 9 -पूर्वे संहिते G¹ G² G³.
- 332 15 तदा G¹ G² G³, ततः P.
- 334 3—4 The reading of this Comm. in G¹ (on the margin G¹ corrects निमित्तिनाम् to नैमित्तिकानाम्) G³ is exactly as adopted by myself. G² is rather corrupt here.
- 334 7 G¹ corrects निमित्तिनां to नैमित्तिकानां on the margin.
- 335 10 -निमित्ति- G², -निमित्तिक- G³, -नैमित्तिक- G¹.
- 337 } 22—23 } क्रमेषु to पादलक्षणवशात् omitted in G¹ G²
338 } 1—2 } G³.
- 338 5—6 सोष्मवान् G¹ G³ G⁵ G⁶, सौष्मवान् G²,
चोष्मवान् P P¹ P² H².
- 338 6 -योगं G¹ G³ G⁵ G⁶ P P¹ P², -योगं G².
- 338 11—12 अत्र सोष्मा ध(ध G³, Paris 215)कारादिश्चतुर्थः
सन् (G¹ has also स्व above the line) वर्गतृतीयं गकारम् (दकारादिम् G³, Paris 215) आपद्यते । G¹ G³, Paris 215 ;
तेषु (हि added in Ber. 394) सोष्मा धकारश्चतुर्थः
सन् वर्गतृतीयं दकारमापद्यते G², Ber. 394 ;
तेषु च सोष्मा धकारादिश्चतुर्थः स्ववर्गतृतीयं गकारादिम्
(धकारादिम् P H²) आपद्यते । P P¹ H².

- 338 16—17 स्वति सु । स्त इति स्तः । G¹ G³, Paris 215 ;
स्वति सु । G², Ber. 394.
- 340 14—15 कारणं (for तु वचनं) G¹ G², तु वचनं कारणं G³.
- 343 11 चा- G³ G⁶, चा- G¹ G² G⁵.
- 344 1 चा अन्य- G², चान्य- G¹, चान्य- G³.
- 344 7 चान्य- G¹ G², चान्य- G³.
- 345 1 चान्य- G¹ G² G³.
- 349 5—7 महाप्रदेशमिति । महानयं प्रदेशः यत्प्रतिकंठमस्य ग्रहणं ।
सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकंठं पद्धते (उपदिश्यते G²) ।
सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठस्य विधिरूक्तः (corrected to
प्रतिकंठमुक्तमिति प्रतिकंठस्य विधिरूक्तः in G¹, प्रतिकंठं
कश्य विधिरूक्त् in G²) G¹ G² G³.
- 350 6 पूर्वकारितं विकारं न स्वरित(स्वG³)कारितं । यथा
न हन्दो अन्यदिति G¹ G³. The whole
Comm. of this (44) Sūtra is omitted
in G².
- 350 8—9 आद्यगतस्य G¹ G³ H².
- 350 11 वाचरेत् G¹ G² G³, चाचरेत् G⁵ G⁶ P.
- 350 14 आचरेत् G², वाचरेत् G¹ G³, चाचरेत् P.
- 350 16 क्रियते corrected to ब्रूयात् in G¹ and to
kramate in Paris 215 on the margin;
क्रियते G² G³, Ber. 394.
- 351 1—2 संघौ तत् (स G²) कारणमन्वेति । परिग्रहस्य पूर्वे
वचने यस्मिंस्ते नकारलोपादयो विहिताः (for संघषु
to पूर्ववचने) G¹ G² G³.
- 352 9 विकाराविल्यर्थः G³, कार्याविल्यर्थः G¹ G².

- 353 15 तथो- G² G³, अथो- (also तथो- above the line) G¹.
- 353 16 तथा- G² G³, अथा- (also तथा- above the line) G¹.
- 356 6 तूदात्तस्वरितपरं G¹ G³, तूदात्तपरं G².
- 356 7 वक्ता G¹ P; -क्ता G³, Paris 215 (*vak* supplied before -क्ता) ; वक्तारः G², Ber. 394 ; तत्कारः P.
- 359 3 तदानुरूपं G¹ G² G³, Paris 215, Ber. 394.
- 359 6 तदानुरूपं G¹ G³ (a long passage is here omitted in G²).
- 359 7—8 चोभये त्वन् युज्यते । (for चोभयं to युज्यते) G², यत्तत्र जायते (corrected on the margin to उभयत्वं न युज्यते ।) G³, चोभयं त्वन् युज्यते । (marginal correction च यत्तत्र जायते) G¹, यत्तत्र जायते । Paris 215, चोभयं त्वन् युज्यते P, चोभये त्वन् युज्यते । Ber. 394, च यस्त्वत्र जायते P¹.
- 360 12 अतोऽधि G¹ (corrected from अतोपि) P¹, अतोपि G² G³ P.
- 361 7 पार्षदीयं G¹ G³, पार्षदा G².
- 361 9—10 स्मृतिः शास्त्रदर्शनादि G¹ G³ स्मृति शास्त्रदर्शन G².
- 361 12—13 किमुकं to इत्यर्थः omitted in G¹ G² G³.
- 361 14 विक्रमः G¹ G² G³.
- 361 19 -सिद्ध्याश्रय- G² G¹ (G¹ also -द्वा- on margin) G⁵ G⁶, -सिद्धाश्रय- G³.

- 363 5—6 किं च to वृतीया omitted in G¹ G² G³.
- 363 6 पुराप्रसिद्धः G¹ (G¹ corrects द्व to द्वि on margin) G² G³.
- 363 7 पदसंहिता- G², पदसंहितात् G¹ G³.
- 363 17 अन्यतमस्मिन् G¹ G³, अन्यतनमस्मिन् G².
- 363 { 17 } 364 { 1 } यथा ऋचिदैवतक्षंदोयज्ञस्वाध्यायकर्मसु G¹ G² G³
- 364 4—5 यदि विषयगतो (-विधौ for -गतो G³) नान्यज्ञ-
नयति ग्रहणं कृत्स्नं । (ग्रहणम् । कृत्स्नं G²)
खलु समभिकालं (समभिकालं G³, समिकालं G¹)
पर्षदि न वदेदिति (न वेदिति G²) । G¹ G² G³.
- 364 8 -संहितात् G¹ G³, -संहिता- G².
- 365 4 सार्वयोगशास्त्राण्याम् G², संयोगशास्त्राणि G¹ G³.
- 366 6 श्रुतौ चायं दृष्टः G¹ G³, श्रुतेश्चायं दृष्ट- G².
- 366 9 सिद्धोऽयं G¹ G³, सिद्धो G².
विशेषैर् G¹ G³, विषयैर् G².
- 366 10 संधि॑ नयति (for संधि॑ नयति च) G¹ G² (संनियति G²) G³ and Paris 215.
- 366 16 -सिद्धयर्थं (-सिद्धयर्थं । G³) भगवता पांचालेन (पंचालेन G³) G¹ G² G³.
- 367 1 व्रतार्थं (for प्रगाथे) G².
- 367 2 चास्य (for याश्च) G³ and Paris 215,
याश्च G¹.
- 367 12 संशयं तमस् G¹ G³, and Paris 215,
संशयस्त्वम्: G².

- 373 15 $G^1 G^2 G^3$ and Ber. 394 omit उदाहरणं भवति here but read it in the beginning of the next Sūtra's commentary.
- 374 6 स धातुः $G^1 G^3 G^5 G^6$, सधातु G^2 and Ber. 394.
- 374 7—8 येन शब्देन भावं अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । स एव च धातुरित्युच्यते । (for तद् to अर्थः) $G^1 G^3$, Paris 215; येन शब्देन साधातुना अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । G^2 .
- 376 11—12 इतरे कर्तरे । नामाख्यातोपसर्गम्बोडन्ये विपाता वेदितव्याः । अस्माज्ज्ञ तांश्च । $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394. But Ber. 394 also adds on the margin :—उत वा धा स्यालात् । एवैवापाक् । नूने सा ते । शशवद्धि वः सुदानवः । कुविच्छुकत् । अथा ते अंतमानां अधा नो विश्वसैभग । अथो श्रिष्टतातये । विष्णोर्नुं कं । अन्यश्चेज्ञाभिगच्छति । नू चित्सहोजाः । किंस्वद्भर्भमित्येवमादयः ।
- 377 9 Ber. 394 adds तत्र श्लोकौ on the margin, which is intended to be read before क्रियावाचकम् etc.
- 377 15 ऋजुवर्थावेतौ omitted in $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394, Paris 215.
- 377 17 सीमापटलम् द्वादशम् G^2 , द्वादशं पटलं G^1 , द्वादशम पटलं G^3 .
- 379 5 श्वासनादौ उभयम् G^1 , श्वासादौ उभयम् G^3 , श्वसनादौभय G^2 .
- 379 12—13 श्वासं नादमापद्यते $G^1 G^3$. श्वासनादमापद्यते G^2 .
- 380 6 क्तराणम् $G^1 G^2 G^3$.

- 380 14 श्वासनादोभयानां G¹ G² G³.
- 383 9 अनुस्वारं नासिक्यं G¹ G³, अनुस्वारं G⁴. G²
omits a long passage here.
- 386 2 अविक्रमान् G¹ G² G³ G⁴.
- 389 2 मृग्यं उदाहरणं G¹ G² G³ G⁴, Ber. 394,
H².
- 389 10—11 असंदिग्धान् स्वरानिति । उत्तःः (-क्तं G¹ G⁴) रखोकार्थः
स्वरपटले । अत्र तथैव व्याख्यातव्यः (व्यं G³. तः । व्यः
G⁴) G¹ G² G³ G⁴, Ber. 394, P.
- 391 12—13 दीर्घपूर्वे to अधिकां च G⁴, omitted G².
अनुस्वारं दीर्घपूर्वे to आहुः (as in B²) G¹ G³.
After आहुः । G¹ G³ also add :—
यावता कालेनोपधा (-ध- G³) याऽनुपधाया च
(अनुपधाया is painted yellow in G¹)
वृद्धिर्भवति तावाचिह्नेति न विज्ञायते । तस्माच्छाखांतरे
आगमः कर्तव्यः ।.
- 392 1 ऋकारे च G² G⁴, ऋकारस्य G¹ G³ G⁵ G⁶.
- 392 1 चार्धे G² G⁴ G⁶, वार्धे G¹ G³ G⁵.
- 392 13 पकारस्य to -धत्वात् omitted in G² G⁴ P,
पकारस्य च भवति । G¹ G³.
- 393 15 संधितव्यानि G¹ G³ G⁴, संधिभव्यानि G².
- 394 1—2 कंठतालव्ययोः कंठोष्टयोश्च G¹ G². कंठतालव्ययोः
कव्योष्टयोश्च G³ G⁴, Paris 215, Ber. 394,
H².
- 394 6 सत्सु । अकार G², सत्सु कारः G⁴, सर्वेषु अकारः
G¹ G³.

- 394 8—9 अ हृ॒ । अ उ ओ॑ । आ ई॑ (हृ॑ G³) ऐ॑ । आ ऊ॑ श्री॑ G¹ G² G³ P; अ हृ॒ । अ उ ओ॑ । अ हृ॒ । अ ऊ॑ औ॑ । G⁴.
- 395 6 एते॑ G¹ G² G³, एतौ॑ G⁴.
- 395 7—8 तद्वद्यतिषंगो वेदितव्यः G⁴, तद्वद्यतिषंके॑ वेदितव्ये॑ G¹ G³, तद्वद्यतिषंगे॑ वेदितव्ये॑ G².
- 395 9 तावती॑ न्यूना॑ G¹ G³, वता॑ न्यूना॑ G⁴, न्यूना॑ G².
- 395 15 वाचः॑ त्रीणि॑ G⁴, त्रीणि॑ G¹ G² G³.
- 396 3 प्रातः॑ स्वने॑ शंसेत्॑ G¹ G³, प्रातरेवा॑ उत्सेत्॑ G², प्रातरेच॑ उक्यासन्॑ G⁴, प्रातरेव॑ उत्सेत्॑ P, प्रातः॑ स्वने॑ शंसेत्॑ P¹.
- 396 11 -निषादाः॑ (-द corrected to -दा॑ G¹) स्वरा॑ इति॑ G¹ G³, -निषादस्वरा॑ इति॑ G² G⁴.
- 396 12—13 -मन्द्रातिस्वार्याः॑ स्वरेष्विति॑ G¹, -मन्द्रा॑ इति॑ स्वरेष्विति॑ G³, -मन्द्रा॑ इति॑ स्वर्या॑ इति॑ G⁴, -मन्द्रा॑ इति॑ स्वरेष्विति॑ G².
- 398 1 द्विमात्रं॑ G¹ (-आ॑ corrected to -त्रं॑), द्विमात्रा॑ G³ G⁴, द्वे॑ मात्रे॑ P. G² omits this whole stanza.
- 398 2 शिखी॑ to -परिग्रहः॑ G⁴, त्रिमात्रं॑ तु॑ शिखी॑ बूते॑ नक्तु॑ लस्त्वर्धमात्रिकां॑ G¹ G³, Ber. 394, P (-मात्रकं॑).
- 399 19—20 विल्लारः॑ and अन्यथाकरणं॑ संकोचनं॑ वा॑ omitted in G¹ G² G³ G⁴.
- 399 21 व्यासोविवेकः॑ G¹ G² G³ G⁴.
- 400 5 विलायितेन॑ G¹, विलायितेन॑ G³, विलंवित-॑ G² P, विलंवितेन॑ G⁴.

- 400 20 यथा मात्रां यथामात्रं G¹ G³, आयामात्रा यथामात्रं G², यथामात्रं यथामात्रं G⁴.
- 401 1 रक्षेषु G¹ G² G⁴, रक्षेषु च G³ (G¹ deletes च).
- 402 2 असद्व्यञ्जनम् G¹ G³, असद्व्यञ्जनमिति G² G⁴.
- 402 6 षकारादिकारोकारौ G³, सकारात् हकारउकारौ G⁴, षकारात्पर इकारउकारौ G¹, यकाराहकारः G².
- 403 2 पदादिस्थानां । अनादोऽशब्दः । G¹ G³, पदादि-स्थानात् । अनादो अशब्दः । G⁴, आदिस्थानात् । अनादोऽशब्दः । G².
- 404 7 हत्येकोऽर्थः G¹ G² G³ G⁴.
- 404 12 अन्ताभ्याम् G¹ G³, अन्ताग्राभ्याम् G⁴, अंतराभ्याम् G².
- 405 16 कंव्य- G¹ G² G³ G⁴ H², कंठ- P¹ P².
- 405 } 16 } उभयस्वर (स्वरादि corrected to स्वर- G¹)
- 406 } 1—2 } सस्थाने (-न H²) विसर्जनीय G¹ G³ H², उभय-स्वरादिस्थाने हकारस्यैकेषां पूर्वस्थाने विसर्जनीयः G³, उभयस्वरादिस्थाने हकारश्च पा (?) पूर्वस्थाने विसर्जनीयै G⁴.
- 406 4 -प्रवृत्तिर् G⁴, -प्रवृत्तिहि॑ G², -विप्रतिपत्तिर् (marginal correction for -प्रवृत्तिर् G¹) G¹ G³.
- 406 10 देवाः । सोमाः । G¹ G³, omitted in G² G⁴.
- 407 18 वादुर्यमम् G² G³ G⁴, वा आदुः G¹.
- 407 20 अविक्रमान् P¹ G¹ G² G⁴ G⁵ G⁶, Ber. 394 ; अविक्रमा (-मादि corrected to -मा) G⁸, Paris 215 ; अविक्रमात् H² P.

- 408 14, 17 परिपात्यंति G¹ G² G³ G⁴, G⁶ (text MS.), Paris 215, Ber. 394, H²; G⁵ (text MS.) corrects -त्- to -द्- on the margin.
- 409 11 असर्जि वक्त्रा रथे यथाजौ G¹ G² G³, omitted in G⁴.
- 412 17 पतरेव to -र्णिक् omitted in G¹ G³; given in G⁴; not clear in G².
- 413 13 अव्यद् (for अत्के) G², Ber. 394, Paris 215, P; अव्यद् (on the margin also अत्के) G¹ G³; अत्के G⁴ G⁵ (on the margin अव्यद् G⁵); अद् G⁶; अके P¹ P².
- 413 18 अव्यत् (on the margin also अत्के) G¹ G³; अव्यत् G², Paris 215, Ber. 395; अत्के G⁴ P, अके P¹ P².
- 414 1 अव्यदेवो रोचमाना महोनिः (on the margin also आ जामिरत्के अव्यत in G¹ G³) G¹ G² G³, अजामिरत्के अव्यत G⁴, आजामि P, omitted P¹ P².
- 414 6 पदैकदेशो G¹ G² G³, पादैकदेशो G⁴.
- 416 17 अश्वः to हृश्वः omitted in G¹ G² G³ G⁴.
- 418 2 सञ्जानं यत्परायणम् G¹ G² G³ (संज्ञा- G² G³) G⁴ (संज्ञा- G⁴).
- 418 6 परिवर्त्यितव्यः (पठितव्यः marginal) G¹, परिहर्तव्यः G² G³, परिवर्त्तितव्यः G⁴.
- 418 7 स्वरोपधं G¹ G³ P, स्वरोपवात् G² G⁴.

- 418 10 परक्रमं (परि- corrected to पर- G¹) G¹ P
P¹ G⁴ G⁵; परिक्रमं G² G³ G⁶ (पर- cor-
rected to परि- G⁶), Paris 215, Ber. 394.
- 418 13 परिक्रमं G¹ G² G³, Ber 394; पित्रम (sic)
G⁴; परक्रमं P P¹.
- 419 1 अस्मिन् to एनः G¹ G⁴, अस्मिन्सुते सवने अस्तोक्यम्
G³, omitted G².
- 420 4 विक्रमणम्। विक्र- G¹ G³ P P¹, विक्रमणं क्रम-
G², अविक्रमणं अविक्र- G⁴.
- 420 4—5 संयोगस्य to -र्थः is read after व्याख्या: क्रियते
in G¹ G³. G² G⁴ however read it
after -वचनाभावः।
- 420 9 विक्रमणं G¹ G³ P, विक्रमणे G², अविक्रमणं G⁴,
क्रियमाणं P¹.
- 420 11 अविक्रमणम् G¹ G³ G⁴ P, अक्रमणम् G², इति
क्रमणम् P¹.
- 422 6—7 को विपर्ययः। पूर्वेण परः क्रियते। परश्च पूर्वः क्रियते
G⁴, कस्य विपर्ययो (-य- G²) वर्णयोः। पूर्वे
वर्णः परः क्रियते। G¹ G² G³.
- 422 18 तस्मान्न G¹ G³ P P¹, तस्मात् G² G⁴.
- 422 18 कथं तहि^o G¹ G³, कथं G² G⁴.
- 423 8 After भवति। G¹ G³ P P¹ (not G² G⁴)
add अर्धमात्रा (-त्र- P) विवृत्ते (-त्ति- P¹) रघि।
- 424 2 संख्या नेतरेषाम् P G¹ G³ G⁵ G⁶, Ber.
394; संख्याथेतरेषाम् G⁴ P¹; संख्याधने-
तरेषाम् G².

- 424 10 धर्मः G¹ G³, Paris 215; वर्णधर्मं G²; वर्णधर्मः G⁴, Ber. 394.
- 424 10—11 साधुयुक्ते न साधुधर्मयुक्ते न प्रतिपत्रा G¹ G³, साधुयुक्तस्साधयते। कृत्स्नेन साधुवर्मो युक्ते न G², साधुयुक्तः साधयता कृत्स्नेन G⁴.
- 424 12 शास्त्रागम- G² G⁴, शास्त्रानुगम- G¹ G³.
- 424 15 अ to ब्रूत् omitted and Sūtras 65 and 66 both given as one Sūtra in G¹ G³ P¹ P²; अ अ इ (उ इ G⁴) उ एव (य for एव G²) माद्यान् स्वरान् ब्रूत् G² G⁴.
- 425 1 इ है उ ऊ G², है ह उ उ G⁴, अ अ है उ ऊ G¹ G³.
- 426 5 सैतेन शास्त्रैर्न (शास्त्रेरन् H¹) G¹ G³ P¹ H¹.
नैतेन शास्त्रेण G² G⁴ G⁶,
सैतेन शास्त्रेण P G⁵,
नैतेन शास्त्रेण Ber. 394.
- 428 21 -पूर्वोनुदात्तः G¹ G² G³ G⁴ G⁵ G⁶, Paris 215, P P²; -पुर्वोनुदात्तः P¹.
- 429 3 उपांशुस्थानमिति । G⁴; omitted in G¹G²G³, Paris 215.
- 429 3 उपांशुस्थानं (for उपां-नि) G⁴; उपांशुस्थाना G¹ G² G³, Paris 215.
- 429 3—4 निषादे पंचमे (-मे corrected to -म G¹) मन्द्रमध्यमतारेषु स्थानानि स्थाने प्रयोज्यः स्यात् G¹ G³, निषादे पंचमध्यमतारेषु स्थानानि स्थाने प्रयोज्यः स्यात् G². निषादपंचमध्यमतारेषु स्थाने प्रयोज्यं स्यात् G⁴.

- 429 6 अर्धपूर्वः अनुदात्तस्य (corrected to अनुदात्तो
यस्य स G¹) अर्धपूर्वोनुदात्तः । G¹ G² G³,
अर्धपूर्वः अनुदात्तो यस्य स अर्धपूर्वोनुदात्तः । G⁴,
अर्धपूर्वोनुदात्तः । अर्धपूर्वोनुदात्तो यस्य स द्विपूर्वोनु-
दात्तः । P².
- 430 3 भवेत् । तत् । ब्रह्मा G⁴, भावात् तद्ब्रह्मा G²,
भवेद्ब्रह्मा G¹ G³.
- 430 13 अच्छैप्रयुक्तं G¹ G³, Paris 215, G⁶ G⁵ (also
अच्छि- marginal in G⁵) ; अच्छिप्रयुक्तं G² G⁴,
Ber. 394.
- 430 15 अच्छैप्रयुक्तं वा अप्रयुक्तं वा उपस्थितं वा G¹ G³,
अभिप्रयुक्तं अप्रयुक्तं वा उपस्थितं वा G⁴,
अच्छिप्रयुक्तं द्विरूपस्थितं वा G².
- 431 3 उकाराकारयोः G¹ G³ P; अकाराकारयोः (margi-
nal उकाराकारयोः) Ber. 394 ; उकारयोः Paris
215 ; प्रशब्दाकारयोः G⁴ ; अकारे अकाराकारयोः
G² ; अकार उकाराकारयोः P¹ P².
- 431 3—4 सिद्धत्वादच्चै (-च्छि- Ber. 394, G²) प्रयुक्तम् G¹
G² G³, Ber. 394, Paris 215.
सिद्धत्वात् । अपक्तमच्छिप्रयुक्तम् G⁴.
- 431 4 तस्मात्पाठांतरेण वर्णयन्ति G¹ ; तस्मात् एवमंतरेण
वर्णयन्ति G⁴ ; कस्मात्स्मात्पाठांतरेण वर्तयन्ति G³,
Paris 215 ; कस्मात्स्मात्वागंतरेण वर्णयन्ति G² ;
कस्मात्स्मात्वामंतरेण वर्णयन्ति Ber. 394.
- 431 5 उद्गेति यथा । ननु G¹ G² G³ G⁴.
- 431 5 सल्यम् omitted in G¹ G² G³ G⁴, Ber.
394, Paris 215.

- 431 6 उद्वेति G⁴; omitted in G¹ G² G³, Ber. 394, Paris 215.
- 431 7 इत्येवं वा (इत्येव मा G⁴) वियमः स्यात् G¹ G³ G⁴, Paris 215; इत्येवंगताः (इत्येवताः Ber. 394) वियम स्यात् G², Ber. 394.
- 432 3 पठन्ति G³ G⁴, न पठन्ति G¹ G².
- 432 3 -ज्ञापनात्स्वाभि- (-पनात्व- corrected to -पनात्स्वा- G¹) G¹ G³, -ज्ञापनात्वाभि- G⁴, -ज्ञापनात्वाभि- G².
- 432 7 गुरो: G² P¹, गुरो G⁴ P, गुरौ G³ G¹.
- 432 7 तेन निरुक्ते G¹ G² G³, तैर्निरुक्ते G⁴.
- 432 8 ओं भो बादं पूर्णे गृहीतमावर्त्यन् (न on the margin G¹) भ्यनुज्ञा G¹ G³, ओं भो चार्थं पुनर्गृहीतमावर्त्यत् । अभ्यनुज्ञा G², ओं भो ३। इति चार्थं पुनर्गृहीतमावर्तयितुमभ्यनुज्ञा G⁴.
- 432 14 ग्राकृताच्चरमूष्मसंधिं G¹ G³, ग्रा (प्र- G²) छृत-मस्तरं ऊप्मसंधौ G² G⁴.
- 433 5—8 असंयुक्तः (-क्तस्य छृपरं corrected to -कः in G³ and -क्तपरं to -क- in G¹) उ आवतुः । छृपरं (र G¹) । प्रऽच्छुभ्यः । रेफसंधिं (रेफसंधिं omitted G¹) । स्वर्णरे (उ to -रे on margin in G¹ G³) विवृत्तिपरं इत्यत्र निर्दर्शनात् । परिषद्मसंयुक्तं छृकारपरं रेफसंधिं । आयंतु नः । स ईं पाहि । (for असंयुक्तम् to पाहि) G¹ G³, Paris 215; असंयुक्तस्य छृपरं विवृत्तिपरं इत्यत्र निर्दर्शनात् परिषद्मसंयुक्तमृकारपरं रेफसंधित (तं for उ Ber. 394) आयंतु नः स ईं पाहि । G¹, Ber. 394; संयुक्तं । तत्र वायवृत्तस्पते to पाहि (as adopted in the printed text) G⁴.

- 433 10 एतं न श्लोकं पठन्ति G¹; एतं श्लोकं पठन्ति Ber. 394; एवं श्लोकं पठन्ति G³, Paris 215; एतं श्लोकं न पठन्ति G² G⁴.
- 434 1 -समयेषु G² G⁴, -समाप्तिषु G¹ G³.
- 434 1 अर्धचौदकैषु omitted in G¹ G³, अध्यायान्तेष्वर्ध-चौदकैषु G² G⁴.
- 434 } 16 } मृद्रवग्रहणे (-इण G²) प्रश्लिष्टविग्रहेण (प्रश्लिष्ट-
435 } 1 } द्वावग्रहेण added in Paris 215) यस्मिन्सं-
(सं- G²) भवति परिग्रहः । (for मृद्र- to -ग्रहः)
Ber. 394, G², Paris 215;
मृद्रवग्रहेण (-हणे G³) प्रविग्रहेण प्रश्लिष्टविग्रहेण ।
यस्मिन्संभवति परिग्रहः । G¹ G³; प्रश्लिष्टः यस्मिन्संभ-
वति स प्रविग्रहः । G⁴.
- 435 1 G⁴ omits उद्देति to -दिषु.
- 435 1—2 प्रग्रहेषु श्लिष्टं विश्लिष्टं न कुर्यात् । कालाधिक्यं न
G¹ G³, Paris 215;
प्रग्रहेषु (प्रविग्रहेषु G⁴) प्रश्लिष्टं विश्लिष्टं कुर्यात् ।
कालाधिक्ये न G² G⁴, Ber. 394.
- 436 7—8 तेषामुपसर्गाणां to सेतिकरणं कुर्यात् (कुरुः G⁴)
(for तेषाम् to परेति) G¹ G³ G⁴ (G⁴
omits चेति to व) ; omitted (also चेति च । घेति व) G³.
- 436 9 द्विपदार्थचौ (-चौ G² G⁴, Ber. 394) G¹ G²
G⁴, Ber. 394, P P¹ P²; द्विपदार्थचयेयुर्
G⁶; the reading of G⁶ corrected to
that of G¹ etc. in G⁵; द्विपदादर्थचौ G³.

- 436 14—15 आदि- to उच्यते P G¹ G² G³ G⁴ (-ग्रहणात् for -ग्रहणम् G⁴), Ber. 394 (Ber. 394 and G² : -पदास्थै- for -पदस्थै-) ; omitted in P¹ P².
- 438 1 त्वगण्याः G⁶ P¹ P² ; तु गण्याः G¹ G³ G⁴ P ; च गण्या G², Ber. 394 ; त्वगण्याः corrected to तु गण्याः G⁵.
- 438 2 न omitted G¹ G² G³ G⁴ P, Ber. 394 ; given P¹ P².
- 442 2 सह भूत्वा G² G⁴, सह भूत्वा तेऽनं G¹ G³.
- 442 11 तैस्त्रिभिर् G¹ G³, तै त्रिभि G⁴, तै त्रिभिः G².
- 443 1—5 तानि to सर्वत्र omitted in G¹ G² G³ ; given in G⁴ ; omitted in the body of the MS. in Ber. 394 which however supplies on the margin : एषामपि यजुषादीनां गायत्र्यादिजगत्यंतानि भवन्ति । यजुषामेकाधिकानि साम्नां द्वयधिकानि ऋचा व्यधिकानि भवन्ति । (sic).
- 443 14 एकधेतरे G¹ G², Ber. 394 (also इव ने above the line); एव नेतरे G³ G⁴ G⁵ G⁶.
- 443 } 15—2 } The Comm. ऋषोणां to इत्यर्थः omitted in
444 } 15—2 } G¹ G² G³ G⁴, Ber. 394.
- 444 14 षड्बान्त्यः G⁴ G⁶, षट्कोऽन्यः G¹ G² G³ G⁵.
- 445 1 सा पदपंकिर् G¹ G² G³ P P¹, सा भुरिक् पदपंकिर् G⁴.

- 445 4 सापि G⁴, सापि omitted in G¹ G² P P¹
(G³ PP¹ omit अथवा to सापि, lines 3-4)
G³.
- 446 6 -त्तिथि॑ यथा G¹ G³ G⁵ (marginal in
G⁵) G⁶ (चथा G⁶).
- 450 13 आद्यन्तौ G¹ G² G³ G⁴.
- 455 6 नवकाष्ठ G¹ G³ G⁴ G⁵ G⁶, नवकाष्ठा G².
- 459 4 वैराजजागतैः पादैर् G¹, Ber. 394, G⁵ G⁶ ;
वैराजा जागतैः पादै G⁴ ; वैराजौ जागतौ पादैर् G² ;
वैराजजागतौ पादौ G³.
- 461 9—10 मध्ये द्वादशाच्चरे सति (for आद्याव् to त्रिष्टुव्) G¹
G² G³ ;
आद्याव् to त्रिष्टुव् (but तृतीये द्वादशाच्चरे for
तृतीये द्वादशाच्चरश्) G⁴.
- 462 8—10 The Comm. द्वौ to विषम् is omitted in
G¹ G² G³ G⁴ and Sūtra 76 is read
continuously with the following one
(महासतो- etc.)
- 462 12—13 महा- to -विंशके G¹ G³ G⁴ G⁵ G⁶ G²
(-धौ for -धै, एनयोः for एतयोः, नति पादान्तो
for त्वेति पादान्ते (G²), Paris 215, Ber.
394 (एनयोः for एतयोः, पादान्तो for पादान्ते).
- 463 1—2 एतयोर् to वेदितव्या G¹ G³, Paris 215, G²
(एनयोर् for एतयोर्, एव for सतोर्), Ber.
394 (अनयोर् for एतयोर्, एव for सतोर्);
एतोः रुचोः महापंत्योरद्वेष्टाच्चरेद्युक्तलक्षणं पादत्रये

- सति द्वादशाच्चरयोश्च सह व्यूहयेरिव सतोः महासतो-
वृहति नाम जगती वेदितव्या (*sic*) G⁴ ;
एतयोः ऋचोरथाच्चरद्वादशाच्चरसंपादयोः सहव्यूहयोः ।
अद्धे द्वौ द्वादशाच्चरौ त्रयश्चाच्चाच्चराः अनियमेन सा
जगती महावृहती नाम वेदितव्या । P ;
पुदयोः पादयोः स अष्टाच्चरास्त्रयः पादा द्वादशाच्चरयोः सह
व्यूहः । अथ महासतोवृहती नाम वेदितव्या । P¹ P².
- 463 9 The 16th पट्ट ends after the Comm.
on अस्मा ऊ etc. in Ber. 394, G² (not
in G¹ G³ G⁴).
- 466 2—5 आ to उच्यते G¹ G³ G⁴ G⁵ G⁶ (माता for
मात्रा and सर्वम् for सर्वस्य G⁵ G⁶; G⁵ also
gives मात्रा and सर्वस्य as variants) G²
(पूर्व for पूर्वा, मात्रा and माता both G²),
P (श्रुवमग्निर्न इत्यपि, माता मेषा), P¹ P² (श्रुवं
पूर्वा ततः परा, मात्वा नैषा P¹ P², सर्वम् for
सर्वस्य P²).
- 466 6 आसुरैतु परावते (marginal : आसुरै० त इति पाठः)
G¹, आसुरैतु परावेति G³, आसु (or शु ?) रेतु
परावतेति । G², आसुरै० परावत इति । G⁴,
आसुरेव परावत इति P, आसुरेत परावत इति । P¹
P².
- 466 7 श्रुवं पूर्वेति G¹ G³, श्रुवं पूर्ते G⁴, श्रुवं पूर्वेति
G², श्रुवमग्निर्न इति ग्रकृतिः P, श्रुवेति पूर्वेति P¹
P².
- 466 8 यदि ते मात्रे G¹, यदि ते मात्रेति G³ G⁴, यदि ते
मात्रेति G², यदि ते माता वृता (?) जिह्वा रोदसी
P, यदि ते मात्वेति P¹ P².
- 466 9 मेषीति G¹ G³ G⁴ (मेषी G⁴), मैषीति G²,
मेषा वा अस्तिः P, नैषा P¹ P².

- 466 10 न वै देवाः (for न वै तत्र) P.
- 466 11 न वै तत्रेष्येतद् G¹ G³, न वै इत्येतद् G⁴, न वै तद् G².
- 466 13 सर्वस्येति G¹ G² G³ G⁴ P¹ P², सर्वस्य उ दुष्कृतिरिति P.
- 468 6—9 This Comm. almost in the same form is also found in G¹ G² G³ G⁴, Paris 215, Berlin 394.
- 468 18 गता ऋचः । एता एव भवन्ति । (for ऋचो भवन्ति) P, गता ऋचः । ता एवमेव भवति । (for ऋचो भवन्ति) P².
- 469 1—2 The Text या: to उपधारयेत् is given after गायत्र्यो to उक्तम् (i. e., lines 3-5) in G¹ G² G³ G⁴, Paris 215.
- 469 4—5 भगवता उभयछन्दसोम्यथे एतदुक्तं G¹ ;
भगवता उभयसंभवे होतदुक्तं G³, Paris 215 ;
भगवता सा तु (? or उ) छन्दसाम्येतदुक्तम् G³ ;
भगवतां उभयतां छन्दसां तन्मध्ये तदुक्तं G⁴ ;
भगवता इह उमाध्येतदुक्तं P².
- 469 9 विषये to । ताराट् । G² G⁴ (ताविराट् for ताराट् G⁴) G¹ G³ (या विषये for विषये G¹ G³), ता या विषये स्थिताभ्यां ता हमाः । ता: राट् P, या द्वाभ्यां विषये स्थिता हमाः । ता राट् P¹ P².
- 469 13 एवं स्वराजः omitted G² G⁴ P, Paris 215;
या काश्चैवंगता ऋचः (for एवं स्वराजः) G¹ G³ ;
काश्चैवं स्थिता ऋचः P¹ P².
- 470 1 तारालादीनां G¹ G² G³ G⁴, Paris 215 :
तारालादीन् Ber. 394.

473 21—23 The passage ननु to संविति (षट् for षट् कः) is given in G¹ G³ (marginal in G³) P ; omitted in G² G⁴, Ber. 394, P¹.

474 6 संपदे G¹ G⁴, corrected to संपदि G³, संपदै G².

474 7 संपदि कर्तव्यायाम् G¹ G³ G⁴, कर्तव्या G².

474 11 संपद G¹ G² G⁴, संपदि G³.

474 12 एकीभावात् (for त्रय एकीभावात्तत्र) G¹ G³ G⁴, एकीभावात्तत्र P¹, एवएवात् G².

475 8 व्यूहेत् । ए- G⁴, व्यवेयात् ए- G², व्यूहेदे- G¹ G³ P.

475 9 एवं G² G⁴ P, एव G¹ G³.

475 10—11 व्यूहः कर्तव्यः । तत्सदशः (-जे G⁴) स्वरैच्यं वायः । G³ (व्यवायः । न G²) G⁴, व्यूहो न (न omitted P) कर्तव्यः । न वा तत्- (वा तत् omitted P) सदृशैः स्वरैच्यं वायः । P G¹ G³.

475 11 After व्यवायः G¹ G³ add नास्य ते महिमान् मिति यथा ; not added in G² G⁴, P reads for it न संपत्.

482 5—6 P¹ P² add the two lines आहुस् to इमाः of the following Sūtra to this Sūtra without any material difference in the Comm. as given by me.

482 8 After मन्यते । H² reads the line: आहुस्त्वेकपदा अन्ये अव्यासानेकपातिनः in the Comm.

- 482 8 स- (also प् above स- G¹) वांसाम् G¹ G⁴ ;
सर्वा: साम् G³, Paris 215 ; पूर्वासाम् G²,
Ber. 394.
- 482 9 मन्यन्ते अन्तानित्यर्थः । P, G³ (अन्तानित्यर्थः on
the margin) ; मन्यन्ते । सा । G² G⁴ ;
मन्यते । सा Ber. 394 ; मन्यते सः G¹.
- 482 10 वैमदस्य G¹ G³ (marginal in G³), Paris
215 ; omitted G² G⁴, Ber. 394.
- 482 11 After अस्येव Ber. 394 adds : ता तरेम
तवावसा लरेमेति एकपदा इमाः (इमाः marginal) ;
but G³ adds : ता तरेम तवावसा तरेमेति
एवमादीन् । ; not given in G¹ G³ G⁴,
Paris 215. G¹ however on the
margin, in the same hand, adds :
आहु॒स्त्वे० नः । अध्या॑ माः ॥ ता तरेमेत्येवमादीनां
ध्यासानपि केचित्त्वाचार्या॑ ऋग्भ्यः पृथगभूता एकपदा
आहुः सर्वा॑ इमाः । आ वां० नः । केचित्तु॑ आ वां सुम्न
इत्यादीनेकपदा आहुः । इति सूत्रदेव्यपाठः ।
Ber. 394 also supplies on the margin
अध्यासानपि केचिदाहुरेकपदा इमाः । उरै॑ देवा॑
अनिवाधे॑ स्यामेति । एवमादीनध्यासानपि केचिदा॑-
हुराचार्या॑ । अद्भ्यः (?) पृथगभवा॑ एकपदा आहुः ।
- 483 3—4 With reference to अस्मिन्पाठान्तरे G¹
adds on the margin : एकसूत्रपाठे॑.
- 483 5 अनेकपातिनामध्यासानामेकपदाशङ्कैव न भवति G¹ ;
अनेकपादाध्यवसानां॑ (ना G³) एकपादाशङ्कैव न
भवति॑ G³, Paris 215 ;
अनेकपादः । अध्यासानां॑ एकपा॑ (प॑ G²) हादिशांकैवं॑
भवति॑ G², Berlin 394 ;

अनेकपादा अध्यासानां एकपदादिशंकेव न भवति ।
तस्मादुदाहरणान्युक्तानि । G¹.

483 } 6-15 } The text of Sūtra 44 as well as of
484 } 1-9 } its Comm. in G¹ G² G³ G⁴, Paris
215, Berlin 394 is practically the
same as that adopted by myself.

487 14 विराजम् (for विराजाव्) P.

487 14 उल्लिखित corrected to उल्लिखित on the margin
in G².

487 17 सैका G² G⁴, पद्या G¹ G³.

487 17 त्वच्चर्या G³, अच्चर्या G¹, omitted G² G⁴.

489 12 G¹ reads on the margin :—जगत्यति०
पाठः । उक्तो बाहृतो बृहतीमुखः जगत्यत्तोऽतिजगत्यत्तत्त्व
भवति । जगत्यते उक्तमुदाहरणम् । अतिजगत्यते तु ।
वेमि॑ नमन्ति चक्षसेति॑ ।

492 1 त्वेष (corrected from त्वेषा) G³ P¹ G⁵;
त्वेषा G² P, Ber. 394; त्वेषो G¹ G⁴ G⁶.

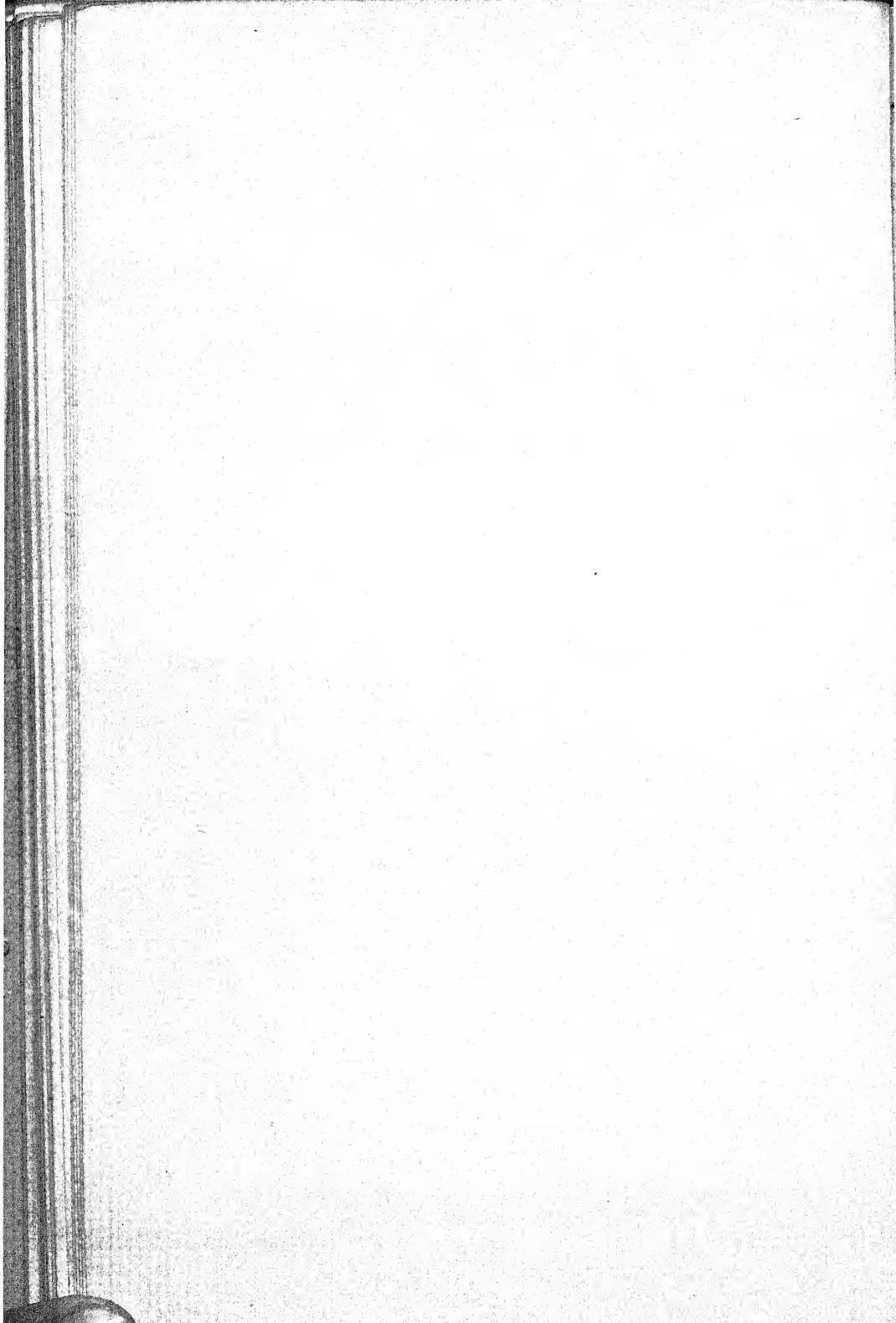
496 3—5 तथा चोक्तं to भवन्ति omitted in G² G⁴,
Ber. 394; given in G¹ G³.

498 1 अस्माकं to विद्यते G¹ G² G³ G⁴ (in G⁴
only partly) P, omitted in P¹.

502 3 यो वेद सर्वाणि च (for सर्वाणि रूपाणि च) G².

502 3 भक्तितो यः (on the margin also -तः सः)
G¹, corrected to भक्तिः सः G³, भक्तिः
सः G² G⁴.

- 502 7 किमिति G¹ G² G³, Paris 215 ; omitted in G⁴ P.
- 502 8 वा अभ्यासे G¹ G²; वाभ्यासे G³, Paris 215 ; वाभ्यासे G⁴ ; वाक्यानां अभ्यासे P.
- 502 8—11 त्रैष्टुभज्जागतानि to छाश्चत्वम् (आचार्य-for आचार्याणां) is given in G¹, but is marked to be deleted by lines like = = = written above त्रैष्टुभ- and छाश्चत्वं.
- 502 } 11—16 } सुखे to धीमते omitted in G¹; given
 503 } 1—7 } (more or less in the same form) in G² G³ G⁴, Paris 215, Berlin 394. P also gives this passage rather in a different and corrupt form.
- 503 14 कीर्तिसूख्यं G¹ G² G³ G⁴, Paris 215 ; कीर्त्यसूख्यं P.
- ” ” ज्ञानर्च सर्वाभिष्ठदायि चेति (for यशस्य to उच्यते) P.
- 504 1—2 छंदोज्ञानं नान्यं (नान्यस् G² G³, Paris 215) तस्मात्प्रथमं कुरु (करु G²) महाज्ञानान् (महा)—नन् G²; महा—नात् G³, Paris 215; महानं G⁴) ना (ता G³, Paris 215) न्यदस्तीति तत्त्वं किं (अस्तीति तत्त्वकम् G², अस्तीत्वकं G⁴) G¹ G² G³ G⁴, Paris 215. omitted in P.

APPENDIX II

ANALYSIS OF THE CONTENTS OF THE RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA¹

It has been shown in the Introduction that the Pratiśākhya as a whole cannot be the work of one and the same author, and consequently parts of the same are later accretions. In giving the following analysis of the contents of the Pratiśākhya, however, the whole work, together with the ten introductory stanzas, is treated as a unit, without taking into consideration the conclusion referred to above.

The contents of the Pratiśākhya may be systematized, under seven main heads, as follows :—

I. Introductory and Explanatory.

1. *Introductory matter contained in the ten introductory stanzas :—*

Obeisance to the deity and the nature of the intended work, stanza 1; a mystic description of the three kinds of Vedic texts, i.e., Saṁhitā, Pada and Krama, stanzas 2—4; requirements of a Vedic scholar and the scope of the treatise, stanzas 5—8; enumeration of alphabetic sounds, stanzas 9—10.

1. Reprinted from "The Princess of Wales Sarasvatī Bhavana Studies", Benares, Vol. IV, pp. 71—88.

2. *Definition of terms:*—

समानाच्चर, I. 1 ; सन्ध्यच्चर, I. 2 ; स्वर, I. 3 ; व्यञ्जन, I. 6 ;
 स्पर्श, I. 7 ; वर्ग, I. 8 ; अन्तःस्था, I. 9 ; उष्मन्, I. 10 ; अद्रोष,
 I. 11, 12 ; सेषमन्, I. 13 ; अनुनासिक, I. 14 ; हस्व,
 I. 17 ; दीर्घ, I. 18 ; अच्चर, I. 19 ; XVIII. 32 ; गुरु,
 I. 20, 21 ; XVIII. 37, 41 ; गरीयस्, XVIII. 42 ; लघु,
 XVIII. 38, 39, 43 ; लघीयस्, XVIII. 44 ; रक्ष (a nasal
 sound), I. 36 ; संयोग, I. 37 ; XVIII. 40 ; नासिक्य
 (a nose-sound), I. 48 ; स्थान, I. 49 ; नामिन्, I. 65 ; प्रगृहय,
 I. 68—75 ; रेफिन् (rhotacised), I. 76—103 ; संहिता,
 II. 2 ; विच्छिति (hiatus), II. 3 ; द्विषन्धि, II. 80 ; शुब, VI.
 39-42 ; प्लुति, VII. 2—4 ; क्रम, X. 1, 2 ; XI. 1 ; उपस्थित,
 X. 12 ; XI. 29 ; स्थित or स्थिति, X. 13 ; XI. 28 ; स्थितोपस्थित,
 X. 14 ; XI. 30 ; श्वास, नाद, XIII. 1 ; करण, XIII. 8 ;
 समापाद, XIII. 31 ; दोष, XIV. 1 ; प्रश्न, XV. 23—30 ;
 XVIII. 58 ; अध्याय, XV. 31 ; XVIII. 58.

3. *Interpretation and application of rules:*—

Exceptions to be understood as connected with the general rules, I. 53 ; irregular formations to be taken with reference to the whole treatise, I. 54 ; the Sāma-vaśa Sandhis to be regarded as exceptions, I. 60 ; the sound to be changed put in the nominative and the resulting sound in the accusative, the conversion being according to proximity, I. 56 ; in a statement as to the places of articulation and the contraction of vowels a short vowel implies both short and long vowels, I. 55 ; a Praisa treated like a Pāda, I. 57 ; finals of words joined to इति to be taken as they appear without that इति, and of words not joined

to इति to be taken just as they are, I. 58, 59 ; euphonic modification affects only those initials and finals of words which are seen in the Pada text, II, 5 ; but, unless otherwise stated, a rule in Paṭala VI affects even those sounds which are the result of euphonic combination or which occur in the interior of words, VI. 16 ; a word consisting of only one letter, even if contracted, treated as final and as initial, II. 6 ; an unrhotacized Visarjaniya with its penultimate treated as one letter in certain cases, I. 67 ; unless otherwise stated, parts of compounds treated as words with the exception of cerebralization etc., I. 61, 62 ; euphonic combination takes place according to succession of words, II. 7 ; but cerebralization of a following initial precedes the change into a breathing of a final Visarjaniya, V. 2 ; in cerebralization the cause of cerebralization precedes and the object of the same follows, I. 66 ; a Pluta vowel, followed by *i*, treated like a long vowel, I. 4.

II. Phonetic.

1. Classification of alphabetic sounds :—

Eight monophthongs (*a, ā, ṛ, Ṛ, i, ī, u, ī*), I. 1 ; the vowel *l*, XIII. 35 ; four diphthongs (*e, o, ai, au*), I. 2 ; twelve vowels (both monophthongs and diphthongs together), I. 3 ; short and long vowels, I. 17, 18 ; Anusvāra is either a consonant or a vowel, I. 5 ; the remaining consonants, I. 6.—Mutes or contact consonants, I. 7 ;

in five classes of five each, I. 8 ; four semi-vowels, I. 9 ; eight breathings (*h, ś, s, s, h, ḫ* or Jihvāmūliya, *ḥ* or Upadhmāniya, and *m* or Anusvāra), I. 10.—Surd consonants I. 11, 12.—Aspirates, I. 13.—Nasal consonants, I. 14.

2. *Mode of formation of alphabetic sounds :—*

Psychical and physical factors in the production of articulate sounds, XIII. 13 ; eternity of alphabetic sounds according to some, XIII. 14 ; general mode of production of articulate sounds, XIII. 1-3 ; distinction of surd, sonant, and surd-sonant sounds, or description of the Bāhya Prayatnas, XIII. 4—7 ; nature of voice and aspiration in sonant and aspirate sounds, XIII. 15-19.—Different degrees of approximation of the organs in the utterance of different sounds, or description of the Ābhyanṭara Prayatnas, XIII. 8-12.—Classification of sounds according to their place and organ of production, I. 38-51.—Production of a nasalized sound, XIII. 20 ; nature of Anusvāra according to Vyāli, XIII. 37.—Mode of right pronunciation of vowels in general, XIV. 65-66.—Nature of *r, ṛ*, and *l* vowels, XIII. 34, 35 ; nature of diphthongs, XIII. 38-41.—Right pronunciation of consonants in general, XIV. 67.—Nature of *l* and *lh* sounds, I. 52.

3. *Quantity :—*

Quantity of short, long and prolated vowels, I. 27, 29, 30 ; XIII. 50 ; of consonants, I. 34 ; of Anusvāra preceded by a long or short vowel,

XIII. 32, 33 ; of syllables (heavy, heavier, light, and lighter), I. 20, 21 ; XVIII. 37—44 ; of Avagraha, I. 28 ; of Svara-bhakti, I. 33, 35 ; of hiatus, II. 4 ; of Om, XV. 5.—Duration of voice called *dhruba* which follows a sonant *abhini-dhāna*, VI. 39 ; of breath and voice, XIII. 7.

4. Accent :—

General character of acute, grave and circumflex accents, III. I, 2.—Circumflex arising from combination of acute and grave syllables into one syllable, III. 3 ; details respecting the utterance of circumflex, III. 4—6 ; enclitic and natural (or independent : जात्य) circumflex, III. 7, 8.—Accentual characteristics of vowels resulting from coalescence of two vowels or syllables : acute as the result of coalescence of two vowels, III. 11, 16 ; circumflex as the result of coalescence, III. 12-14.—Circumflex instead of a grave following an acute III. 17.—Names¹ of different kinds of circumflex resulting from euphonic combination of syllables, III. 18.—कम्पन or depression in four kinds of circumflex, III. 34.—प्रच्य accent : in Pada text, III. 9, 10 ; in Samhitā text or Parigraha, III. 19—23, 27, 28.—Treatment of Avagraha in accentuation, III. 24—26.—Defects in the utterance of accents, III. 29—33.

Accent of the Upasargas, XII. 22—24.—Accent in recitation in general, XV. 16 ; accent of

1. वैवृत्त, तैरोव्यञ्जन, क्षैप्र, अभिनिहित and प्रशिलष्ट !

Om, XV. 5.—Enumeration of unaccented words in the beginning of a Pāda in the R̄gveda, XVII. 27—35; unaccented Pādas in the R̄gveda, XVII. 36.

5. *Syllabication* :—

Division of syllables, I. 22—26, 32; XVIII. 32—36.

6. *Qualities, tones and modes of utterance* :—

The three *sthānas*¹ or qualities of voice, XIII. 42; the seven tones or notes, XIII. 43—45; three modes² of speech, XIII. 46—49.

7. *Faults in pronunciation*³ :—

General nature of faults in pronunciation,
 1.—Faults in the pronunciation of sounds in general, 2—9; of vowels in general, 10,11,54,56; suppression or addition of a short vowel, 40; separation of a conjunct consonant by a vowel, or *anaptyxis* (see also conjunct consonants), 49; fault in the pronunciation of *a*, *ā*, 12; of *i*, 45; of *r* and *ṛ*, 38; of *r* or *l*, 46.—*aiy* pronounced as *ayy* or vice versa, 41, 42; *ai* as *ayi* or vice versa, 43,44.

Faults in the pronunciation of consonants in general, 15—17, 55; of initial sonant consonants, 18; of initial aspirates, 19; of the

1. मन्द्र, मध्यम, and उत्तम ।

2. विलम्बिता, मध्यमा, and द्रुता ।

3. References under this head are to Sūtras of Paṭala XIV unless otherwise specified.

first four *vargas*, 21 ; of the first *varga*, 22 ; of the second and third *vargas*, 24 ; of the fourth *varga*, 23, 25 ; of voiceless dentals, 39 ; of a semivowel, 50 ; of a group of sounds containing a semivowel, 14 ; of *r*, 24, 26 ; of *l*, 27 ; suppression of *y* or *v*, 48 ; addition of *y*, 47 ; insertion of a breathing, 52 ; faults in the pronunciation of initial breathings, 19 ; of voiceless breathings, 20, 29 ; of *h*, 28, 35, 36, 57 ; of Visarjaniya, 30—33, 36.

Faults in the pronunciation of nasalized sounds, 13 ; of Yamas, 34—36, 53 ; Anusvāra instead of nasalizing a vowel, 37 ; addition of Anusvāra, 54; lengthening of a short nasal vowel, 51.

Faults in the pronunciation of conjunct consonants, 49, 58; of hiatuses, 59—62.—Defects in the utterance of accents (see also under *Accent*), III, 29—33.

Utility of the treatise in view of the impossibility of enumerating all the faults, 63, 64.

8. General :—

Certain objections against the teaching of phonetics and their refutation, XIV. 68, 69.

III. Sandhi or Euphonic Combination.

Introductory :—

Relation of Pada and Saṁhitā texts, II. 1, 2 ; nature of hiatus, its duration and varieties, II.

3, 4, 13, 14, 79, 80 ; different views on the nature of the following *a* vowel in certain hiatuses, II. 81, 82.

1. *Final vowels* :—

Combination of final simple vowels with similar initials, II. 15; exceptions, II. 57—59, 61, 65, 66, 72, 74; irregular combination of final *a* with initial *a* into *a*, II. 71, 72.—Combination of final *a*, *ā* with initial vowels (*i*, *ī*, *u*, *ū*, *e*, *ai*, *o*, *au*), II. 16—19; exceptions, II. 59—63, 71, 73, 74; irregular combination of final *a*, *ā* with initial *i* into *ai*, with initial *o* into *o*, or with initial *e* into *e*, II. 71—73.—Combination of final *a*, *ā* with initial *r̥*, II. 32; exceptions, II. 64.—Conversion of a final non-guttural simple vowel into a semivowel before a dissimilar vowel, II. 21—23; exceptions, II. 56, 59, 70—72, 74.—Combination of final diphthongs, II. 25, 28, 31; exceptions, II. 70, 73, 74; combination of final *e* and *o* with initial *a* (see also *Initial vowels*), II. 33; exception, II. 73.

Final vowels not liable to combination : Pragṛhya vowels, II. 51—54, 56, 74; exceptions, II. 70, 72; special cases of uncombinable finals, II. 32, 57—59, 74 (cp. here also the exception to the combination of final *e* and *o* with initial *a* noted above); exceptions, II. 70, 73, 74; nasalization of final vowels before vowels, II. 60—65, 67; exceptions, II. 72—74; special cases of lengthening and nasalization of a final vowel, I. 75; II. 66.—Nasalization of final vowels in pause,

I. 63, 64.—Special cases of lengthening of a final vowel, II. 70—74; shortening of final \bar{a} , IV. 90—93.—Cases of hiatus in the interior of a word, II. 13.—Cases of irregular vowel combination after a secondary hiatus : after the loss of Visarjaniya, II. 68, 69, 71, 73; IV. 40; after the change of *ai* into \bar{a} , II. 70, 72.

2. *Initial vowels* :—

Lengthening of initial *a*, II. 75—77.—Loss of initial *a* after final *e* or *o*, I. 34—48; exceptions, II. 49, 50, 70, 73.—Irregular change of initial *i* into *e*, II. 72.—

3. *Sāmavaśa Sandhis or prosodial lengthening of vowels* :—

General principle, VII. 1.—Lengthening of a final *a*, VII. 6—16, 18—22, 24, 25, 27, 29—34, 36—42, 45—56; VIII. 6, 7, 9—11, 13—15, 17, 19—35, 48, 50; of *a* occurring at the end of the first part of an *avagrhya* word, IX. 1, 3, 4, 6, 8—19, 21—24; of an interior *a*, IX. 26—39, 41—52.—Lengthening of a final *i*, VII. 10, 13, 33—35, 39, 43, 44, 52—54; VIII. 8, 15, 35, 49; of *i* occurring at the end of the first part of an *avagrhya* word, IX. 1—3, 6—14, 16—18, 20, 22—24; of an interior *i*, IX. 46, 47, 49—52.—Lengthening of a final *u*, VII. 5, 17, 23, 26, 28, 33, 34, 53; VIII. 1—5, 12, 16, 18, 31; of *u* occurring at the end of the first part of an *avagrhya* word, VII. 5; IX. 1, 3, 7, 8, 10, 12—14, 16—18, 22, 23; of an interior *u*, IX. 40, 44, 46—51.—Lengthening of

the 8th and 10th syllables in Pādas of 11 or 12 syllables, and of the 6th syllable in a Pāda of 8 syllables, VIII. 36—47.

4. *Final consonants* :—

First mutes to third mutes before soft consonants, IV. 2 ; before vowels, II. 10 ; to nasals before a nasal mute, IV, 3 ; exception, IV. 22.—*n* before a hard breathing, IV. 16 ; doubled before a vowel, VI. 15.—*n* (i. e., original *n*) before *s*, IV. 18.—*t* before *s*, IV. 17.—*t* before *j* and *l*, IV. 10 ; to *c* before a hard palatal (i. e., *c*, *ch*, *ś*), IV. 11.

Final *n* before *l*, IV. 8; before *ś* and palatal mutes (see also final *ṇ*), IV. 9 ; before *s*, IV. 17 ; doubled before a vowel, VI. 15 ; final *ān* before vowels, semivowels and *p*, IV. 65—68, 78, 80 ; exceptions, IV. 73 ; final *ān* or *an* before *t*, IV. 76, 80 ; final *īn*, *ūn* and *ṝn* before *p*, *y*, *v*, *h* and vowels, IV. 69—72, 78—80 ; exception, IV. 73 ; final *n* preceded by a long vowel before *c*, IV. 74, 80 ; exception, IV. 75.—Final *m* before a mute, IV. 6 ; before *y*, *l* and *v*, IV. 7 ; to Anusvāra before breathings and *r*, IV. 15 ; exception, IV. 23 ; special case of loss, IV. 83.—Final *s* (in place of Visarjaniya) before *t* to *ś* in words independent or compound (see also final Visarjaniya), V. 31—39.

Final *āḥ* to *ā* before a vowel, II. 24 ; before a soft consonant, IV. 24 ; final *ah* to *a* before a vowel other than *a*, II. 27 ; to *o* before *a* and a

soft consonant, II. 33; IV. 25; irregular cases of $\bar{a}h$ to \bar{a} and ah to a or o , IV. 40; II. 73.—Cases of rhotacised Visarjaniya, I. 76—103; final Visarjaniya rhotacized before a vowel or a soft consonant, IV. 27; cases of rhotacism before hard consonants, IV. 39; irregular cases of rhotacism, IV. 40.—Visarjaniya before a hard mute or breathing, IV. 31—35, 38; exceptions, IV. 40; Visarjaniya (through s) to s before t in words independent or compound, V. 31—39; to s or $\$$ before k and p in compound words, IV. 41, 62; exceptions, IV. 50; to s or $\$$ before k , kh , and p in independent words, IV. 42—49, 52—64; exceptions, IV. 50, 51; loss of Visarjaniya before a breathing followed by a hard consonant, IV. 36, 37; loss of rhotacized Visarjaniya before r (and lengthening of the short penultimate vowel), IV. 28, 29; irregular cases of loss of Visarjaniya (accompanied by vowel combination or lengthening of the penultimate vowel), IV. 40; irregular lengthening of vowel preceding a rhotacized Visarjaniya, IV. 40.—Loss of Visarjaniya in शः, ष्वः, स्यः before any consonant, II. 8, 11, 12; exceptions, IV. 58, 96, 97; other special cases of irregular treatment of Visarjaniya in शः, IV. 95, 96.

5. *Initial consonants* :—

Initial s to ch , IV. 4, 12, 13.—Initial h to a fourth mute after a third (instead of a first) mute, IV. 5.—Abnormal elision of initial s , IV. 21.—Abnormal cases of initial d to dh , IV. 98.—

Initial *s* to *ś* in words independent or compound, V. 1—10, 12—19, 21—30.—Initial *t*-class preceded by *s* to *t*-class, V. 11; initial *n* to *ṇ*, V. 56—60; cases of initial *d* to *l* and *dh* to *ḍh* in compound words, V. 55.

6. *Interior consonants* :—

T-class preceded by *s* to *t*-class, V. 11.—*s* to *ś*, V. 20, 23, 29, 30.—*n* to *ṇ*, in same word with its cause, V. 40—55, in other word, V. 56, 57, 60.—*dh* to *d* and *gh* to *g*, IV. 98.

7. *Abnormal insertions and duplication of consonants, etc.* —

Insertion of *ś*, IV. 84; of *ś*, IV. 85, 87; of *s*, IV. 88; of *r*, IV. 86.

Duplication of one of the members of a group of consonants, VI. 1, 2, 4—11, 14; of *ch*, 3, 12, 13; of final *ṇ* and *n* before a vowel, VI. 15,

Abhinidhāna and its nature, VI. 17—28, 31, 39—45.

Yamas and their nature, VI. 29, 30, 32—34.

Insertion of *svarabhakti*, VI. 35—38, 46—53.

First mutes (if not final) changed to second mutes before breathings, VI. 54; $\checkmark kṣā$ changed to $\checkmark khyā$, VI. 55, 56.

Combination not according to the succession of words in the Pada text, II. 78.

IV. The Krama.

General rule regarding the formation of a Krama-group, X. 1, 2; XI. 1; cases where a Krama-group consists of more than two words, X. 3, 4; reasons for the same, XI. 2—5, 7, 9, 10, 13, 15; different views regarding the number of words contained in a Krama-group, in general or in particular, XI. 6, 8, 11, 12, 14, 17—22, 33, 35.—Cases where the Krama text cannot be quite faithful to the Samhitā text without resorting to Krama-groups of more than two words, XI. 47—57.—Different views regarding the nature of the loss of the Samhitā text in the Krama, XI. 58, 59.—Treatment of *samayas* (or the repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text) in the Krama text, X. 19; XI. 24.—Relation of the Krama to the Samhitā text with regard to euphonic combination, X. 5, 6, 18; XI. 23, 44.

Cases where Parigraha (or repetition of a word with *iti* interposed) takes place in the Krama, X. 7—9, 15; XI. 16, 25—27, 62; exception, X. 10, 11; XI. 34.—Rule as to when Avagraha should be shown in the Parigraha of a *samāsa*, X. 16; XI. 31.—Euphonic combination of *iti* with the following word in Parigraha, X. 17; XI. 32; cases of restoration of euphonic combination in Parigraha, X. 20—22; XI. 36—43, 45, 46.—Utility of Parigraha, XI. 60, 61.

Exhortation to follow only the traditional Krama text, X. 63—65.—Objections against the Krama and their refutation, XI. 66—71.

V. Metre.

The seven metres of Prajāpati and the number of syllables in each of them, XVI. 1, 2 ; the seven metres of the Devas and the number of syllables in each of them, XVI. 3, 5 ; those of the Asuras and the number of their syllables, syllables, XVI. 4, 6.—The metres of the Yajus, Sāman, R̄c and Brahman and the number of their syllables, XVI. 10—13.

The R̄si metres :

Construction of the R̄si metres, XVI. 7—9 ; three classes of the same, XVI. 14.—Gāyatri and its varieties (पदपङ्क्ति, भुरिक्षपदपङ्क्ति, भुरिज्, विराज् or पादनिचृत्, अतिनिचृत्, वर्धमाना, द्विपदा, यवमध्या, उष्णिगमभाँ), XVI. 16—28 ; Uṣṇih and its varieties (पुरउष्णिह्, ककुभ्, ककुबून्धङ्, कुशिरा निचृत्, पिपीलिकमध्या, तचुशिरस्, अनुष्टुप्बगभाँ), XVI. 29—36 ; Anuṣṭubh and its varieties (कृति, पिपीलिकमध्यमा, काविराज्, नष्टरूपा, विराज्, महापदपङ्क्ति), XVI. 37—44 ; Br̄hatī and its varieties (पुरखादवृहती, उपरिष्टादवृहती, च्यङ्गसारिणी or स्कन्द्योग्रीवी or उरोवृहती, विराज्जर्जर्ववृहती, विष्टारवृहती, पिपीलिकमध्यमा, विषमपदा), XVI. 45—53 ; Pañkti and its varieties (विराज्, सतोवृहती, विपरीता, आस्तारपङ्क्ति, प्रस्तारपङ्क्ति, संस्तारपङ्क्ति, विष्टारपङ्क्ति), XVI. 54—63 ; Tristubh and its varieties (उपजगती, अभिसारिणी, विराट्स्थाना, विराट्पर्वा or पङ्क्तयुक्तरा, विराट्डरूपा, ज्योतिष्मती, महावृहती, यवमध्या), XVI. 64—73 ; Jagati and its varieties (महापङ्क्ति, महासतोवृहती), XVI. 74—78.—Two classes of the Aticchandases or long metres, XVI. 79 ; the first class (अतिजगती, शक्करी, अतिशक्करी, अष्टि, अत्यष्टि, द्वृति, अतिद्वृति), XVI. 80—87, 91 ; the second class (कृति, प्रकृति, आकृति, विकृति, संकृति, अभिकृति, उकृति), XVI. 88—90, 92.

Designation of stanzas having one or more syllables in excess or otherwise (निचूत्, भुरिज्, राज्, विराज्, स्वराज्, सच्चाज्, स्ववशिनी, परमेष्ठिन्, प्रतिष्ठा, प्रत्यन्, असृत, वृषन्, शुक्र, जीव, पयस्, तृष्ण, अर्णस्, अंश, अस्मस्, अस्त्रु, वादि, अप्, उदक), XVII. 1—5 ; divinities of metres, XVII. 6—12 ; distribution of metres according to colour, XVII. 13—18 ; five additional metres (मा, प्रमा, प्रतिमा, उपमा, संमा) and their Virajs (हर्षीका, सर्षीका, मर्षीका, सर्वमात्रा, विराट् कामा), XVII. 19, 20.—Principle of determining the metre of complicated stanzas, XVII. 21.—Restoration of the requisite number of syllables in incomplete Pādas, XVII. 22, 23 ; VIII. 40 ; method of ascertaining the length of Pādas, XVII. 24—40, 44, 45 ; Ekapadā and Dvipadā stanzas, XVII. 41—43, 50.—The longest and shortest (of those having many Pādas) stanzas in the R̥gveda, XVII. 46—49.

Pragāthas or strophic metres, XVIII. 1—31.—Definition of a syllable, XVIII. 32 ; division of syllables, XVIII. 32—36 ; light and heavy syllables, XVIII. 37—44.—Mutual relation of different metres as regards the number of their syllables, XVIII. 45.—Pauses in the recitation of different kinds of stanzas, XVIII. 46—57.—Glorification of Triṣṭubh, Jagatī and of the knowledge of metres in general, XVIII. 59—62.

VI. Method of Teaching the Recitation of Veda.

Position of the teacher, XV. 1 ; do. of the pupils, XV. 2, 3 ; mode of addressing the teacher by the pupils, XV. 4 ; glorification and the mode

of utterance of Om, XV. 5—7; method to be followed in teaching the recitation, XV. 5, 8—22, 32, 33; requisite number of stanzas in a Praśna XV. 23—30; XVIII. 58; do. of Praśnas in an Adhyāya, XV. 31; XVIII. 58.

VII. Miscellaneous Matter.

The vowel *l* does not occur either as final or as initial, introductory stanza 9; different views on the nature of a final mute other than a nasal, I. 15, 16; three instances of prolated vowels occurring in the R̄gveda, I. 31; list of instances of hiatus within a word, II. 13; a few cases of nasalized vowels in the Pada text, IV. 81, 82; cases where a long or short vowel precedes an Anusvāra in the interior of words, XIII. 22—29; cases of restoration of Visarjaniya in compound words without an Avagraha in the Pada text, XIII. 30, 31; sounds which cannot occur as finals, XII. 1; do. do. as initials, XII. 2; consonants which are not compatible in the interior of words, XII. 3—16; definition and description of the parts of speech (*नाम*, आव्यात, उपर्ग and निपात), XII. 17—26.

GENERAL REMARKS.

It will appear from the list of technical terms, given above, that this Prātiśakhyā is singularly free from the use of such artificial or algebraic terms (like शु, व, सिस) as are found in works like the Astādhyayī or the Vājasaneyi-Prātiśakhyā; nor does it take trouble to explain

the meaning of such common suffixes as कार in अकार etc. or इक in रेक, or of words like अपृक्, उपधा whose meaning is clear of itself. At the same time there are several technical terms used in the Prātiśākhya whose meaning is not clear without the aid of the commentary. Instances of such terms are : पद्म (I. 61), विग्रह (IV. 42), विक्रम (VI. 1), विच्छेद (VI. 47), परिग्रह (III. 23), समय (X. 19).

There is another fact also which must be noted in this connection. Ordinarily speaking only those technical terms are defined in a work which are again used in the body of that work. But strangely enough there are many technical terms which, though defined, are never again used in the Prātiśākhya. Instances of such terms will be found among the names assigned to different kinds of Sandhis noted below.

There is a great historical value of the section on the faults of pronunciation. Many of the faults can be taken as indicative of particular tendencies of the speakers contemporary with the author—tendencies which must have really brought about the corresponding phonetic changes in the contemporary Prakrits.

There are several phenomena of euphonic combination, such as यम, कन, अभिनिधान, स्वरभक्ति, which should rather have been given under the head 'Phonetic'. They are not particularly confined to the Saṃhitā text. But I have preferred to

follow the author in giving them under the heading 'Euphonic Combination.'

The classification of Sandhis adopted by me is different from that followed by the author of the Prātiśākhya. Broadly speaking the order followed in the Prātiśākhya is as follows :—

- (1) euphonic combination of a vowel and a following consonant (Paṭala II);
- (2) euphonic combination of a consonant and a following vowel (Paṭala II);
- (3) euphonic combination of a vowel followed by a vowel (Paṭala II);
- (4) euphonic combination of a consonant followed by a consonant (Paṭala IV)¹;
- (5) cerebralization or नसि (Paṭala V);
- (6) treatment of conjunct consonants or कम्, अभिनिधान्, यम् and स्वरभक्ति (Paṭala VI);
- (7) prosodial lengthening or सामवदा सन्धि (Paṭala VII—IX).

As I have stated elsewhere, one special feature of the Prātiśākhya is that almost every phenomenon of euphonic combination is called by a technical name, though several of these names are never again used in the Prātiśākhya. The following technical names are given to the euphonic combinations noted against them :—
 अनुलोम अन्वचरसन्धि (II. 8; IV. 83) = a vowel, or ऋः, or स्यः, or एषः, or है (for हैम्) + a consonant ;

1. Cp. Uvāṭa on IV. 1.

प्रतिलोम अन्वयरसंधि (II. 9)=a consonant + a vowel ;

विवृत्ति (II. 3)=hiatus in general ;

दीर्घ विवृत्ति (II. 79)=a hiatus which has at least a long vowel ;

द्विषंधि विवृत्ति (II. 80)=a hiatus which has a vowel on both sides of an intermediate vowel ;

अन्तःपद विवृत्ति (II. 13)=hiatus in the interior of words ;

पदवृत्ति (II. 26)= $\bar{a}h$ + a vowel > \bar{a} + a vowel ,

ai or au + a vowel > \bar{a} + a vowel ;

उद्ग्राह (II. 29)= ah + a vowel > a + a vowel ,

e or o + a vowel > a + a vowel ;

उद्ग्राह पदवृत्ति (II. 30)=an उद्ग्राह संधि with a long following vowel ;

उद्ग्राहवत् (II. 32)= a or $\bar{a} + \gamma$ > $a + \gamma$;

पञ्चालपदवृत्ति (II. 33)= ah or $o + a$ > $o + a$;

प्राच्यपदवृत्ति (II. 33)= $e + a$ > $e + a$;

प्रगृहीतपदा (विवृत्ति or संहिता, II. 54)=a Pragṛhya vowel + a vowel ;

पञ्जातोपदा (विवृत्ति or संहिता, II. 66)=a hiatus in which the preceding vowel is lengthened ;

अनुनासिकोपदा विवृत्ति (II. 67)=a hiatus in which the preceding vowel is nasalized ;

प्रश्लिष्ट (II. 20)=contraction of two homogeneous simple vowels into one long vowel,

or,

a or $\bar{a} + i$ or \bar{i} > e ,

a or $\bar{a} + u$ or \bar{u} > o ,

a or $\bar{a} + o$ or au > au ,

a or $\bar{a} + e$ or ai > ai ;

क्षैप (II. 23)=semivowel instead of a vowel before a vowel ;

भुग्न (II. 31) = *av* instead of *o* and *āv* instead of *au*
before a non-labial vowel;

अभिनिहित (II. 34) = *e+a>e*,

= *o+a>o*;

अनानुपूर्व संहिता (II. 78) = combination not according
to the sequence of words in the Pada text;

अवशंगम आस्थापित (IV. 1) = mere combination of
mutes + consonants without any change;

वशंगम (अस्थापित, IV. 14) = combination of a mute + a
consonant;

परिपन्न (IV. 15) = Anusvāra for *m* before *r* and
breathings;

अन्तःपात (IV. 19) = insertion of *k* or *t* or *c* between
two consonants;

नियत (IV. 26, 30) = *ā* for *āḥ* before a sonant conso-
nant, or,

lengthening of a short vowel after the loss of
a rhotacized Visarjaniya before *r*;

प्रथित (IV. 26) = *o* for *āḥ* before a sonant conso-
nant;

अकाम (IV. 30) = loss of a rhotacized Visarjaniya
before *r*;

रेक्षसंधि (IV. 27) = *r* instead of Visarjaniya before
a vowel or a sonant consonant;

व्यापन्न ऊर्ध्मसंधि (IV. 35) = assimilation of Visarjaniya
to the following voiceless mute or breathing;

विक्रान्त ऊर्ध्मसंधि (IV. 35; IV. 78) = non-assimilation of
Visarjaniya before a voiceless mute or
breathing;

अन्वच्चरवक्तुसंधि (IV. 37) = loss of Visarjaniya before
a breathing followed by a voiceless
consonant;

विषाचरित् (IV. 41) = *s* or *ś* for Visarjanīya before
k or *p* ;

आन्पदा पदवृत्ति (IV. 67) = *ān* + a vowel > $\overset{\sim}{ā}$ + a vowel ;

विवृत्यभिप्राय (IV. 68) = $\overset{\sim}{ā}$ for *ān* before a semivowel ;

स्पशेरेकसंवि (IV. 72) = $\overset{\sim}{īr}$, $\overset{\sim}{ūr}$, and $\overset{\sim}{ṛr}$ for *īn*, *ūn* and *ṛn*
 respectively before a few words and vowels ;

स्पशोर्ब्ल्लसंवि (IV. 77) = nasalization of the preceding
 long vowel and addition of *s*, instead of a
 long vowel + *n*, before *c*,

$\overset{\sim}{ā}s$ for *ān* and $\overset{\sim}{ā}s$ for *an* before *t*,

$\overset{\sim}{ṛ}h$ for *ṛn* and $\overset{\sim}{ā}h$ for *ān* before *p* ;

शौद्धाचर (IV. 89) = additions of *s*, *ś*, *s* and *r* in
 certain words ;

नति (V. 61) = cerebralization of a dental ;

ऋम (VI. 1) = doubling of a consonant ;

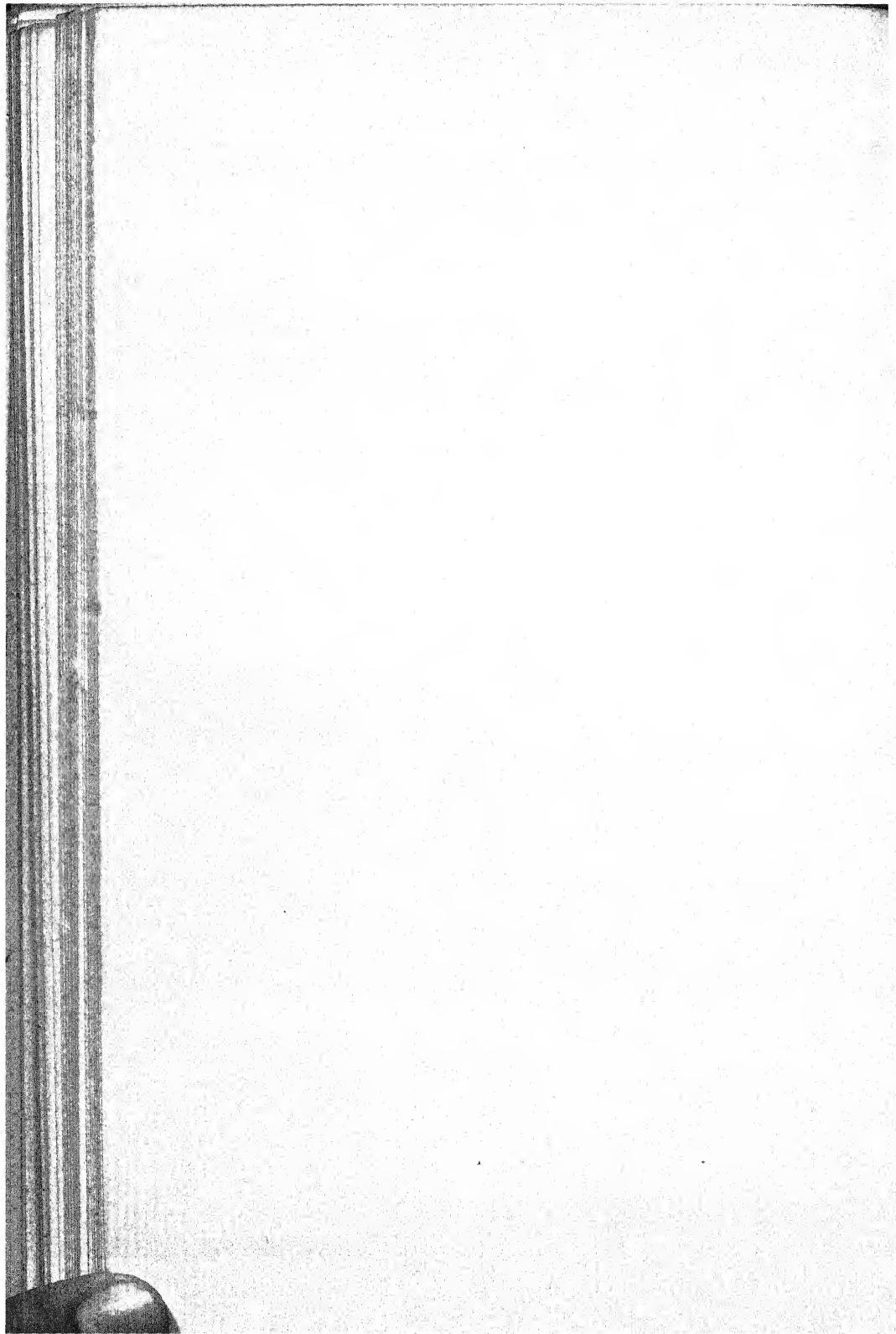
अभिनिधान (VI. 17) = holding apart of a consonant
 and suppression of its sound ;

यम (VI. 29) = 'twins' of non-nasal mutes before
 nasal mutes ;

स्वरभक्ति (VI. 46) = a vowel-part ;

सामवश (VII. 1) = prosodial lengthening of vowels ;

च्छुति (VII. 2) = prolation or lengthening of a
 short vowel.

APPENDIX III

A COMPARISON OF THE ṚGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA WITH THE PĀNINIAN GRAMMAR.

Abbreviations :

ऋ० प्रा० = ऋग्वेदप्रातिशाख्यम् ; पा० = पाणिनीयाषाध्यायी ;
 वा० = वार्त्तिकपाठः on पा० ; प० = परिभाषापाठः ; म० = महाभाष्य ;
 सि० = सिद्धान्तकौमुदी ; पद० = पदमञ्जरी.

Rgveda-Pratiśākhya

- ऋ० प्रा० १।१ (समानाक्षराणि)
- ” १।२ (सन्ध्याक्षराणि)
- ” १।३ (स्वराः)
- ” १।४
- ” १।६ (व्यञ्जनानि)
- ” १।७ (स्पर्शाः)
- ” १।८
- ” १।९ (अन्तःस्थाः)
- ” १।१० (ऊमाणाः)
- ” १।१५-१६
- ” १।१७-१८
- ” १।२०-२१

Pāninian Grammar.

- अक् प्रत्याहारः
- एच् ”
- अच् ”
- आप्लुतवदुपस्थिते । ई३ चाक्र-
वर्मणस्य । (पा० ६।१२६-१३०)
- हल् प्रत्याहारः
- बय् ”
- Cp. अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः
(पा० १।१६६)
- यण् प्रत्याहारः
- शल् ” Cp. also
- शषु् जश्मावषत्वे
(वा० on हयवरट्)
- भलां जशोऽन्ते (पा० दा॒।३६) ।
- वावसाने (पा० दा॒।४५६)
- ऊकालोऽज् हस्वदीर्घप्लुतः
(पा० १।२२७)
- संयोगे गुरु । दीर्घं च ।
- (पा० १।४।११-१२)

ऋू० प्रा० १२७, २६-३०

" १३१

" १३७

" १४३

" १५४

" १५५

" १५६

" १६०

" १६१

" १६३-६४

" १६५-६६

" १६८

" १६९

" १७०

" १७१

" १७२

" १७३-७४

" १७५

ऊकालोऽज् हस्तदीर्घप्लुतः

(पा० १२१२७)

Cp. विचार्यमाणानाम् । उपरि स्विदा-
सीदिति च । (पा० दा॒१२७, १०२)

हलोऽनन्तराः संयोगः पा० ११७)

Cp. पूर्वं ह्यपवादा अभिनिविशन्ते
पश्चादुत्सर्गः । प्रकल्प्य चापवाद-
विषयं तत उत्सर्गोऽभिनिविशते ।

(प० ६२-६३)

Cp. वाधकान्येव निगतनानि (प० १८)
अगुदित् सवर्णस्य चाप्रत्ययः

(पा० १११६६)

स्थानेऽन्तरतमः (पा० १११५०)

Cp. संहितायाम् (पा० दा॑३११४)

Cp. प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्
(पा० १११६२)

सुप्तिङ्गन्तं पदम् (पा० १४११४)

अणोऽप्रगृह्यस्थानुनासिकः

(पा० दा॑४५७)

Cp. इण्कोः (पा० दा॑३४७)
संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्थे
(पा० १११६)

निपात एकाजनाऽज् (पा० ११११४)

Cp. ओत् (पा० १११५)

ईदूदेदू द्विवचनं प्रगृह्यम्

(पा० ११११११)

ईदूतौ च सप्तम्यर्थे (पा० ११११६)

शे । अदसो मात् ।

(पा० १११३, १२)

उजः । ऊँ । (पा० १११७-१८)

ऋू० प्रा० २२

” रा५
” रा६
” रा८, ११, १२

” २१०
” २१५
” २१६-१७
” २१८-१९
” २२१
” २२४, २७

” २२५, २८, ३१
” २३२
” २३३

” २३४
” २३५

परः संनिकर्षः संहिता

(पा० १।४।१०६)

Cp. पूर्वत्रासिद्धम् (पा० दा॒।११)
Cp. आद्यन्तवदेकस्मिन् (पा० १।१२१)
एतत्तदोः सुलोपाऽकेरनन्त्यसमाप्ते
हलि । स्यश्छन्दसि बहुलम् ।

(पा० ६।१।३२-१३३)
भलां जशोऽन्ते (पा० दा॒।३६)
एकः पूर्वपरयोः । अकः सवर्णे
दीर्घः । (पा० ६।१।८४, १०१)
आद् गुणः (पा० ६।१।८७)
बृद्धिरेचि (पा० ६।१।८८)
इको यणचि (पा० ६।१।७७)
ससजुषो रुः (पा० दा॒।६६),
भैभगो अत्रयो अपूर्वस्य योऽशि ।
लोपः शाकल्यस्य ।

(पा० दा॒।१७, १६)
एचोऽयवायावः (पा० ६।१।७८) ।
लोपः शाकल्यस्य (पा० दा॒।१६)

Cp. ऋृत्यकः (पा० ६।१।१२८)

Cp. प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे

(पा० ६।१।११५) ।
ससजुषो रुः (पा० दा॒।६६) ।
अतो रैरल्लुतादरल्लुते
(पा० ६।१।१३) ।
आद् गुणः (पा० ६।१।८७)
एडः पदान्तादति (पा० ६।१।१०६)

Cp. अव्यपरे in प्रकृत्यान्तःपादमव्य-
परे । and अव्यादवद्यादव-
क्षमुरवतायमवन्त्ववस्युषु च ।

(पा० ६।१।१५-११६)

ऋ० प्रा० २४०

" रा५१—५२

" रा५३

" रा५६

" २५७—५८,७४

" २६१,६७

" २६८—६९

" २७०—७३

" २७५—७७

On अवन्तु cp. अव्यादवद्याद्-
वक्षमुत्रतावयमवन्तवस्युषु च
(पा० ६।१।१६) । Cp.
also ति० on this
Sūtra.

प्लुतप्रगृह्णा अच्चि नित्यम्
(पा० ६।१।२५)

Cp. संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्थे (पा०
१।१।१६) and प्लुतप्रगृह्णा
अच्चि नित्यम् (पा० ६।१।२५)

Cp. निपात एकाजनाऽ॑
(पा० १।१।१४) ।

प्लुतप्रगृह्णा अच्चि नित्यम्
(पा० ६।१।२५) ।

मय उओ वो वा (पा० ६।३।३३)
ईषाश्रक्षादिषु च्छन्दसि प्रकृति-
भावमात्रम् (वा० ६।१।२७)

आङ्गोऽनुनासिकश्छन्दसि
(पा० ६।१।२६)

सोऽच्चि लोपे चेत्पादपूरणम्
(पा० ६।१।३४)

Cp. ऋचि तुनुधमल्लुतङ्कुत्रोरुष्या-
णाम् । द्वच्यच्चोऽस्तिडः । निपा-
तस्य च । अन्येषामपि दृश्यते ।
(पा० ६।३।१३३,१३५—१३७);
शक्तव्यादिषु पररूपं वाच्यम् । एवे
चानियार्थे । एमन्नादिषु च्छन्दसि
पररूपं वक्तव्यम् । (वा० ६।१।६४);
cp. also प्रादूहोटोद्येषैष्वेषु
वृद्धिर्वक्तव्या (वा० ६।१।८६)

Cp. छन्दस्यपि दृश्यते
(पा० ६।४।७३)

ऋ० प्रा० ३।१-२

उच्चैरुदात्तः । नीचैरुदात्तः ।

समाहारः स्वरितः ।

(पा० १।२।२६-२१)

" ३।३

Cp. समाहारः स्वरितः

(पा० १।२।३।१)

" ३।४-६

तस्यादित उदात्तमधंहस्यम्

(पा० १।२।३।२)

" ३।७

उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः

(पा० दा४।६६)

" ३।८-१०

स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् ।

उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः ।

(पा० १।२।३।६-४०)

" ३।१।१६

एकादेश उदात्तनोदात्तः

(पा० दा२।५)

" ३।१२

Cp. पद० (on पा० दा२।६) :—

कन्यानूप इति कन्याशब्दः कन्या-
राजन्यमनुष्याणामन्त इत्यन्तस्व-
रितः । ततः स्वरितानुदात्तयेरेका-
देश आन्तर्यतः स्वरितः ।

" ३।१३-१४

उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनु-
दात्तस्य । स्वरितो वानुदात्ते

पदादौ । (पा० दा२।४,६);

cp. also सि० on the
latter Sutra.

" ३।१७

उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः ।

नोदात्तस्वरितोदयमगार्यकाश्यप-
गालवानाम् । (पा० दा४।६६-६७),

स्वरविघो व्यञ्जनमविद्यमानवत्

(प० ७६)

ऋ० प्रा० ३।१६-२३

स्वरितात्वंहितायामनुदाच्चानाम् ।
उदाच्चस्वरितपरस्य सन्नतरः ।
(पा० ३।२।३६-४०)

"	४।२	Cp. भलां जश् भशि (पा० दा० ४।४५३)
"	४।३	यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा (पा० दा० ४।४५)
"	४।४, १२-१३	शश्छोऽटि (पा० दा० ४।६३)। छृत्वमसीति वक्तव्यम् (वा० दा० ४।६३)
"	४।५	भयो होऽन्यतरस्याम् (पा० दा० ४।६२)
"	४।६-७	मोऽनुस्वारः (पा० दा० ३।२३)। वा पदान्तस्य (पा० दा० ४।५६)
"	४।८, १०	तोर्लिं (पा० दा० ४।६०)
"	४।९-११	स्तोः श्चुना श्चुः (पा० दा० ४।४०)
"	४।१५	मोऽनुस्वारः (पा० दा० ३।२३)
"	४।१६	झ्णोः कुकुद्कु शरि (पा० दा० ३।२८)
"	४।१७	डः सि धुट् । नश्च । (पा० दा० ३।२६-३०),
"	४।१८	खरि च (पा० दा० ४।४५)
"	४।१९	शि त्रुक् (पा० दा० ३।१)। स्तोः श्चुना श्चुः (पा० दा० ४।४०)
"	४।२२	Cp. सि० (on वा० दा० ४।४५):— कथं तहिं मदोदग्राः ककुद्मन्त इति । यवादिगणे (cp. पा० दा० २।६) दकारनिपातनात् ।
"	४।२३	मो राजि समः व्वौ (पा० दा० ३।२५)
"	४।२४	ससज्जुषो रुः (पा० दा० ३।६), भोभर्गीश्वरो अपूर्वस्य योऽशि । हलि सर्वेषाम् । (पा० दा० ३।१७, २२)

ऋ० प्रा० ४।२५	ससजुषो रः (पा० दा॒रा॒द्द०), हशि च । आद् गुणः । (पा० ६।१।१४, ८७)
" ४।२७	For cases like अनिरस्म cp. ससजुषो रः पा० दा॒रा॒द्द०). In cases like प्रातरिन्द्रम्, Pañini takes प्रातः as प्रातर् ; cp. खरवसानयोर्विसर्ज- नीयः (पा० दा॒श।१५) रोरि (पा० दा॒श।१४) । द्रलोपे पूर्वस्य दर्घोऽणः (पा० ६।३।५११)
" ४।२८-२९	विसर्जनीयस्य सः (पा० दा॒श।३४) स्तोः श्चुना श्चुः । ष्ठुना ष्ठुः । (पा० दा॒श।४०-४१)
" ४।३१	वा शरि (पा० दा॒श।३६), स्तोः श्चुना श्चुः । ष्ठुना ष्ठुः । (पा० दा॒श।४०-४१)
" ४।३२,३४	कुम्बोः कू कू पौ च (पा० दा॒श।३७)
" ४।३३-३८	खर्परे शारि वा लोपो वक्तव्यः (वा० दा॒श।३६)
" ४।३६	अहरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा० दा॒रा॒७०)
" ४।३८	On अहोभिः cp. अहन् (पा० दा॒रा॒६८); On अहोगत्रम् cp. अहो रविधौ रूपरात्रिरथ- न्तरेषूपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा०- २।८।६८), हशि च । आद् गुणः (पा० ६।१।१४, ८७); and on प्रचेता राजन् cp. छन्दसि भाषायां च विभाषा प्रचेतसो राज-

ऋ० ग्रा० ४।४१

न्युपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा०
दा३।७०) रो रि (पा० दा३।१४)
द्रूलोपे पूर्वस्य दीधोऽणः (पा०
दा३।११)

Cp. सोऽपदादौ । इणः षः ।
(पा० दा३।२८-३६);
cp. also नित्यं समासेऽनुच्चर-
पदस्थस्य । अतः कृकमिकंस-
कुम्भपात्रकुशाकर्णीवनव्ययस्य ।
अधःशिरसी पदे । कस्कादिषु च ।
(पा० दा३।४५-४८)

” ४।४२,४५,४६,४८,५५,
५६,६१

Cp. षष्ठ्याः पतिपुत्रवृष्टपारपद-
पयस्पोषेषु¹ (पा० दा३।५३)
कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः
(पा० दा३।५०)

” ४।४३,४५,६२

Cp. छन्दसि वाप्राम्बेडितयोः
(पा० दा३।४६) । पञ्चम्याः
परावध्यर्थे (पा० दा३।५१)

” ४।४४,५६,६४

Cp. पञ्चम्याः परावध्यर्थे¹
(पा० दा३।५१)

” ४।४७,४८

इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य । इसुसोः
सामर्थ्ये । (पा० दा३।४१,४४)

” ४।४८,५६

इडाया वा । छन्दसि वाप्राम्बेडि-
तयोः¹ ; (पा० दा३।५४,५६)

1. The commentators (cp. चिं and काशिका) generally explain these and other Sūtras (i.e., पा० दा३।४६-५३), in this section, as prescribing only *s*. But a reference to Sūtras like IV. 46.49 (cp. वास्तोष्पतिम् and मातुष्पदे) of the R. Prāt. as well as to the exception अनदितेः (in पा० दा३।५०) shows that they should be explained as prescribing both *s* and *s̄*; cp. Laghu-sabdendu-śekhara (on पा० दा३।५०):—सः स्यादिति । पत्वस्यायुप-
लक्षणम् । अत एवादितिप्रतिषेधः ।.

ऋ० प्रा० ४।५०,५१

" ४।५२-५५,५७,५८
६१-६४

" ४।५८,६१,६२

" ४।६०

" ४।६३

" ४।६५,६८,७२

" ४।६६-७०,७३

" ४।७४-७६

" ४।७८-७९

" ४।८०

" ४।८४

Cp. छन्दसि वाप्राप्रेडितयोः

(पा० दा० ४६)।
इसुसुसोः सामर्थ्ये (पा० दा० ३।४४)

Cp. छन्दसि वाप्राप्रेडितयोः

(पा० दा० ४६)

पातौ च बहुलम् (पा० दा० ३।५२)
छन्दसि वाप्राप्रेडितयोः । इदु-
दुपधस्य चाप्रत्ययस्य ।

(पा० दा० ३।४६,४१)
On त्रिष्पूत्वे cp. द्विक्रिश्चतु-
रिति इत्योऽये (पा० दा० ३।४३)

दीर्घादिटि समानपादे
(पा० दा० ३।४६),
मोभगोऽत्रयोऽपूर्वस्य वेऽशि ।
लोपः शाकत्पस्य ।

(पा० दा० ३।१७,१६)
दीर्घादिटि समानपादे (पा० दा० ३।१६)

नश्छव्यप्रशान् । उभयथङ्गुः ।
(पा० दा० ३।७-८),

खरवसानयोर्विसर्जनीयः । विसर्ज-
नीयस्य सः । (पा० दा० ३।१५,३४),
स्तोः श्चुना श्चुः (पा० दा० ४।४०)
नृन्पे । स्वतवानपायौ ।

(पा० दा० ३।१०-११),
खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।

(पा० दा० ३।१५)
अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ।
आतोऽटि नित्यम् । (पा० दा० ३।२-३)

हस्तवाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे
(पा० दा० ३।१५१)।
स्तोः श्चुना श्चुः (पा० दा० ४।४०)

ऋू० प्रा० ४।८५,८७

" ४।६०—६३,६५

,, ४।१

,, ४।२

,, ४।३-४,६-७,८-१०,
१२-१६

,, ४।४,८,१८

,, ४।१९

,, ४।२०

,, ४।२१

,, ४।२२

,, ४।२३-२६

,, ४।३०

Cp. संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे

(पा० ८।१।३७) ।

परिनिविभ्यः सेवसितसयस्विसह-
सुट्स्वस्वज्ञाम् (पा० ८।३।७०)सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णच्छेयाडाड्या-
याजालः (पा० ७।१।३६)Cp. हरकेः । नुम्बिसर्जनीयशर्व्यवा-
येऽपि । (पा० ८।३।५७-५८)

Cp.-शर्व्यवायेऽपि (in पा० ८।३।५८)

पूर्वपदात्¹ (पा० ८।३।१०६)

सुत्रः (पा० ८।३।१०७)

छुना छुः (पा० ८।४।४१)

आदेशप्रत्यययोः (पा० ८।३।५६) ।

सुपामादिषु च (पा० ८।३।६८) ।

उपसर्गात्सुनोतिसुवितिस्यतिस्तौ-
तिस्तोभतिस्थासेनवसेधसिचसञ्ज-
स्वज्ञाम् (पा० ८।३।६५)

पूर्वपदात् (पा० ८।३।१०६)

पूर्वपदात् । सहैः पृतनर्तम्भ्यां च ।
(पा० ८।३।१०६, १०८)न रपरस्यपिस्तज्जिस्पृशिस्पृहिसव-
नादीनाम् । पूर्वपदात्¹ ।

(पा० ८।३।११०, १०६)

अभ्वाम्बगोभूमिसव्यापद्विनिकुशो-
कुशङ्गवङ्गमज्जिपुज्जिपरमेवर्हिंदिव्य-
गिनभ्यः स्थः । सनोतेरनः ।
पूर्वपदात् । उपसर्गात् सुनोति-

¹ ऋग्वेदप्रातिशाख्यीयेषु ४।६-१०, १६, २५ सद्शसत्वनिषेधस्थलेषु
'पूर्वपदात्' इत्यस्य व्यवस्थितविकल्पत्वाश्रयणेन निर्वाहः कार्यः ।

सुवित्स्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेन-
यसेधसिच्चसङ्गस्वज्ञाम् । स्था-
दिष्वम्यासेन चाभ्यासस्य ।

(पा० दा० ३७, १०८, १०६, ६५, ६४)

हस्यात्तादै तद्विते

(पा० दा० ३१०१)

युष्मच्चत्तत्त्वः पवन्तः पादम्

(पा० दा० ३१०३)

" पा० ४०

Cp. रथाभ्यां नो णः समानपदे

(पा० दा० ४११)

ऋचर्णाच्चेति वक्तव्यम्

(वा० दा० ४११).

But as the commentators (cp. Tattvabodhinī) generally do not take समानपदे here in the sense in which it is taken in R. Prāt. V.40 (cp. अवगृही), most of the Pāṇinian Sūtras prescribing *n* in the उत्तरपद shoud be really paralleled here. But cp. especially :—

पूर्वपदासंज्ञायामगः । प्रातिपदिका-
न्तनुम्बिभक्तिषु च । एकाजुत्तर-
पदे णः । कुमति च । उपसर्गाद-
समासेऽपि णोपदेशस्य । हन्ते-
रत्पूर्वस्य । वमोर्वा । छन्द-
स्यूदवग्रहात् । कृत्यचः । णोविं-
भाषा । हलश्चेजुपधात् । इजादेः
सनुमः । (पा० दा० ४१३, ११--
१४, २२—२३, २६, २८—३२).

मृ० प्रा० ४० ३१

" ४२—३४, २६—३८

ऋ० प्रा० ५।४१

अट्टकुप्वाङ् नुम्ब्यवायेऽपि

(पा० दा४।२)

" ५।४२,४४

Cp. अट्टकुप्वाङ् नुम्ब्यवायेऽपि

(पा० दा४।२)

" ५।४३

Cp. वा भावकरण्योः (पा० दा४।१०)

" ५।४४

Cp. पदान्तस्य (पा० दा४।३७)

" ५।४०

But cp. हिनुमीना (पा० दा४।१५)

" ५।४३

For दुर् Cp. दुरः पत्वणात्वयोरुप-
सर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः (सि०
on भूषात्),and सुदुरोः प्रतिषेधो नुम्बि-
धितत्वषत्वणात्वेषु (म० १।४।६०)

" ५।४४

Cp. प्रातिपदिकान्तनुम्बिभक्तिषु च ।
अट्टकुप्वाङ् नुम्ब्यवायेऽपि । उप-
सर्गादसमासेऽपि शोपदेशस्य ।

(पा० दा४।११, २,१४)

" ५।४५

(पुणोदरादीनि यथोपदिष्टम्) दुरो
दाशनाशदभध्येषूत्वमुत्तरपदादेः
ष्टुतवं च (वा० ६।३।१०६)

" ५।४७

अनितेः । उपसर्गादसमासेऽपि
शोपदेशस्य ।

(पा० दा४।१६, १४)

" ५।४८-५९

नश्च धातुस्थोषुभ्यः । उपस-
र्गाद् वहुलम् ।

(पा० दा४।२७-२८)

" ५।६०

आनि लोट् । उपसर्गादसमासेऽ-
पि शोपदेशस्य ।

(पा० दा४।१६, १४)

ऋू० प्रा० ६।१	अनचि च (पा० दा४।४७)
" ६।२	भलां जश् फशि । खरि च । (पा० दा४।३८, ५५)
" ६।३	छे च (पा० ६।१।७३) । भलां जशोऽन्ते (पा० दा॒।३६) । स्तोः शुना शुः (पा० दा४।४०) । खरि च (पा० दा४।५५)
" ६।४	अचो रहाभ्यां द्वे (पा० दा४।४६)
" ६।५	यणो मयो द्वे भवत इति वक्तव्यम् (वा० दा४।४७)
" ६।६	शरः खयो द्वे भवत इति वक्तव्यम् (वा० दा४।४७)
" ६।१०	शरोऽचि (पा० दा४।४६)
" ६।१२, १३	Cp. विश्वजनादीनां छन्दसि वा तुगाग- मो भवतीति वक्तव्यम् । (वा० ६।१।७६)
" ६।१३	Cp. आङ्माडोऽच । पदान्ताद्वा । (पा० ६।१।७४, ७६)
" ६।१४	Cp. सर्वत्र शाकल्यस्य । दीर्घादाचार्या- णाम् । (पा० दा४।५।—५२)
" ६।१५	डमो हस्तादचि डमुणित्यम् (पा० दा३।३२)
" ६।५४	चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेः (वा० दा४।४८)
<hr/>	
" ७।५, १४, १६, १८, १९, २६, २८, ३३, ३६, ३८, ४५, ४७, ४८, ५३—५५	ऋूचि तु तुष्ममञ्जुतडकुत्रोर्ष्याणाम् (पा० दा३।१३३)

ऋ० प्रा०	७।६, १०, १५, १७, ३०, ३१, ३३, ४३-४४, ५२, ५५, ५६	निपातस्य च ¹ (पा० ६।३।१३६)
"	७।७—८, १०, १२—१४, १६, २१—२३, २५, ३०— ३५, ३७, ३८, ४२, ४६, ४८, ५४-५६	Cp. अन्येषामपि दश्यते (पा० ६।३।१३७)
"	७।१२-१४, १६, १८, २४, २७, २८-२९, ३६-४१, ५०-५६	द्रव्यचोऽतस्तिङः (पा० ६।३।१३५)
"	७।१७, ४३	इकः सुजि (पा० ६।३।१३४)
<hr/>		
"	८।१—३	इकः सुजि । निपातस्य च । (पा० ६।३।१३४, १३६)
"	८।४-५, ८(?) १३, १५, २८, ३०—३३, ३५, ५०	निपातस्य च (पा० ६।३।१३६)
"	८।६, ८, १३-१५, २८-३२, ३४-३५	द्रव्यचोऽतस्तिङः (पा० ६।३।१३५)
"	८।७, १०-११, १३-१५, २८—३५, ४८—५०	अन्येषामपि दश्यते (पा० ६।३।१३७)
"	८।१४-१६, २८-३२, ३४ —३५, ५०	ऋचि तु नुघमन्नुतङ्ग्कुत्रोरुष्या- णाम् (पा० ६।३।१३३)
<hr/>		

1. Here as well as in the following निपातस्य च (पा० ६।३।१३६) is taken in the same general sense which is given to it in the commentaries, though I am inclined to think that the अनुवृत्ति of द्रव्यचोऽतः from the previous Sūtra should continue in this Sūtra also, otherwise it would be difficult to account for the inclusion of words like तु नु which are Nipātas in पा० ६।३।१३३.

ऋ० प्रा० ६।१	विश्वस्य वसुराटोः (पा० ६।३।१२८)
" ६।१-२, ४, ६-१२, १३, १६, १७, २२-२४, ३०, ३२, ३३, ३८ (?), ३८— ४३, ४६—५२	अन्येषामपि हशयते (पा० ६।३।१३७)
" ६।३, ६, ८, १०, १२, १७, २८	नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ (पा० ६।३।११६)
" ६।४	द्वयचोऽतस्तिङ्गः (पा० ६।३।१३५)
" ६।११, २३	मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतै (पा० ६।३।१३१)
" ६।१२	वले (पा० ६।३।११८)
" ६।१३-१६, २२-२४, ४६, ५०-५२	अकृतसार्वधातुकयोदर्दीर्घः । (पा० ७।४।२४) ।
" ६।१५, १८, २१	अपुत्रादीनामिति वक्तव्यम् (वा० ७।४।३५) ।
" ६।२६, ३२, ३४, ३८ (?), ४६—४८, ५०—५२	अश्वाघस्यात् (पा० ७।४।३७)
" ६।२७-२८, ४६-४८	न च्छन्दस्यपुत्रस्य (पा० ७।४।३५)
" ६।३६	तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । (पा० ६।१।७)
" ६।३७	Cp. छन्दसि सहः (पा० ३।२।६३) (पृष्ठोदरादीनि यथोपदिष्टम्) दुरो दाशनाशदभध्येषूत्वमुत्तरपदादेः ष्टुतवं च (वा० ६।३।१०६)
" ६।४६, ४८	Cp. मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो शिवन् (पा० ३।२।७१)
<hr/>	

ऋ० प्रा० १२।१७

Cp. चत्वारि पदजातानि नामाख्या-
तेपसर्गनिपाताश्च (म० पृष्ठ-
शाहिके)

" १२।२०

(प्रादयः) उपसर्गाः क्रियोयोगे
(पा० १।४।५६)

" १२।२१

प्राग्रीश्वरान्निपाताः । चादयोऽ-
सत्त्वे । प्रादयः । etc.
(पा० १।४।५६—६७)

" १२।२०

मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः
(पा० १।१।८)

" १५।५

ओमभ्यादाने (पा० ८।२।८७)

" १८।३७,४१

संयोगे गुरु । दीघ० च ।
(पा० १।४।११—१२)

" १८।३८—३९,४३

हस्तं लघु (पा० १।४।१०)

" १८।४०

हलोऽनन्तराः संयोगः (पा० १।१।७)

INDEX I

AUTHORITIES QUOTED IN THE RGVEDA-PRATIŚĀKHYA.

अन्ये, XVII. 43.

अपरे, VI. 45, 51; XI. 6, 14, 20, 58, 59; XIII. 18,

अस्य (=वेदमित्रस्य), I. 52.

आगस्त्य, introd. stanza 2.

आचार्य^१, I. 64.

आचार्योः, I. 63.

आन्यतरेय, III. 22.

एके, I. 46; III. 22, 27; IV. 16; VI. 27, 50, 52, 54, 55;

XIII. 12, 14, 15, 19, 32, 38; XV. 33; XVI. 25;
XVIII. 57.

केचित्, I. 40; III. 20; XVII. 43, 50.

गाम्य^१, I. 15; VI. 36; XI. 17, 26; XIII. 31.

पञ्चाङ्ग (?), II. 33, 81.

पूर्वनिमित्तमाविनः, XI. 11.

पूर्वैः, X. 17.

प्राच्य (?), II. 33, 81.

बाध्रव्य (क्रमग्रवक्ता), XI. 65.

माहव्य (or माण्डव्य), introd. stanza 2.

माण्डूकेय, introd. stanza 2; III. 14.

यास्क, XVII. 42.

वेदमित्र (आचार्य^१), I. 51.

व्याङ्गि, III. 23, 28; VI. 43; XIII. 31, 37.

शाकटायन, I. 16; XIII. 39.

शाक्ल (=teaching of शाक्ल्य), I. 75; VI. 14, 20, 24, 27;

XI. 21.

शाक्लाः, I. 64; XI. 61; शाक्लैः, XI. 19.

शाक्ल्य, III. 13, 22; IV. 13; XIII. 31.

शाक्ल्य (स्थविर), II. 81.

शाक्ल्यपितुः, IV. 4.

शाब्दाः, XII. 17.

शूरवीर (and his सुतः or सुताः), introd. stanza 3.

शोनकः, introd. stanza 1.

INDEX II

VEDIC WORDS OR WORD-GROUPS QUOTED IN THE RGVEDA-PRATIŚĀKHYA.

(In case a word or a word-group which is by itself enough to exemplify the Sūtra is preceded by another Vedic word in the quotation, it is also shown separately by itself in the following; e. g., आसीत् besides अथः स्तिवदासीत् in I. 31.)

अंहोऽतिप्रिति	२।४२	अग्नेऽयम्	२।४२
अकः (= अक्र्)	१।१०३	अग्ने रक्षा णः	७।३२
अकुत्र	८।१५	अग्नेरवेण	५।६०
अकृषि-	६।११	अग्नेगायत्री	१७।६
अक्रन्	६।४१	अग्ने वाजस्य	१६।३१
अच्च-	६।१०	अथ-	६।१६
अक्षा इन्दुः	४।४०	अङ्कु-	६।१६
अक्षाः (= अक्षार्)	१।७६	अङ्ग-	८।४४
अख्ललीकृत्य	७।३३	अच्छ-	७।६
अगादारैक्	२।७५	अजनयन्त	२।४०
अग्निं वः पूर्वम्	१८।२२	अजागः (= अजाग्र्)	१।१०३
अग्निः	५।३३	अजा नष्टम्	७।३१
अग्निनेन्द्र-णा	१६।७३	अजिर-	६।१६
अग्निमित्ते	१८।५३	अजीगः (= अजीग्र्)	१।१०३
अग्ने ७।४४, ५१; ८।५५; १६।४४	५१।४४	अजीजनः	१६।४८
अग्ने तम्	१६।१६	अजुष्ट्रन्	१४।५८
अग्ने तमद्य	१८।५५	अजैष्म	१४।४४
अग्ने तव	१६।६३	अज्ञमन्	१४।५८
अग्नेऽप दह	२।४७	अज्ञान्	४।६६
अग्नेऽभिदासति	२।४२	अज्जःगः-	१३।३०

अञ्जमः	१४।५४	अघ यामनि	७।३४
अति	१२।२०; १५।१७	अघ वायुम्	७।३४
अतिहाय	६।१२	अधा त्वं हि	७।५६
अतीतुषाम	१।१००	अधा महः	७।३९
अतुण्	१।६८	अधायि	१४।५०; १७।३२
ऋत्के	१४।४७	अधा हि	१६।१६
अत्त	७।३३	अवि	४।८४; १२।२०; १५।१७
अत्र	७।३३; ८।५, १३	अधिपवण्या	५।५४
अत्साः (= अत्सार्)	१।६१	अधीत्	१६।४८; १८।५७
अथ	७।२३	अधीन्तु	१८।५३
अथो	२।४६	अध्वरम्	८।५
अदः (= अदर्)	१।८६	अध्वरि-	६।१६
अददा अर्भाम्	१८।२८	अध्वानयत्	६।५०
अददहन्त	६।४३	अनज	८।१५
अदमायः	६।५०	अनन्तु-	६।३३
अददः (= अदर्द्)	१।१०३	अनपावृत्	६।२२
अदधः (= अदधं)	१।१०३	अनयता वियन्तः	८।३०
अदात्	२।४०	अनशामै	२।४०
अदान्मे पौरुकुत्स्यः	१८।८	अनायुधास आसता	२।७५
अदुक्त्	४।६८	अनु	१२।२०; १८।१७
अदो पितो	४।४०; ११८	अनु दक्षि	४।६८
अद्य	७।१६, २१, ३३	अनुदृश्य	७।६
अद्याद्या श्वःश्वः	७।५६	अनुसेपिधत्	५।३०
अद्रिवः	७।२६	अनुस्याम्णे	५।५४
अध	७।१५	अन्तः (= अन्तर्)	१।७८
अधः स्विदासीश्व	१।३१	अन्तस्पथाः	४।६२
अध जिहा	७।३४	अन्नावृधम्	६।२३
अध ते विश्वम्	७।३४	अब्रां रयिवृधः	४।६८
अध धारया	७।३४	अन्यः	२।४६; ५।५१
अध वहु	७।३४	अन्यत्रा चित्	८।३२
अधमस्पदीष	४।५७	आप	१।६८; १२।२०; १५।१७
अध यत्	७।३४	आप-	६।६

अपः	१।७७	अभैष्म	१।४।४४
अपरीकृतः	६।२२	अभ्यादेवम्	२।७६
अपस्कः (= कर्)	१।६०	अमतये	२।४०
अपा वृथि	७।५५	अमति-	६।१७
अपि	१।२।२०; १।५।१७	अमित्रायुधः	६।२३
अपि-	६।६	अमिनन्त	२।६३
अपीजुवा	६।२२	अमी	१।७३
अपुनः (= अपुनर्)	१।१०३	अमुमुक्षम्	२।४०
अपूरुषः	६।४७	अय	८।१५
अपूरुषम्	६।५१	अर्यं चक्रम्	१।८।५३
अपो सु म्यक्ष	५।१६	अर्या	८।५६
अप्रामि-	५।२८	अर्यांसम्	१।३।२७
अविभः (= अविभर्)	१।८५	अर्या रुचा	१।६।६।१
अभा: (= अभार्)	१।१०३	अर्योऽपाष्टिः	२।४०
अभि प्राः; ७।१०,४३; १।२।२०,२४;	१।५।१७	अरथाः	२।४०
अभि-	६।६	अरसयः	६।४३
अभितोऽनवन्त	२।४३	अराति-	६।१।१, १४
अभि दक्षत	४।६८	अरुषासः	१।६८
अभि नः	८।४२	अर्च गाय	७।३४
अभिपद्य	७।६	अर्च देवाय	७।३४
अभिसुवे	२।४१	अर्चिषा	१।१००
अभिमाति	६।२६, ३०	अर्य	७।१७
अभिवाङ्गते	६।१८	अर्यमा	५।५८; १।४।४०
अभिवृत्य	७।६; ६।१८	अर्वाके	२।४६
अभि वो वीरम्	१।६।५२	अर्ष	७।३३, ४४
अभिलग्य यत्र	७।६	अव	७।५०
अभि षतः	५।१७; ८।४४	अव	१।२।२०; १।५।१७
अभिसत्त्वा	५।२६	अवः	२।४०
अभीवर्तः	६।७	अवः: (= अवर्)	१।६६
अभीवृतेव	६।४७	अव त्वचः	२।४०
अभेत्	२।४०	अवथा सः	८।३०

अवद्यानि	८।४१	असिक्न्याम्	१७।४३
अवन्तु	२।४०	असुरा	४।६१
अवरीवः (= अवरीवर्)	१।१०३	असुजता मातरम्	८।३१
अवर्त्रः	२।४०	अस्कृत	१०।३; १।१६
अवर्महः	१।६६; १७।४६	अस्कृतोपसम्	४।८८
अवसा आ	१।४।६२	अस्तः (= अस्तर्)	१।६।२
अवस्थतः (= अवस्थतर्)	१।१०२	अस्ति	८।४२
अवांसि	२।४०	अस्त्वासतः	२।७६
अवा पुरंधा	८।२८	अस्पः (= अस्पर्)	१।१०।३
अवायता	६।२३	अस्मत्	२।६६
अवितः (= अवितर्)	१।१०२	अस्मयुः	५।३७
अविद्वान्	४।७३	अस्मा ऊषु	१।६।७८
अविष्ट्	५।५६	अस्मान्	४।७५
अविष्ट्वन्	७।३३	अस्मानुप	४।७३
अवीरता	८।४०	अस्मन्सु	१।४।५५
अवीरते	२।४०	अस्मे	१।७३
अवोऽस्तु	२।४५	अस्मै	६।४।१
अव्यत्यै	२।४०	अस्य	८।४३
अवि	८।४३	अस्य दुक्षत	४।६८
अश्रथयः	२।५०	अस्य पूर्व्यः	४।५५
अश्रथायः	६।५०	अस्यायः	४।५५
अश-	६।११, १४, १५	अस्वाः (= अस्वार्)	१।१०३
अश्वयुजः	६।२१	अह एव	४।४०
अश्वयूपाय	६।२१	अहः (= अहर्)	१।१०३
अश्वयोगाः	६।२१	अहिहन्नारिण्यकथः	२।७७
अश्ववत्	६।१६	अहोभिः	४।४०
अश्ववित्	६।१८	अहोरात्राणि	४।४०
अश्विवेव	२।७३	अह्यः	१।४।५२
अष्ट	७।३३	आ २।३८, ६१; ७।४४; १०।१०;	
अष्ट्राम्	१४।५८	१।१।१०, ३४; १२।२०; १५।१७	
असनाम	८।४७	आ गता सर्वतातये	८।३१
असि	८।४५	आग्निम्	१।६।६३

आदित्या	४।८।	आसता	२।७५
आदेवः	२।७६	आसीश्त्	१।३।
आदेवम्	२।७६	आ सु- (or आ सर्)	१।६।६२
आनीत्	५।५।७	आहार्षम्	१।६।५।
आपृच्छयम्	१।४।४८; ५।२	आहुः	५।३।८
आग्रानम्	१।४।५।३	आहुति-	६।।१७
आभिष्टे	१।७।३।०	इळः	४।।४६
आ यः पत्रौ	१।६।७।८	इला	१।५।२
आ यजीयान्	४।।७।८	इलायाः	४।।४८, ५।८
आ यन्मा वेनाः	१।८।२।६	इत	७।।२।३
आयुः	दा।५	इतन	१।।१।०
आयुक्त	२।।७।७	इता जयत	दा।३।१
आयुक्तात्म	२।।७।७	इता धियम्	दा।३।२
आयुनक्	२।।७।६	इता नि	दा।३।२
आयुषि	दा।४।५	इतो षिङ्चत	५।।१।७; १।।०।३
आरभ्य	७।।८	इन्द्र	५।।५।८; दा।५, ४।२; १।६।।१६
आरिणक्	२।।७।७	इन्द्र-	५।।४।३
आरुपितम्	२।।७।५	इन्द्र एणम्	५।।६।०
आरैक्	२।।७।५, ७।७	इन्द्र एणाः	५।।६।०
आव	२।।७।४	इन्द्रः शचीपतिर्बलेन वीक्षितः ।	
आवः (= आवर्)	१।।६।६; १।।७	दुरुच्यवनो वृषा समत्सु सासहिः	१।।६।।७
आवद्दस्वम्	४।।७।६	दुरुच्यवन्	४।।६।६
आवर्तमः	४।।४।०; १।।३; १।।७	इन्द्रावतः	६।।२।३
आ वां सुम्ने	१।।७।४।३	इन्द्रिसि	दा।४।४
आविः	४।।४।७; ५।।३।८	इमः	४।।५।१
आविध्यत्	२।।७।६	इयद्वसि	१।।७।२।८
आवृणक्	२।।७।५, ७।६	इयम्	१।।४।५।०
आवृणि	२।।७।७	इयर्त	७।।३।३
आव्य	दा।४।८	इयान्ति	६।।५।२
आष्ट्रथाम्	१।।४।४।०	-इव	२।।५।५
आस्त्	२।।७।५	इषययसि	दा।४।७
आसतः	२।।७।६	इषु-	६।।१।६

इष्कर्त्	७।३३	उभयत्रा ते	८।३५
इहा वृणोष्व	८।२६	उभये	८।५०
ईङ्ग्यन्तीः	१४।५४	उमे यदिन्द्र	१६।७८
ईजानमित्	१६।४८	उरु	५।३,५८
ईळिष्व	७।३३	उरु-	८।१०
ई पूरुषत्वता	८।५२	ऊरु ज्योतिः	४।५१
ईम्	४।८३; १०।३; ११।१०	उरुष्य	७।३३
ईयुष्टे	४।३८	उरु न	७।५३
ईरयथा मस्तः	८।३१	उरौ देवाः	१७।४३
ईरया वृष्टिमन्तम्	८।३०	उ वसन्तान्	८।४७
ईवत्	२।६१	उशमसि	८।४५
ईषा	८।५८	उपः (=उषर्-)	१।८०
उ	१।७५; २।५६; ५।१०; ७।१७;	उषर्वस्यवः	४।४०; १।१८
	८।१; १।७।२७	उषसामिवेतयः	२।७३
उक्थ-	८।६	उषसि	८।४६
उक्थशासः	६।३७	उषासम्	६।४१
उच्चत	८।१५	उषासर्मग्नम्	६।४८
उग्रं ओकः	१४।५१	उषासमीमहे	६।५२
उग्रादेवम्	६।२२	उषासानका	६।४८
उच्छा दुहितः	७।३१	उ शुवाणः	४।१८
उत्	१२।२०; १५।१७	उस्यामण्णे	५।५४
उत	८।४२	ऊ अक्खरवन्	२।७२
उत्सादतः	२।४१	ऊ अयान्	२।७१
उदावता	२।७७	ऊती	२।५६; ५।३
उदू अयान्	२।७१	ऊती इन्द्र	१४।६१
उप	८।५,४५; १२।२०; १५।१७	ऊत्तर्वाक्	२।७०
उप तेऽधाम्	२।४४	ऊधः (=ऊधर्)	१।६७
उपरि स्विदासीश्व	१।३१	ऊनयीः	१४।४३
उष्टुत्	५।३०	ऊर्जम्	१४।४८
उप सातये	८।१२	ऊरुहि	८।४१
उपागत्य	७।३३	ऊदुः	१४।५०
उपेदम्	१६।५१	ऋच्छन्ति ष्म	५।१८

ऋजु-	६।१६	एव	२।३८; ७।३३; १६।७३
ऋजूयेव	६।४६	एवा चन	८।३५
ऋण-	६।१७	एवा यथा	७।३०
ऋत-	६।११, १४, १५; १७।३३	एवावदस्य	६।२४
ऋतः	४।५२	एवाँ अग्निम्	२।६६
ऋतः-	१।३।३०	एषः	२।८
ऋतयन्त	६।२१	ऐये:	१४।४१
ऋतयुक्तिम्	६।२१	ओ	१०।३
ऋतवाकेन	६।१८	औम्नात्	१४।५३
ऋतायन्	६।२२	क आसतः	२।७६; १४।६१
ऋतायुभिः	६।५।१	कः (= कर्)	१।८४, ८८, ८६, ६०;
ऋतायुम्	६।२२		४।४३
ऋतायोः	६।२२	कः	२।३८
ऋतावः	२।४।१	ककुचान्	४।२२
ऋतावरीरिव	६।५।१	करवासः	४।६।१
ऋतावृधौ	१।७।३।१	कति	६।४।१
ऋताव्वने	६।२४	कदा	२।६४; ८।१७
ऋति-	६।३	कवन्धम्	४।६।१
ऋतेन	७।१६	कम्	८।१।१
ऋतिव्य-	६।१७	कम् (= क्षिप्रम्)	७।५।१
ऋदु-	६।८	कमु ष्वित्	५।१।७
ऋध्यामा ते	७।५।५	कम्भनेन (= स्कम्भनेन)	४।२।१
ऋम्बा	१।४।४८, ५।२	करणम्	७।२।२
ऋषि-	५।४।३	करत्	४।४।३
ऋषीवः	६।२४	करति	४।४।५
एतन	२।७।२; १।०।३; १।१।१०	करते	७।२।२
एतम्	१।८।५।३	करन्मुषाहा	६।४।६
एतशो कः (= कर्)	१।८।८	करम्	४।४।३
एतावान्	४।७।३	कर्तना श्रुष्टिम्	८।३।२
एतु	८।५	कर्ता यत्	७।३।०
एनमायुनक्	२।७।६	कर्मनिष्ठाम्	५।४।८
एना सुमतिम्	८।३।४	कल्पेषु	७।५।०

कव-	६।८	के ष	५।१७
कव्यः	२।४१	का वेद	१८।१६
कवि	४।५२	केशयीः	१४।४३
कवि-	६।१४	ऋतु-	६।१६
कवीनाम्	८।८	ऋतुष्टम्	५।३८
कस्त्वात्या	४।६२	ऋत्विन्	१६।७३
कस्त उषः	१४।६०	क्व	२।३८
कारणायनाः	८।२०	क्वत्रम्	४।६३
काम	४।५५	क्वर	७।३३
काव्येन	८।१३	क्वाम	७।३३
किमु वित्	५।१७	क्वेत्रासाम्	६।२४
कियात्या	६।५१	खेऽनसः	२।४५
किरा वसु	८।३२	गच्छान्	४।७३
किरासि	८।४५	गधि	५।५८
कुत्र	७।३३	गन्ता मा	७।३१
कुरुश्वरणमाचृणि	२।७७	गर्भम्	४।८३
कृणुता सुरक्षान्	८।३०	गा अदुक्षत्	४।६८
कृणुथ	७।१०	गा:	४।४६
कृणुथा सुप्रतीकम्	८।३०	गातुया च	८।३३
कृणुहि	८।४२	गातूयन्तीव	६।४६
कृणोत	५।५८; ७।४२	गामय	६।५१
कृणोति	७।४२	गायन्ति	१८।५३
कृणोतु	७।२२	गावः	४।८३
कृतम्	४।४३	गीः	७।२६
कृतानि	४।४५	गूर्ध्वय	८।१३
कृथः	८।८	गूहत	७।३३
कृधि	४।४३; ७।१०,३५	गृणानः	७।२६
कृपीटम्	७।४५	गृभाय	८।२
कृशन-	६।१७	गोअन्तर्जीक	२।७४
कृष्णासो दक्षि	४।६८	गोओपशा	२।७४
कृष्ण	७।३३	गोः	८।८
केतम्	७।३८	गोपीथ्याय	८।४७

गोभिष्ठरेम	४।३८	चमसान्	४।७४, ७५
गोरोहण	४।६०	चमसाँइव	८।४३
गोष्टमाः	४।३०	चर	८।४६
गोष्टादिव	४।३०	चरति	४।७४
ग्नाः-	१३।३०	चरन्ति	८।४४
ग्नाभिरिह	८।४४	चरसि	४।७४
ग्नन्ता नहुषः	८।३०	चर्किराम	८।२
ग्लापयन्ति	६।४६	चर्षणि-	४।२८; ६।८, २७
घ ७।१८; ८।१५, २२; १५।१६		चर्षणिप्रा:	८।८
घा त्वद्रिक्	८।२८	चर्षणिम्यः	२।६१
घा स्याः	८।३२	चर्षणीः	२।६१
घा स्यालात्	८।३४	चा बोधाति	८।३२
घृणि-	६।१७	चास्कर्म चित्	१।१।१०
घृतम्	१६।१६	चिकित्वान्	४।७४
घृतमिव	८।४६	चिकेत	८।४५
घृतवान्ति	६।४६	चित्	४।७४; ७।२२, २३, २६
घृताघृथा	६।२३	चित्कर्मनेन	४।२१
घोषान्	४।७३	चित्रः	२।३८
च ४।७४; ७।२२; १५।१६		चिद्यः	७।२८
चक्रम्	८।१५, १६	चेतात्	८।४५
चक्रमा व्रह्मवाहः	७।३१	चेतथः	४।५३
चक्रतुः	८।१७	चो	४।७४
चक्रा जरसम्	८।३४	च्यावय-	६।३२
चक्रुः	७।४५, ४७	च्यौलं	४।७४
चक्रे	४।७४	छायामिव	८।४७
चक्षसा	१।१००	जगृभ्य	७।३३
च गिरः	७।४२	जग्रभा वाचम्	८।३३
चतुः-	४।५३	जग्रसानान्	४।६६
चतुरः	४।७४	जघन्वान्	४।६६
चतुरस्कर	४।६२	जड्बन्धतः	१४।५४
चन्द्र	४।८४	जनया दैव्यम्	८।२८
चन्द्रनिर्णिक्	१४।४५	जनाज्ञू धीयतः	१४।५५

जनि-	६।१६	जुगुक्षतः	४।६८
जनितः (= जनित्र्)	१।१०१	जुजुवाँ यः	४।६५
जनिम	८।१०	जुहोत	७।१४; ८।१५
जनिष्वा देववीतये	७।५५६	जुहोता मधुमत्तमम्	७।५५५
जनुषोऽया	२।४४	जोष	७।३३
जम्भयन्तोऽहिम्	२।४४	जोषम्	२।६१
जम्भया ताः	७।३१	ज्या	२।५६
जय	८।१३	ज्यैष्ठश्चाय	१४।४८
जरितः (= जरित्र्)	१।१०१	ज्योतिः	४।४७, ५१
जरित्रे	७।३५	ज्योतिः-	५।५३
जहूंपन्त प्रसाहम्	६।४८	तं वः	१८।१४
जहि	७।१०	तं गूर्ध्य	१८।२
जहि चिकित्वः	७।५४	तड् भन्ति	१४।५४
जाः-	१।३।३०	तच्छुः	१६।३१; १८।५७
जागृधुः	६।५२	तच्छुःयोः	१८।५६
जातः	४।५१	तत्त्वुः	५।३६
जातवेदसम्	७।१६	तत्त्वुः	५।३६
जातवेदाः	८।१०	ततारेव	२।७२
जाताः	८।२१	ततृषाणः	६।४४
जानि पूर्वः	६।४७	ततृषाणमोषति	६।४३
जामयः	२।५०	तत्	५।३६
जामातः	१।१०२	तत्र	२।५८; ७।३६, ४६
जामिषु	८।४५	तदादः (= तदादर्)	१।८६
जायमानोऽभवः	२।४२	तन्-	३।२६
जारयन्ती	६।४८	तनूषु	५।३५
जासु	८।४५	तने च	६।१२
जाहृप्रायेन	६।४१	तन्वं रिरिषीष्ट	६।४७
जिवांसन्	१३।२४	तन्वि	८।१५
जिवांससि	८।४१	तप	७।३३
जिन्व	७।३३	तपसोऽधि	२।४७
जिन्वथः	४।५३	तपोष्पवित्रम्	४।६३
जिङ्घा	८।१६	तम्	५।३६; ८।२७

तमः	१११७	तुभ्यम्	६।४१
तमसि	८।४६	तुवि-	६।२
तमिन्द्रम्	१६।६१; १८।६	तूतजानः	७।२७
तमू अकृष्णवन्	२।७२	तूतोत्	७।४२
तर्पया कामम्	८।३३	त् विच्च	५।१७
तव त्यत्	१८।५४	तृंत्	८।२७
तवसेऽवाचि	२।४४	तृपन्मस्तः	१७।३५
तव स्वादिष्ठा	१६।४४; १८।५६	तृप्तुत	१४।५३
ता आपः	१४।६२	तृप्य	७।१६
तातान	६।४६	तृष्णाणान्	४।६६
तातृपणा	६।५२	ते ५।३२; ७।२६, ४२, ४५; ८।४	
तातृपिम्	६।५२	ते अस्ति	८।३
तातृष्	६।३२	ते दंसः	८।१८
तानश्विना	४।७३	तेऽधाम्	२।४४
ता मे अश्व्यानाम्	१६।२८	तेन	७।३७
ता विद्वांसा	१६।४०	ते नस्त्राध्वम्	१८।२१
ता वृथन्तौ	१८।२७	तेन नोऽव्य	२।४६
ताँस्ते	४।७६	ते वृष्ट्वे	६।४३
ताँस्त्रायस्व	४।७६	तेम्योऽकरम्	२।४८
तितउना	२।१३	ते म आहुर्य आययुः	१८।२०
तिर	८।४	ते महिमनः	८।३
तिरसि	८।४६	तेऽरदत्	२।४६
तिरा शर्चीभिः	८।३०	ते रथ्या	१४।४२
तिल्विले	१४।५८	तेऽरुणेभिः	२।४६
तिष्ठा नः	७।३०	तेऽवर्धन्त	२।४६
तिष्ठा हिरण्ययम्	७।३२	तेऽविन्दन्	२।४७
तिस्तिरणा	५।२८	तौग्यम्	५।३६
तिस्तिरे	५।२८	त्सने	५।५८
तिद्यो मातृच्छीन्पितृन्	१४।३८	त्रयः	२।५०
तु	७।१३; ८।१, १६, १८	त्रयस्परः	४।६४
दुग्र्य-	८।११	त्रातः (= त्रात्)	१।१०।१
तुच्छ्यान्	१४।५२	त्रातऋतः	४।५२

त्रि-	५।४२	दद्वौं वा	४।६८
त्रिः	५।३८	दधन्वाँ यः	४।६८
त्रिः स्म	५।१६	दधात्	७।३८
त्रिकद्रुकेषु	१६।६१	दधातु	८।४३
त्रिभिः	५।३७	दधिध्वम्	८।४
त्रिष्णूली	४।६३	दधिम्	८।१५
त्री	५।३	दधिरेऽग्ना	२।४४
त्री वधस्था	५।१७	दधिष्व	७।३३
त्वम्	५।३७; ७।२४, २७	दधीमहि	८।४४
त्वमने यशानाम्	१६।२४	दध्यङ् ह	१४।५७
त्वमङ्ग प्र	१८।२	दम-	६।१६
त्वमस्य पारे रजसः	१८।२१	दर्तः: (= दर्त्तर्)	१।१०२
त्वमेताऽग्न-	१८।३०	दर्दः: (= दर्दर्)	१।१०३
त्वष्टः	१।१०१	दशग्वम्	७।४६
त्वा	५।३२; १४।३६	दशस्य	७।३३
त्वा समिधान	८।४४	दशस्यथा क्रिविम्	८।३२
त्विषि-	६।६	दशस्यन्	७।४५
त्वे	१।७३	दशोणये	२।७१
त्वेष-	५।४१	दशोणिम्	२।७१
दंसिष्ठ	७।४६	दशोणये	२।७१
दक्षत्	४।६८	दस्यौं रेकः	४।७१
दक्षन्	४।६८	दाढ़्ह्	६।३२
ददि	४।६८	दाधृषिः	६।३८
दक्षिणावान्	६।२२	दाशति	४।६३
दक्षुषः	४।६८	दित्सायि स्तुतः	५।१६
दक्षोः	४।६८	दिधिषेय	८।४३
दध्याः	१४।५२	दिधृत	७।३३
ददातु	८।४३	दिवः	४।६१
ददिः	५।३७	दिवः-	१३।३०
ददी रेकणः	१६।३३	दिवस्परि	४।५६
ददुष्पत्राय	४।६३	दिवस्पृथिव्याः	४।५७
दद्वि	७।२७	दिवि	८।४६

दिवि-	१।१००	देवान्	४।६६
दिवि षन्	४।१८	देवानयाट्	४।७३
दिवि षन्तु	४।१७	देवान्हवते	१।४।५७
दिवे कः (= कर्)	१।८६	देवावान्दिवः	६।२४
दीदिहि	८।४१	देवाँस्त्वम्	४।७६
दीधः (= दीधर्)	१।१०३	देवो अग्निः	१।६।६२
दीर्घनीथे	४।४८	देवोऽनयत्	२।४६
दीर्घाधियः	६।२३	दैव्यम्	७।२४
दीर्घायुः	१।४।४८	देवाम्	६।४।१
दुः (= दुर्)	१।२।२०; १।५।१७	दोषावस्तः (= दोषावस्तर्)	१।१०२
दुः-(= दुर्-)	५।५४३, ५५५	द्युम्न-	६।३
दुःप्र-	१।३।३०	द्युम्नम्	७।२५
दुक्षत	४।६८	द्युम्नी	७।२६
दुक्षन्वृधे	४।६८	द्यौषितः	४।६२
दुच्छुन-	६।१६	द्यौषिता	४।६३
दुदुक्षन्	४।६८	द्रप्सः	१।४।५८
दुर्गम्भीयसे	८।२७	द्रवयन्त	६।४५
दुर्योश आवृणक्	२।७५	द्रावय	६।३२
दुर्हणायतः	८।२७	द्रावया त्वम्	८।३२
दुहितः	१।१०२; ७।२४	द्रुहः	४।४६
दूळभ	५।५५५; १।१।४०	द्वा	७।४३
दूब्य	५।५५५; १।१।४०	द्वेषोऽन्यकृतेभ्यः	२।४८
दूशा रोचनानि	६।४४	धनर्चम्	२।७१
दूषाश	५।५५५; १।१।४०	धनव	८।७, १४
दूषाशः	६।३६	धनव-	६।३, २७
द्वतेरिव	१।८।५३, ५७	धन्वनोऽभिमातीः	२।४७
देव	८।४४	धन्वर्णसः	२।७२
देवम्	७।३८	धर्तः (= धर्तर्)	१।१०१
देवं भाः (= भार्)	१।८२	धर्मा सम्	८।५०
देवयुः	४।४८	धाः	८।१
देवहूतमान्	४।६६	धातः (= धातर्)	१।१०१
देवा	४।६१	धाता रयिम्	७।५३

धान्य-	६।८	नम	८।४
धामा ह	७।५५	नमउक्तिभिः	२।१३
धायि	८।२७	नमध्यम्	८।४
धारय	७।३३; ८।४३	नमसः	४।४६
धाव	८।४४	नमस्य	७।३३
धावता सुहस्त्यः	८।२६	नमस्युः	२।६१
धासथ	७।१४	नमोभिः	८।१
धित-	६।१७	नमोवाके	१६।७३
धियम्	७।३५	नयता वद्धम्	८।३१
धियायते	७।२३	नयन्त	८।४
धिष्ठेयमे	८।७०	नय प्रतरम्	५।५६
धिष्ठा शवः	७।५६	न योऽधि	२।४७
धीजवनः	८।४१	नरः	७।४७
धीष्ठीपाय	४।६३	नरम्	७।४३
धूः-	४।३६	नरा च शंसं दैव्यम्	२।७८
ध्रुवम्	१६।६२	नरा वा शंसं पूषणम्	२।७८
ध्वनयीत्	१४।४३	नवग्व	७।४६
न	२।३८; १७।३०	नवन्ते	७।४३
नः ५।८, ५८; ७।२७, ३५, ३६, ४२, ४३, ४४, ४६, ५०; ८।५, १२, ३७; १०।३	न वै (?)	१६।६२	
नः सः	८।१८	नव्यम्	७।२५
नः सुमनाः	८।३	नव्येभिः	५।५६
नकिः	५।३, ३४	नस्युरः	४।६४
नकिरादेवः	२।७६	नहि	५।३; ७।१०
नकिर्देवा मिनीमसि	१८।५३	नहि ते	१८।१५
नकिष्ठम्	१८।५३	नहि वाम्	१८।५३
नक्षोषासा	६।४८	नही नु वः	७।५२
न तत्रषाणः	६।४४	नहुषोऽस्मत्	२।४४
न तम्	१६।४८	नानाम	६।४६
नदम्	१६।३२	-नाभि	५।४६
न तूनम्	१४।५६	नाम चित्	८।४२
नमस्पयः	४।६४	नार्षद	५।३०

नि ५।३, १३; ८।४६; १२।२०; १५।१७	नृ-	६।३०
निः (=निर्) ५।३६; ७।४६; ११।६;	नृतोऽपः	२।४२
१२।२०; १५।१७	नृभिन्नून्	१४।५६
निदस्यातु	४।६२ नृमणाः	१४।५६
निद्रा	२।५६ नृमणम्	१४।५६
नियुक्तिः	७।४५ नृषये	६।४४
निशूय पिष्टतमया	७।६ नृषाहम्	६।४७
निराविध्यत्	२।७६ नृशूतः	७।२३
निर्गमाणि	५।६० नँः पतिभ्यः	४।७८
-निर्णिज्	५।४६ नँः पात्रम्	४।७८
निषद्य वि	७।६ नँः पाहि शृणुवि	४।७८
निष्क्रम्	१८।५३ नँः प्रणेत्रम्	४।७८
निष्कृतम्	४।६३ नँैरभि	४।७१
निष्कृतीः	८।२० नैतः (= नेतर्)	१।१०१
निष्कृथ	४।६० नेथा च	८।३४
निष्क्रब्यादम्	४।६० नेमिम्	१८।१४
निष्ठाइव	८।१७ नेषथा सुगम्	८।३१
निष्पिपर्तन	४।६० नेषि	५।५८
निष्पी	१४।३६ नेष्टः	१।१०१
निष्पाट्	१४।३६ नेष्ट्रात्	१४।५८
निष्पिध्वरीः	५।३६ नैष	१४।४४
नीथ-	६।१७ नो अधि	७।३७
नु ७।१५, १७, २६, २८, ३३, ४३, ४६,	नो देव देवान्	४।६६
५०; ८।१	नोऽन्य	२।४६
नु त्यम्	५।५७ नोऽधिवक्ता	२।४६
नु विशः	८।४६ नोनुमः	५।५७
नु ष प्र	५।१८ नोनुदुः	५।५७
नू अन्यता चित्	२।७० नोऽहिः	२।४२
नू इत्था ते	२।७० न्याविध्यत्	२।७६
नू इन्द्र	२।७० न्यावृणक्	२।७६
नूनम्	७।५० पञ्चत	७।३३
नूष्ठिरम्	५।१८ पञ्च	८।४४

पति	४।४२, ४६	पवमान	६।१२; दा४७
पतिः स्याम्	५।१६	पवस्व	७।३७
पतीनुरोः	४।७२	पवित्रम्	दा१
पत्मन्दक्षुषः	४।६८	पवीतारः	६।५२
पथा	२।६५; ४।६१	पवीतारम्	६।५२
पथि	४।५३	पशुः	४।५२
पथ्या	१।१००	पशुमान्ति	६।५२
पद	४।४६	पश्चन्	४।७५
पदम्	४।६१	पश्यत	दा१५
पतत	दा१५	पश्यन्ति	४।४८
पयः	२।५०; ४।६१	पस्य-	६।११
पयस्वन्तोऽमृताः	२।४८	पांसुरे	१३।२४
पयस्वान्	४।७३	पाति	दा४५
परमया	६।४५	पातु	४।५६, ६१
परा	१२।२०; १५।१७	पाथन	७।३३
पराके	२।४६	पाथा दिवः	७।५३
परा गुदस्व	५।६०	पादोऽस्य	२।४७
परावतः	२।४६	पान्त	४।४८
परि ४।४४, ४५; ५।१३, ५७, ५८; १२।२०; १५।१७		पायथा च	दा३३
परि-	४।८५; ५।४३; ६।६, १०	पायुः	४।६१
परिशापः	६।४८	पायुभिः	५।३७
परिवृत् न	६।१८	पार	४।४५
परिष्कृणवन्ति वेघसः	४।८७	पारया नव्यः	७।३०
परीतः	१।१५	पार्ये	७।५१
परुष्याम्	दा२५	पावक	७।४६
पर्वत्मिः	५।३७	पाहि	दा४७
पर्यष्वजत्	५।३०	पितः	१।१०२
पर्युषु	१६।४४	पितरि	दा४६
पर्वत-	६।१७	पितु-	६।१४
पर्व	दा१४	पितुं तु	१६।३६
पर्षि	५।५८	पितुभृतो न	१६।६३
		पितुष्परि	४।६४

पितृष्पिता	४।६४	पुरु विद्वान्	७।३४
पित्र-	६।११	पुरु विश्वा	७।३४
पितृत	८।१४, १५	पुरु विश्वानि	७।३४
पिव	७।१३	पुरु शस्त्र	७।३४
पिब-	६।८	पुरुषन्ति	५।३०
पिवता मुख्नेजनम्	८।३२	पुरुषन्तिम्	१।४।४०
पिव मध्वः	७।३४	पुरुषीणाम्	६।४४
पिव राये	७।३४	पुरु हि	७।३४
पिव शुद्धम्	७।३४	पुरुहूतः	७।२३
पिवा इमम्	२।७१	पुरुतमः	६।७
पिवा मधूनाम्	७।३२	पुरुतम्	१।७।४८
पीतये	८।६	पुरुवसोऽसुरः	२।४६
पीवोअब्राँ रथिवृधः	४।६८	पुरोऽभिनत्	२।४४
पीयोपवसनानाम्	२।७३	पुरोहितिः	४।६३
पुत्र	४।५६	पुष्ट-	६।१७
पुत्रः	२।४६; ४।६१	पुष्टिम्	८।८
पुत्राना वेहि	४।७३	पूः-(=पूर्-)	४।३८, ५०
पुत्रि-	६।१६	पूयमानः	८।७
पुनः	१।१०३; ४।८३	पूरुषः	६।४०
पुनः-	४।५३	पूरुषघ्नम्	६।५०
पुनात	७।३३	पूरुषादः	६।५०
पुमांसम्	१।३।२४	पूर्धि	४।५५
पुरः-	४।५०; ५।५३	पूर्वः-	१।१००; ४।५०
पुरप्रता-	२।१३	पूर्व्यः	४।५१
पुरु	४।८४; ७।२३	पूर्षणम्	८।२७
पुरु-	५।५१	पूषा	२।५८; ५।५९
पुरु दाशुषे	७।३४	पृच्छत	८।५५
पुरुप्रजातस्य	८।४२	पृच्छा विपश्चितम्	८।२८
पुरुषिया	५।५८	पृच्यते	४।८३
पुरुभुजा	७।२३	पृणत	८।१५
पुरु वा	७।३४	पृतना-	५।२२; ६।३०
पुरुवार	१।४।४०	पृत्तुषु	७।५०

पृथिवि	८।४६	प्र या	१६।३५
पृथिवी	२।५६; १४।३६	प्र वोचत्	८।३
पृथिवी उत द्वौः	२।७४	प्र वोचम्	८।३
पृथिव्याम्	७।४६	प्र वो यहम्	१८।२
पृथी	१४।३६	प्रशास्तः	११०।२
पृथु	४।५४, ६।१, ८।४	प्रसवीता	८।५२
पृथुजाघने	६।४६	प्रसहानः	८।१८
पृथुज्रयी	२।५६	प्रसाहम्	८।४८
पृथ्वी	१४।३६	प्रातः	१।८।१
पृशन-	६।१३, १६	प्रावणेभिः	८।५०
पृश्निः	१४।३६	प्रास्य	७।८
पृष्ठम्	४।६।	प्रुष	८।१५
पोतः	१।१०।१	प्रेदं ब्रह्म	१७।३६
पोष	४।५५	प्रेष्टम्	१७।४८
पौस्यम्	१३।२४	प्रैषयुः	२।७।२
प्र	२।३८; ५।५७, ५८; ८।४५; १२।२०; १४।५८;	प्रोषु	१६।६।१; १८।५३
		बद्वधानान्	४।६६
	१५।१७	बावधे	८।१८
प्र-	५।४३; ६।४	बाहोः	५।३६
प्रउगम्	२।१३	बिभय	७।३३
प्रचेता राजन्	४।४०	बिभृयात्	१४।४६
प्र खस्पुरः	४।६४	बुद्ध्योऽजः	२।४५
प्रणयः	५।५४	बृहतः	४।५१
प्रति	१२।२०; १५।१७	बृहतीङ्गव	२।७।४
प्रति षुर	५।१७	बृहदु गायिषे	१८।२
प्रति ष्म	८।२४	बृहस्त्रिः	१६।७।३; १८।१४
प्रदिवि	८।४६	बोधया पुरंधिम्	८।२६
प्रधीव	२।७।२	बोधा स्तोत्रे	७।३।१
प्रपा	२।५६	ब्रह्म	५।५८; ७।४२; १४।३६
प्रपा वो अस्मे	७।५५	ब्रहणः	४।५२
प्रभोः	५।३६	ब्राह्मणोऽस्य	२।४७
प्रयन्तः (= प्रयन्तर्)	१।१०।२	ब्रुवतेऽध्वन्	२।४४

भङ्गुर-	६।११	आतः	१।१०१
भजा त्वम्	दा।३५	मंसीमहि	२।६।३२
भजा भूरि	दा।३५	मन्त्र	७।५४
भजा राये	दा।३५	मन्त्रुणगमामिः	७।६८
भयन्ते	७।४५	-मघ	६।१९
भर	७।१४, २७; दा।१३	मघवन्	७।५२।१
भरत	७।१६	-मघस्य	६।२०
भरद्वाजाय	१।८।५७	मघोनी	१।१००
भरन्तोऽवस्यवः	२।४५	मत्	दा।२७
भव	७।२६	मतिः	७।४५२
भवत	७।२२	मतिमिः	७।२७
भवतम्	७।२२	मत्ति	१।६।४८
भवता मृक्ष्यन्तः	दा।३४	मत्स्व	७।३।३
भवन्तु	दा।४२	मद्	दा।१४
भाः (= भार्)	१।८२	मदत	दा।१५
-भानु	५।४६	मदथ	७।३।३
भिषज्यथः	४।६।३	मर्दन्त	७।४५२
भीरिव विन्दती॑ ३	१।३।१	मदे	१।१००
भीषा	२।६५	मधु	दा।४६
भुजेमा तनूभिः	दा।२८	मधु-	६।१६
भुवना	१।४।५०	मध्य-	६।१६
भूतोऽभि	२।४६	मनसः	दा।८
भूम	दा।१५, १७, ४८	मनसोऽधि	२।४७
भूमा त्रिवन्धुरः	७।३।२	मनीषा	२।५८
भूम्या ददे	४।४०	मनीषा आ त्वा	२।७४
भूयामो षु	५।१८	मनीषावस्युः	२।७४
भूरि	७।२७	मनुषिता	४।६।४
भूरि दुष्कृतम्	दा।१६	मन्थत	७।३।३
भूप्रता रथः	दा।५०	मन्दया गोमिः	दा।३।३
भृमम्	७।४०	मन्दस्व	७।१२
भेषज-	६।१।१	मन्दस्वा सु	७।५२
भोजनानि	७।२७	मन्ये त्वा	१।६।६।३

मम	८।४६	मानुषस्य	८।४७
मयस्करन्	४।६४	मामह-	८।३२
मरुतोऽनुभर्ती	२।४३	(मा-)मृजीत	८।२६
मरुतोऽमदन्	२।४३	(मा-)मृजुः	८।२६
मर्त	७।२६	(मा-)मृजे	८।२६
मर्तस्य (or वातस्य)	८।४१	(मा-)मृशः	८।२६
मर्मज्जम	७।३३	मायावान्	४।७३
महः	१।७७; ४।५२,५६	मायिनोऽधमः	२।४४
महय	८।१३	मावते	८।२७
महस्करथः	४।६०	मास्व	८।४५
महस्परम्	४।६०	माहिन-	८।११
महान्हि	१४।५७	माँश्चत्वे	४।८२
महि	१६।६३	माँस्पचन्याः	४।८२
महित्वम्	७।२६	मित्रयोः	२।६१
मही	१।६८	मित्रा	४।६२
महीः	८।१	मित्राय	४।५४
मही तु वः	७।५२	मित्रायुवः	८।२४
महीयमानाम्	६।४१	मिथु-	८।८
मही घा	५।१८	मिमित्त्व	७।३३
महे	८।४	मुञ्च	८।४
महो आदित्यान्	२।७३	मुञ्चत	७।१६
महो यः	१६।४८	मुञ्चतम्	४।५४
मँश्चतोः	४।८२	मुञ्चा सुषुबुषः	८।२८
मा	६।१३; ८।२७	मूर्धनि	८।४५
मांश्चत्वे	१३।२७	मृजन्ति	४।८२
मांसम्	१३।२४	मृल	७।३३
मा कस्मै	१६।४४	मृल्यमद्याम्	७।१६
मा चित्	१८।२	मृल्या नः	८।३५
मातः	१।१०१	मृधः	८।४
माता	२।६४	मे	७।२६, ४०, ४६; ८।२७
मातुः	४।४६	मेऽधायि	२।४२
मा ते राधासि	१६।६३	मेऽरपत्	२।४४

मेषी (?)	१६।६२	यम्	दा२७
मोष्य	७।३३	यमयोः	६।४४
मो पुत्रा	१८।१६	यमादित्यासः	१८।६
य आयुक्त	२।७७	यमोऽदितिः	२।४४
य ऋष्वः	१६।६३	यवयन्त्वन्दवः	६।४४
य औशिजः	१४।५६	यवयसि	६।४३
यः	४।५१	यवय स्तेनम्	६।४५
यच्चवा महे	७।५६	यवया वधम्	६।४५
यच्छ	७।३३	यवयुः	६।४३
यच्छत	७।३३; दा१४	यवसेऽविष्णव्	२।४३
यज	७।१४,३३	यवि-	६।१६
यश-	६।३	यस्मै	दा२७
यज्ञायते	६।२३	यस्य	६।१२; दा२७
यश्यानाम्	दा१८	या	२।६४; ४।६१,६३
यतिभ्यः	७।४६	या ऐच्छः	१४।५६
यति ष्ठन	५।१८	यान्	४।६६
यत्	७।१६; दा२७	यामय	६।३२
यत्र	७।४७	यावय	७।३३; ६।३२
यत्रा वि	दा३२	यासिसोष्ठाः	५।२६
यत्स्थो दीर्घ-	१८।२५	याहि	७।६
यथोचिषे	२।७१	युद्ध	७।१२
यथोहिषे	२।७१	युद्धा हि	७।३१
यदद्य वाम्	१८।२४	युयुधिरिव	६।५०
यदधिगावो अधिगू	१८।२३	युग्माता शशम्	७।५४
यदि	७।३३; दा८	युवन्यून्	४।६६
यदि ते मात्रा (or माता ?)	१६।६२	युवम्	१६।४६
यदि मृत्योः	७।३४	युवाकु हि	१६।२१
यदि मे	७।३४	युष्मा-	५।५२
यदि वा	७।३४	युष्मे	१।७३
यद्वा	१६।७३	यूयुधिरिव	६।५०
यन्त	७।३३	यूयुविः	६।४८
यन्त्रभिन्नून्	१४।३८	येऽजामयः	२।४६

येन	७।४८	रथस्य	७।४५
येऽराः	२।४२	रथीतमः	६।७
येषु	८।११	रथीतरः	६।२३
योज	७।१८	रथीनाम्	६।५१
योऽति	२।४७	रथीयन्तीव	६।५०
योधया च	८।३३	रथेन	७।४५
योऽधि	२।४७	रथोऽव्वह	२।७।
योऽध्वनः	२।४७	रथ्यः	१।४।३८
योऽनयत्	२।४७	रद	७।३३
योनिम्	७।२७	रन्धय	८।११
योनिमारैक्	२।७५; ७।४	रमया गिरा	६।४३
योनिषु	८।६	रयि-	६।१४
योनौ	४।६६	रयिस्थानः	५।२८
यो वाचा	१६।६६	ररक्ष	६।४५
योऽद्यः	२।४७	ररते	६।४५
रक्षत्	८।१५	ररप्ते	६।४४
रक्षथा न	७।५४	ररम्म	७।३३; ६।४३
रक्ष धिया	८।४३	ररिमा ते	८।३५
रक्षा णः	७।३२	ररिमा वयम्	७।५४
रजः	४।५४	-रव	६।१२
रजःसु श्रीदन्	५।१७	राजतः	६।४१
रजसस्पाति	४।६२	राट्	८।७
रजसस्पृष्टः	४।६३	राथेभिः	६।४४
रजसि	८।४६	राधः-	१३।३०
रजेषितम्	२।७।	रामय	६।३२
रण	७।३३	रायः	४।५५
रणन्ति	७।४५	रायस्त्वाम्	४।६०
रणया इह	२।७४	राया	५।५४
रण्यसि	८।४४	रयोऽध	२।४२
रथ-	६।३	रारप्- (or रार-; cp. IX. 34)	
रथः-	१३।३०		६।३२
रथम्	४।८३; ७।४६; ८।२	रशिम्	८।२३, २७

रास्वा च	७।५३	वनस्पतीन्	६।४१
रास्वा पितः	७।५२	वनस्पते	८।२५
रिक्थमारैक्	२।७७	वनिषीष्ट	४।६६
रिणन्ति	४।८३	वनुयामा त्वोताः	८।२८
रीरिपः	६।५०	वनेमा ते	७।५२
रीरिष्ट्	६।५०	वनेमा रस्मा वयम्	७।५४
रीरिष्ट	६।४६	वन्दादः	५।३८
रीरिष्टीष्ट	६।४७	वन्दुर-	६।१६
रीषतः	६।४७	वपुषेऽनु	२।४५
रीषते	६।५१	वयम्	४।६२
रीषन्तम्	६।४६	वयम्	१।८।२
रुज	७।३३	वयुन-	६।१७
रुज यः	७।३४	वयुनवच्चकार	६।२।१
रुद्रम्	७।२५	वयुनेऽजनिष्ट	२।४३
रुप आरुपितम्	२।७५	वयो अन्तरिक्षे	२।५०
रुशदीते०	१।४।४६	वयो अस्य	२।५०
रुहेम	८।१४	वद्यम्	१।४।४२
रोदसीमे	२।७२	वरन्त	८।४५
रोमा पृथिव्याः	८।२८	-वरुण	४।६०
वंसु षीदति	५।१८	वरुण	८।४६
वंस्व	७।३६	वरुणस्य	८।१७
वः (= वर्)	१।६६	वरुणा	४।६।१
वः	२।३८; ७।४४	वर्तनीरह	४।४०
वः सत्रासाहम्	६।४६	वर्ध	७।३३
वक्षणे-	५।२८	वर्धताम्	८।१६
वचोभिः	४।६६	वर्धय	७।२४
वत्सम्	४।८३	वर्धं शुभ्रे	७।३४
वदत	८।१५	वर्धस्त्वा सु	७।५२
वदा तना	७।३१	वल्लु-	६।१६
वदेते	७।४५	ववन्म	७।३३
वधः (= वधर्)	१।८३	ववज्ज्ञीणाम्	१।४।४७
वन-	४।८३	वहृत्याम्	८।४१

वृथन्तः	६।४३	वातः	८।२७
वत्राज	७।३३	वातस्य (or मर्तस्य)	८।४१
वसतिष्ठता	४।६२	वामी वामस्य	१८।१४
वसवान	८।४३	वाणः	५।६०
वसिष्व	७।३३	(वा-)वनः	८।२६
वसु	७।४६	(वा-)वन्थ	८।२६
-वसु	६।१	(वा-)वन्धि	८।२६
वसु-	६।१६	वावर्त येषाम्	८।४७
वसुः	४।५२	वावस्-	८।३२
वसुवसु	६।१८	(वा-)वाता	८।२६
वसुवित्तम्	७।१६	(वा-)वातुः	८।२६
वसुकुवित्	४।६४	(वा-)वान	८।२६
वसुजुवम्	६।२३	(वा-)वृजे	८।२६
वसूनि	७।४६	(वा-)वृदुः	८।२६
वस्त्राणि	८।१८	(वा-)वृते	८।२६
वह	७।२४	वावृध्	८।३२
वह कुत्सम्	७।३४	वावृधन्त	८।४१
वहतेऽयम्	२।४४	वावृधुष्टे	५।३८
वहन्ति सीम्	५।१६	(वा-)वृध्वांसम्	८।२६
वह वायो	७।३४	(वा-)वृषस्व	८।२६
वह शुष्णाय	७।३४	(वा-)वृषाणः	८।२६
वहसि	८।४६	(वा-)वृषाणाः	८।२६
वहस्या सु	७।५२	वासया मन्मना	८।२८
वह हव्यानि	७।३४	वासोवायः	२।४१
वहान्	४।७३	वासौ	२।७०
वा	८।२२; १५।१६	वास्तोः	४।४६
वा: (=वार्)	१।१०३	वि १।६६; ५।३; ७।१६; ८।४६;	
वाजयुम्	७।५१	१।२।२०; १५।१७	
वाजसातौ नृष्ट्ये	६।४४	वि-	१।६२
वाजान्	५।५६	विचृत्ताः	१४।४६
वाजी स्तुतः	५।१६	विद	७।३३
वाजेषु	७।५०; ८।२७	विदुः	४।३२

विद्धि	७।१३	विहि	द।४६
विद्धि शु णः	द।४४	वीड्वङ्गः	१।५२
विद्म	७।१२,३३	वीक्ष्यतः	४।५४
विद्म दातारम्	७।३४	वीलूउत	२।७२
विद्मांसौ	१६।२०	वीरान्वनुयामा त्वोताः	द।२८
विधर्ता	२।६४	वीरास एतन	२।७२; १०।३
विध्यत	७।३३	वीर्येण	७।१०
विन्दतीँ ३	१।३१	वृक-	६।१६
विपन्या	२।६४	वृक्षाः	१८।५७
वि पृच्छामि	१६।४१	वृजिन-	६।१६
विप्रवचसः	द।१६	वृणीमहे	७।२२
विभिष्ठपतात्	४।६३	-वृत्	६।६
विभ्व-	६।३	वृत्रं निः	७।४६
विभ्वा	२।६४	वृत्रहत्येषु	२।४३
विभ्वासहम्	६।४४	वृधः	४।५१
विमदस्य	द।४३	वृश्च	७।३३
विरप्त्याची	१४।४७	वृष-	६।१५,१६
विशेऽयन्त	२।४५०	वृषमण्यवः	५।५४
विश्व-	६।३	वृशाय	६।४६
विश्वतः	४।५४	वृषायस्व	६।५२
विश्वदेव्य-	६।११	वृषारवाय	६।२२
विश्वस्य	७।४०	वृष्ण्य-	६।१७
विश्वान्देवान्हवामहे	१८।५३	वे:	५।३७
विश्वापुष्टम्	६।२३	वेत्था हि	७।५४
विश्वाभुवे	६।२३	वेद	७।४०
विश्वासाम्	१६।७८	वेदा वसुधितिम्	द।२८
विश्वेषामिरज्ज्यन्तम्	१८।१७	वेद्यस्याम्	२।७०
वि षा	५।१८	वेनम्	७।३८
विषु-	६।१७	वैभु-	६।१२,१७
विश्विपि	द।४५	वैयश्व	१४।४१
विष्णुः	१४।३६	वो अंघसः	२।५०

वो अस्मे	२।७०	शुनश्चिच्छेपं निदितम्	२।७८
वोचा नु	दा३४	शुनश्शेपः	१।४।३६,४७
वोचा सुतेषु	दा२६	शुभे	दा२५
वोचेमहि	दा४७	शुभ्र-	५।५२;६।१७
वोचेमा विदथेषु	दा३२	शुश्रूयाः	६।४६
व्यत	१।४।५८	शुश्रूयातम्	६।४८
व्यथया मन्युम्	दा३४	शृङ्गे	१।४।४६
ब्रजनम्	दा२५	शृणुत	७।३३
ब्रजस्य	दा१	शृणुधि	७।३३
-त्रत	४।६०	शोचा मस्तवृष्टः	७।३२
शंसा गेषु	७।३१	शोचा यविष्ठुत्य	७।३०
शक्ति-	६।१७	श्रथाय	६।४७
शक्र	दा१८	श्रद्धा	२।५८
शक्र एणम्	५।६०	श्रवय	७।३३
शरधी नः	७।५२	श्रवयतम्	६।४४
शच्ची-	३।२६	श्रवयन्	६।४५
शत-	७।२८	श्रवयन्तः	६।४६
शतर्चंसम्	२।७१	श्रवो अधि-	२।५०
शतस्य	८।४५	श्रावय	६।३२
शतावन्	६।२२	श्रियोऽधित	२।४४
शतेना नः	७।५२	श्रुधि	७।३६;दा२;१६।४४,७३
शत्रु-	६।३,१६	श्रुधि-	६।१४
शयवे अश्विना	२।५०	श्रुधि सु	५।१९
शर्मन्स्याम	१।४।५५	श्रुधी नः	८।३५
शवसः	४।५८	श्रुधी हवम्	७।५२;दा४४
शवसा	४।६३	श्रूयाः	६।४६
शासत्	दा११	श्रोत	७।३३
शास्ति	१।४।३६,४७	श्रोमतेन	दा४७
शिक्षा स्तोतृभ्यः	७।३२	श्वेतोऽरुषः	२।४६
शिशीति	७।१४;दा१५	षष्ठिः	५।३६
शुचिः	५।३७	स इदस्ता	१।४।६०
शुचिम्	दा१	सः रादःप्रातः;७।२६;दा२२;१८।३	

सः पलिकनीः	४।६६	सद्ग	८।२७, ४५
स क्षपः	१८।५३	सद्गा हेता	८।५०
सद्व	७।२३	सधस्थात्	५।१२
सखायः	४।८३	सधिष्ठव	५।३८
-सखायम्	५।२७	सना ज्योतिः	७।५५
सखि-	६।१६	सना स्वः	७।३०
सखे	१६।६१	सनितः (= सनितर्)	१।१०।१
सख्याय	८।४७	-सनितः (= सनितर्)	५।२७
सगम्यः	२।४१	सनितः सुसनितरुण	१६।५३
स घा राजा	१८।३०	-सनिता	५।२७
संक्रन्दनः	२।४१	सनुतः (= सनुतर्)	१।१०।३
संगत्य	७।६	सनेमि	१६।७३
सच्चस्वा नः स्वस्तये	७।५६	स नो वाजेषु	१६।२६; १८।१८
सचा	२।६०, ६७	सन्तः	५।१६
सचेन्द्र	२।७३	सन्तम्	५।१६
सचोत	२।७२	सन्ति पूर्वीः	५।१६
संज्ञातरूपः	१४।५४	सन्तोऽवद्यानि	२।४५
संज्ञानमिन्द्रः	१४।५४	सप्तऋषीन्	७।४५
सत्	५।४; ७।४३	सप्ति-	६।१७
सतः	७।४३	-सप्तैः	५।२७
सत्यं तातान	६।४६	सबः (= सबर्)	१।१०।३
सत्रासाहम्	६।४६	सबनघवः	८।८
सत्सत्	५।१२	सम्	८।१०; १२।२०; १५।१७
सत्सि	५।१२	सम्-	५।२४
सद	८।६	समसु	७।४६
-सद	४।८६	समरेऽतमानाः	२।४३
सदः	७।४६	समुद्र	७।४८
सदनाय	८।४२	समुद्रः	७।४५
सदनासदे	६।२४	समुद्रम्	७।४६
-सदशः	५।२७	-समुद्रम्	५।२७
-सदशा	५।२७	संभील्य	७।८
सदेऽधि	२।४६	सम्राज्	४।२३

सम्भाजी	२।५६	सहस्येन	७।३७
सम्वारन्	१४।४८	-सहस्रम्	८।२७
-सर्-	४।२४	सहस्रसाम्	७।३५
सर	७।३३	सहस्राणि	७।२३; ८।४७
सरपसः	२।७२	स हि शर्धः १६।६१; १७।४७; १८।५३	
सरमा	८।८	साठ्हा	१।५२
सरस्वति	८।४४	सादनम्	८।३८
सर्तवाजौ	२।७२	सादनस्पृशः	८।५२
सर्वस्य (? or सर्वम्)	१६।६२	सादना ते	८।४८
सर्वांस्तान्	४।७६	सादन्यम्	८।४६
सवनेषु	४।५८	सादया सत्	७।३०
सवितः	१।१०१	साध	७।३३
सविता	२।३८	-साधनी	८।२७
ससाद	४।१५	-सानु	८।२७
ससाहिषे	८।४३,५२	सानो अव्यये	२।७३
ससाहे	८।४४, ५०	सानो अव्यये	२।७०
स सुन्वे	१६।२७	सन्ति गुहा	८।४७
सस्तव	४।६७	सान्त्यभि	८।४७
सस्तु	८।४७	सा न्वीयते	४।४५
सस्पदीष्ट	४।५८	सामिवेगः	८।६८
सस्वः (=सस्वर्)	१।१०३	-सायकः	८।२७
सस्वजाते	४।१५	-सारे	८।२७
सस्वजे	४।१५	साञ्ज्यः	२।५०; १४।५८
-सह-	८।३, २७	-सावित्रम्	८।२७
-सह-	४।२७	सासह	८।३२
सह-	६।१२; ८।१७	सासहाम्	८।४१
सहन्तः	७।४६	सासाह	८।५०
सहवस्ता	८।२१	साचि	८।६८
सहवसुम्	८।२१	सास्मा अरम्	८।६८
सहवाहः	८।२१	सास्माकमनवद्य	८।६८
सहवीरम्	८।२१	सास्माकेभिः	८।६८
सहसः	४।५८	सास्मिन्	८।६८

साहन्	६।४८	सुम्न-	६।११, १४, १५
साहा:	६।४८	सुम्नयन्ता	६।१८, २१
साहि	५।१२	सुम्नायन्नित्	६।२४
साहिषीमहि	६।५१	सुम्नायुर्जहं	६।२२
साह्याम	६।५२	सुरथाः	८।२१
साह्यांसः	६।४६	सुविताय	८।४४
साह्यान्	६।४८	सुवितोऽनु	२।४४
सिक्षत्	८।१५	सुशमी	२।५७
सिताम्	५।१२	सुशित्पे	१।४।४५
सिम	७।३३	सुश्रवसम्	७।३७
सिष्ठकु नः	१।७।४२	सुषेषदम्	५।३०
सिसाक्षि	५।२८	सुषमिधा	५।३०
सिसिचुः	५।२८	सुषामणे	५।५४
सिसिचे	५।२८	सुषाहा	६।४६
सीम्	५।१२	सुषुम	१।६।६।१, ५३
सु	२।५७; ५।३, ५, ८, ५८;	सूर्वते जारयन्ती	६।४८
	७।१४, १५, १७, ४३; ८।१, ४,	सूमयम्	६।२२
	१२; १०।३; १।२।२०; १।५।१७	सूयवसः	६।७
-सु	६।२५	सूयवसात्	६।४६
सुक्रहु-	६।१४	सूर्याहुवे	८।२१
सुत-	६।१७	सूर्यभिष्याम्	५।१८
सुतस्य	८।१	सूर्यभिष्याम	५।१७
सुताः	७।६	सूर्यः	१।४।४८
सुते-	५।२८	सूर्यमुषासमग्निम्	६।४८
सुतेषु	५।४८	सूर्यमुषासमीमहे	६।५२
सुदेवः समह	१।६।३।	सूर्यस्य	८।१७
सुनीथः	१।८।६	-सूवरी	५।२७
सुनेत	७।३३	सूज	८।४३
सुपसनि	७।३३	सूजता गयसाधनम्	७।५३
सुपर्णा:	७।४७	सूजता मधुमत्तमम्	७।५३
सुप्रतीकम्	४।८।३	सूजा इयधौ	२।७।३
सुमखाय	८।४३	सूजा वनस्पते	७।३१

सेति	रा६८	सोमावतीम्	६।२३
सेदग्निः	रा६९	सोमे-	५।२८
सेदग्ने	रा६९	सोपाम्	२।६४
सेदीशो	रा६९	सोऽस्माकं यः	२।४८
सेहु	रा६९	सौषधीरनु	२।६८
सेदुग्रः	रा६९	स्कम्भनेन (see also कम्भनेन)	१०।३
सेह्यवः	रा६९		
सेध	५।१५; ७।३३	स्तः (=स्तर्)	१।८७
सेध राजन्	७।३४	स्तः	५।१२
सेन्द्र विश्वा	रा६९	स्तन-	६।४
सेमभि	रा६९	स्तनिहि	५।१२
सेमम्	रा६९	स्तम्भु-	६।१६
सेमाम्	रा६९	स्तव	७।३३; ८।१५
सेमे	रा६९	स्तवाना	८।२
सेशे	रा६९	स्तवाम	५।१२; ८।२
सेहान उग्र	१६।७८	स्तवे	५।१२
सैनम्	रा६९	स्तुतः	५।१२
सैना	रा६९	स्तुप्	५।१२
सो चित्	१।१८	स्तुवन्ति	५।१२
सो चिन्तु	४।६४; १६।७३	स्तुहि	५।१२
सोतः (= सोतर्)	१।१०।१	स्तुहि स्तुहि	५।१८
सोत नः	रा६९	स्तुह्यासावातिथिम्	१६।२३
सोता परि	७।३२	स्तोत	८।१५
सोता वरेण्यम्	७।३२	स्तोतव अम्ब्यम्	२।७३
सोदञ्चम्	रा६९	स्तोतृभ्यः	७।२६
सोपमा	रा६९	स्तोतूणां विवाचि	१६।२२
सोम	८।७, ६, ४५	स्तोभ-	५।१२
सोमः	४।५१	स्तोम	१७।३२
सोमम्	७।१६	स्तोमम्	७।२७
सोमयुतिम्	८।२	स्थ	५।१२; ८।१५, २०
सोमस्य	७।४५	स्थः	५।४
सोमान्	४।६६	स्थाः	५।१६

स्थात्	पा१६	स्वसारमस्कृत	१०१३; ११६
स्थातः (= स्थातर्)	११०१	स्वस्तये	७।२२; दा१४; १४५०
-स्थात्राम्	पा२७	स्वादुषंसदः	पा२०
स्थुः	पा१६	स्वादुषिक्ल	४।६२
-स्तुषे	पा२७	स्वाज्ञा पितूनाम्	दा२६
स्पः (= स्पर्)	११०३	स्वाध्योऽजनयन्	रा४७
-स्पष्टः	पा२७	स्वापय	पा१५
-स्पृक्	पा२४	स्वापया मिथूदशा	दा३१
स्फुरान्	४।७३	-स्वृ-	पा२४
स्म पूर्दः; दा१५, २३; १०१३; १४।३६		स्वेना हि	७।५४
स्म ते	दा२५	स्वैः	पा३
स्म पुरा	दा२६	हंसि	७।४६
स्मसि	दा४५	हतम्	४।६६
स्मा च्यावयन्	दा३०	हता मखम्	७।५४
स्मा सनेमि	दा५०	हनति	दा४६
स्यः	रा८	हन्त देवान्	४।६६
सिध्त्	१७।३३	हन्ति	दा१०
स्वः (= स्वर्)	११४३; पा५८	हन्त्यासत्	२।७५
	दा१३; १०१७; ११३२	हरियूपीयायाम्	१४।४०
स्वः- (= स्वर्-)	४।३६	हरियोजनाय	१४।४०
-स्वर्-	पा२४	हरिवः	दा१७
स्वतवाँः पायुः	४।७८	हरी यस्य	१६।३४
स्वधा	रा५८	हर्यश्व	दा४२
स्वधामिता	रा७३	हवनश्रुतः	दा२१
स्वधावः	रा४१	हविः	४।४७
स्वधिति-	६।१७	हव्यानि गामय	६।५१
स्वधितीव ४।४०; १०२२; ११४२		हा पदेव	दा३३
स्वनि	पा१२	हा वहतः	दा२८
स्वभिष्ठि-	पा२८	हि पा३; ७।१२, १५; दा१८, ४६;	
स्वण्	पा६०; ७।४६	१५।१६	
स्ववाँ यातु	४।६८	हित-	दा१७
स्वसारम्	११६	हिनव	दा१५

हिनोत	७।३३	हुवे तुराणाम्	१७।३४
-हिनोमि	५।५०	हृदय-	६।१७
हियानस्य दक्षोः	४।६८	हृदस्यया	१४।४२
हिरण्यचक्रान्	४।७३	हैळः	५।५६
हिरण्यशृङ्गः	२।४१	हैतयः	२।५०
-हि षस्तव	४।६७	हैतः	१।१०१
हि विश्व	५।१७	हादुनि-	६।१७
हि ष्टो यशसा	५।१८	हृये	१४।५२

INDEX III

WORDS OCCURRING IN THE RGVEDA-PRATIŚĀKHYA, OTHER THAN THOSE GIVEN IN THE TWO PRECEDING INDEXES.

[When the case or gender is ambiguous, it is nom. or masc. unless otherwise specified. Words are given in their forms in *pausa*; but the words which occur as members (other than the first) of compounds, if given at all, are given in their stem form. Common declensional forms of इदम्, एतद्, तद् and यद्, though often occurring in the text, are omitted in this Index.]

अंशः	१७।५४	अक्षरम् २।३५; ३।६; ४।५५; ८।३६,
अकाकारपूर्वा:	५।४०	३६; १।१५४,५६; १७।३६;
अकरणज्ञम्	२।२१	१८।३२,३७
अकम्पितान्	३।३१	अक्षरम् (acc.) ३।७,६,११,
अकामनियतौ	४।३०	२०; १८।३४
अकारः १।३८; २।१६,३४,३७; १।३।३८		अक्षरस्य १।१५२
अकारम् २।२७, ३२; १।३।१५;		अक्षराणाम् ३।२४; ४।२४
१।४।४१		अक्षराणि १।१६; १६।१२,६४;
अकारस्य	१।४।४३, ६५	१७।२१
अकारात्	२।३५	अक्षरैः १६।३२; १७।४
अकारे	२।३३, ५८, ६५	अक्षरपञ्चक्यः १७।५०
अकारपूर्वः	४।४२	अक्षरवर्णयोः (gen.) १।१५८
अकारोदयवत्	१।४।६७	अक्षरसंपदा (instr.) १६।६६
अकृतसंहितानाम्	४।२०	अक्षराङ्गम् १।२२,३२
अकृतस्ना	१।४।६८	अक्षराश्रयाः ३।२
अकृत्स्नसिद्धः	१।१।६६	-अक्षर्या १८।३
अक्रान्तोष्मप्रत्ययाभावम्	६।५२	अक्षैप्रयुक्तम् (acc. neut.) १५।६

अगस्त्याः	१५।२७; १८।५८	अतीत्य	१०।३,१६; ११।२५
अगस्त्ये	४।६४; १६।३६, ५०	अतीयते	११।३,५
अघोषाः (voiceless)	१।११	अत्र १।५०,५२; रा३१, ३४; ४।६२;	
अघोषाणम्	१३।४	पू२; १।१६; १४।१	
अघोषात् (neut.)	६।४०	अत्रिषु	२।६६
अघोषात्	१४।३४	अत्यष्टि:	१।१८४
अघोषान्	१४।३६	अथ	१।४१; रा११, ३४; etc.
अघोषे (loc.)	४।११,३१;	अथो ४।४८; पू३५; १।१२,२४,३०,	
	१०।२२	५१; १४।१८; १८।१२	
अघोषेषु	४।३६; १।१४१	अदर्शनम्	१।४।५६
अघोषौ	१।१२	अदर्शने (loc.)	१।१५८
अघोषनिभता	१।४।२८	अदृष्टम्	१।१५६
अघोषिभिः	१।२।१२	अदृष्टवर्णे (loc. neut.)	१०।१५;
अघोषोदये (loc.)	४।३६		१।१।२७
अघोषोभपरे (loc.)	४।१६	अदेश	१।४।१५
अग्निष्ठः	१।७।२८	अद्वियोनि	१।१।३
अग्निष्ठा	१।७।४८	अधि (with अतः or क्रमे)	१।१।६१
अतः	२।१४; ३।८; १।०।१०	अधि (with abl.)	१।४।६४; १६।५
अतिक्रम्य	१।०।७	अधि (with अतः)	१।७।६
अतिगम्य	१।१।२,२४	-अधिक	१।६।१।१,४१; १।७।४४; १८।
अतिच्छन्दसाम्	१।६।७६; १।७।४४		१६, ५८
अतिच्छन्दाः	१।७।६	अधिकम् (acc.)	१।३।३२;
अतिजगती	१।६।८०		१।४।३२
अतिजगत्यन्तः	१८।१२	अधिका	१।७।२
अतिघृतिः	१।६।८६	अधिके (loc.)	१।५।१०
अतिनिचृत्	१।६।२२	अधिकञ्च्यक्षरेषु (neut.)	पू४३
अतिनिहशयात्	३।३।२	अधिकाक्षरेषु (neut.)	१।५।२५;
अतियन्ति	१।१।८		१।८।५८
अतिविवर्यैत्	३।३।३	अधीहि	१।५।४
अतिशक्वरी	१।६।८२; १८।५८	अध्ययनम्	१।१।७।१
अतिसृष्टाः	१।५।२२	अध्यवसाय	१।१।३४
अतिस्पर्शः	१।४।२६	अध्यापयितुः (gen.)	१।५।६

अध्यायम्	१५०।२२	अनाश्रयात्	११६६
अध्याये	१५।३१; १८।५८	अनिज्ञयन्	१३।३०
अध्यायान्तेषु	१५।१३	अनिज्ञये (loc. neut.)	५।४१
अध्यासान्	१७।४३	अनिज्ञयेषु (neut.)	६।२५
अध्यासीनः	१५।१	अनिन्द्यम्	१४।६६
अध्येतुः (gen.)	१५।६	अनिमित्तम्	११।५६
अनते (loc.)	४।३४	अनियतः	११।५५
अननुनासिकम् (acc.)	१०।१०	अनु (with acc.)	११।६३
अननुनासिकाः	६।२६	-अनुग्रह	११।१८
अनन्तः (= अनन्तर्)	६।७	अनुचक्षते	१७।२०
अनन्तरः	१३।४२	अनुक्तमाः	१२।१२
अनन्तरम्	११।११, १२	अनुत्तमैः	१२५, ११
अनन्तरे (neut.)	११।१७	अनुदात्तः	३।१५
अनन्तरे (loc.)	१४।४६	अनुदात्तम् १।७४, ८।२, १।५४;	
अनन्तरौ	१।१४७		१७।२७, २८
अनन्तस्थम् (acc.)	१३।३६	अनुदात्तम् (acc. neut.)	
अनन्यः	६।३४		३।७, ६
अनन्यकारितः	१०।७	अनुदात्तयोः (loc. neut.)	
अनन्ययोगम्	१।१२५		५।३२, ३६
अनर्थकः	१।१६८	अनुदात्तानाम् (neut.)	३।१६
अनर्थकानाम्	१।२।२६	अनुदात्तसंगमः	१।१५७
अनर्धर्चान्ते (loc. neut.)	१।६७	अनुदात्तोदये	३।१२
अनाकारोपदः	७।७	अनुनादः	१।४।१८, १६
अनादः	१।४।१८	-अनुनासिक	६।२६; १०।१०
अनादेश	६।१६	अनुनासिकः १।१४, ३६; ४।८०	
अनातुपूर्वये (loc.)	१।१।१३	अनुनासिकम्	१।४।८
अनातुपूर्वसंहिताः	२।७८	अनुनासिकम् (acc.) १।३।३७	
अनाम्युपदः	१।३।२३	अनुनासिकात् (neut.)	६।४।१
अनार्षम् (acc.)	१।१५८	अनुनासिकात्	१।६।३
अनार्षत्	१।५८	अनुनासिकानाम्	१।३।१५;
अनार्षान्तात्	३।२३		१।४।१३
अनार्थविलोपः	१।१५८	अनुनासिकाम्	४।७

अनुनासिके (loc.)	६।१०;	अनेकम् (acc. neut.)	
११।५।१		३।६, २०	
अनुनासिकेषु	६।२८	अनेकशः	११।२।१
अनुनासिकादेः (gen.)	४।२८	अनेकाक्षरान्त्याः	६।२६
अनुनासिकादये (loc.)	१।१।५।०	अनेकीभवताम् (neut.)	३।२।४
अनुनासिकोपधाः (fem.)	२।६।७	अनोष्ठये (loc.)	२।३।१
अनुपदः	६।४	अन्तः	४।५।६, १।४।६।३
अनुप्रदानम्	१।३।१	अन्तम्	६।२८; १।२।१
अनुतोमाः	२।८	अन्ते	६।४।२
-अनुत्रत	१।५।०।१	अन्तौ	३।२।६
अनुषङ्गे	१।४।६	अन्तः (=अन्तर्) दा।२५; १।४।४।८	
अनुष्टुप्	१।६।१, ३।७; १।८।३, १।७, २।२, २।४, २।७	अन्तःपदम् २।१।३; ४।४।१; ५।२।०; १।०।७	
अनुष्टुप्मा (acc.)	१।६।३।२	अन्तःपदस्थः	५।१।१
अनुष्टुप्नार्भा (उष्णिक्)	१।६।३।६	अन्तःपदस्थम् (acc.) ५।४।०	
अनुसंहितम् (acc. neut.)	१।१। ३।३, ४।४	अन्तःपदस्थैः	५।२।०
अनुसंहितम्	१।५।०।३।३	अन्तःपाताः	५।१।६
अनुस्मृता	१।१।३।२	अन्तःपादम्	२।३।४, ५।०; ४।४।२;
-अनुस्वार	१।४।८; १।३।१।१, ४।१; १।८।३।२, ३।४	५।१।८; ८।१	
अनुस्वारः	१।५, २।८; १।३।२।२, २।८; १।८।३।६	-अन्तःस्थ (-अन्तःस्था) १।४।१।४, ५।५	
अनुस्वारम्	४।१।५; १।३।१।५, ३।२, ३।६; ४।४।५।४	-अन्तःस्था ५।२।०; ६।१।७; १।२।१	
अनुस्वारस्य	१।३।३।२	अन्तःस्था	१।२।७
-अनुस्वारपर	१।२।१	अन्तःस्थाः	१।६; ६।१।६
अनुस्वारविसर्जनीयौ	१।२।४	अन्तःस्थाम्	२।२।१; १।४।५।०
-अनुस्वारोपहित	६।१	अन्तःस्थायाः (abl.)	६।४।२
अनूष्मपरे (loc.)	४।३।१	अन्तःस्थासु	४।७
अनेकः	१।६।६।७	-अन्तःस्थाप्रत्यय	४।६।०; १।४।४।०
अनेकम्	४।५।१।६	अन्तगताद्योः (gen. neut.)	
		१।१।४।४	
		-अन्ततः	३।२।०; १।६।६।०
		-अन्तभाज्	१।७।१
		अन्तभाक् (neut.) १।१।२।५	

अन्तरा	२०३१; ४१६, ८४; १३२	अन्यार्थैः	५२२१
अन्तहितम्	३११७	-अन्येयोग	११२५
-अन्तलोप	१४११४	अन्यवर्णाम्	१४१४४
अन्तलोपः	४१८३	अन्यसाधकः	११६६
-अन्तस्थ	१३१३६	अन्यादि	२०३६
अन्तोदात्तः	१२१२४	अन्योन्येन	१२०३, १५५; १४१६
अन्तोदात्तम्	११७७	अन्यक्षरसंधिः	४१८३
अन्यः	११४; ७।७; १६।१८, ४३	अन्यक्षरसंघयः	२।८
अन्यम्	१८।३३	अन्यक्षरसंधिवक्त्रः	४।३७
अन्यस्य	६।३४	-अन्यय	११६, ४५५
अन्या	३।२७; १२।७	-अपकर्ष	१४।२
अन्याः	१।११	अपाठिते (loc.)	७।३३
अन्ये (neut.)	७।२६	अपदान्तभाक्	७।५५
अन्ये (loc.)	१६।४६	अपदान्तभाजम्	६।५४
अन्ये (loc. neut.)	७।३६	अपद्यः	६।३८
अन्यौ	१६।४१	अपराजिताम्	१५।१
अन्यः	१।६६; ४।४१	-अपरिस्तोपदेतु	१।६४
अन्यत्	१।१४४; १७।२८	-अपवाद (defect)	१।१६८;
अन्यत् (acc.)	३।८; १०।६		१४।६८
अन्यम्	१।१५; ४।५३	-अपवाद (exception)	४।२३
अन्यस्य (neut.)	१।८।४५	अपवादान्	१।५३, ६०
अन्या	१।३५	अपवाच	१।४७; ६।१७
अन्याः	२।१४; १।८।४५	अपवाचते	१।१३४
अन्यान्	१।४।६५	अपादादिभाजि	२।६४
अन्ये	१।१८; १।७।४०	अपादान्तः	७।२०
अन्येषु (neut.)	१।१।३२, ४।४२	अपादान्तीयेषु	४।४५५
अन्यैः	५।१; १।७।४०	-अपाय-	१।४।१
अन्यैः (neut.)	४।४।६८	-अपायकर	१।१६६
-अन्यकारित	१०।७	अपि	२।६, ३५, ३६, ६४; etc.
अन्यतरेण (neut.)	१।१।३३, ४७	अपूर्वपदान्तगः	१।७०
अन्यत्र	१।२।१; ४।४४; १।७।४२	अपूर्वपदेषु	१।४५५
अन्यथा	१।८।४६	अपृक्तः	१।७५; ८।१

अपृक्षम्	२०६१; ११३	अभिनिधानलोपः	६।४३
अपृक्षम् (acc. neut.)	१५०८	-अभिनिहित (संघि)	३।१३
अपृथक्श्रुती (or पृथक्श्रुती)	१३।४०	अभिनिहितः	२।३४
अपैतरागाम्	११।३६	अभिनिहितात्	१३।२६
अपैतहेतुषु (neut.)	११।२३	-अभिनिहित (स्वार)	३।१८
अपैति	१०।२१	अभिनिहितः	३।३४
अपोद्य	४।५०	-अभिप्राय	४।६८
अपोद्यते	११।७६	अभिप्रायान्	१४।३७
अप्रगृह्णान्	१।६३	अभिव्यादानम्	१४।६२
अप्रत्याम्नाये	१।६१	अभिसमीक्ष्य	१७।२४
-अप्रसिद्ध-	११।६६	अभिसंपन्नः	१८।३
अप्लुतम्	८।१	अभिसारिणी	१६।६६
अप्लुते (loc.)	६।४	अभ्यनुज्ञा	१५।११
अबहृत्तरेण (neut.)	५।५	अभ्यासार्थे	१३।४६
अब्रवीत्	१३।५०	-अभ्युपेय	११।६८
अभावम्	६।५०	-अभ्युपेयिवस्	११।४६
अभिकृतिः	१६।८६,६२	अभ्युपेयुषाम्	११।४६
-अभिक्रम (formation of the step-text)	११।११, १२,२६	अभक्तारे (loc.)	१३।२५
अभिक्रमे	११।४४	अभिताक्षरे (loc. neut.)	१२।२६
अभिक्रमते	१५।८	अभुम्	१।५६
अभिक्रमेत	११।३३	अभृतम्	१७।५७
अभिक्रम्य	१०।२	अभृतत्वम्	१८।६२
अभिक्रान्ते (loc.)	१५।१०	अभु	१७।५
अभिचोदयन्ति	१।५।४	अभूकृतम्	१४।४
अभिदधाति	१२।१८	अभ्यकारः	१४।४७
-अभिधान-	१२।१८	अभ्यथामात्रम्	१४।१०
-अभिधायक	१३।२२	अभ्यथोक्तम्	१४।५८
अभिनिधानम्	६।१७	अभ्यावने (loc.)	११।२२
अभिनिधानात्	६।३६	अभ्युजौ	१६।५७
अभिनिधानभावम्	६।३१	अरक्षसंघि	११।३४
		अरिकितः	१६।७; २।२४; ४।४१

आरुणम्	१७।१४	-अवकाश	१५।३
आरेफस्य (neut.)	५।७	अवगृह्ये (loc. neut.)	५।४०
आरेकवतः (gen.)	४।४५	अवगृह्णाणि	१।०।७
आरेकसंहिते (loc.)	५।३।१	-अवग्रह	१५।१६
आरेफी	४।२४, ३।१	अवग्रहस्य	१।।।३२
आर्णः	१७।५५	अवग्रहे	३।२४
आर्थः	१।।।६६; १७।२५	अवग्रहण	१।।।५२
अर्थे	१।।।३	अवग्रहवत्	१।।।१७
अर्थवशात्	१।।।२६	अवग्रहन्तरम्	१।।।८
अर्थवाचकाः	१।।।२०	-अवम्	१।।।६
अर्थवान्	१।।।६६	अवरः	१।।।५५
अर्धम्	३।४; १।।।२; १।।।३६	अवराम्	१।।।५०
अर्धे (loc.)	१।।।३४; १।।।७	अवरे	६।२३; १।।।२
अर्धपूर्वानुदात्तः	१।।।५५	अवरे (neut.)	१।।।४०
अर्धमात्रा	१।।।३३; ३।४	अवरैः	१।।।४८
-अर्धचं	१।।।२०	-अवरार्थ्य	१।।।२७; १।।।५८
अर्धचंम्	१।।।२	अवशंगमम्	४।१
अर्धचंयोः (gen.)	१।।।१८	-अवसान १।।।५; १।।।६०; १।।।५१	
अर्धचं	६।७; १।।।३२	अवसानम्	१।।।४७, ५०
-अर्धचान्त	१।।।७	अवसाने (loc.)	१।।।५, ६३;
अर्धचान्ते	६।।।०; १।।।१८		६।।।८
अर्धचान्त्यम् (acc. neut.)	१।।।८	अवस्तिम्	६।।।७
अर्धचांदकेषु	१।।।१३	-अवस्था	१।।।६५
अर्धस्वरभक्त्या	१।।।३२	अवस्थन्ति	१।।।३।।; १।।।२
अर्धोना	१।।।३५	अवस्थेत १।।।१६; १।।।२४; १।।।४६	
-अर्ध्य	१।।।२७; १।।।५८	अविकर्षणं	१।।।४६, ४८
अर्धाक्	२।।।२	अविकृद्यान्	३।।।०
-अलोप	१।।।१	अविक्रमणम् (or विक्रमणम्)	१।।।५८
अलोपभवात्	१।।।२०	अविक्रमम्	१।।।४६
अलोपसंभवात्	१।।।३३	अविक्रमाः (or अविक्रमान्)	१।।।३६
अल्पतरः	१।।।२६; १।।।५८		
अल्पशः	१।।।४०	अविक्रमे	६।।।१

अविग्रहे (loc.)	४।३६	अष्टाशीति:	१६।६०
अविलुप्ता	११।१४	अष्टाषट्ठि:	१६।८४
-अविलोप	११।५८	अष्टि:	१६।८३; १८।५४
अविलोपकारणः	११।२	अष्टिनः (gen.)	६।२८
-अविलोपविक्रम	११।५८	अष्टिनोः (gen.)	१६।४६
अविशेषः	१३।४३	असंयुक्तम्	६।२४
अवेद्य	११।६	असंयुक्तम् (acc.)	१५।१२
अव्यवेतम् (acc.)	४।५६	असंयोगादिः	६।३
अव्यवेतेन (neut.)	११।१६	असंहितम्	१०।१७
अव्यापत्तिः	४।३८	असंहितानाम् (neut.)	१।५८
अव्यायतम् (acc.)	१४।४६	असंहितवत्	३।२५
अव्यूहेन	१८।५४	असन्तम्	१४।४०
अशीतिः	१६।६०	असंदघत्	११।४५
अश्रुति	६।४०	असंदिग्धान्	३।२६
अष्ट	१६।५३	असंधिजः	१३।२३
अष्टौ	११, १०; १६।२४	असमानकारणौ	११।४७
अष्टौ (acc.)	१।६३	असमासाम्	१३।३२
अष्टकः	१६।२०, ७०	असमासे (loc. neut.)	१५।
अष्टकाः	१६।७५		३।१८।५८
अष्टकौ	१६।२५, ७६	असमासः	१५।१४
अष्टपदासु	१८।५२	असमासाङ्गयोगे	१।६६
अष्टमम्	८।३६, ४१	असवर्शः	११।२१
अष्टाक्षरः १६।२३, ३८, ३९, ५२, ६८, ७०		असिद्धिविपर्ययः	११।६७
अष्टाक्षरः १६।१६, ३६, ३७, ४५,		असिध्यतः (gen.)	११।६७
५४, ६८, ७१		असुराणाम्	१६।६
अष्टाक्षरे (loc.)	८।३८	असौ	१।५६
अष्टाक्षरै	१६।२८, ५७	अस्ति	६।३३; ११।३२; etc.
अष्टाक्षरौ (acc.)	१६।५६	अस्थितम्	१३।८
अष्टाक्षरदशाक्षरौ (acc.)	१७।३७	अस्पर्शपूर्वम्	५।१०
अष्टाक्षरप्रभृतीनि	१६।१	अस्पृष्टम्	१३।११
अष्टादशाक्षरः	१७।४४, ४५	अहकारेषु (neut.)	५।५३
अष्टाविशत्यक्षरा	१६।२८	आ (with abl.)	३।२०

आ (with ततः)	१११५	आदिस्वरः	४८८
आकारम्	२१२४; ४१२४; १०१०	-आदेश (statement)	६१६
-आकारोपयः	७१७	आदेश	१६४५६
आकारोपयः	४१६५	-आद्य	११४४
आकृतिः	१६४८, ६२; १८४	आद्यः	१६३२६
-आक्षेप	३१९	आद्यम्	२१३३
आख्यातम्	१२१७, १६, २५	आद्यम् (acc.)	१५११८
-आगम (appearance)	१११०	आद्याः	११७
आगमः (insertion)	२१३१	आद्यान्	११६३
आगमम्	११४३	आद्ये (neut.)	७४२१
आचक्षते	३१८, १८	आद्यक्षरम्	६१३२
आचरन्ति	११३०, ६१	आद्यान्त्यौ	१६१२७
आचरितः	१११६	आद्युदात्तम्	११८३
आचरितम्	१११८	आद्युदात्ताः	१२१२३
आचरितम् (acc. neut.)	११६३	आनयेत्	११३६, ४२
आनुनासिक्यभयात्		आनुनासिक्यभयात्	१११३
आचरेत्	३११३; १०१६; १११२२, ३२, ४४, ४५	-आनुपूर्वं	२७८; १११३, १५
आचारः	३१२२	आनुपूर्वेण	२१७
आचारम्	३१२३	आनुष्टुभौष्णिहम्	१८१३
आचार्यः	१५१	(acc.)	१८१२०
आचार्यशास्त्रापरिलोपहेतवः	१६४	आन्पदाः	४१६७
-आदि	१२५, ६५, ७१; etc.	आपः	१७१५
आदिः	५११२; ६१२७	-आपत्ति (change)	६१३०
आदिम्	१२२	आपचते	१३११
आदी	५११३	आप्नोति	१३११३
आदौ	५१३३	आमन्त्रितजः	१६८
आदितः (in the beginning)		-आय-	१४१
१११; ११६४; १६४८; १७३६;		आयामविश्वभाक्षेपैः	३१९
आदिलोपान्तलोपै	१८१४	-आर्थ	१५८; ३१२३; ११५८
आदिस्थानाम्	१४१८	आर्षम्	१४१६
		आर्षी	११२०, ४७
		आर्धम्	२४५२, ५६; ११५८

आर्षवत्	१६।११	इतरथोः (loc.)	११।१९
आर्थनुग्रहः	११।१८	इतरथोः (gen.)	१७।३८
आर्थलोपेन	११।१	इतरस्मात्	१३।३४; १४।३२
-आर्थविलोप	११।५८	इतरा	२०८; ६।४६
आर्थविलोपविक्रमः	२१।५८	इतराः (acc.)	१५।२०
-आश्रय	३।२; ११।६८	इतराः	१८।४५
आश्रयात्	११।१४	इतराणि (acc.)	११।६३
-आश्रयपूर्वसिद्धि	११।६६	इतरे	१।३४; १२।२१, २६;
आसुराणि	१६।४		१६।१४
आस्तारपडक्तिः	१६।५८	इतरेषाम्	१।२१; १३।३; १४।६३
आस्थापितानाम्	४।१	इतरेषु	२।११
आह १।५१; १०।१४; ११।१, २८, ३०; १४।४, ६; १५।१४, etc.		इतरथा	१।१४६; १३।२६
आहतुः	१७।६	इति	१।४६, ५२, ५६, ६०, ६८; etc.
आहुः १।६३; ४।१५, १७; ६।५४; १।१।१, १४; १२।१७; १३।१२, १५, १६, etc.; १४।७, २०, etc.; १६।८; १७।३, ४३, ५०; १८।२		-इति	१।१।१०
इउसंधौ	१४।६०	-इतिकरण	१०।७, १२
इकारः	१३।३८	इतिकरणात्	१।५८
इकारयोः (gen.)	३।१३	इतिकरणेन	१।७५
इकारस्य	१४।४५	इतिकरणादौ (neut.)	२।५।१
इकारान्तः	६।३८	-इतिकार	१।१।२५
इकारैकारौ	१।४२	इतिकारान्तम् (acc. neut.)	१।१।२६
इकारोदयः	२।१६		
-इङ्गयत्	१३।३०	इतिपूर्वेषु (neut.)	१०।१७
इङ्गयेत्	१०।१६; ६।१।३१	इतिवर्जम्	६।१।३
-इङ्गय	५।४१; ६।२५	इत्यन्तैः (neut.)	२।३।७
इङ्गयम्	१।१०२	इत्यादिषु (neut.)	४।६।१;
इतः	६।३५		८।२।३
इतरः	१।७७; १३।२६	इत्युत्तरः	४।४।७
		इत्युपधम्	२।६।१
		इत्युपधा	१।।।३२
		इत्युपहितः	६।१।२
		इपरः	१।४

इयन्तः	१२।२६	उत्तमम् (acc.)	४।६
इव	१७।१४	उत्तमम् (acc. neut.)	
इष्टम्	१०।१५	१३।४२	
इह	१२।२६; १५।८; १७।२८	उत्तमा	१६।५०, ६०
ईकारम्	१४।४३, ४४	उत्तमाः	१२।१३
ईकारोकारोपहितः	४।६६	उत्तमान्	४।३
-ईहा	१३।१	उत्तमेन	५।४३
ईहागुणसंनिपाते	१३।१३	उत्तमेषु	४।३; ११।११, ३३
उ	द्वा।५५; १४।७	उत्तमौ	८।२५
उकारः	१।७५; श॒५६; ७।५५, १७;	-उत्तमवर्गीय	४।३३
	८।१; १३।३६	उत्तरः	५।१६; १४।४७; १८।२६, ३८
उकारोद्यः	२।१७	उत्तरम्	१।६६, ६४; २।८;
उक्तः	१५।३२		१३।३६; १७।३५
उक्तम्	१३।७	उत्तरम् (acc.)	१४।४३
उक्तम् (acc.)	१५६	उत्तरयोः (gen.)	३।२७
उक्तम् (acc. neut.)	१५४	उत्तरस्य	१।२३; १८।२३
उक्ताः	४।८८	उत्तरा	६।३६, ४६; १६।८३
उक्त्वा	१।१३४; १५।२२	उत्तराः	१६।८८
उचिताम्	१५।३२	उत्तराणि	१।८; ४।१
उच्चाः	१।२।२२	उत्तरान्	३।२५
उच्चस्वरितोदयाः	३।३४	उत्तरे	१।१०; १६।३६, ६८
उच्यते	१।३०; ३।६; ६।१, २; १।१	उत्तरे (loc.)	४।३१, ४६, ५२,
	५८; १६।२६, ६१, ६२;		८६; ५।१४; ६।१५, २५
	१७।१३, ४१; १८।२६	उत्तरे (loc. neut.)	५।३७;
उच्यन्ते	३।१		७।१८
उत	१।१३०, ६१	उत्तरेण	१८।४६
-उत्कर्ष	१७।४४	उत्तरेषाम् (neut.)	४।८१
उत्कृतिः	१६।८८, ६२	उत्तरेषु (neut.)	१।१००;
उत्क्रमेत्	१।१६३		५।३६; ७।३८, ४२
-उत्तम	१।२।५, ११, १२	उत्तरौ	१६।७८
उत्तमः	८।७; १६।३३	उत्तरकरितम् (acc.)	१।१४४
उत्तमम्	१।१०२; १।१७०; १।७।५	उत्तरकृत	१।०।५

उत्तरपदस्य	७।७	उदात्तस्वरितोदयम्	३।१७
उत्तरोत्तरिणः	१६।२४	उदात्तस्वरितोदयम्	(acc.)
उत्थितः	१८।३	neut.)	३।२१
उत्पन्नौ (acc.)	१३।१८	उदात्तादेः (gen. neut.)	७।७
उदकम्	१७।५	-उदित	१६।३१
-उदय	२।१६, १७, २१, etc.	उदितम्	१७।२८
उदयः	४।५, १२	उदिताः (fem.)	१६।३१
(उदययोः loc.)	४।१५	उदीचीम्	१५।१
उदयस्य	४।६; ११।५४	उद्ग्राहाः	२।२६
उदयाः	२।३६; ६।५, ३१	उद्ग्राहणाम्	२।३३
उदये २।३२, ६०; ४।६, ८, ११,		उद्ग्राहपदवृत्तयः	२।३०
६१; ६।२१; ८।३६; ६।६,		उद्ग्राहवत्	२।३२
११, १५		उद्यन्ति	१७।१६
उदयेषु	२।४६; ४।३, ८२	उपजगती	१६।६५
उदयादेः (gen.)	७।४	उपजायते (अन्तरा)	४।८४
उदयापायकरः	११।६६	उपदिशन्ति	१३।४६
उदयोदयाः	८।२	उपदिश्यते	१६।२५; १७।१;
-उर्द्ध	१५।१३		१८।२४, २६
उदात्तः	३।१; १५।५	उपदिष्टः	३।२४
उदात्तम्	३।६	उपदिष्टम्	११।६४
उदात्तम् (acc. neut.)	३।६, ११	उपदिष्टा	७।३
उदात्तात्	३।४	उपदेशार्थे	१३।४६
उदात्ततरा	३।४	-उपघ (उपधा) १।६७; २।६१, ६७;	
उदात्तपूर्वः	११।५७	३।१२; ४।२७, ३५, ६५, ७४;	
उदात्तपूर्वम् (neut.)	३।१७	४।१, २२, २८; ६।६, ४४; ७।७,	
उदात्तपूर्वम् (acc.neut.)	३।७	८; ८।१६, ४२; ६।२७, ३०; १।१।४८;	
उदात्तपूर्वै (loc.)	११।५५	१३।२३, ३२; १।४।३३, ५४	
उदात्तपूर्वैषु	३।१३	-उपधा रा६६, ६७; ४।२५;	
उदात्तवति	३।११	६।११, ५१; १।१।३२	
उदात्तश्रुतिः	३।५२	उपधा	४।२६
उदात्तश्रुतिम्	३।१८	उपधार्भः	२।४१
		उपधाम्	३।३।३२; १।४।५४

उपधानिभोद्याः (fem.)	२०८	उपोत्तमात्	२१२८
उपधरयेत्	१७४	उपोत्तमे (loc.)	१३२५
उपधीयमानः	४४	उभाभ्याम् (abl. neut.)	३६
-उपनत	११३५	उमे (neut.)	२१५; १०३
उपनिवृत्य	११६०	उमे (acc. neut.)	१०१४
उपमा	१७१६	उमे (acc. fem.)	३२८
उपरिषद्बृहती	१६४६	उमौ	४१२०
उपसंगृह्य	१५४४, २२	उमौ (acc.)	१३२
उपसंदध्यात्	१०१२	उभयम् (acc.)	१३२
-उपसर्ग (a prefixed word)	१६५६	उभये	१११६
उपसर्गः (a 'preposition')	१२१७, २५	उभयेषाम्	११५०
उपसर्गाः	१२१०	उभयेषु (neut.)	१३२८
उपसर्गाण्याम्	१२२२	उभयतः	१११३
उपसर्गकरितः	११६	उभयतःस्वरस्वराः (fem.)	२०८
उपस्थापयन्तः	१५४१६	उभयथा	१५४१३
उपस्थितम्	१०१२१; ११२८	उभयहेतुसंग्रहात्	११४
उपस्थितम् (acc. neut.)	१५४८	उभयोदयम् (acc.)	४४५२
उपस्थिते (loc. neut.)	११६१	उस्थौ (chest-sounds)	१४०
-उपहित	२०३६; ६१, etc.	उरोबृहती	१६४६
उपहिते (loc.)	११५१	उष्णिक् (अनुष्टुब्बार्भा)	१६३६
उपहितेन (neut.)	२०३८	उष्णिक्	१६१९, २६, ३४
-उपाचरित	१६२; १०२०;	उष्णिहौ	१६३२
	११३८	उष्णिगम्भी	१६२८
उपाचरितः	४४४१	उष्णिहापूर्वः	१८०७
उपाचरम्	१३१३१	ऊकारादौ (neut.)	२०५७
उपाधिकाः	१५४३१; १८४५८	ऊकारोपहित	४१६६
उपैति	१३४८	ऊन	१३३३
उपोत्तमम्	१७४; १७३६	ऊना	१६१७४; १७२
		ऊना	१७२
		ऊने (loc.)	८४०
		ऊनेषु	१७२२
		ऊर्ध्वम्	१५४१६, २१

ऋर्ध्वबृहती (विराट्)	१६।४७	ऋषान्तःस्थर्तोष्मचकारवर्गाः	१२।१
-ऋमन्	४।१५; ५।४६; ११।४६;	ऋषान्तःस्थाप्रत्ययम् (acc.)	१४।४०
	१३।६, ११; १४।१६	ऋषान्तम्	१३।२२
-ऋमन्-	४।१६; १४।५२	ऋषान्तानाम्	४।२०
ऋमणः (abl.)	६।६; १४।३३	-ऋषोदय	६।२३
ऋमणः (gen.)	१०।२२;	ऋषोदयम् (acc.)	६।५४
	११।४१; १३।१२	-ऋकार-	५।२३
ऋमणा	१।५२; १३।१६	ऋकारम्	१४।४५
ऋमणाम्	१।३६; १२।२; १४।२०	ऋकारात्	७।१
ऋमणि	४।२२, ३४, ३६	ऋकारे	२।३२, ६४; १३।३४
ऋमभिः	१२।६, ७, १३	ऋकाररेकषकाराः	५।४०
ऋमसु	६।२०; १४।२६	ऋकारल्कारौ	१।४१
ऋमा	१।४१, ७६; २।११;	ऋकारवर्णा	६।४६
	५।४१; ६।६, १०, ३७; १२।१०	ऋकारादयः	१।६५
ऋमाणः	१।१०; १२।१५	ऋकपदेषु	१२।१६
ऋमाणम्	४।३१, ३२; १४।३४,	ऋकु	१३।२८; १७।३६, ३८
	५२	ऋग्यजुषाम्	१।१७।१
ऋमघोषौ (acc.)	१३।१८	-ऋच्-	१७।१८
-ऋमपर	४।१६, ३१; ६।१०, ४७	ऋचः	१६।१६, ३१, ४४, ६३,
ऋमपरा	६।४८		७३, ७८; १७।३; १८।६,
ऋमपैः	५।१		१४, ४५, ५३
ऋमप्रकृतेः (gen.)	६।३०	ऋचम्	१५।३२
-ऋमप्रत्यय-	६।५२	ऋचाम्	१६।१०, १३; १७।२१,
-ऋमभाव	४।८०; १५।१२		४६
-ऋमरभाव	१।१२६	ऋचौ	१७।६
ऋमलोपः	४।२१	ऋते	१।६२; १।१७०; १८।४४
ऋमवद्वृत्तम्	१।०।२०	ऋपरम् (acc.)	१५।१२
-ऋमवान्	१।१।२५	ऋवर्णो	६।६
ऋमवान्	१।२।६	ऋषीणाम्	१६।१४
ऋमसंधिः	४।३५	ऋषिच्छन्दः	१६।७
ऋमसंधिम्	१५।१२	ऋषिच्छन्दांसि	१६।१५
ऋमसंधिषु	११।४६	ऋषिच्छन्दांसि (acc.)	१६।१८

-ऋ-	१२१	एकाक्षरम्	११३
-ऋकारपर	४२३	एकाक्षरयोः (loc. neut.)	
-ऋकारत्कारौ	१२२	दा५	
-लृकार	१४१; १२२	एकाक्षरस्य (neut.)	५४३३
लृकारः	१३।३५२	एकाक्षराः	१२१२
लृकारम्	१४।४५	एकाक्षरात् (neut.)	१६।५५
एकः १३।१३; १४।२२; १६।१८, ३४,		एकाक्षरे (loc. neut.)	७।१०
३८, etc.; १७।४१,४४		एकाक्षरसमावेशे	३।३
एकम् रा३३; ३।१६; ४।५६;		एकाक्षरादौ	६।१५
१६।७; १७।२६		एकाक्षरीकृतात्	३।२३
एकम् (acc.) २।१५; १४।१८		एकाक्षरीभावान्	१७।२२
एकम् (acc. neut.) ३।२०		एकाक्षरोपधम्	दा१६
एका १५।२६, २८; १६।५०;		एकादशा	१७।४५
१७। ४२; १८।५८		एकादशः	१६।३३
एकाम्	१५।१	एकादशाक्षरः	१६।२८, ६७
एकेन	१८।५५	एकादशाक्षराः	१६।४२, ६८
एकद्विच्यधिकम्	१६।११	एकादशाक्ष्रैः	१६।६४
एकद्वयनाधिका	१७।२	एकादशाक्षरौ	१६।३४
एकघा	१६।१४	एकादशिः (gen.)	६।४२
एकपदा १७।१२, ४१, ४२		एकादशिद्वादशिनोः (gen.)	दा३६
एकपदाः (acc.)	१७।४३	एकादशिद्वादशिनौ (acc.)	१७।
एकपदानि (acc.)	११।३५२	३८	
एकपातिनः (acc.)	१७।४३	एकाधिकाः	१७।४४
एकपातिनः (gen. neut.)	११।५२	एकाधिकौ	१६।४१
एकपादे	१।६८	एकारम्	२।१६
-एकभाविन्	दा४०	एकारात्	५।१
एकवर्णम्	१०।३	एकारेण	५।८
एकवर्णम् (acc. neut.)	२।५६	एकारच्चारवर्गैः	१।४२
एकवर्णवत्	१।६७	एकारफे-	५।२२
एकविंशिका	१६।२१	एकारान्तम्	२।६१
एकाक्षर-	२।५८; ६।२७	एकारौकारपरौ	२।६२
		एकावमानि	१६।६

एकीभवति	२।३।४।; १।१।३।६	ओौकारम्	२।१६
एकीभविनाम् (neut.)	३।१५	औष्णिहः	१८।७
एकीभावे	३।१।१	ककारः	४।४।७; ६।२।१
एकोत्कर्षेणा	१।७।४।४	ककारम्	४।।१६
एकोत्तराणि	१।६।५	ककारे	४।।४।९
एतद्विकाराः	१।७।४।०	-ककारपूर्वं	५।।४।०
एतावान्	१।३।२।८	ककुप्	१।६।३।०, ३।३; १।८।२।३
एति	१।५।२; २।२; १।६।७।७	ककुप्पूर्वं:	१।८।१, १।६
एत्य	१।५।२	कर्वपफेषु	४।।३।८
एव १।६, ५।२, ५।७, ६।०; etc.		करणस्य	१।३।१
एवम्	३।१।३; ४।५।०; ६।५, २।१	-करण्य (guttural)	२।।२।१
एवंगताः (fem.)	१।७।३	करण्यः	१।।३।८
एवमुपधाः	५।।२।८	करण्ययोः (gen.)	१।४।।१२
एवंप्रवादेषु (neut.)	१।३।२।४	करण्यस्य	१।३।।१२
-ऐकार	१।।४।२	करण्यात्	१।।४।३।१
ऐकारम्	२।।१।८; १।।४।१, ४।३	करण्ये (loc.)	१।।४।६।२
ऐत्ये (loc.)	१।।४।४	करण्यौ	२।।३।२, ६।२
ओ	२।।३।३	कथम्	१।।१।।१२
-ओकार	१।।०।३	कपिलम्	१।।७।।१८
ओकारः	१।।६।८	-कम्पित	३।।३।१
ओकारम्	२।।१।७; ४।।२।५	करणम्	१।।३।८
-ओकारपर	२।।६।२	करणस्थानभैदे	६।।२।७
ओजयोः (loc.)	२।।१।८	-करणापकर्षं	१।।४।।२
ओजाः	१।।१।७	करणावस्थया	१।।४।।६।५
ओ॒३म्	१।।५।५	कर्मणा	१।।३।।१३
ओ॒४म्	१।।५।।१।, ३।२	कर्मविशेषम्	१।।३।।४।७
ओष्ठाभ्याम् (instr.)	१।।४।४	कल्प्यतौ	१।।३।।३।५
-ओष्ठ्य (labial)	२।।३।१	कल्पेन	१।।५।।४।५
ओष्ठ्यः	१।।४।७	काकुमः	१।।८।१
ओष्ठ्यनिमै (acc.)	१।।४।३।८	काकुभान्	१।।८।२
ओष्ठ्यपूर्वाः (fem.)	२।।३।३	काकुमे (loc. neut.)	१।।८।६
ओष्ठ्ययोन्योः (gen.)	२।।३।१	काकुभवार्हतः	१।।८।।६

काचित्	१७।४२	-कृत्सनसिद्ध	११।६६
-कारण	११।२, १७, ४७	कृपरे (loc.)	४।८५
कारणम्	११।४	कृष्णम्	१७।१४
कारणम् (acc.)	११।६	कलृप्तप्रमाणानाम् (neut.)	१७।१
कारणात्	३।२२	केवलम्	१०।१३
कारणानि (acc.)	११।५६	केवलम् (acc. neut.)	११।२८
कारणान्वयात्	११।४५	कैत्सवैमदम्	१३।१
-कारित	१०।७	-कैत्सवैमदम्	८।२२
कार्यान्	१३।१४	-क्रम (duplication)	१।२६;
कार्ये (loc. neut.)	१४।४४		१४।५५; १८।३६
कालधारणा	११।३२	-क्रम-	६।११, ४४
-कालस्थान	६।३६	क्रमः	६।१
कालाव्यवायेन	२।२	क्रमे	६।४६; ११।५२
काविराट्	१६।४०	-क्रम- (the Krama text)	
काश्चित्	१७।४		१।६२
कासुचित्	१४।६०	क्रमः	१०।१; ११।१, ६८, ६८
किंचित्	३।६	क्रमम्	११।६५
कीर्तयेत्	११।६३	क्रमस्य	१।१६३
कुर्यात्	१३।३०, ४६	क्रमात्	१।१।७०
कुरुः:	१५।१८	क्रमे	१०।१६; ११।४४, ५८, ६१
कुर्वते	११।६, २०	क्रमेण	१।१५८, ६६
कुर्वन्ति	१।६०; १४।३८	क्रमेषु	१।१।४४, ५८
कृतसंहितानाम् (fem.)	६।१७	क्रमः (order)	१५।८
-कृतसंहितानाम्	४।२०	क्रमेण	१७।१३
कृता	१।१।४	क्रमणम्	१।४।५८
कृते (loc.)	१।।।२६	क्रमप्रवक्ता	१।।।६५
कृतिः (अनुष्टुप्)	१६।३८	क्रमयन्तः	१।।।४१
कृतिः (अतिच्छन्दाः)	१६।८८, ६२	क्रमयन्ति	१।।।५०
कृत्वा	१७।५०	क्रमशास्त्रम्	१।।।६४
कृत्स्नः	१४।६४	क्रमेत	१।।।३४, ६२
कृत्स्नम्	१४।६६	-क्रम्य	१८।३६
-कृत्स्ना	१४।६८	-क्रान्त- (duplicated)	६।५२

क्रामतः	६।१४	गायत्री	१६।१, १२, १६, २१, २२, २४,
क्रियते	१४।१८, ५७		२७, २८
क्रियावाचकम्	१२।२४	गायत्र्यः	१७।४
क्वचित् ११।२०, ६१; १६।७०; १८।४६		गायत्र्यः (for acc.)	१७।४
क्षातौ	६।५५	गायत्र्यौ	१८।३
क्षैप्रः	३।३४	गायत्र्यादि	१६।११
क्षैप्राः	२।२३	गायत्र्यादिः	१८।५
-क्षैप्रयुक्त	१५।४८	गुणविशेषयोगात्	१३।१३
क्षैप्रवर्णन्	१७।२३	-गुणशास्त्र	१३।२१
क्षैप्रवर्णं कभाविनाम्	८।४०	-गुणसंनिपात	१३।१३
क्षैप्राभिनिहितेषु	३।१३	गुणगमात्	११।१०
क्षैप्राभिनिहितौ (acc.)	३।१८	गुरु (heavy)	१७।३६; १८।३७, ४१
क्षैप्रीभाव्ये (loc. neut.)	७।१०	गुरुणि	१।२०
क्षेक्लनम्	१४।२०	गुरौ	८।३७
खकारे	६।२१	गुरुः (a teacher)	१५।१, १४
खकारयकारै (acc.)	६।५५	गुरुणा	१५।३२
खे (loc., ख = aperture)	१३।१	गुरुम्	१५।४
ख्यातेः (gen.)	६।२१	गुरुच्छिति	१८।६०
ख्यातिसद्वरेषु (neut.)	६।५५	गुरुवर्करम् (acc. neut.)	१८।६०
गच्छति	११।२५, ५४, ६०	गुरुवृक्षराणम्	१८।६०
गच्छन्ति	१६।७	गोतमे	२।६३
गच्छेत्	१५।२६; १८।५८	-गौर	१७।१४
गणय	१५।२७; १८।५८	ग्रस्तम्	१४।८
गतस्य	८।२८	आसः	१४।१२, २२
गताः (fem.)	१७।४	-धोष	१३।१८
गतिः	१८।५८	धोषम् (acc.)	१३।१५
गन्धाः	१८।५८	धोषवताम्	१३।१५; १४।१८
गम्यः	१४।६३	-धोषवत्पर	१।६७, ६७; ४।२७
गरीयः	१८।४२	धोषवत्परः	४।२४
गायत्रकाकुमः	१८।६	धोषवत्पराः	४।२
गायत्रवार्हतः	१८।५५	धोषिणः	१२।६, १२
गायत्रवैराजौ (acc.)	१७।३७	धोषिणः (abl.)	६।४७; १४।३४

घोषिणा	१३।१७	चाषः	१३।५०
घोषिणाम्	१३।६, १७	चेत् रा॒प्, प॒द; रा॒द, १०, १७, २३; रा॒	
छकारः	६।१५	४७; प्रा॒द, २५; दा॒४१	
छकारे	४।१६	चोदकः	१०।१५; ११।२७
च	१।१२, २२, २६; etc.	चोदना	१४।११, १३
चकारम्	४।११, १८	छुकारः	६।३, १२
-चकारवर्गं	१।४२; धा॒६; १।२।१	छुकारम्	४।४, १२
चकारवर्गीयोदयै	५।१३	छुकारवत्	५।५८
चतसः	१।६	छुन्दः	१६।१०; १७।११
चतुःक्रमः	१।१।१६	-छुन्दस्	१६।८, १५; १७।१८
चतुःशतम्	१६।४०	छुन्दसः(gen.)	१७।२४; १८।४५
चतुरक्षरः	१६।२३	छुन्दसाम्१७।१२, ३६, ४४; १८।६२	
चतुरक्षरात्	१७।१६, ४४	छुन्दसि	१७।४५
चतुरशीतिः	१६।६०	छुन्दसि	१६।१; १७।१६, ४०
चतुरस्तरम् (adv.)	१६।८; १७।१६	छुन्दस्तुरीयेण	१८।४५
चतुरस्तरौ	१६।७६	जाकारलकारयोः (loc.)	४।१०
चतुर्थांश्	४।५	जगती	१६।१, ७४; १८।१७, २६
चतुर्थे (loc.)	१४।२३, २५	-जगती	१८।५८
चतुर्दशः	१७।३६	जगत्यन्तम्	१६।११
चतुर्भूयः	१६।२	जगत्युत्तरः	१८।२६
चतुर्मात्रः	१५।५	जयति	१८।६२
चतुर्विशत्यक्षरा	१६।१६	जयते: (abl.)	१४।४४
चतुर्व्युत्वारिंशत्	१६।६४	-जागत (a twelve-syllabic Pāda)	१६।६६; १७।३८
चतुष्कः	१६।१८	-जागत (-belonging to Jagati)	१८।६२
चतुष्पदा	१६।४५, ६४	जागतः	१८।२८
चतुष्पदाः (acc.)	१७।५०	जागतम् (acc. neut.)	१८।६१
चतुष्पदानाम्	१८।४७	जागतात्	१७।४४
चतुष्पष्ठिः	१६।८३	जागतौ	१६।२६; १८।३१
चत्वारः	१६।१६, ३७, ५५, ७१, ७४	जात्यः	३।३४
चत्वारि	१।२	जात्यम् (acc.)	३।८
चत्वारि (acc.)	१।२।१७		
चर्चयेयुः	१५।१६, २०		

जात्यवत्	३।२६	तत्समाहारः	१६।११
जिह्वान्ताभ्याम् (instr.)	१४।२७	तत्स्थानम् (acc.)	४।३१; १४।५२
जिह्वाप्रथनम्	१४।२१	तत्स्थानात्	४।८०
जिह्वामूलम् (acc.)	१।५१	तथा	१।२१; २।१७; etc.
जिह्वामूलनिग्रहे	१४।८	तथागतात् (neut.)	३।१०
जिह्वामूलीयाः	१।४।१	तथायुक्तम्	२।३६
जीवम्	१७।५	तदनुव्रतेभ्यः (dat.)	१५।१
ज्येष्ठा	१७।४६	तदन्वयात्	१।१६
ज्योतिः	१६।७०	तदर्थजम् (acc.)	१।१६
ज्योतिष्मती (त्रिष्टुप्)	१६।७०	तदायापायव्यथनानि	१।४।१
अकारम्	४।६	तदूनम् (acc.)	१३।३३
अकारे	४।१८	तद्वावम्	१।५५
टकारनकारयोः (gen.)	४।१७	तद्वक्तानाम् (neut.)	१।५८
-टकारवर्ग	१।४३	तद्विपरीतम् (adv.)	१।४।४६
टकारवर्गम्	५।११	तद्विशेषः	१।३।८
इकारः	१।५२	तनुशिराः (उष्णिक्)	१।६।३५
इकारस्य	१।५१	तमान्ताः	६।५
छकारः	१।५२	ता (neut. = तानि)	४।१४
ढकारः	१।५२	ताराट् (cp. Uvaṭa.)	१।७।५
०हकारस्ताम्	१।५२	तालव्ये (loc.)	४।११; १।४।४६
णत्वम् (acc.)	१।३।३	तालव्यौ	१।४।२
तकारः	४।१०	तालु (acc.)	१।५१
तकारम्	४।१७	तालुस्थानः	१।४।४७
तकारात्	१।२।२	तावत्	१।२८
तकारे	५।३।१	तावता	१।३।३२
तकारवर्गः	१।४४; ५।११	तावत्यः	१।८।४५
ततः १।२,६; २।७६; ५।२; १।१	१४।१५, १६; १६।७०	तिस्तः	१।३०
		तिस्तः (acc.)	१।३।४६
तत्कालस्थानम्	६।३६	तु	१।१६, २७, ४४, ५।२३ etc.
तत्पादः	१६।१०	तुरीयम्	१।८।४५
तत्प्रयत्नम् (acc.)	१।४।३५	तृचः	१।५।२३; १।८।५८
तत्र	२।१०; १।१।२	तृचे	१।७।३०

तृतै	१६।१६	त्रिष्टुबुत्तरौ	१८।३१
तृतीयः १६।२६,४५,६२; १८।५४		त्रिष्टुब्जगत्यौ (acc.)	१८।५८
तृतीयम् (acc.)	१।१५	त्रिसंगमे	१।११८
तृतीयान्	४।२	त्रेवा	१६।४६
तृतीयताम्	१।१।२५	त्रैष्टुभः	१८।२६
तृतीयभावम्	२।१०	त्रैष्टुभजागतानि (acc.)	१८।६०
तृतीयभावे	१।१।४८	त्रैष्टुभजागतौ (acc.)	१७।३८
तृतीयभौतैः	४।५		
तृप्तम्	१।७।५	-ञ्यक्त्र	५।५५
-तैरोन्यक्त्वान्	३।१८	-ञ्यक्त्रान्ताः	२।५५
त्रयः १।७।१; ३।१; १६।१०, १४, १६,		-ञ्यधिक	१६।११
etc.		ञ्यभिक्ते	१।१।२६
त्रयाणाम्	२।१।१	दकारे	५।१४
त्रीणि (acc.) १३।४२; १६।७		दक्षिणाय	१५।२१
त्रयोदशाक्त्रौ	१६।५।२	दक्षिणतः	१५।२
त्रिः	१।३।१	दन्तमूलीयः	१।४।४
त्रिः (पट्)	१६।१।३	-दन्तमूलीयपूर्व	५।२०
त्रिकद्रुकीयासु	१७।४५	दन्त्यान्	१४।३८
त्रिक्रमकारणे	१।।।७	दन्त्यमूर्धन्यभावः	५।६।१
त्रिपञ्चकाः	१६।१८	दर्शयन्ति	१।६।४
त्रिपदासु	१।८।४६	दश १।६।५; १।८।२३; १।६।५।३	
त्रिप्रकृतीनि (acc.)	१६।८	दशकः १।६।२०, २७, ६७, ७६	
त्रिप्रभृतिषु (neut.)	१।।।२।	दशकाः	१।६।५।५
त्रिमात्रः	१३।५।०; १५।५	दशकौ	१।६।४।६
त्रिमात्रयोः (gen.)	३।२।७	दशम्	८।३८
त्रिमात्रैः (loc.)	१।६।४	दशमे (loc. neut.)	४।६।४
त्रिवर्णाः	४।।।१	-दशाक्त्र	१।७।२।७
त्रिशः	१।८।५।०, ५।१	दशाक्त्राः	१।६।४।२
त्रिष्टुप् १।६।१, ६।४, ६।५, ६।८, ६।६;		दशाक्त्रौ	१।६।६।८
१।८।२।३, २।४, २।५, २।६		दशिनी	१।७।४।२
त्रिष्टुभः (gen.)	१।६।६।७	दाशतयी	१।७।४।२
त्रिष्टुबुत्तरः	१।८।२।८	दाशतयीषु	१।६।८।७; १।७।४।६

दिशम्	१५०१	द्राघिता	४१२६
दीर्घः	१२६; २०७; ४८	द्राघीयसी	१३३; ६४८
दीर्घम् (acc.)	२१५; ७।१	द्रुताम्	१३।४६, ४६
दीर्घम्	१८।४१	द्रयोः (gen.)	१५२
दीर्घः	११८, ७।१	द्वात्रिंशदक्षरा	१६।३७
दीर्घा: (fem.)	२०७६	द्वादशा	१६।१३
दीर्घाणि	१।२०	द्वादशकाः	१६।४७
दीर्घात्	१३।२८; १।४२०	द्वादशकादिषु	१८।५७
दीर्घे (loc.)	१४।६२	द्वादशाक्षरः	१६।२६, ४५, ७।१
दीर्घेण	६।१३	द्वादशाक्षराः	१६।७०, ७४
दीर्घपरा:	२।३०	द्वादशाक्षरे (loc.)	१६।४६
दीर्घपूर्वः	२।२४; १३।२२	द्वादशाक्षरौ	१६।३८, ५७, ६५
दीर्घपूर्वम् (acc.)	१३।३३	-द्रादशिन्	८।३६; १७।३८
दीर्घवत्	१।४	द्रादशिनः (gen.)	८।४३; ८।२६
दीर्घोपघः	४।७४	द्रादशी	१६।४०
दुःस्पृष्टम्	१३।१०	-द्वार	१५।६
दुष्टम् (adv.)	१४।४	द्विः	६।१; १५।६
दूभावः	१०।२२	द्विःस्वरः	१५।५
दूभूतम्	४।५५	द्विकम्म	११६, १४
दृश्यते	११।५६, ६।१; १६।२७, ३।४	द्वितीयम् (acc.)	६।५४; १५।१६
दृष्टेषु	२।५	द्वितीये (loc.)	१६।४६
दृष्टिकमत्वात्	१०।१६	-द्वित्र्यविक	१६।११
देववान्	१६।७७	द्विनवतिः	१६।६०
देवनाम्	१६।५	दिपच्चाशदक्षरा	१६।८०
दैवतम्	१७।६	द्विपदा	१६।२६; १७।११, ४।१; १८।१८
दैवतम् (acc.)	१७।६	द्विपदाः (acc.)	१७।५०
दैवानि	१६।३	द्विपदे	१५।२८; १८।५८
दोषाः	१४।१	द्विपदाद्यर्धचौर्ची (acc.)	१५।२०
दोषाणाम्	१४।६३	द्विपदाधिकः	१८।१६
दोषाय (modifications)	११।४७	द्विमात्राम्	१३।५०
द्राघयन्ति	१४।५१	-द्रियोनि (a diphthong)	११।३
द्राघितः	१।७५	द्रिदशाक्षरा	१६।२२

द्विवचोऽन्तभाजः	१७१	-द्वयूना	१६।४०,७४
द्विवर्णः	३।३४	-द्वयूनाधिका	१७।२
द्विशः	१८।४६,५०,५१	द्वयूष्मसु	११।४६
द्विषंधयः (fem.)	२८०	धक्षि	११।८
द्विषंधौ	१५।१८	धक्षिद्विप्रवादौ	१०।७
द्विसप्ततिः	१६।८५	धर्मः	१४।१,६४
द्विस्थानता	१३।३८	धर्माः	३।१५
द्वृचः	१५।२४,३०; १८।५८	-धर्मवत्	३।२२
द्वृचौ	१८।१	धातोः (abl.)	१४।४४
द्वे (fem.)	१।२६; १५।२५; १६।३२;	धातोः (gen.)	६।२१
	१७।६,४३; १८।३,५८	धातौ	१३।३५
द्वे (neut.)	१।२६; २।३३;	धारणम्	१४।१८
	३।१६; ४।५२; ५।५८;	-धारणा	११।३२
	६।१२; ७।३७,४२,४६;	धारयन्तः	१४।५४
	८।१८	धुक्षि	११।८
द्वे (acc. neut.)	१५।१४	-धुक्षिप्रवाद	१०।७
द्वौ	१।३६; २।२५; १५।२; १६।	धृतिः	१६।८५
	१०,१८,२६,३४,३८,५२,६५,	-त्रु (voice after a sonant	
	७६; १७।४१; १८।३०	Abhinidhāna)	६।४५
द्वैपदयोः (gen.)	१०।३	त्रुवम्	६।३६
द्वैपदाः	८।३	त्रुवम् (adv.)	११।४८
द्वैपदे	१५।१०	त्रुवशिष्टे (loc. neut.)	६।४५
द्वैपदे (loc.)	८।१६	न	१।७४,६४,६८,१००; etc.
द्वैपदसंहितास्वरौ	११।७०	नःकारे	८।१२,३७
द्वयक्षरस्य (neut.)	७।७	नःपरम्	५।८
द्वयक्षरे (loc.)	४।४२	नःपरे (neut.)	१०।३
द्वयक्षरेण (neut.)	५।४	-नकार	४।१७
द्वयक्षरताम्	१४।४३	नकारः	४।८,६५,६।१५
द्वयक्षरादीनि (acc.)	१७।२०	नकारम्	५।४०
द्वयक्षरोपधम्	८।४२	नकारस्य	४।८०; १०।२०; १५।१२
द्वयभिक्रमम्	१।१।११,१२	नकुलम्	१७।१४
द्वय दात्तानाम् (neut.)	३।२५	-नत	४।३४

नतम्	११४	नाम (noun)	१२।१७, १८, २५
नते (loc.)	४।३६	नामसु	६।५६; १६।५६
नते (neut.)	४।५८; १०।३	नामिनः	१।६५
नतेन (neut.)	११।५१	नामितूर्वः	१।७६; ४।४१; ५।३१
नतिः	४।२, ६।१; १०।२०	-नाम्युपध	१३।२३
नतिम्	११।३७	नाम्युपधः	५।१
नतिषु	१।६६	-नासिका	१३।२०
नते: (gen.)	११।४	नासिकयोः (gen.)	१।४।८
नतोपाचरितकमस्वरान्	१।६।२	नासिकास्थानम्	६।४।१
नद्धम् (adv.)	४।४।४	नासिक्यम् (acc.)	१३।३७; १४।३२
नन्ता	१।६६	नासिक्या	६।३६
नन्तु	४।५५	नासिक्यान्	१।४।७
नपुंसकम्	१।३।२२	नासिक्ययमानुस्वारान्	१।४।८
नमति	१।१।५	निःसृजन्	१।१।३५
नमन्ति	५।४०	-निग्रह	१।४।८
नम्यते	५।२०	निचूत् (न्यङ्गुशिराः)	१६।३३
नम्यम्	१।६६	निचूत्	१७।२, १६
नयत्यर्थम् (acc.)	४।५७	नित्यम् (adv.)	१।५।६
नयन्ति	१।४।४३	निदर्शनम्	१६।६३, ७३, ७८; १८।६
नव	४।५०; १२।२२	५३	
नवकः (?)	१६।५३	निदर्शनानि	१।५।२; १।४।४७; १।५।१२
नवकः	१६।६७, ७६	निदर्शनाय	१।४।१; १६।३१
नवकौ	१६।४०	निन्दन्ति	१।४।६८
नवाक्षराः	१६।५१	-निन्दय	१।४।६६
नवाक्षरपदा	१६।५०	निपातः	१२।१७, २५
नष्टरूपा	१६।४१	निपाताः	१२।२१
नाकुलः	१७।४५	निपातानाम्	१२।२६
नाद	१३।६; १।४।१८, १८	निपातनात्	१२।२६
नादः	६।२६; १३।५	-निभ	२।८।१; १।४।३८, ३८
नादात्	१३।७	-निमित्त	१।१।५६
नादतानाम्	१३।१	निमित्तम्	१।७।२१
नाम (ind.)	२।२०; १३।३।१	-निमित्तमानिन्	१।१।११

-निमित्तसंशय	११७	न्यायम्	१०२२
निमित्तसंशयात्	१११०	न्यायैः (न्याय=a general rule)	१५३
नियः (abl.)	१४४४		
नियच्छन्ति	३२०	न्यासम्	३२३
-नियत (grave)	११५५	पकारः	६२२
नियतम्	३१७	पकारे	४१४१; १३१२०
-नियत (a kind of Sandhi)	४१३०	पकारवर्गोपहितात्	१४५३
नियतप्रश्रितौ	४१२६	पड्किः	१६११, ५४; १८१२२
नियतस्वरोदये (loc.)	११५३, ५५	पड्किषु	१५१२४; १८१५८
नियन्ति	२१०	पड्किः (abl.)	१५१२५;
-नियम (specification)	१११२१	पड्केः (gen.)	१७७
नियमम् (depression, grave accent)	३१२२	पड्कथाम्	१८१४६
नियुक्तम् (adv.)	३१२१; १११५७	पड्क्यन्तः	१८१८
निरस्तम्	१४१२	पड्क्युक्तरा (त्रिष्टुप्)	१६१६८
निरस्तम् (adv.)	१४१३०	पञ्च १८१८; १६१८, ४३, ५४; १७११६	
निराकृतम् (acc. neut.)	१११६०	-पञ्चक	१६१८
निरासः	१४११, २४, २६	पञ्चकाः	१६१८, ४३
निराह	१११६६, २७, ६०	पञ्चदशाक्तरात् (neut.)	१६१८
निरुक्ते (loc. neut.)	१५१११	पञ्चपदा	१८१५४
निर्दिष्टानाम्	१४१	-पञ्चम	११३८
निवृवन्	१११६२	पञ्चमः	१७१२६; १७१२७
निर्वाच्ये (loc. neut.)	१५१११	पञ्चमष्ठ्योः (loc.)	२१५८
निहृसेते	४१६०	पञ्चवर्गाः (classes of consonants each consisting of five)	१८१८
निषीदेत्	१४१२	पञ्चाक्तरः	१६१३६
निहन्यात्	१११५६	पञ्चाक्तरान्	१७१५०
नीलम्	१७११४	-पञ्चाल	२१३१
नुदेत्	१११४३	पञ्चालानाम्	२१३३
न्यङ्क शिराः (निचूत)	१६१३३	-पञ्चालपदवृत्ति	२१३३
न्यङ्क सारिणी	१६१४६	पञ्चायत्	१६१७४
न्यस्ततरा	३१२७		

पट्टे (loc.)	४।२०; ६।१६	पदान्तान्	१।५८; २।२
पदम् १।६८; ७।१७; १०।३, १३;	१।१७, ८, १०, १३; १७।२७	पदान्तेभ्यः (abl.)	१।३।२३
पदम् (acc.)	२।६; १।५।१०, १४	पदान्तैः	४।५२
पदस्य	१।१।४७	-पदान्तभाज्	६।५४; ७।५
पदानि (acc.)	४।५०; १।१।६२;	पदान्तादिषु	२।५
	१।५।१६	पदान्तादिवत्	२।६
पदान्याम् (instr.)	१।०।१६;	पदान्तीयः	६।१५
	१।१।२४	पदान्तीयाः	६।२।३
पदे (loc.)	२।५; ३।७, ८;	पदाभेदेन	१।७।२४
	४।८।१; ७।१०	पदैकदेशाः	६।३।१
पदेन	१।०।३, १६; १।१।२४	-पद्य	६।३।६
पदेषु ७।६; ६।२५; १।३।२२, २४		पद्यम्	१।७।४
पदैः	२।३।८; १।१।७।१	पद्याः	२।१२; ५।२७; ६।१५
पदजातानि (acc.)	१।२।१७	पद्यान्	१।६।१
पदताम्	१।१।२५, ३३	पद्यैः (loc.)	४।८।५; ६।२५
पदपङ्क्तिः	१।६।१८	पद्येषु	६।२५
पदप्रकृतिः	२।१	पद्याक्षर्ये (acc. fem.)	१।८।३
पदवत्	१।६।१	पद्यादीन्	३।२५
पदबृत्तात्यः	२।२।६; ४।६।७	पद्यादिभाक्	५।२।१
पदव्यवेतम्	१।१।१३	पद्यान्तः	४।६।५
पदसंहितम् (acc. neut.)	१।१।१	पद्यः	१।७।५
पदसंहिताविदः (gen.)	१।१।६६	परः	३।५; ६।३।६; १।६।३५, ३८, ६८
पदसंधिषु	२।१।४	परम्	२।३।५; ३।६; ६।४; १।६।१२;
पदसंघ्यदर्शनात्	१।१।१३		१।७।२६
पदादयः	५।६	परम् (acc. neut.)	३।६
पदादिः	६।१।२	परस्य	१।३।३।४; १।६।६।५
पदादिभिः	२।२	पराः (fem.)	१।६।३।१
पदादिषु	४।७; ६।२।३	पराणि	४।५।८; ७।१।१; ८।५
पदादेः (gen.)	१।१।५।४	परान्	५।१।४; १।४।६।७
पदानुपूर्व्येण	१।१।१५	पराम्	१।४।५।०
पदान्तः	१।१।६०	परासु	४।७
		परे	२।३।६

परे (neut.)	१३।४१	-पर्यन्त	१७।४४
परे (loc.)	२।५६; ४।३६, ८४; ६।१६	पश्चात्	११।३३; १८।४६
		पाञ्चकाकुभः	१८।८
परे (loc. neut.)	७।३८	पादः	१६।३६; १७।३६
परेषाम् (neut.)	३।१६, २३	पादस्य	६।२८, ४२
परेषु २।१८; ४।४३, ७७; ६।२८		पादाः १६।१६, २४, ४५, ५३, ७१;	
परेषु (neut.)	४।५६; ७।१५, ३५, ३७; ८।२५	१७।४४, ४५	
परैः	३।१६; १८।४८, ४९	पादान्	१७।५०
परौ	३।२३	पादानाम्	१७।२४
परकमम्	१४।५५	पादेन	१८।४६, ५४
परकमे	१।२६; १८।३६	पादेषु	१७।२२
परकमस्वरेकोपये	६।४४	पादैः १६।२६, ३२, ६४, ६६; १७।४७	
परकमोपधा	६।११	पादौ १६।१८, २६, २६, ५७, ६८;	
परतः	१८।५०	पादौ (acc.)	१७।४७
परमः	१६।५३	पादशानस्य	१७।२५
परमेष्ठी	१७।५५	पादतः	१७।२४, ४१
परस्तात्	१५।८	पादनिचृत्	१६।२१
परावराध्याः	१५।२७; १८।५८	पादपूरणः	१२।२५
परिगृहीयात्	१०।७	पादवत्	१।५७
-परिग्रह	१३।५०	पादवृत्तयोः (gen.)	१।६०
परिग्रहे	३।२३; १०।२०; १।१ ३२, ३६, ४५	पादवृत्ताक्षरैः	१७।२१
परिपन्नम् (acc. neut.)	४।१५	पादादिः	२।३४; ४।५६
परिपन्नम् (acc.)	१५।१२	पादादौ	२।६०, ७०; ४।५७;
परिपन्नपवादः	४।२३	७।३३; १७।२७, २८	
परिपन्नोपधा	५।२५	-पादादिभाज्	२।६४
परिपादयन्ति (corrected from परिपादयन्ति)	१४।३७	-पादान्त	७।२०
परिलुप्ते	२।११	पादान्ते	६।१६, ३६; १६।७७
परीयुः	१५।२१	पादान्तौ	८।४८
परञ्जलेपे	२।६५	पादान्तगते (loc.)	४।४४
		-पादान्तीय	४।४५
		पारणकर्म	११।७०

पारायणम् (acc.)	१५०।१	पूर्वै (acc.)	३।३३
पारायणे (loc.)	१५०।३३	-पूर्वपद	३।४५
पितुस्तोमे (loc.)	१६।५०	पूर्वपदान्तः	६।१
पिपीलिकमध्या (उष्णिणक्)	१६।३४	-पूर्वपदान्तग	१।७०
पिपीलिकमध्यमा (अनुष्टुप्)	१६।३६	पूर्वपदान्तगम् (acc.)	५।४५
पिपीलिकमध्यमा (बृहती)	१६।५२	पूर्वपदेष्ठः	६।२७
पिशङ्गम्	१७।१४	पूर्वपद्यः	१।८०
-पीळन	१४।३	पूर्वपद्यः	४।५०
पीळनम्	१४।११, १७, २६	पूर्वपद्यौ	१।३।३०
पुंस्पवादे (loc.)	४।४२	पूर्वपद्यान्तः	५।३।१
पुनः	३।१२; ४।२७; १५।१५८	पूर्वपद्यान्ते	४।८४
पुनर्वचने (loc.)	१०।१६	पूर्वभाक् (fem.)	१।३।२
पुरउष्णिणक्	१६।३०	पूर्वभाक् (neut.)	१।८।३३
युरस्तात्	१३।२३; १४।१, १८	पूर्ववत्	१।१।३४
युरस्ताद्बृहती	१६।४६	पूर्वविधानम् (acc.)	१।१।२२, ४४
युराप्रसिद्धः (abl.)	१।१।६८	-पूर्वरूप	३।१३
युराप्रसिद्धाश्रयपूर्वसिद्धिभिः	१।१।६६	पूर्वरूपाणि	२।३।३
-पूरण	१।२।२५	पूर्वसंस्थानम् (acc.)	१।४।३०
पूर्णम्	१६।६०	पूर्वस्वरूपम्	६।४२
पूर्वः	१।६६; ४।८०; १३।२३	पूर्वोत्तरकृतम् (acc. neut.)	१।०।५
पूर्वम्	३।१०; ४।५७; १७।२६, ३४	पूर्वोत्तरस्वरस्वरूपताम्	६।५।३
पूर्वम् (acc.)	१४।५२	पूर्वेण	६।२
पूर्वम् (acc. neut.)	१५।	पृथक्	३।१८; १३।४५
	१०; १८।३४	पृथक्त्वैः	१।१।६४
पूर्वयैः (gen.)	३।३, २६	पृथक्श्रुती (or अपृथक्श्रुती)	१।३।४०
पूर्वस्य	१।२४	पृश्निवर्णम्	१।७।१५
पूर्वा	५।२; १६।८५	पृष्ठत्	१।७।१७
पूर्वे	८।८; ४।९	पौरुषम्	१।७।११
पूर्वे (loc. neut.)	१३।३४	प्रकम्पन्ते	३।३।४४
पूर्वेषु (neut.)	४।८४	प्रकर्षणे (loc.)	१।४।७
सूर्वै १।७२; २।२८; ४।४७; १६।	२८, ६८	प्रकृतयः (elements)	१।३।३
		-प्रकृति	१।६।८

प्रकृतिः (अतिच्छन्दाः) १६।८६,८२	प्रतिहारः १४।२३
प्रकृतिम् (प्रकृति = original form) ११।३६	प्रतीयात् १।५३; रा५; ६।३०; ६।३१
प्रकृतेः (abl.) ६।३४	प्रत्यनम् १७।५४
प्रकृत्या २।३३,५१; ५।२३;	प्रत्ययः ४।६०; ६।५२; १४।४०
६।३२; १०।२०; १६।२३	प्रत्यये १।८०; ४।४१; ८।१३
प्रकल्पते (fem.) १।१५८	प्रत्ययेषु ४।४५
प्रगाथः १।८।२८	प्रत्ययादेः (gen.) १४।५६
प्रगाथौ १।८।१	प्रत्ययार्थे ६।३४
प्रगृहीतपदाः (fem.) २।५४	प्रत्यादानावसानयोः (loc.) १०।५२
-प्रगृह्ण १।६।३	प्रत्यादाय १०।२,११
प्रगृह्णः १।६८	-प्रत्याम्नाय (a statement to the contrary) १।६।१
प्रगृह्णम् १।१।३६	प्रत्याम्नायुः १५।१५
प्रगृह्णस्य १।०।२०	प्रत्युच्चार्य १५।१३
प्रगृह्णाः १।७३; २।५१	-प्रथन १४।२१
प्रचयः ३।१६	प्रथमः १।४१; २।५३; १।२।१०; १५।
प्रचयस्वरे ३।२२,२७	१०; १६।३३
प्रचयस्वरधर्मवत् ३।२२	प्रथमम् (acc.) १।१६; ६।५४;
प्रचोदितः १।५।८	१५।२१
प्रजापतेः (gen.) १।६।१	प्रथमस्य १।१।४८
प्रति (with acc.) १।३।७	प्रथमा १।२।७; १।६।८०
प्रतिकरणम् (an irregular formation) १।५।४	प्रथमाः २।१०; ४।२
प्रतिजानते १।६।४६	प्रथमे (loc.) ६।२८; १।०।१५;
प्रतिपत्तिमेदात् १।४।६८	१।१।२७; १।६।३०,४६
प्रतिपत्तुम् १।४।६४	प्रथमैः ४।४
प्रतिमा १।७।१६	प्रथमौ १।१२
प्रतिलोमाः २।६	प्रथमपञ्चमौ १।३६
प्रतिलोमेषु २।१०	प्रथमभाविनः ३।१६
प्रतिवृत्ति १।३।४८	प्रथमेत्तमवर्गीये (loc.) ४।३३
प्रतिष्ठा १।७।५	प्रदक्षिणम् (adv.) १५।२१
प्रतिस्वम् १।१।२०	प्रदर्शकः १।०।१५

प्रदर्शनम्	११२७	-प्रसिद्ध-	११६६
प्रदर्शयेत्	११२५, ३३	-प्रसिद्धि	११६८
-प्रदेश (prescription)	११४२	प्रसिद्धतः (gen.)	११६७
प्रदेशशास्त्रे षु	११६८	प्रसिद्धतः (verb)	११७०
प्रमा	१७।१६	प्रस्तारपङ्किः	१६।६०
-प्रमाण	१७।१	प्रस्वरति	१५।५५
-प्रथल	१४।३५	प्रस्वारः	१५।५५
प्रयोक्तुः (gen.)	१३।१३	प्राक् १५८; १०।१०, १६; १३।१०	
प्रयोगार्थे	१३।४६	प्राकृतम् (acc.)	१५।१२
-प्रवक्तृ	११६५	प्राकृताः	१७।४०
प्रवचनम्	१५।३३	प्राकृतवैकृतैः	२।३४
-प्रवाद	२।७४; ४।४२, ४६; ५।३०, ५५; ६।५; १०।७; १३।२४	प्राकृतोदयाः	२।३३
-प्रवाद-	५।४६	प्राकृतोपधः	४।३५
प्रवादाः	४।६१; ६।३५	प्रागाथम्	१।६७
प्रवादिनः (acc.)	११४०	प्राचीम्	१५।१
प्रविग्रहेण	१५।१६	प्राच्यपञ्चाले (loc. ?)	२।८१
प्रशस्तम्	१५।३३	प्राच्यपञ्चालपदवृत्तयः	२।३३
प्रशस्ताम्	१५।१	प्राजापत्या	१७।६८
प्रश्नः	१५।२३; १८।५८	प्राणः	१३।१
प्रश्नम्	१५।१५, २१	प्राणम्	१३।१६
प्रश्नशः	१५।२२	प्रायः १६।६, ४४; १७।२५; १८	४६
-प्रश्रित (or-प्रशिलत)	४।२६	प्रायस्या (or प्रायस्य)	१६।६५
प्रशिलष्टः	३।३४	प्राह	१५।१०
प्रशिलष्टम् (acc. neut.)	२।६	प्राहुः १५।३३; २।७।२८	
प्रशिलष्टम् (acc.)	३।१८	प्रैषान् (प्रैष=ritual sum- mons)	१।५७
प्रशिलष्टः	२।२०		
प्रशिलष्टात्	१३।२६	प्रोच्येते	१७।४१
प्रशिलष्टेषु	३।१४	प्रोवाच (प्र is separated by one word)	११६५
प्रश्लेषः	१०।२०		
प्रश्लेषे	३।१३	प्लवते	७।५, ४।१; ६।२०
-प्रश्लेषोपदेश	३।४५	प्लवन्ते	६।१

प्लुत (a lengthened vowel)	बहुक्रमम्	११२०	
प्लुतम्	दा१६४	बहुक्रमे	११२५,२५
प्लूतैः	१३२	बहुपादाः (fem.)	१७१४
प्लुतः (a prolated vowel)	१४,२०	बहुपादानाम् (fem.)	१७१४
प्लुताकारान्तम्	५।५८	बहुमध्यगतानि (acc.)	१०८
प्लुतादि	१०७;१११०	बहुलम्	१६।७४
प्लुतादि (acc.)	११२५	बहुचर	५।५
प्लुतादीनि	१०३	बहुचरम् (acc. neut.)	१४।४२
प्लुतादिप्रस्तीनि (acc.)	१०४	बहुक्षरान्त्वैः	५।१२
प्लुतिः (prolation of a vowel)	१३१	बहुभिधानजः	१३।२२
प्लुतिः (lengthening of a vowel)	७२;८।२५	बाहृतः	१८।१,११
प्लुतोपधा	२।६६	बाहृताः	१८।२
प्लुतोपधान्ताः (fem.)	२।६७	बाहृते (loc. neut.)	१८।५
प्लुतोपाचरिते (neut..)	१०।२०	बाहृतानुष्टुभः	१८।२१
प्लुतोपाचरिते (acc.)	११।३८	बाहृतः	१६।६२
बभ्रु	१७।१४	विभेते (abl.)	१४।४४
बवर्तता	१४।२६	बृहती	१६।१,४५,५२;१८।१८,२५
बस्व्यम्(acc.; बस्व्य=produced at the place lying immediately above the root of the teeth)	१४६	बृहतीपूर्वः	१८।१
बलवत्तरम्	१७।२१	बृहतीमुखः	१८।११
बहुभिः	११।६८	बृहत्यादिः	१८।२१
बहुभिः (neut.)	१७।४	ब्रह्म	१५।६
बहून्	११।५७	ब्रह्मणः (gen.)	१६।१२
बहूनि	३।१६	ब्रह्मारी	१५।१
बहूनि (acc.)	११।५८	ब्रह्मसामर्गजुशङ्कन्दः	१७।१८
बहीः (acc.)	१३।१३	ब्राह्मः	१६।११
		ब्राह्मी	१७।१२
		ब्रुवते	११।५८,५९
		ब्रुवन्	११।३१,४४,६३
		ब्रूयात्	३।२६;१०५,११,१७;१४।६४
		भक्तिः	१७।१३
		भक्त्या	१७।६;१८।५८
		भक्तिः	१८।६२

भजते	१८।३४	मध्यमम्	६।३३
भरद्वाजे	७।३४	मध्यमस् (acc. neut.)	१३।
भवतः	१८।१		४२
भवति २।३३; ५।२; ११।६८; १५।५;		मध्यमयोः (loc.)	१४।२४
१६।७; १८।६, ४५		मध्यमा:	१२।३
भवन्	२।३७	मध्यमाम्	१३।४६, ४६
भवन्ति २।८, ३३; १३।३; १८।४५		मध्यमे (loc.)	१६।३०, ७२
भवेत् २।३५; १०।१८; १५।६; १६।२७,		मध्यमैः	५।४२
५२; १८।४२		मनः	१८।५८
भारद्वाजी	१७।४८	मन्त्रः	१६।८
भावम्	१२।१६	मन्द्रम् (acc. neut.)	१३।४२
सुग्नम्	२।३१	मन्येत	१७।२४
सुरिक्	१६।१८, २०; १७।२, १७	मर्षीका	१७।२०
भूतानि	१८।५६	महतः (abl.)	१४।४६
भूतानि (acc.)	१८।६२	महापङ्किः	१६।७५
भूयांसः	१५।३	महापदपङ्किः	१६।४२
मौ३ः	१५।४, ११, १३, ३२	महाप्रदेशम् (acc. neut.)	११।४२
-मकार	६।१०; १३।२५	महावाहृतः	१८।१०
मकारः	४।६, १५	महाबृहती (त्रिष्टुप्)	१६।७१
मकारात्	६।२३	महाबृहतीमुखः	१८।१०
मकारे	६।६	महासतोबृहती	१६।७७
मकारलोपे	११।४८	महासतोबृहत्यन्तः	१८।१०
मण्डले (loc.)	४।६४	महासतोमुखा	१८।२७
मधुच्छन्दसि	१७।३१	मा	१७।१६
मध्यम्	१।५२	मात्रा (a mora)	१।२७;
मध्ये (loc.)	१३।३४; १६।२२,		३।२७
	२३, २७, ३४, ३६, ४६, ५२;	मात्राम्	१३।५०
	१८।४७, ५२	मात्रापरिग्रहः	१३।५०
-मध्यगत	१०।८	मात्राविशेषः	१३।४८
मध्यगतानि	१।१२५	मात्रासंसर्गात्	१३।४०
मध्यतः	१६।६१	मादीनाम्	१७।२०
मध्यमः	१६।२५, ६।	मिता	१६।१२

मिताक्षरे (loc. neut.)	१२।२६	-यथामात्र	१४।१०
मिश्रान्	१५।३	यथार्थम्	१५।२२
मुखम्	१५।६	यथावकाशम्	१५।३
मुखेन	१४।५	यथावत्	११।६।१
मुखतः	१७।४।२	यथासंहितम्	१०।६; ११।४।५
मुखनासिकाभ्याम् (instr.)	१३।२०	यथासन्धि	३।१८
मुख्यम् (acc. neut.)	१५।१४	यथोक्तम्	१।७।७; २।५।३; ४।१, ५।६
मुख्ये (loc.)	२।५।६; १।४।२२	यथोदयम्	६।८
मुख्ये (loc. neut.)	७।४।४	यथोदयानि	८।१५
मुख्या	६।३।३	यदा	२।८
मूर्धन्यौ (cerebrals)	१।४।३	यदि	४।५।७
-मूर्धन्यभाव	५।६।१	यद्यच्छेपनते (loc.)	१।१।३।५
मृदवग्रहण	१५।१।६	-यम (a tone)	१३।४।२
मेधातिथौ	४।६।०	यमः	१३।४।३
-य	७।७	यमाः	१३।४।४
-यकार	६।५।५	-यम-(a twin)	१।४।८
यकारः	१।४।२; १।२।१।४; १।३।२।३	यमः	६।३।२
यकारम्	१।४।४।१, ४।७	यमम्	१।४।३।४, ५।३
यकारात्	१।४।५।२	यमात्	६।३।६
यकारे	७।४।१; ६।१।३, १।५, ३।०	यमान्	६।२।६
यकारस्पर्शसंहितम् (acc.)	५।।४।७	यमेन	६।३।२
यकारादि	२।।३।५	यमापत्तिम्	६।३।०
-यजुस्	१।।७।१	-यमोदय	१।४।५।४
-यजुस्-	१।।७।१८	यमोपदेशः	१।।५।०
यजुषाम्	१।।१।०, १।३	यरक्वायमोदयाः	६।२।३
यतः	२।।७।६; १।।७।०	यवमध्या (गायत्री)	१।।६।२।७
यत्र	२।।१।२; ३।।३।४; १।।०।१।४	यवमध्या (त्रिष्टुप्)	१।।६।७।२
यथा	३।।२।४; etc.	यवमध्योत्तरः	१।।८।३
यथागृहीतम्	२।।७।४	यान्ति	३।।१।६; १।।०।२।२; १।।२।१
यथादिष्टम्	४।।४।१; ७।।१	यावत्	१।।८।५
यथान्तरम्	१।।५।६	-यावन	१।।१।२।२
यथापदम्	१।।१।२।३, ३।।३	युक्तः	१।।७।४; १।।१।५।६

युक्तानि (acc.)	१६८	रेफम्	१४६; ४।२७,३६,६६;
युक्ते	१४।६४		६।१७; ११।४९
युग्मौ (even)	१।१३; १६।५७	रेफात्	६।४,४६
युग्मयोः (loc.)	२।१६	रेफे	१।६८; १।४।२६
युग्मान्तस्थादन्तमूलीयपूर्वैः	५।२०	रेफेण	१।२८
युजोः (loc.; युज् = even)	१।३।३८	रेफनिमित्तसंशयात्	१।१।७
युज्यते	१।१।६०	रेफपूर्वम् (acc.)	१।४।४०
-योग	१।६६; १।१।२५; १।३।१३	रेफकार्कार्कारपरः	५।२३
य्वकारम्	१।४।४८	रेफवतः (abl.)	१।४।३।१
रक्तः ('coloured' or nasal)	१।७।५२; १।३।२०	रेफवर्जम्	४।७
रक्तम् (acc.)	१।४।५।१	रेफसंहित	५।३।१
रक्ताः (fem.)	६।१६	रेफसंधयः	४।२।७
रक्तात्	१।४।३।२,५।३,५।७	रेफसंधिम्	१।५।१।२
रक्तैः	१।४।५।६	रेफी	१।७।६; ४।२।७,३।१
रक्तपरात्	१।४।३।४	रेफोदयः	४।२८
रक्तसंहितम्	१।१।१०	-रेफोपध	६।४।४
रक्तसंज्ञः	१।३।६	रेफोपधाम्	६।५।१
-रक्तसंधि	१।१।३।४	रेफोष्मणोः (loc.)	४।।५।५
रस्त्रतेः (gen.)	६।२।२	रेफोष्मभाव	५।५।६
-रभाव	१।१।३।६	-लकार	४।।५।०; १।५।१।०
रसाः	१।८।५।६	लकारः	६।२।०
-राग (nasalization)	१।।।३।६	लकारात्	६।५
-राग-	१।४।।।३	लकारे	४।।८; १।४।।।७
रागः	१।४।५।६	लकारेण	१।२।४
रिफितानि	१।०।२।२	लकारभावे	१।३।२।५
रूपम् (acc.)	१।०।५; १।।।६।०	लकारस्पर्शैः	१।२।।।४
रूपाणि	१।८।५।६	लक्षणतः	१।३।।।१
रूपाणि (acc.)	१।८।६।२	लघु	२।।।५; १।७।।।६; १।८।।।८, ४।३
-रेफ-	१।४।५; ५।।।२, ४।०	लघोः (abl.)	२।।।५
रेफः ४।।।६; ६।८; १।२।।।८;	१।३।।।४	लघौ	८।।।६
		लघीयः	१।८।।।४

लघुवृत्ति	१८०६१	वर्गः	१४१
लघ्वद्वयम् (acc. neut.)	१८०६१	वर्गे	११२
लघ्वद्वयाम्	१८०६१	वर्गेषु	१४०२१
लभते	११५७,६०	वर्गः	१६१११,६१६२
लभेत	११५३	वर्गाः	१६११४
लुतवत्	१०१३	वर्गौ	१६१७६
लुप्तान्तम्	१०१३	वर्जयेत्	६३८
लुप्यते	४०२८,३६,६५; ११४७	वर्जयेयुः	१५०१३
लुम्पन्ति	१४१४०,४३,४८,५०	वर्णतः	१७११३,१८
लुशात्	२१६२	वर्णान्	१३१४; १४१६७
लेशन	१४१७	वर्णानाम्	१३१३
लोपरेकाष्मभावम्	१५०१२	वर्णगुणाः	१४११
लोपरेकाष्मभावे	४०८०	वर्णशिक्षाम्	१४१६८
लोमशम्	१४१२०	वर्णसहिता	११११४
लोहितम्	१७११४	-वर्णसंहिता	११५८
-वकार	१४१४८	वर्णात्मगुणशास्त्रम् (acc.)	१३१२१
वकारः	२१३१; १२०५; १३१२३	वर्णीभवन्	१३११३
वकारात्	१४१५२	वर्तते	१६१६, २६
वकारे	६१११	वर्तन्ते	१७१४०
वकारादि	२१३५	वर्तयेत्	१५०१
-वक्त्र	४०३७	वर्त्म (acc.)	१११६३
वक्त्रोद्यायाम्	१३११	वर्त्मयम् (? वर्त्मयम् ; acc., वर्त्मय =	
वक्ष्यते	१७१६	produced at the place	
-वचन	१४१६०	lying immediately	
वचनः	१३१२०	above the root of the	
वचनम्	१४११०, १५०, १७, २७	teeth)	१४६
वचनम् (acc.)	१५०१३	वर्धमाना	१६१२४
वचनात्	४०८०	वर्षिष्ठाणिष्ठयैः (gen.)	१७१३८
वदते	१३१५०	वशम् (acc.)	१११५४
वदन्ति	१३१३१	-वशंगम	४११
वरिष्ठम्	१५०८०	वशंगमानि	४११४
-वर्ग	१८०, etc.	वशे (in the Vasa-hymns)	१७१२६

वा	१५, २५; २४, ३५; ३४, ६, १७, १६, २०, २३, २६; ४१२३; ६१६, ६, २२, २६, २७, ३३; १११३३, ४५; १३१, २, २३, ४५; १४१३३, १५, १७, १८, २८, २६, ३५	विक्रमम् -विक्रम (effort) विक्रमणम् (or अविक्रमणम्)	१३।३० ११।५८ १४।
वा (न वा)	१३।३४	विक्रान्तः	४।३४, ७८
वाङ्मये (loc.)	१२।२६	विक्लिष्टम् (acc. neut.)	१४।७
वाचः (gen.)	१३।४२, ४६	विक्लेशः	१४।२४
-वाचक	१२।२०, २५	-विग्रह	४।३६; १५।१६
वामदेवे	७।५५	विग्रहे	४।४२; ४।३२, ५६;
वायसः	१३।५०		७।६; ८।१
वायुः	१३।१	विघ्नकृदिः	५।५६
वायुदेवता	१७।१०	विच्छन्दाः	१७।१०
वारि	१७।५४	विच्छेदात्	६।४७
वासवी	१७।८	विशेयः	१३।५०
वासिष्ठम्	२।६६	विद्यते	१७।२७
विश्विः	१२।२०	विद्यमानाम्	६।४१
विश्वते: (gen.)	१२।२२	विद्यात् ३।६, २४; ४।२; ६।१६; १६। ३२, ५६; १७।२१, ३६; १८।२०,	
-विकर्ष	१७।४६, ४६	४०, ५२, ६०, ६१	
विकर्षण	१७।४७	-विधान	११।२२, ४४
-विकार	१७।४०	विधानम्	४।२०
विकारः	१०।७	विधानम् (acc.)	६।१६
विकारम्	११।४४	-विपरीत	१४।४६
विकारशास्त्रम् (acc.)	२।५	विपरीतम्	१८।४६
विकृतम् (acc. neut.)	११।२४	विपरीतम् (adv.)	१४।४२
विकृतस्वरोपये (loc.)	११।४८	विपरीता (पङ्किः)	१६।५८
विकृतादी	१०।७	विपरीतान्तः	१८।१५
विकृतिः	१६।८६, ६२	-विपर्यय	११।६७
-विक्रम (unchanged Visar- janiya)	६।१; ११।४६; १४।३६	विपर्ययः ६।४५; ११।४६; १४। ५८, ६१	
		विपर्ययात्	११।६६
		विपर्यये १७।६; २।६; १८।५८	

विपर्ययेण	१४।४४	विशिष्टते	१४।६६
विपर्यस्य	११।३०	-विशेष-	१३।१३
विप्रतिपन्नानाम् (fem.)	१७।२१	-विशेष १३।८, ४३, ४७, ४८	
विभागः	१७।२४	विशेषम्	१८।६२
विरागः	१४।१६	विशेषकृत्	१२।२५
विराजः	१७।३	विशेषसंनिपाते	१७।२६
विराजः (acc.)	१७।५०	विषमपदा	१६।५३
विराजौ (acc.)	१८।३	विषमरागता	१४।१३
विराट्	१७।५, ४२	विषये	१७।३
विराट् (गायत्री)	१६।२१	विष्टारपङ्किः	१६।६२
विराट् (अनुष्टुप्)	१६।४२	विष्टारवृहती	१६।४६
विराट् (ऊर्ध्ववृहती)	१६।४७	-विसर्जनीय	१२।४
विराट् (पङ्किः)	१६।५५	विसर्जनीयः १।६७; २।२४; ४।२४	
विराट्कामा	१७।२०	विसर्जनीयम् ४।७७; १४।३०, ३३	
विराट्पूर्वा (त्रिष्टुप्)	१६।६८	विसर्जनीयात्	१२।१
विराट्स्थाना	१६।६७	विसर्जनीयत्	४।७४
विराङ्गूपा (त्रिष्टुप्)	१६।६६	विसर्जनीयानुस्वारै	१८।३४
विलम्बिताम्	१३।४६, ४६	विस्थाने (loc.)	४।६
विलोपः	१।१५५	विहन्ति	६।३५
विलोपम्	१।१५६	विहारसंहारयोः (loc.)	१४।३
विवद्वन्	१।।४५	विहितः	१५।८
विवक्षेत्	१४।६७	विहिताः (fem.)	२।६७
विविधैः (neut.)	१।।६४	वृण्णम्	१।।७।१
विवृते (loc. neut.)	१३।१	वृत्तै (loc.)	६।६
विवृत्यः	२।।३, ६७, ७६	-वृत्त- (rhythm)	१७।२१
विवृत्तिः	२।३	वृत्तम्	१७।२५
विवृत्तिम्	१४।१२	वृत्तम् (acc.)	१७।३८
विवृत्तिषु	१४।५६	वृत्तम् (nature)	१६।७४
विवृत्तेः	२।५६	-वृत्ति (mode of speech)	
विवृत्या	३।।७		१३।४८
विवृत्यिर्वें (loc.)	१४।६२	वृत्तिम्	१३।४६
विवृत्यभिप्रायेषु	४।६८	वृत्तीः	१३।६४

वृत्तिः (usage)	४।३८	व्यपदेशानाम्	१८।४
वृत्त्यन्तरे (loc.)	१३।४७	व्ययवत्	११।६१
वृषा	१७।५५	व्यवस्यन्तः	१५।२०
वृषाकौपा	८।२६	व्यवस्थन्ति	१८।५७
वैद	१८।६२	व्यवायः	१४।५८
वेदाङ्गम्	१४।६६	व्यवायि	१०।३ ; ११।१३, १५
-वैकृत	२।३४	-व्यवेत	४।४४, ५६; ११।१३, १६
वैकृतानाम्	६।१६	व्यवेतम्	१०।३; ११।१५
-वैमद	८।२२	व्यवेतम् (acc.)	४।४२
वैमद्याः (abl.)	१७।४२	व्यवेयात्	१७।२३
-वैराज (a ten-syllabic Pāda)	१७।३७	व्यस्थन्ति	१४।४६
	१७।३७	व्याख्यास्यामः	१४।१
वैराजम्	१७।१५	-व्यापत्ति	४।३८
वैराजानि (acc.)	१७।२०	व्यापत्तिः	५।२
वैराजागतैः	१६।६६	व्यापनः	४।३५; ५।३१
वैवृत्ततैरोव्यञ्जनौ (acc.)	३।१८	-व्यायत	१४।४६
-व्यञ्जन	१८।३२, ४२, ४३	व्यासः	१४।११
व्यञ्जनम् १५, २२; २।८; ६।१४		व्यासील्लने	१४।३
व्यञ्जनस्य	१४।१५	-व्यूह (resolution of a semi-vowel)	१८।५४
व्यञ्जनात्	१४।४७ ; १८।४४	व्यूहे	१६।५१
व्यञ्जनानाम्	१४।१६	व्यूहेन	१६।२३
व्यञ्जनानिः १६, २३; ४।१; १८।३३		व्यूहैः	८।४०
व्यञ्जने (loc.)	७।९	व्यूहोः (gen.; व्यूह = a group or form)	१६।७७
व्यञ्जनेन	३।१७		१६।७७
व्यञ्जनेषु	८।४८	व्यूहेत्	१७।२२
व्यञ्जनसंगमम्	१८।४०	व्रीलने (loc.)	१४।६
व्यञ्जनसनिपातः	१।३७	शकारः	१।४२; ४।४, १२, ८४
व्यञ्जनोदयम्	७।३३	शकारचकारवर्गयोः (loc.)	४।६
व्यञ्जनोदयात्	६।४६	शकारपरे (loc.)	४।८
व्यञ्जनोपधः	७।८	शकारसकारव्यवेतम् (acc.)	५।४४
व्यतिषङ्ग-	१३।४१	शक्यः	१४।६४
-व्यथन	१४।१		

शक्वरी	१६।८९	श्यावम्	१७।१६
शतम्	७।३३; १६।६०	श्रुतः	२१।६६
शब्दः	१८।५६	श्रुतिः (sound)	६।३३
शशंस	११।६५	श्रुतेः (gen.)	६।१७
शाब्दाः	१२।१७	श्रुतीः (acc.)	१३।१३
शाश्वतिकान्	१३।१४	श्रुतेः (gen.; श्रुति = the sacred text)	११।६६
-शास्त्र २।५; ११।६४, ६८; १३।२१		श्रोता	१५।२
शास्त्रात् (with अधि) १४।६४		श्लोकः	१६।८
शास्त्रैः (or शास्त्रेण) १४।६८		श्वासः	१३।४; १४।२८
शास्त्रसमाधिदर्शनात्	११।६६	श्वासात्म	१३।१
-शास्त्रापरिलोप-	१।६४	श्वासनादौ	१३।६
शास्त्रापवादात्	१४।६८	श्वेतम्	१७।१४
-शास्त्रार्थ	१।५४	षकार	५।४०
-शिद्धा	१४।६८	षकारः	४।८५
शिद्धी	१३।५०	षकारम्	४।४१; ५।१
शिद्धः	१५।१०, ३२	षकारट्कारवर्गौ	१।४३
शिद्ध्यस्य	१५।१३, १४	षकारपूर्वः	५।११
शिद्धाः	१५।४	षट् दा१३; दा३५; १३।३०; १६।१३,	
शिद्धाणाम्	१३।४८	षट् ८, २४, ४३, ७५, ७८	
शिद्धेयः (dat.)	१५।१	षट् कः १६।१८, २२, २५, ४३, ७६	
शीघ्रतरम् (acc.)	१३।१८	षट् कससकयोः (gen.)	१६।२३
शुक्रम्	१।७।५	षट् निशत्	१६।१२
शुद्धः	१८।३२	षट् निशद्वरा	१६।४५
शुनःशेषे	७।४१	षट् पञ्चाशत्	१६।८१
शूनम्	१।४।५	षट् पदानाम्	१८।५०
शेषः १।६, ४७; ३।५५; १५।२६; १८।५८		षट् सति:	१६।८६
शेषात्	३।२०	षल्लक्षणः १६।२३, २८, ३४, ३५	
शेषे	७।३३	षल्लक्षरः	१६।१६
शौद्धाक्षराः	४।८८	षल्लक्षराः	१६।११
शौद्धाक्षरसंध्यम् (acc.)	१।।।४३	षल्लुच्चरः	१६।११
शौद्धाक्षरागमः	१०।२१	षरनवतिः	१६।६०
श्यामगैरे (neut.)	१७।१४	षरमात्रः	१५।५

षत्वम् (acc.)	१३।३१	-संशय	११।७, १०
षष्ठिः	१५।३१; १६।८२; १८।५८	-संसर्ग	१३।४०
-षष्ठु	८।५६; ११।१२	संस्तारपड़क्षिः	१६।८१
षष्ठः	१।४१	-संहार	१४।३
षष्ठम्	८।३८	संहिता	२।१; ११।१६
षष्ठादयः	१।७।१	संहिताम्	११।५३
षष्ठी	१६।८८	संहितायाम्	२।३५
षोळशाक्षरः	१८।४४	संहिताकाले	८।३६
षोळशाक्षराः	१७।४५	संहिताविद्	११।६६
षोळशाक्षरपर्यन्ताः	१७।४४	संहिते (acc. neut.)	१०।१४
-ञ्जन्त	१३।२२	सकले (loc. neut.)	१४।२५
ञ्जन्तम्	२।६।१	सकारः	५।१
-स	५।१४, २५	सकारम्	४।४१
-सः	१३।२३	सकाररफलकाराः	१।४५
-संयुक्त	६।२४; १५।१२	-सकारव्यवेत	५।४४
संयुक्तः	६।६	सकारोदययोः (gen.)	४।१७
संयुक्तम्	६।१४	सकारोपजनः	१।१६
संयुज्यन्ते	१।२।३	सकारोपनिभान्	१४।३८
संयोगः (conjunction of consonants)	१।३७; १८।३८	सकृत्	६।२; १।१४५
संयोगम्	६।३५; १८।४०	संकृतिः	१६।८८, ६२
संयोगस्य	५।२६	संख्या	१२।२६
संयोगान्	१७।२३	संख्यया	१४।६३
संयोगानाम्	१४।५८	संख्यानियमेन	१।१२१
संयोगे	७।३।३	-संगम	१।१।८, ५७; १८।४०
-संयोगादि	६।३	-संग्रह	१।१।४, ४७
संयोगादिः १।२५; ६।१; १८।३५		सतोबृहती	१६।५७
संयोगादेः (abl.)	१४।३३	सतोबृहत्यन्तै	१८।१
संयोगानुस्वारपराणि	१।२।१	सत्त्वम् (acc.)	१२।१८
संवरणम्	६।१७	सत्त्वाभिधायकम्	१२।२५
संवृते (loc. neut.)	१।३।१	सद्धक्	६।३८
संवृतेन	१५।१६	सद्धशैः	१७।२३

सद्वशादिषु	६।२६	संध्यक्षराणि	१२
सघातु	१२।१६	संध्यक्षराणि (acc.)	१३।३८
सन् १।५२; २।५६; ४।२१; ६।१; १६।५४		संध्यकारपूर्वः	२।५६
सतः (abl.)	२।३६	संध्यवचनम्	१४।६०
सत्सु (neut.)	१।१६८	संनिगच्छतः	१।।४७
सन्तम्	१।४।४८	संनिपतेत्	१५।।१८
सनाम	१।६।७	-संनिपातः १।।३७; १।।१३; १।।२६	
सनामानि (acc.)	१।६।७	सन्मानकरः	१।।६८
संततम्	१।५।।१६	सपूर्वे (loc.)	१।।१५
सन्ति	१।।७।।४४	सप्त १।।११; १।।२२; १।।४४; १।।११,	
संदंशः	१।।४।।११	३, ४, २४	
संदधत्	२।।२; १।।२४, ३३, ५४	-सप्तक	१।।२३
संदध्यात्	१।।०।।६; १।।५।।७	सप्तकः	१।।७६
संदष्टम्	१।।४।।६	सप्तक्योः (gen.)	१।।२८
संदष्टता	१।।४।।३	सप्तकाः	१।।१४
संधानम्	१।।०।।७	सप्तकौ	१।।२७
संधारणम्	६।।१७	सप्तपदावसानम्	१।।५।।१
संधिः २।।३४; ४।।४१, ७८; ७।।१; १।।१८		सप्तमम्	१।।७।।४
संध्यः	२।।२०; ४।।८८	सप्तमान्ताः	१।।१७
संधिम्	१।।१२३, ३२	सप्तमी	१।।८८
संधिषु	१।।१४५	सप्तयमानि (acc.)	१।।४२
संधी	४।।२६	सप्तविशके (loc.)	१।।७७
संधीन्	२।।७; १।।३।।१	सप्ताक्षरः	१।।२८
-संधिज	१।।३।।२३	सप्ताक्षराः	१।।२९
संधिजाः	२।।३४	सप्ताक्षरैः	१।।३२
संधीयमानानाम् (neut.)	३।।२४	सप्ती	१।।२०
संध्यः	५।।४।।१	सप्रवादः	५।।३०
संध्यम् (acc. neut.)	३।।१।।१;	-सम्	१।।२२
	१।।१६	समभ्युपेयात्	१।।६८
संध्याः	५।।४०	समयम्	१।।२४
संध्यानि (acc.)	३।।३८	समयाः	१।।२७; १।।५८
संध्येषु (neut.)	३।।३८	समयान्	१।।१६

समवाये	१४।५६	-समासाङ्गयोग	१।६६
समस्तम्	१८।५१	-समाहार	१६।११
समस्तैः	१८।४८	समीक्ष्या	८।४०
समस्य	११।३०	समुद्दिष्टाः	१४।१
समस्यन्तः	१४।२०	समुपैति	१८।५६
समस्वरे (acc. fem.)	३।२८	संपत्	८।४०; १४।६७
समाः	१६।३७; १७।४०	-संपद्	१६।६६
समागम्य	१६।७	संपदम्	१६०; १६।७; १७।२४
समाधिम्	११।६३	संपदि	१६।१३
-समाधिदर्शन	११।६८	संपदे	१७।२२
समानकालम्	११।१	संपद्यते	१।५२
समानकाला	६।३३	संपन्नम् (acc. neut.)	१४।६६
समानकालौ	११।४७	संपाते	१६।७७
समानपदे (loc.)	५।४०	संप्रयुक्तः	१।५२
समानवर्णासु	१४।६१	-संभव (argument)	११।६३
समानसंख्याः (fem.)	१८।४५	संमा	१७।१६
समानाक्षरम्	२।२१	सम्राट्	१७।५
समानाक्षराणि	१।१	सथम् (acc.)	१४।४३, ४४
समानाक्षरे	२।१५	सर-	५।२४
समानाक्षरे (loc.)	२।२२	सरूपे (fem.)	१७।४१
समापयेत्	१०।२	सरेफयोः (loc.)	१४।२४
समापाद्यम् (acc. neut.)	१३।३१	सरेकौ (acc.)	१४।३८
समापाद्यानि	१३।३०	सर्वः	१।६
-समास	१८।५८	सर्वम्	१८।५६-६१
-समासा	१३।३२	सर्वम् (acc. neut.)	१०।१६
समासाः	१४।३१; १८।५८	सर्वा	१६।८७
समाप्य	१४।१५	सर्वाः (acc.)	१७।५०
समासः	१५।१४	सर्वाणि द। १५; १७।३०, ४०;	
समासम् (nom. ?)	११।२५		१८।५६
समासम्	११।३१	सर्वाणि (acc.)	११।६२; १८।६२
समासान्	१०।१६	सर्वे पारम्; १४।४, १५, १६, २२;	
समासाङ्गम्	१।६४	१६।५१; १७।४०, ४५; १८।५६	

सर्वेषाम्	४।६	सहश्रवस्य (neut.)	६।४५
सर्वेषु (neut.)	३।१४	सहप्रवादाः	६।५५
सर्वैः (neut.)	२।३६	सहाप्रवादेषु (neut.)	१।१६८
सर्वैः	४।४	सहेति	१।११०
सर्वत्र २।५४; ४।४१, ७४; ६।१६, २७, ४३, ५०; etc.		सहेतिकाराणि (acc.)	१।१२५
सर्वथा	२।३७; १।२६	सहैति	१।०।७
सर्वदेशयम्	६।४१	सहैकः	१।६।५३
सर्वपूर्वै	५।४५६	सहोदयाः (fem.)	२।५४
सर्वमात्रा	१।७।२०	-सा	१।३।२३
सर्वशः	१।०।१६	सांहितः	१।४।१
-सर्वशः	१।१।२१	-साधक	१।१।६६
सर्वशास्त्रार्थम्	१।५४	साधु (adv.)	१।४।६४
सर्वसोभोष्मपूर्वात्	१।४।५२	साधुमिः	१।१।६८
सर्वादिषु (neut.)	५।४४	साधुवत्	१।१।६४
सर्वानुदात्तः	१।७।३६	सानुस्वारः	१।८।३२
सर्वोदात्तम् (acc. neut.)	१।५।६	सान्तःस्थानम्	१।४।१४
सर्वोदात्तेन	१।५।१६	सान्तःस्थादौ	१।४।५५
सर्वोपधः	४।२७	सासमिकौ	१।७।८
सर्षीका	१।७।२०	-सामन्-	१।७।१८
सवर्णा (acc.)	१।५५	साम्नाम्	१।६।१०, १३
सवर्णपूर्वस्य (neut.)	६।४५	सामवशाः	७।१
सव्यञ्जनः	१।८।३२	सामवशाः	१।६।०
सव्यञ्जनम्	१।८।४२, ४३	सामवशान्	१।३।३१
सघकारम्	५।४५८	सारञ्जम्	१।७।१४
स्थान	४।३।१; १।४।३०, ५२	सार्थकाः	१।२।२६
स्थानात्	१।४।५०	सार्धम्	७।३।३
स्थाने (neut.)	२।१५	सि-	५।१।३
स्थानेन	१।३।१६	-सिद्ध	१।१।६६
सह	६।२; ६।२७; १।६।७७	सिद्धम् (acc.)	१।३।३१
सहकम्यः	१।८।३६	-सिद्धि	१।१।६६
सहौतौ	६।३	-सिद्धि-	१।१।६७

सिद्धिविपर्ययः	११६७	स्थविरस्य	२०८१
-सिद्धत्	११६७	-स्थान (duration.)	६३६८
सिद्धन्तेषु (neut.)	१३२२	स्थानम् (acc.)	१३७७
सी-	५१४	स्थानानि (acc.; स्थान = posi-	
सुभेषजे	१६४८	tion or quality of	
सुवर्णम्	१७।१४	speech)	१३।४२
सुप्रिरेण (neut.)	१४।५	स्थाने (loc.)	१५।५५
सूक्तम्	१५।२६; १८।५८	स्थाने (loc.; स्थान = place)	
सूक्तस्य	१५।२६; १८।५८		१४।४३, ४५
सूक्ते (loc.)	१५।३१; १७।३६;	स्थानम् (acc.; स्थान = place	
	१८।५८	of articulation)	१५१
से-	५।१४	स्थानानि	१।४६
सेतिकरणम्	१०।१२	स्थाने (loc.)	१।४२५
सोदयः	२।१६	स्थानकरणापक्षे	१।४।२
सोपसर्गेषु (neut.)	१६।५६	स्थानप्रश्लेषोपदेशे	१।५५
सोष्मणः (abl.)	६।३७	-स्थानभेद	६।२७
सोष्मणा	१२।८	स्थितम् (a word standing	
सोष्मणाम्	१३।१६	by itself)	१।०।१३
-सोष्मन्-	१२।१; १४।५२	स्थितम् (stationary)	१।३।११
सोष्मसु	१३।१६	स्थितम् (acc. neut.)	१।३।१२
सोष्मा द्वा॒रः १२।११; १४।५७		स्थिताः (fem.)	१।७।३
सोष्मायौ	१।१३	स्थितिः (settled practice)	
सोष्मताम्	१३।१६		२।८२
सोष्मयमोदयः	१४।५४	स्थितिः	१।१।२८
सोष्मवान्	१।१।२५	स्थितौ	१।१।६।१
-सोष्मोपहित	१४।५२	स्थितिस्थितोपस्थितयोः	
सोष्मोष्मणाम्	१३।६; १४।१६	(loc. neut.)	१।१।६।१
-सौ	१३।२३	-स्थितोपस्थित	१।१।६।१
सौभरी	१७।४८	स्थितोपस्थितम्	१।०।१४
स्क्-	५।६	स्थितोपस्थितम् (acc.)	१।५।१८
स्कन्द्योग्रीवी	१६।४६	स्थितोपस्थितम् (acc. neut.)	
-स्तोम	१६।५०		१।१।३०, ६।१

स्न-	५४६	स्मृतिसंभवौ (acc.)	११६३
-स्पर्श (a contact conso- nant)	१२१४	स्य-	५४६,६
स्पर्शः	६१३	स्यात्	१०१७,१५,१७;१५।११,
स्पर्शम्	१।१५;६।५४	स्युः	१०।२०
स्पर्शस्य	६।३०	स्व-	५।१३
स्पर्शाः: १।७;४।१;६।२३, २६; १।२।२		स्वम् (acc.)	४।६
स्पर्शोः	१।८०;४।६, ३।१, ३।३	स्वम्	१।८।४४
स्पर्शेषु	६।२८	स्वान्	४।२;६।२८
स्पर्शैःः	१।२।५, १०, १२	स्वाम्	२।२।१
स्पर्शाः (contacts)	१।८।५८	स्वे (loc.)	६।१८
-स्पर्शपूर्व	५।१०	स्वे (loc. neut.)	२।२।२
स्पर्शरेफसंधयः	४।७।२	स्वेन	६।२
स्पर्शरेफसंधीन्	१।४।३।७	-स्वर (accent)	१।६।२
स्पर्शवर्गाः	१।२।३	स्वरः	३।३, १६, २४
स्पर्शवर्णे	६।२८	स्वरम्	१।१।५८
स्पर्शवर्गैः	५।४।२	स्वराः	३।१
-स्पर्शसंहित	५।४।७	स्वरान्	३।२।८
स्पर्शान्तःस्थानाम्	६।१।७	स्वरैः	१।१।७।१
स्पर्शान्तःस्थाप्रत्ययौ	४।४।०	स्वरौ	३।२।३
स्पर्शोदयानाम् (fem.)	६।१।७	स्वरौ (acc.)	१।।।५।७
स्पर्शोष्मपरात्	६।४।७	स्वरः (vowel)	१।५, ३।०; ४।८।०;
स्पर्शोष्मसंधयः	४।७।७		३।३।३।५; १।८।३।२
स्पर्शोष्मसंधीन्	१।४।३।७	स्वरम्	२।१।५
स्पृष्टम्	१।३।४	स्वरयोः (gen.)	१।५।२
स्म-	५।७	स्वरस्य	१।८।३।३
स्मरन्ति	१।।।२।१, २।७, ६।२; १।५।१।३	स्वराः	१।३, ६।५; २।८।८
स्मरेत्	३।।।४	स्वराणाम्	१।।।७, ५।५; २।४।६;
स्मृतः	१।८।३, १।८, १।६, २।		१।।।१०, ५।६
स्मृतम्	१।७।।।८	स्वरात्	१।।।३।०, ५।०
स्मृता	१।।।८।२, ४।७	स्वरान्	१।।।३।३, १।।।६।५
स्मृतौ	१।८।३।०	स्वरे	२।।।०, ६।।।५

स्वरेषु	२।५२; ४।७०; ७।३	स्वरितेन	१।१५३
स्वरैः	१।७।२३	-स्वरितोदय	३।१७, २१, ३४
स्वरौ	२।२५, २८	स्वरितोपचे	३।१२
स्वरौ (acc.)	१।४।३८	स्वरैकदेशम्	१।१५६
स्वराः (notes)	१।३।४४	स्वरोदयः	२।२४; ४।६५
स्वरधोषवत्परः	१।६७; ४।२७	स्वरोदयम्	२।२१, ७।१; १।१३८
स्वरधोषवत्परम्	१।६७	स्वरोदये (loc.)	५।१४
स्वरभक्ति	१।३।१२	स्वरोपधात्	१।४।३३, ५४
स्वरभक्तिः १।३२; ६।३४, ३६, ४६		स्वरोपहितात्	६।४६
स्वरभक्तेः (gen.)	६।५०	स्वरोपमपरः	६।१०
स्वरभक्त्या	१।४।५८	स्वर्गम्	१।८।६२
स्वरभक्तिकाला	२।४	स्वर्गद्वारम्	१।५।६
स्वररेषापद्य	६।४४	स्वर्यते	३।१७
स्वरवर्जम्	२।१।१	स्वशिनी	१।७।५
स्वरवर्णसंहिते (fem.)	१।१५८	स्वाध्यायस्य	१।५।६
स्वरस्योगजानाम्	१।४।६।३	स्वाध्यायगतम् (acc. neut.)	
स्वरस्तरुपता	६।५३		१।५।७
स्वराजः	१।७।३	स्वारम् (acc.)	३।८
स्वराट्	१।७।५	स्वाराः	३।३४
स्वरादेशः	१।६५	स्वारान्	३।१८
स्वरानुस्वारोपहितः	६।१	स्व-	५।२४
स्वरानुस्वारोपमणाम्	१।३।१।१	ह १।६।१, ४।७, ६।७, ६।८, ६।६; १।७।१८	
स्वरान्तरम्	२।३	-हकार	५।५२
स्वरान्तरे	१।२।३	हकारः	४।५; १।४।५७
स्वरावसानम् (acc.)	१।१।६०	हकारात्	१।३।१०
स्वरितः	३।१।३	हकारे	१।४।२८
स्वरितम्	१।६३; ३।६	हकारसोमोपहितात्	१।४।५२
स्वरितम् (acc. neut.)	३।७, ५, १२	हन्त्रोः (gen.)	१।४।६
		हर्षिका	१।७।२०
स्वरितम् (acc.)	३।३२	हीनताम्	१।७।४
स्वरितस्य	१।१।५६	-हेतु	१।६।४; १।१।२३
स्वरितात् (neut.)	३।१६	हेतवः	१।७।२५

-हेतुसंग्रह	११४	हस्वाम्	१३।२२
हेत्वसंग्रहे	११।४७	हस्वे	४।८४
हसीयसी	१७।४६	हस्वदीर्घी (acc.)	१।५५
हसीयान्	१३।३४	हस्वपूर्वः	२।२७; ४।२५; ६।१५
हस्वः	१।२७; ७।१	हस्वादेशे	१।५५
हस्वम्	१८।३८, ४३	हस्वानुस्वारव्यतिषङ्गवत्	१३।४१
हस्वम् (acc.)	१४।४०, ५१	हस्वोदयम् (acc.)	५।५१
हस्वस्य	४।२४	हस्वोपयम् (acc.)	१३।२२
हस्वाः	१।१७		

INDEX IV

AUTHORITIES REFERRED TO IN THE COMMENTARY OF UVATA.

(The numbers in the following refer to page and line.)

आन्यस्यां शिक्षायाम्	२१,१३	कौशीतकिनाम्	४६७,१६
अपरे २००,११; ३१६,१; ३२३,२१;		गान्धर्ववेदे	३६६, ११
३३३,१; ३४४,११; ३६१,१६;		चतुषष्टयाम्	३६,१५
३७८,८; ३८१,११; ३८६,१६;		चतुषष्टयाम् (सप्रैषसंहितायाम्)	३६,२०
४०२,१६; ४०५,८; ४०६,१६;			
४३१,८; ४८१,८		छन्दोऽनुकमण्याम् cp. footnote to २७०,१५	
आष्टानां ब्राह्मणपथानाम् ३६३,१६-१७			
आचार्याः (एके)	३७८,७	छन्दोविचितिः	४२६,१५
आथर्वणप्रातिशाख्ये	२३,८	छन्दोविचित्यादिभिः	२२,१
आह	५१,६	ज्योतिषामयनम्	४२६,१५
आहुः (एके)	३८६, १८	तन्त्रान्तरे	३१,२०
उक्तम्	३३,१४; ११५,१७ (?)	दाक्षिणात्याः	४३२,३
उपाध्यायः	४८,३	निस्कम्	४२६,१५
एके २००, १०; २०८, २०; ३१५,		पठन्ति (केचित्)	२७१, २
१६; ३३२, १६; ३४४, १०;		पदकारेण	३८४,१०
३७८, ७; ३८१, ११; ३८७,		पाञ्चालः (बधुपुत्रो भगवान् क्रम-	
१५; ४०६,१६; ४३१,८; ४७२,८		प्रवक्ता) ३६२,१२	
एकेपाम्	४०६, ५-६	पाञ्चालेन (भगवता)	३६६,१६
कल्पः	४२६,१४	पिङ्गल-	२२,१
केचित् ६५, ६-७; ४१८,६; ४३३,		बहवृचानाम्	४२,१
१७; ४६६,११; ४७५,८; ४८४,८		भवति चात्र (श्लोकः)	३६६,८
केषाच्छित् शास्त्रिनाम्	४३५,११	यस्तु (? = पार्षदवृत्तिकारः)	२६,६

यास्क-	२२,१	शास्त्रान्तरेषु	१६८,१
ये रक्तात्पूर्वमनुस्वारं कुर्वन्ति, ये		शिक्षा	४२६, १५
(च) न कुर्वन्ति ४१८, ३-४		शिक्षाच्छन्दोव्याकरणैः २१, ८; २३,	
योगशास्त्र-	३६५,४	७ and १३ and १५	
रहस्ये	४८६,३	शिक्षायाम् २१, ११ and १३	
वृत्तौ	२३५,१	शौनकः २३, १८	
वेदाङ्गेतु (पट्टु)	४२६,१४	शौनकेन (भगवता) ३७८, १७	
वैयाकरणाः	२४,३	श्लोकः (भवति चात्र ०। अपि च ०।	
व्याकरणम्	४२६,१५	तत्र) ३६२,१५; ३६४,३; ३६६,१८;	
व्याकरणे	२२,१०	३६७,१०; ३८२,१८; ४२६,१५	
व्याक्षिप्रभृतयः ११५, १४; ११८,	१०-११	श्लोकाः (अपि चात्र) ४२६, १७;	
शाकलानाम् (अस्माकम्)	१११,५	५०३, १०	
शाकलैः	३४३, ६	सर्वानुक्रमण्याम् २७०, १५	
शास्त्रान्तरे	३८८,१८	सांख्य- ३६५,४	
शास्त्रान्तरेषु नद्राहणम्	१७७,१५	सामसु ३८६,११	
शास्त्रान्तरे	४०५,१५	सैतव-(पिङ्गलयास्करैतवप्रभृतिभिः) २२,१	

INDEX V

PASSAGES QUOTED BY UVATA, OTHER THAN THOSE FROM THE RGVEDA.

[Stanzas, quoted in full, are shown here in their Pratika-form and are marked by an asterisk. Prais̄as are indicated by (प्रै०). Individual words like चर्वन्तुः (१२०) are not included in this Index. The figures indicate the Patala and Sūtra.]

अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम् (प्रै०)	उदयस्वरादिस्थानो हकार एकेषाम्
२।७३	१४।३०
अग्नेष्ट्यस्येन प्राशनामि	* उपरिष्टान्मुखादग्र उर्ध्वं० १३।११
*अनुप्रदानात् संसर्गत्०	उपागत्या सोम्यासः ७।३३ (पृ० २३५)
अभि त्यं देवं सवितारमोरयोः	* उभयार्थं परार्थं वा सूत्रं० १।६८
कविक्रतुम्	(?) उरसाधीयते १३।४२
* अभ्रमध्ये यथा विद्युद्०	ऋचि तुनुष्मक्षुतङ्कुत्रोरप्याणाम्
अर्चामि सत्यसर्वं रत्नधामभिं प्रियं	१।१ (पृ० २२)
मर्ति कविम्	* एकान्तलोपं कवयो वर्णयन्ति त्रुवस्य
अवकां दन्तमूलैः	६।३६
आदितो मध्यतः पृष्ठतः १।१ (पृ० २४)	एकेऽल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः १३।१६
आ सुरेतु (or आ सूरेतु) परावतः	एकेऽल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः १३।१६
१।६।४२	एवमिहेति च विभाषाप्राप्तं सामान्येन
* इन्द्र जुषस्व प्रवहा याहि०	१।१ (पृ० २३)
इन्द्राग्नी छागस्य (प्रै०)	कण्ठस्थानौ हकारविसर्जनीयै १४।३०
इयादिपूरणः	कवष्येऽकेषधावनीः (प्रै०) २।४१
* उक्त्वोदाहरणं किञ्चिद्०	* क्रमाभिगममिन्नानि दुर्गाणिं० १।१।६५
उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानाम् (प्रै०)	क्रुष्टप्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्राति-
२।४१	स्वार्याः १३।४४

* गायत्र्यादीनि	च्छुन्दांसि सोमो०	नृः पतिभ्यो योनिं कृण्वाने (प्रै०)
	१८।६२	४।७८, ८०; १४।३२
* छुन्दोशानं नान्यस्तस्मात्०	१८।६२	नृः प्रणेत्रम् (प्रै०) १।२४; ४।७८;
तच्छुयोरा वृणीमहे ४।११, १२; १८।५६		१३।२०
तसिप्रकरण आद्यादित्य उपसंख्यानम्		पञ्चम्यास्तसिल् १।१ (पृ० २४)
१।१ (पृ० २४)		* परिभाषां च संज्ञा च० १।६८
तानश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणम्		पादः १।१ (पृ० २२)
(प्रै० ?) ४।७३		पुमांसं पुत्रमा वेहि १३।२४
तृतीयचतुर्था नादानुप्रदाना घोषवन्तः	१३।१६	पूर्वान्तस्तथानो विसर्जनीयः १४।३०
ते देवाः परिशृतेष्वेषु लोकेषु ५।२४		पोतर्यज (प्रै०) १।१०।१
तेन नोऽत्र विश्वे देवाः २।४६		* प्रगाथे पुनरादानं० १।१।७०
* त्रिष्टुभो या विराट्स्थानाः० १६।६६		प्रथमद्वितीयाः श्वासानुप्रदाना अयोध्याः
त्वयाम्बेद्यं सुन्वन्यजमानस्य (प्रै० ?)	२।४२	१३।१६
दन्तमूलीयः १।१ (पृ० २१)		प्रशास्तर्यज (प्रै०) १।१०।२
देवानयाङ्गाँ अपिग्रेये ते होत्रे (प्रै०)	४।७३	प्राणभृजातिवयोवच्चनोद्गात्रादिम्यो-
देवो अग्निः स्विष्ठृत् १६।६२		५४ १।६०
द्वैपदेनाङ्गिरसः प्राञ्छुः। त्रिपदेन वाल-		प्रियधाम्नः प्रियवतान्महः स्वसरस्य
खित्याः १।१।६८		पतीनुरोः (प्रै०) ४।७३
* श्रुवकालमनिदेश्यम्० ६।३६		बृहस्पतिरूप्यामदानि शंसिपत् ६।६
श्रुवं पूर्वाँ (?) १६।६२		* ब्राह्मणेषु समेतेषु० १४।६८
नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये १५।३२		भूमिरावपनं महत् ४।४०
नराशांसं वृशस्तं नृः प्रणेत्रम् (प्रै०)	४।७८	भृजावान् ६।१।१
नै १६।६२		(?) मन्द्रया वाचा प्रातः सवने शंसेत्
* नादे ह्यभिनिधानेन० ६।३६		१३।४२
* नाभ्युरोऽथ शिरोमाणं० १३।१		(?) मन्द्रेण स्वरेणाधीयते १३।४२
(?) नामाख्यातोपसर्गनिपाताः पदम्	११।६६	मुख्यासिकावच्चनोऽनुनासिकः १।१४
नि समना भूमिः ५।१४		मृदं वर्त्मैः १।४६
		मेषी (?) १६।६२
		यदि ते मात्रा (?) १६।६२
		* यदि विषयगते नान्यं० १।१।६६
		वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया
		वयुनानि विद्वान् (प्रै०) ७।६

विश्वान् देवान् हवामहे	१८।५०	* सिद्धोऽयं श्रुतितश्च ०	११।६६
बृष्टायस्वायूया बाहुभ्याम् (प्रै०) ६।५२		* सुबहुक्षोऽपि यो भूत्वा० १४।६६	
शमीध्वमन्गिरा३उ	११।३	सुसावित्रमासाविष्ट् (प्रै०) ५।२७	
शरः ख्यः	६।६	स्युमूर्धन्या ऋद्धरपा॒ः ११ (प० २१)	
* शरद्युज्जवलो वितिमिरो०	११।७१	* स्वर उच्चः स्वरो नीचः०	१।२२
शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः (प्रै०) २।४८		स्वरोऽक्षरम्	१।१६
घड्जस्मृपमगान्धारमध्यमपञ्चमधैवत-		* स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं०	१८।६२
निपादाः स्वराः	१३।४४	स्विष्टमद्यान्यः करदिषा (प्रै०) ४।५१	
सगर्भ्योऽनु सखा सयूथ्यः	२।४१	होता यक्षदर्गिनि समिधा सुषमिधा(प्रै०)	
सञ्ज्ञानमिन्द्रश्चाभिनश्च	१४।५४	१।५७	
सतश्च योनिमसतश्च वि वः ¹ २।७६		होता यक्षदिन्द्रं हरिवाँ इन्द्रो धानाः	
सत गायत्र्यः बहुषिणहो भवन्ति		(प्रै०)	१।५७
	१८।४५	होता हातुर्द्वैतुरायजीयानग्ने यान्	
* सप्तमीकालनिर्दिष्टे०	६।३६	(प्रै०)	४।७३
* समान् विकीर्णश्च तथा० १३।१		* हस्वदीर्घप्लुतान् वर्णान्० १३।१	
सर्वस्य (?)	१६।६२		

1. This is a Khila, not a Praisa as is wrongly stated on page 169 (Additional Notes).

THE PUNJAB ORIENTAL SERIES

		Rs. as. p.
1.	BARHASPATYA ARTHA SASTRA text, notes, trans. etc., by Dr. F. W. Thomas.	2 8 0
2.	JAIMINIYA GRIHYA SUTRA text, comm., English trans. etc., by Dr. W. Caland-	6 0 0
3.	ARYAVIDYA SUDHAKARA of Chimana Bhatta, 2nd. ed. in press.	...
4.	KAUTILYA ARTHA SASTRA text, notes, Nayachandrika ancient comm., Eng. Intro. of 47 pages, by Drs. Jolly & Schmidt in 2 vols.	10 0 0
5.	NILAMATAPURANA ed. by Kanjilal & Zadu Ancient History of Kashmir older than Kalhana's Rajataran- gini.	5 0 0
6.	ATHARVANA JYOTISH ed. by Pt. Bhagavad Datta.	0 8 0
7.	DATHAWAMSA or a history of tooth-relic of the Buddha- Pali text, Eng. trans., notes etc., by Dr. B. C. Law.	4 0 0
8.	JAINA JATAKAS ... or Lord Rishabh's (the first Jina) previous births in English by Dr. Banarsi Dass Jain.	4 8 0
9.	DAMAKA PRAHASANA text, Eng. trans. by Venkataram.	0 6 0
10.	KANVIYA SATAPATHA BRAHMANA ... published for the first time, text, and English intro. of 120 pages, by Dr. Caland, Vol. I.	10 0 0

Rs. as p

11.	ANCIENT TRIBES OF INDIA .. (Kasis, Kosalas, Assakas, Magadhas and Bhojas) by Dr. B. C. Law in English with 5 plates	3 8 0
12.	PRINCIPLES OF INDIAN SILPASAstra together with the text of Mayasastra (Architecture, sculpture and painting) in English by Prof. P. N. Bose	3 8 0
13.	ANCIENT INDIAN COLONY OF SIAM... up to date history of Siam in English by Prof. P. N. Bose with 6 plates.	3 8 0
14.	VAISNAVA PHILOSOPHY ... by Prof. G. N. Mullik in English.	8 0 0
15.	SADUKTIKARNAVRITA ... of Shridhara, ed. by MM. Pt. Ramavtar Sharma M. A. and intro. by Dr. Har Datt Sarma.	10 0 0
16.	ANCIENT INDIAN COLONIES IN THE FAR EAST, Vol. I, CHAMPA ... by Dr. R. C. Majumdar with 21 plates and 1 map.	15 0 0
17.	SILPASAstra ... text with Eng. trans. by B. Bose.	2 8 0
18.	PRATIMA-MANA-LAKSHANA ... text & trans. by P. Bose.	4 0 0
19.	VEDANTASYAMANTAKA ... of R. Damodar, ed. by Bhattacharya.	2 8 0
20.	LAND SYSTEM IN SOUTH INDIA ... by Dr. K. M. Gupta.	10 0 0
21.	ESSENTIALS OF ADWAITISM ... or free Eng. trans. of Sureswara's Naish- karmyasiddhi by Dr. R. Dass.	5 0 0
22.	STUDIES IN PHILOSOPHY ... by Prof. Bhattacharya.	3 8 0

		Rs. as. p.
23.	NAISHADHA CHARITA ... of Sri Harsha completely translated into English for the first time with notes etc. by Principal Handiqui.	12 0 0
24.	RGVEDA-PRĀTIŚĀKHYA ... Translated into English for the first time with additional notes, several appendices and indices by Dr. Mangal Deva Shastri together with a foreword by Dr. A. B. Keith	15 0 0

BOOKS OUT OF THE SERIES

1.	CREATIVE INDIA ... From Mohenjo-daro to the age of Rama-krishna Vivekananda by B. K. Sarkar.	15 0 0
2.	AN IMPERIAL HISTORY OF INDIA ... (C. 700 B.C. to 770 A.D.) with a special commentary on later Gupta period by the leading Indian historian Dr. K. P. Jayaswal M.A. An indispensable book for every lover of Ancient Indian History which settles many controversies. <i>Unique Work on Hindu History.</i>	8 0 0
3.	HISTORY OF INDIA (150 A.D. TO 350 A.D.) By the above Dr. K. P. Jayaswal. The so-called Dark Period is disclosed as a Bright Period of Hindu History	10 0 0
4.	WILD TRIBES IN INDIAN HISTORY ... By Dr. B.A. Saletore M.A. Hitherto un-explored chapter of Ancient Indian History.	5 0 0
5.	HARSHA ... By Dr. Radha Kumud Mookerji, translated into Hindi, revised edition.	1 8 0
6.	RAMAYANA IN GREATER INDIA ... (In Hindi) by Dr. K. N. Sitaram M.A. Fully illustrated.	2 12 0
7.	HISTORY OF HINDU MATHEMATICS ... A source book. Part I—Numeral Notation, and Arithmetic by Drs. Datt and Singh.	6 0 0

Rs. as. p.

8.	RIVER OF KINGS or English translation of Kalhana's Raja-tarangini by R. S. Pandit with a Foreword by Pt. Jawahar Lal Nehru, illustrated.	18 0 0
9.	R/B MM. PT. GAURISHANKAR HIRACHAND OJHA COMM. VOLUME containing 55 articles of historical value.	16 0 0
10.	INDIAN ANTIQUARY-Journal of Indian Research. Back Vols. available with us. Prices on application.		
11.	HEYAPAKSHA OF YOGA By Dr. Pathak.	7 8 0
12.	KAMAKALA By L. Kannoo Mall M.A. a comprehensive survey of rhetorics, erotics and music with special reference to Sex Psychology. Fully illustrated.	5 0 0
13.	BUDDHA CHARITA Of Asvaghosa critically edited with Eng. translation by Johnston in 2 Vols.	9 8 0
14.	PADYAVALI or an anthology of Vaisnava verses in Sanskrit compiled by Rupa Goswami critically edited by Dr. S. K. De.	5 0 0
15.	KICHAKA VADHA of Nitivarman critically edited for the first time by Dr. S. K. De. Besides above, we can supply to all parts of the world all kinds of books relating to Indian Antiquity :—	4 0 0

MOTI LAL BANARSI DASS,
Oriental Publishers, Saidmitha, Lahore.

114